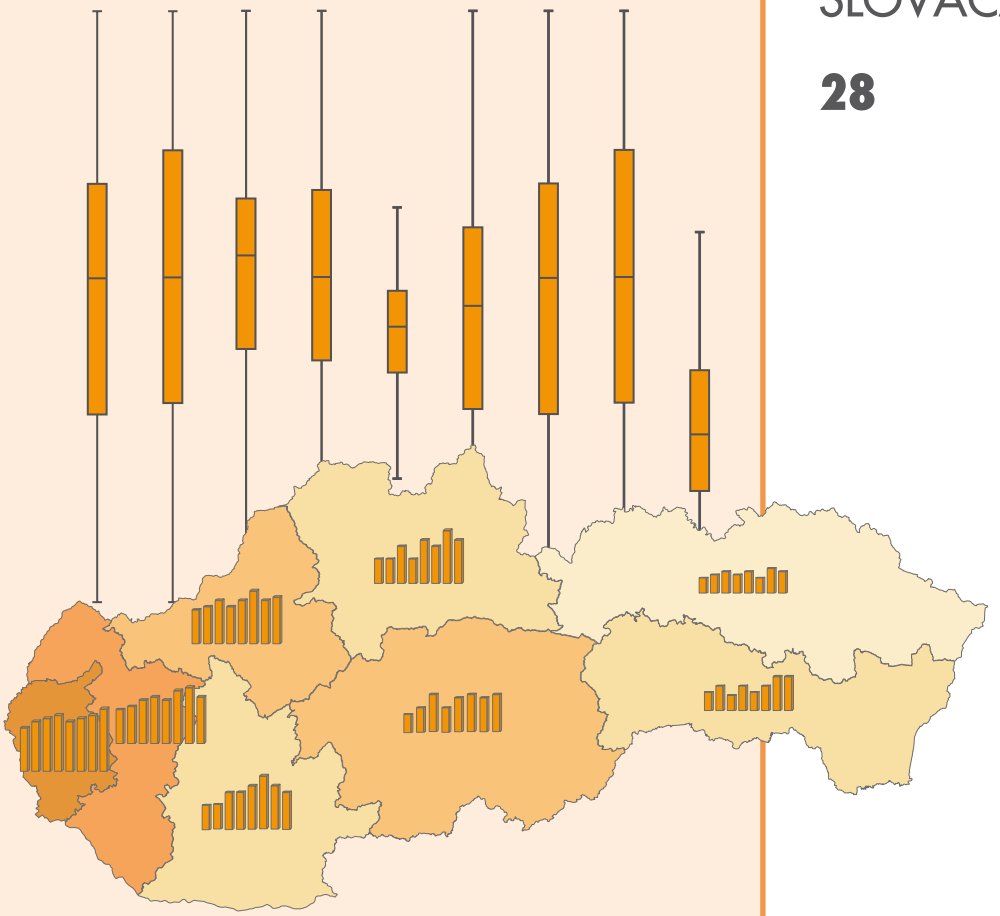
GEOGRAPHIA SLOVACA

28

REGIONÁLNE A PRIESTOROVÉ DISPARITY NA SLOVENSKU, ICH VÝVOJ V OSTATNOM DESAŤROČÍ, SÚČASNÝ STAV A KONZEKVENCIE

REGIONAL AND SPATIAL DISPARITIES IN SLOVAKIA: DEVELOPMENT IN THE LAST DECADE, THE PRESENT STATUS AND CONSEQUENCES

ANTON MICHÁLEK
PETER PODOLÁK
editori

GEOGRAPHIA SLOVACA
28

GEOGRAPHIA SLOVACA

Geographia Slovaca je recenzovaný vedecký časopis, ktorý uverejňuje monogafie a monotematické súbory príspevkov z rôznych oblastí geografie, environmentalistiky a regionálnej vedy.
Geographia Slovaca vychádza v Geografickom ústave SAV od roku 1992.

Geographia Slovaca is a reviewed journal bringing monographs and monothematic sets of contributions from all geographical sciences including environmental and regional sciences.
Geographia Slovaca is issued at the Institute of Geography, SAS since 1992.

Redakčná rada / Editorial Board

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief
Vladimír Ira – GgÚ SAV Bratislava

Redaktor / Editor
Ján Lacika – GgÚ SAV Bratislava

Redakčná rada / Editorial Board
Matej Gabrovec – GIAM ZRC SAZU Ljubljana, Mikuláš Huba – GgÚ SAV Bratislava, Karel Kirchner – ÚG AVČR Brno, Éva Kiss – MTA CSFK FI Budapest, Tomasz Komornicki – IGiPZ PAN Warszawa, Milan Lehotský – GgÚ SAV Bratislava, Anton Michálek – GgÚ SAV Bratislava, Ján Oťaheľ – GgÚ SAV Bratislava, Peter Podolák – GgÚ SAV Bratislava

Redakcia / Editorial Office
Geografický ústa SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava, Slovenská republika (Slovak Republic)
Tel.: +421 2 5751 0187, Fax: +421 2 5249 1340, e-mail: geogira@savba.sk

---

GEOGRAPHIA SLOVACA 28

Editori/ Editors
Anton Michálek, Peter Podolák

Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvencie
Regional and spatial disparities in Slovakia: development in the last decade, the present status and consequences

Recenzenti / Reviewers
Prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.
RNDr. PaeDr. Ján Veselovský, PhD.
doc. Mgr. Piotr Pachura, PhD.

Tlač: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 842 34 Bratislava
Náklad 300 výtlačkov

Geografický ústav SAV, 2014

Návrh a grafické spracovanie obálky: Martin Šveda

ISSN 1210-3519
ISBN 978-80-89580-08-8

GEOGRAPHIA SLOVACA

28◦2014

Editori

ANTON MICHÁLEK
PETER PODOLÁK

REGIONÁLNE A PRIESTOROVÉ DISPARITY NA SLOVENSKU, ICH VÝVOJ V OSTATNOM DESAŤROČÍ, SÚČASNÝ STAV A KONZEKVENCIE

REGIONAL AND SPATIAL DISPARITIES IN SLOVAKIA: DEVELOPMENT IN THE LAST DECADE, THE PRESENT STATUS AND CONSEQUENCES

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKÁ AKADÉMIA VIED
BRATISLAVA

OBSAH

PREDHOVOR 5

MICHÁLEK, A.: Teoretické východiská a metodické postupy výskumu priestorových a regionálnych disparít 7

MICHÁLEK, A.: Problematika výberu indikátorov regionálnych disparít 23

MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P.: Relevantné indikátory sociálnych regionálnych disparít na Slovensku 37

ŠUŠKA, P.: Regionálne disparity v krajinách V4 vo vzťahu k reštrukturalizácii mierok neoliberálnej globalizácie 51

MATLOVIČOVÁ, K., ŽIDOVÁ, A., KOLESÁROVÁ, J.: Dynamika regionálnych disparít na Slovensku v predkrízovom období a ich riešenie vybranými nástrojmi regionálnej politiky 63

RAJČÁKOVÁ, E. ŠVECOVÁ, A.: Regionálne disparity na Slovensku v kontexte kohéznej politiky EÚ 2007-2013 101

MADAJOVÁ, M., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P.: Úroveň regionálnych disparít na Slovensku a jej zmena v období rokov 2001-2011 127

MICHÁLEK, A., VESELOVSKÁ, Z.: Vývoj regionálnych disparít z aspektu rizika chudoby na Slovensku po roku 2001 153

ŠVEDA, M.: Bytová výstavba v zázemí veľkých slovenských miest v kontexte suburbanizácie a regionálnych disparít 173

IRA, V., GARITAN, M.: Ekonomická aktivita v tvorivých odvetviach: postavenie Bratislavy v rámci Slovenska a vnútromestské rozdiely 197

CONTENTS

PREFACE 5

MICHÁLEK, A.: Theoretical salient points and methodological procedures in research of spatial and regional disparities 7

MICHÁLEK, A.: Selection of indicators of regional disparites 23

MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P.: Relevant indicators of the social regional disparities in Slovakia 37

ŠUŠKA, P.: Regional disparities in V4 countries in relation to scalar restructuring of neoliberal globalisation 51

MATLOVIČOVÁ, K., ŽIDOVÁ, A., KOLESÁROVÁ, J.: Dynamics of regional disparities in Slovakia before and after the economic crises and their solution using selected regional policy instruments 63

RAJČÁKOVÁ, E. ŠVECOVÁ, A.: Regional disparities in Slovakia in the context of the EU cohesion policy 2007-2013 101

MADAJOVÁ, M., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P.: The level of regional disparities in Slovakia and its changes in 2001-2011 127

MICHÁLEK, A., VESELOVSKÁ, Z.: Development of regional disparities in view of poverty risk in Slovakia after 2001 153

ŠVEDA, M.: Dwelling construction in the hinterland of big Slovak cities in the context of suburbanization and regional disparities 173

IRA, V., GARITAN, M.: Economic activity in creative industry: position of Bratislava in Slovakia and intra-urban differences 197

PREDHOVOR

Problémy pri realizácii politiky regionálnej konvergencie vyvolávajú množstvo otázok súvisiacich so správnym výberom nástrojov a ďalšieho usmerňovania regionálneho rozvoja. Pri hľadaní možných riešení tejto mimoriadne komplikovanej problematiky zohráva svoju úlohu aj geografická analýza, ktorá dokáže poskytnúť relevantné poznatky o vzájomných vzťahoch pôsobiacich činiteľov v priestorovom kontexte. V súčasnosti sú veľmi aktuálne najmä problémy súvisiace resp. podmienené rastom nerovností a prehlbovaním zaostávania niektorých regiónov.

Monografia predstavuje výsledky projektov podporených Vedeckou grantovou agentúrou Ministerstva školstva SR a Slovenskej akadémie vied v období 2012-2014 *„Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvencie"* (č. 2/0112/12), ktorý sa riešil na Geografickom ústave SAV, projektu „*Regióny: vývoj, transformácia a regionálna diferenciácia*" (č. 1/1143/12), realizovaného na Katedre regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a projektu „ *Dynamika intraurbánnych štruktúr na Slovensku v prvom decéniu 21. storočia*" (č. 1/0325/12), ktorý sa riešil na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky Prešovskej Univerzity. Monotematicky ladená publikácia sa v úvodných príspevkoch sústreďuje na teoretické východiská a výber relevantných indikátorov hodnotenia priestorových a regionálnych disparít. Ďalej si všíma stav a dynamiku priestorových a regionálnych disparít na úrovni krajín V4 a krajov, resp. okresov Slovenska (NUTS III a NUTS IV). Pozornosť sa venuje aj špecifickým regionálnym prejavom chudoby, bytovej výstavby v suburbánnom prostredí, ako aj stavu, vývoju a lokalizačným faktorom kreatívnych odvetví v Bratislave.

Na záver si dovoľujeme poďakovať všetkým autorom publikovaných príspevkov za ich ochotu a energiu, ktorú venovali ich vypracovaniu. Ďakujeme recenzentom Prof. RNDr. Viliamovi Laukovi, CSc., RNDr. PaeDr. Jánovi Veselovskému, PhD. a doc. Mgr. Piotrovi Pachurovi, PhD. za posúdenie rukopisov a za cenné pripomienky, ktoré pomohli zlepšiť výsledný text monografie. Rovnako ďakujeme aj Mgr. Martinovi Švedovi PhD. za grafický návrh a spracovanie obálky, Magdaléne Novákovej za jej prácu pri technickom spracovaní monografie a Mgr. Hane Contrerasovej a PaedDr. Rút Facunovej pri preklade a jazykovej úprave textov.

Jún 2014

Anton Michálek a Peter Podolák
editori

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A METODICKÉ POSTUPY VÝSKUMU PRIESTOROVÝCH A REGIONÁLNYCH DISPARÍT

*Anton Michálek**

ÚVOD

Problematika priestorových disparít (ďalej PD) a regionálnych disparít (ďalej RD) má bohatú históriu a začiatky jej výskumu spadajú do 19. storočia. O vysvetlenie nerovnomerného stavu, vývoja a rozvoja regiónov a území sa pokúšalo viacero ekonomických teórií. Spočiatku prevládali teórie regionálnej rovnováhy – tzv. neoklasické modely, neskôr sa viac uplatňovali teórie nerovnováhy. Základný rozdiel medzi teóriami spočíval v prevahe procesov a mechanizmov nivelizácie alebo diferenciácie (kumulatívne, koncentračné, selektívne a pod.). Problematika PD a RD sa začala častejšie objavovať v časoch veľkej hospodárskej krízy, najmä v súvislosti s úpadkom niektorých území, miest a regiónov. Odvtedy sa cyklicky striedali obdobia so zvýšeným záujmom o túto problematiku s obdobiami, keď sa problematika priestorových a regionálnych nerovností dostávala do úzadia, v závislosti od politickej situácie v krajinách a sociálno-ekonomickej situácie v rôznych územiach a regiónoch. Začiatkom druhej polovice 20. storočia vzniklo viacero významných prác zameraných najmä na zdroje a parametre priestorových a regionálnych nerovností. Neskôr sa ťažisko výskumu presunulo na témy súvisiace s rastom priestorových a regionálnych nerovností, koncentráciou ľudských aktivít, regionálnou ekonómiou, ekonomickým a regionálnym rozvojom a regionálnou politikou. V tomto období sa súčasne zvyšuje význam výskumu RD a PD v súvislosti s niektorými globalizačnými trendmi a integračnými procesmi, ktoré v mnohých krajinách spôsobili mimoriadne vysoký nárast RD a PD nasledovaný zvýšeným počtom problémových a zaostávajúcich území, regiónov a lokalít (Carnoy et al. 1993, Held a McGrew 1997, Sýkora 2000, Monfort a Nicolini 2002, European Parliament 2007 a pod.). V súvislosti s preferovanou politikou priestorovej a regionálnej konvergencie a snahami o znižovanie PD a RD na jednej strane a divergenčnými trendmi globalizačných a integračných procesov na strane druhej, vzniklo viacero pozoruhodných teoretických aj empirických prác o problematike (Dunfort 1993 a 2009, Amstrong a Wickerman 1995, Smith 1998 a 2004, Smith et al. 2008, Fujita et al. 1999, Felsenstein a Portnov 2005, Kanbur a Venables 2005, Orayen et al. 2005, 2006 a 2007 Orayen a Pascual 2007, Hampl 2007, Wokoun a Červený 2008 a iní).

V súčasnosti má skúmanie priestorových disparít a v rámci nich najmä regionálnych disparít viacero dôležitých aspektov a nesmierny spoločenský význam. Aj keď sa s pojmami priestorová, resp. regionálna disparita v ostatných rokoch stretávame pomerne často, ich chápanie a interpretácie sú doposiaľ nejednotné a značne diverzifikované. Výskum PD a RD, napriek svojej dlhej histórii, nemá doposiaľ dostatočne vypracované teoretické východiská, ani jednotný systémový, konceptuálny a

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogami@savba.sk

metodologický rámec skúmania. V nedostatočnej miere sú tiež rozpracované nástroje a mechanizmy identifikácie, klasifikácie, merania, vzájomného porovnania a vyhodnocovania. Uvedené skutočnosti spolu s nedostatočnou odozvou súčasných dynamických podmienok a nárokov v oblasti teórie, vo sfére systémových a konceptuálnych východísk, metodologického rámca a spracovania a s množstvom nevyriešených otázok a nejasných odpovedí predurčujú potrebu zamerať pozornosť na teoreticko-konceptuálne východiská a metodické postupy výskumu PD a RD v kontexte poznatkov teórií ich vývoja a súčasného stavu. V tejto súvislosti je potrebné sústrediť sa najmä na dôležité aspekty súvisiace s pozíciou a komparáciou vybraných priestorových jednotiek, určené štandardy, sledované normatívy a poznávanie ich odlišnosti, špecifickosti a komparatívnych výhod, ktoré sú základom efektívneho využitia a riadenia ich potenciálov pre rozvoj.

TERMINOLÓGIA A DEFINÍCIA PRIESTOROVÝCH A REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Termín vychádza z latinského slova disparita(us), čo môžeme vyjadriť ako rozdelený alebo nerovnosť. V anglickom jazyku má niekoľko synoným: unlikeness (nepodobnosť, odlišnosť), incongruity (nerovnakosť, nesúlad, nepomer), inequality (nerovnosť, nerovnomernosť, rozdiel, rôznosť, nepomer), difference (rozdiel, odlišnosť, diferenciácia) alebo dissimilarity (nepodobnosť, rôznosť, rozdielnosť). Ak disparita rovná sa nerovnosť (odchýlka od normy), potom priestorová disparita sa dotýka nerovností medzi územiami, regiónmi, sídlami a pod., teda rôzne definovanými priestorovými jednotkami. Regionálne disparity sú parciálnou časťou priestorových disparít zameraných na výskum najfrekventovanejšie skúmaných nerovností medzi vopred vyčlenenými územnými jednotkami – regiónmi. Ekvivalentom RD v slovenskom jazyku je výraz regionálne rozdiely (Tvrdoň a Kmecová 2004). Rozdiel (difference), však v pravom zmysle slova znamená situáciu alebo vlastnosť, ktorá sa v priestore vyskytuje nerovnako, teda odlišne. Naopak, disparita (disparity, inequality) sa vzťahuje na tie charakteristické črty, ktoré majú exaktne vytýčený spoločenský (morálny, politický) hodnotový obsah. Takto napr. fyzickogeografické odlišnosti, rozdielne produkty určitých oblastí alebo priestorová špecializácia sú rozdiely, avšak rozdiely v príjmoch alebo poskytovaní zdravotníckych služieb sú už považované za disparity (Nemes Nagy 2005 in Dakos 2007). Je teda vhodné a potrebné rozlišovať a správne používať pojmy regionálne rozdiely a regionálne disparity a taktiež ešte pred samotným výskumom vybrať definíciu RD (existuje pomerne veľa definícií – od ich úzkeho chápania až po široko koncipované), alebo zadefinovať vlastnú, resp. poskytnúť informáciu, čo pod týmto termínom chápeme.

V dôsledku širokého záberu problematiky s rôzne zameranými cieľmi existuje množstvo definícií o tom, čo sú regionálne disparity. Spoločným znakom definícií je, že všetky RD chápu ako nerovnosť medzi sledovanými regionálnymi jednotkami. Skupina definícií (napr. OECD) chápe RD pomerne úzko, zväčša ako ekonomické, sociálne alebo iné (zväčša jednoprvkové) diferenciácie medzi regiónmi. OECD ich napr. definuje ako mieru odlišnosti prejavu intenzity skúmaného javu alebo javov (najčastejšie ekonomických) pozorovaných v rámci regiónov sledovanej krajiny (OECD 2003). Dôsledkom tohto „úzkeho“ chápania a definície RD sú regionálne analýzy zamerané prevažne na sledovanie ekonomických rozdielov, či už vo výkonnosti jednotlivých regiónov, odlišnosti rôznych prejavov intenzity eko-

nomických javov, rozdielov v blahobyte alebo v životnej úrovni a pod. Pomerne často sú v definíciách RD zastúpené aj analýzy a výskumy zamerané na sledovanie jednotlivých parametrov sociálneho života, teda rozdielov rôznych aspektov a podmienok života. Iná skupina definícií chápe RD ako komplexné nerovnosti, resp. ako viacnásobné diferenciácie medzi regiónmi. Tieto definujú RD komplexne, na základe skúmania celého spektra relevantných faktorov, resp. znakov, javov a procesov. Analýzy postavené na takomto „širokom" chápaní RD sa zväčša zameriavajú na sledovanie diferencovanosti priestorových štruktúr, relevantných odchýlok širokej skupiny diferencovaných znakov, odlišnosti komplexu relevantných znakov a štruktúr, rozdielnosti či nerovnosti znakov, javov a procesov a pod. RD môžu byť definované ako priestorová diferenciácia jedného alebo viacerých znakov v sledovaných regiónoch. V slovníku Merriam-Webster (1995) sú RD definované ako diferenciácie v stupni, úrovni, podmienkach alebo kvalite regiónov. Ak je tento termín aplikovaný na sociálno-ekonomické podmienky regiónov, poukazuje na rozdiely v bohatstve a sociálno-ekonomické možnosti a príležitosti medzi sledovanými jednotkami (Alasia 2002 in Tiepoh et al. 2004). Molle chápe RD účelovo a uvádza, že kľúčovou otázkou skúmania je kohézia (súdržnosť) a nedostatok kohézie je meraný veľkosťou disparít (Molle 2007). Dunford (2009) definuje RD ako diferenciáciu v kvalite života, bohatstve, životnej úrovni (štandarde) ľudí žijúcich a pracujúcich v rôznych regiónoch. Dôraz kladie na rozdielnosti v ľudskom blahobyte, prosperite, šťastí, zdraví, ale aj na diferenciáciu percepcií a pocitov ich vnímania. Regionálne disparity sú veľmi často chápané aj ako výsledok nerovnomerného historického vývoja spoločnosti, kvality rozvojových potenciálov a dôsledok výrazného vplyvu pôsobenia síl trhového mechanizmu. Podobne chápe RD aj Gajdoš (2001), ktorý vo svojej definícii uvádza, že sú produktom pôsobenia viacerých faktorov, závisia od kvality a rozvojových disponibilít potenciálov, ale aj odlišných pozícií, z ktorých vstupovali jednotlivé regióny do transformačného procesu. Baláž (2004) ich zase definuje ako existenciu viacerých rozdielov medzi regiónmi, ktoré sa v konečnom dôsledku premietajú v úrovni podmienok rozvoja človeka žijúceho v tom-ktorom regióne. V niektorých prácach sú RD zadefinované ako odchýlka od nejakého mysleného referenčného rozdelenia znakov považovaných za relevantné, v súvislosti s rôznymi priestorovými úrovňami. K tejto definícii je veľmi blízka definícia Hančlovej a Tvrdého (2004), ktorí RD chápu ako vzdialenosť medzi regiónmi v abstraktnom metrickom priestore, pričom tento priestor môže charakterizovať buď jeden vybraný deskriptor regiónu, alebo množina deskriptorov, a to ako statických, tak aj dynamických. Veľmi často sú RD prezentované ako nevyrovnanosť priestorových štruktúr v rôznych regiónoch alebo neodôvodnené regionálne rozdiely v úrovni ekonomického, sociálneho a ekologického rozvoja regiónov. V tomto zmysle ich chápu napr. aj Matlovič a Matlovičová (2005), ktorí hovoria o rozdieloch v stupni sociálno-ekonomického rozvoja regiónov, ktorý je dôsledkom ich nerovnomernosti. Podľa Slobodu (2006) sú RD do značnej miery odrazom rozdielov medzi spoločenstvami obyvateľov, ktorí ich obývajú. Tieto spoločenstvá sú tvorené jednotlivcami, ktorí sa od seba prirodzene odlišujú svojimi individuálnymi schopnosťami a vlastnosťami a mierou sebarealizácie v spoločnosti. Niektorí českí ekonómovia chápu RD ako rozdielnosť (nerovnosť) znakov, javov alebo procesov, ktorých identifikácia a porovnávanie má nejaký racionálny zmysel, či už poznávací, psychologický, sociálny, ekonomický, politický a pod. (Kutscherauer et al. 2010).

VÝCHODISKÁ, KONCEPTY A PRÍSTUPY VÝSKUMU REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Regionálne disparity môžeme chápať ako výsledok diferencovaných počiatočných podmienok regiónov, ich zložitého nerovnomerného vývoja, rozdielneho (ne) využitia ich potenciálov, ale aj ako dôsledok výrazného nerovnomerného vplyvu pôsobenia síl trhového mechanizmu. Zložité spoločenské procesy a javy mali diferencovaný priestorový dosah, čo sa okrem iného prejavilo v diferencovaných sociálno-ekonomických podmienkach regiónov. Z tohto aspektu RD vystupujú ako zložitý problém, ktorý vyžaduje multidimenzionálny prístup skúmania (Wishlade a Yuill 1997, Gajdoš a Pašiak 2006, Molle 2007 a Nijkamp 2007). Takýto prístup znamená predovšetkým komplexný pohľad na RD. Multidimenzionálny komplexný charakter výskumu problematiky regionálnej diferenciácie je potrebný hlavne pri identifikácii faktorov a determinantov úrovne RD. Multidimenzionálnosť a multidisciplinarita predstavujú základné systémové východiská pre výskum RD a vyvolávajú potrebu použitia pluralitnej metodológie (metód a techník) jej skúmania. Problémom tohto prístupu je rovnorodosť a porovnateľnosť výsledkov kvantitatívnych a kvalitatívnych metód, explanácia kauzálnych súvislostí a ich obsahová interpretácia. Dôležitým systémovými východiskami skúmania problematiky RD sú dôvody ich skúmania a relevantnosť využitia dosiahnutých výsledkov. Jedným z hlavných dôvodov skúmania RD je potreba výskumu toho, v čom sa jednotlivé regióny odlišujú, v čom zaostávajú a aký to má vplyv na ich systémové zmeny, zmeny ich štruktúr a správania. Identifikácia týchto „negatívnych" znakov sa označuje ako „disparitný prístup". Druhým hlavným dôvodom je výskum rozdielnosti relevantných znakov regiónov smerujúci k poznaniu ich jedinečnosti, špecifickosti, odlišnosti od ostatných regiónov, ich schopnosti účelne a efektívne využívať svoje komparatívne výhody, t. j. plniť určitú „pozitívnu" úlohu. Z aspektu týchto dvoch odlišných pohľadov hovoríme o charaktere RD, ktorý môžeme chápať buď negatívne alebo pozitívne (viď tab. 1). Negatívne regionálne disparity je možné tiež chápať ako slabé stránky a pozitívne RD ako silné stránky regiónov. Slabé stránky regiónov spravidla spočívajú v chýbajúcich zdrojoch a schopnostiach využívať dostupné zdroje a potenciál a často vedú k zraniteľnosti takýchto regiónov. Naopak, silné stránky obvykle vyúsťujú do komparatívnych a konkurenčných výhod, ktoré spočívajú v unikátnych a hodnotných zdrojoch a v schopnostiach regiónov (ich obyvateľov) tieto zdroje využívať. Negatívne disparity majú silnú väzbu na koncepty regionálnej polarizácie, ktoré zdôrazňujú rozdiely medzi regiónmi a popisujú mechanizmy, ktoré vedú k regionálnej polarizácii (Myrdal 1957, Hirschman 1958, Maier a Tödtling 1998 a iní). Myrdal argumentuje skutočnosťou, že pôsobením na pôvodnú odchýlku ju ešte zosilňujú (zväčšujú), teda zdôrazňuje možnosť pozitívnej spätnej väzby. Na rozdiel od neoklasických predstáv, ktoré zastávajú názor, že odklon od rovnováhy vyvoláva procesy, ktoré znovu vedú k rovnovážnej hodnote. Neoklasická teória teda predpokladá negatívnu spätnú väzbu. Teória polarizácie explicitne hovorí o tom, že trhový mechanizmus nevedie k vyrovnávaniu RD, ale k ich rastu. Podľa zástancov tejto teórie je preto potrebná štátna regionálna politika, ktorá má byť zameraná na ich vyrovnávanie, resp. vytvorenie bariér zabraňujúcim k zväčšovaniu rozdielov medzi regiónmi. Z uvedených dôvodov sú potom obsahom prvej skupiny cieľov tzv. „negatívne disparity" zamerané na identifikáciu, meranie a určenie rozdielností relevantných znakov regiónov. Zväčša ide o zisťovanie a sledovanie „negatívnych" znakov disparít, teda „disparitný prístup" zameraný na poznanie toho, v čom jednotlivé regióny zaostávajú, ako toto zaostávanie vplýva na

ich súčasný stav, ako ovplyvňuje život ich obyvateľov a pod. Obsahom druhej skupiny cieľov sú tzv. „pozitívne disparity“ zamerané na identifikáciu, určenie a sledovanie jedinečnosti, reálnych a potenciálnych možností rozvoja regiónov a možností efektívneho využitia ich komparatívnych výhod. Zväčša ide o zisťovanie „pozitívnych“ znakov disparít, teda disparitný prístup zameraný na poznanie toho, čo pozitívne v regiónoch existuje a čo je možné využiť pre ich rozvoj.

VYBRANÉ METÓDY MERANIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Primárnou podmienkou získania relevantných poznatkov o regionálnych disparitách je znalosť a orientácia v množstve rôznych metód a spôsoboch ich merania, ktoré však niekedy prinášajú diferencované výsledky. Ako uvádza väčšina autorov venujúcich sa problematike určenia miery, resp. úrovne RD, spektrum používaných metód merania priestorových či regionálnych nerovností, najmä sociálno-ekonomických rozdielov regiónov, je veľmi rozsiahle. Široká škála používaných indexov, ktoré sú po matematickej stránke vhodné na meranie a zmenu regionálnych disparít, je takmer neobmedzená. Výber metódy, resp. spôsobu merania závisí od viacerých faktorov, hlavne od sledovaného cieľa, skúmaného javu (javov), nárokov na presnosť výsledkov a od dát, ktoré máme k dispozícii. Dôležité sú najmä metódy merania a hodnotenia RD zvládnuteľné v bežnej praxi, s využitím súčasných štandardných technických prostriedkov. Metódy merania, jednotlivé nástroje a miery (indexy a ukazovatele) úrovne RD je možné klasifikovať z rôznych aspektov. Z aspektu matematickej náročnosti na jednoduché a komplikované, podľa času na statické a dynamické, podľa výpovednej hodnoty (sily) na deterministické a stochastické, z vecného hľadiska na jednorozmerné (parciálne) a viacrozmerné (integrované), podľa počtu regiónov zahrnutých v skúmaní na biregionálne (dvojregionálne) a multiregionálne (viacregionálne), z aspektu závislosti od rozdelenia dát na parametrické (závislé od štatistického rozdelenia dát) a neparametrické (nezávislé od štatistického rozdelenia dát), z aspektu vývojového hodnotenia na konvergenčné a divergenčné až po modely regionálnych disparít a pod. Rôzni autori využívajú rôzne miery merania, v závislosti od sledovaného cieľa. V prevažnej miere však využívajú kombináciu metód, ktorá prináša širšie poznatky a lepšie možnosti pre evaluáciu regionálnych rozdielov. Výsledky získané rozdielnymi metódami zároveň umožňujú odkryť „slabšie“ miesta niektorých metód, porovnať získané výsledky a v prípade potreby (značne odlišných výsledkov) vykonať ich korekciu. Výsledky získané kombináciou metód napomáhajú objektivizovať dosiahnuté poznatky a ich hodnotenie.

Z detailnej analýzy matematickej náročnosti a vypovedajúcej schopnosti matematických a štatistických metód vyplynulo, že najjednoduchšími metódami pre meranie a hodnotenie RD sú nepriame metódy založené na škálovacích technikách, metóda semaforu a bodová metóda. Každá z týchto metód má svoje výhody a nevýhody a ich použitie je závislé nielen na miere ich aplikácie, ale tiež na súbore štatistických indikátorov, ktoré budú pre hodnotenie použité. Nástrojmi pre praktické využitie uvedených metód sú v súčasnosti vybavené všetky sofistikovanejšie kancelárske balíky, okrem iného aj napr. MS Office Excel. Tento softvér tak možno využiť na jednoduché a rýchle zostavenie rôznych hodnotiacich škál.

Významnými, pomerne jednoduchými a v súčasnosti veľmi často používanými nástrojmi, ktorými regionálna prax hodnotí úroveň RD, sú priame komparatívne metódy založené na medziregionálnej komparácii. Tieto metódy môžu porovnávať

statické alebo dynamické prvky regionálnych rozdielov. Metóda statickej medziregionálnej komparácie porovnáva jednotlivé regióny z aspektu sledovaných charakteristík a ukazovateľov s cieľom nájsť ich spoločné a odlišné rysy. Je zameraná na porovnanie štruktúr jednotlivých regiónov i na komparáciu vybraných ekonomických, sociálnych, environmentálnych a iných indikátorov poukazujúcich na reálne územné nerovnosti. Metóda dynamickej medziregionálnej komparácie sa zameriava na dynamiku diferencovaného vývoja regiónov. Porovnáva jednotlivé regióny z aspektu procesov, ktoré v týchto regiónoch prebiehajú, s cieľom nájsť spoločné a odlišné rysy v ich vývoji, určiť úroveň rastu potrebnú na vyrovnanie, resp. tendencie v sledovanom období. Pri použití metód medziregionálnej komparácie je potrebné brať do úvahy tiež dostupnosť a kvalitu informácií, vedľajšie a podmieňujúce faktory, správny výber indikátorov, ich objektívnosť pri hodnotení výsledkov, prípadne ďalšie relevantné aspekty.

Medzi často používané metódy meranie RD patria tzv. jednoduché štatistické metódy, ktoré zahŕňajú jednoduchšie štatistické indexy, resp. miery priestorovej polarizácie. Ich základným atribútom je dôraz na extrémne hodnoty. Miery priestorovej polarizácie sú vhodné napr. na zachytenie rozdielu medzi najrozvinutejším a najzaostalejším regiónom z aspektu sledovanej charakteristiky. Medzi často využívané miery priestorovej polarizácie patrí rozsah (pomer) dátového súboru, relatívny rozsah dátového súboru, nástroje a miery odchýlkového, resp. disperzného charakteru (štandardná odchýlka, štandardná relatívna odchýlka – variačný koeficient a štandardná – smerodajná odchýlka).

K dôležitým nástrojom merania RD patria miery vychádzajúce z priestorovej koncentrácie založené na porovnaní relatívnych hodnôt. V priestorových analýzach a porovnaniach regionálnych disparít sa najčastejšie využíva koeficient koncentrácie, lokalizačný kvocient, Giniho koeficient, Lorenzova krivka a pod.

Na meranie RD je možné tiež použiť miery (indexy) entropie, ktorých komponenty sú rozložiteľné – či už v rámci regiónu alebo medzi regiónmi. Do skupiny nástrojov nazývaných ako general entropy class (všeobecné triedy entropie[1]) patria aj najviac používané indexy entropie, a to základná miera entropie, miera všeobecnej entropie, Theilov index a Hooverov index, resp. ich modifikácie (upravené indexy) pre priestorovo orientovaný výskum nerovností. Hoci uvedené indexy sa pokladajú za vhodný nástroj pri preukazovaní miery diferenciácie v spoločnosti, pre regionálne orientovaný výskum je potrebné ich upraviť. Vo väčšine regionálnych štúdií sa tento metodologický problém prehliada, čo môže spôsobiť mystifikáciu výsledkov. Preto je potrebné v priestorovo orientovaných výskumoch merať regionálne rozdiely pomocou modifikovaných, primárne ekonomických mier nerovností. Pri meraní je potrebné tiež vychádzať z komplexu priestorových (nie individuálnych) jednotiek s použitím dát združených na najnižšej možnej priestorovej úrovni. Pri dodržaní uvedených podmienok získame relevantné exaktné výsledky o RD využiteľné pre komparácie na rôznej veľkostnej úrovni teritoriálnych jednotiek (tiež pre medzinárodné porovnania).

Viacero autorov odporúča pri meraní veľkosti RD použiť komplexné nástroje, resp. viacero indexov regionálnych disparít. Najvhodnejšie by bolo použiť komplexný ukazovateľ, ktorý zachytí celé spektrum disparít, aj keď – ako konštatujú –

[1] K štúdiu asymptotických vlastností odhadu entropie resp. k určeniu úrovne nerovností (pre náš účel a potreby) môžeme použiť rôzne miery resp. indexy patriace do uvedenej skupiny nástrojov.

neexistuje komplexný ukazovateľ, ktorý by bol schopný v celej šírke zachytiť, opísať a predikovať reálnu úroveň RD. Súhrnné alebo komplexné ukazovatele sú len zjednodušenými modelmi reality, ktoré sa snažia o čo najhodnovernejší obraz skutočnosti. Ako uvádza Mihola (2006), konštrukcia a následne aj výsledky merania prostredníctvom takýchto modelov v sebe zahŕňajú aj určitú dávku subjektivity, či už pri voľbe subukazovateľov alebo spôsobe numerického spracovania. Tieto skutočnosti častokrát vedú k nepresnej interpretácii výsledkov. Naopak, výhodou komplexných ukazovateľov je schopnosť vystihnúť momentálne podstatný a jednotný trend viacerých ukazovateľov. Mihola rozlišuje dve skupiny súhrnných ukazovateľov, a to štatisticko-analytickú a štatisticko-deskriptívnu. Podstatou štatisticko-analytickej skupiny je analýza a overovanie platnosti hypotéz o významnosti premenných (resp. subukazovateľov) a vhodnosti modelov využitia pre ich vzájomné vzťahy. Väčšina štatisticko-analytických nástrojov je súčasťou voľne dostupných komerčných štatistických počítačových programov (napr. SPSS, Statgraphic a pod.). Medzi štatisticko-analytické nástroje môžeme zaradiť skupiny modelov, ako napr. regresné mnohonásobné modely, korelačnú analýzu, metódu hlavných komponentov, faktorovú analýzu, Cronbachov koeficient alfa, zhlukovú analýzu, metódu vzdialenosti od fiktívneho objektu, analýzu časových radov a iné.

Druhá, štatisticko-deskriptívna skupina sa od predošlej líši prístupom k voľbe váh, pomocou ktorých je z vopred stanovených subukazovateľov konštruovaná požadovaná hodnota konečného ukazovateľa. Súhrnný indikátor je teda vypočítavaný určitým agregovaným spôsobom (agregačnými technikami) a ostatné metódy sú vlastne určovaním váh pre jednotlivé subukazovatele pri ich agregácii. Váhami môžu byť niekedy priamo aj hodnoty týchto subukazovateľov. K štatisticko-deskriptívnym nástrojom patria agregačné techniky, metóda hraničnej efektívnosti, kritérium vzdialenosti od cieľa, expertné rozhodnutie, verejná mienka, analyticko-hierarchický proces a iné. Aj keď sa uvedená klasifikácia týka hlavne ekonometrických metód, môžeme ju v dôsledku podobného zamerania (priestorové regionálne analýzy sú prevažne sociálno-ekonomického charakteru s rovnakými nástrojmi) analogicky využiť aj pri priestorových meraniach a analýzach.

Jednou z ďalších možností ako merať medziregionálne rozdiely je metóda neurónových sietí založená na analýze a interpretácii časových radov skúmaných dát pomocou samoorganizujúcich sa máp alebo Kohonenových máp. Táto tzv. exploračná analýza umožňuje analyzovať mnohorozmerné komponentné dáta pomocou ich projekcie do dvojrozmernej samoorganizujúcej sa mapy. Dáta, ktoré boli blízke v pôvodnom mnohorozmernom priestore, si po projekcii do dvojrozmernej zachovávajú typológiu pôvodného priestoru. Kohonenove mapy sa utvárajú prostredníctvom tzv. samoučiacej stratégie, ktorá z hľadiska štatistického predstavuje optimalizáciu parametrov aproximujúcich hustotu rozdelenia. Následná „naučená“ samoorganizujúca sa mapa umožňuje rôzne typy analýzy mnohorozmerných dát (Chudý a Farkaš 2000). Príslušné dáta možno potom analyzovať a prezentovať prostredníctvom profilovej mapy, komponentnej mapy a mapy trajektórie. Okrem uvedených typov samoorganizujúcich sa máp je možné výsledky získané pomocou neurónových sietí prezentovať aj schematicky prostredníctvom klasických máp.

V poslednom období sa čoraz častejšie pri hodnotení RD uplatňujú metódy používajúce geografický informačný systém (GIS). Tieto metódy využívajú počítačové systémy orientované na spracovávanie geografických dát, ktoré sú následne prezentované v podobe máp. Geografické informačné systémy môžeme využiť ako

softvér (programovaný produkt pre budovanie jednotlivých informačných systémov) alebo ako konkrétnu aplikáciu (výkonný súbor nástrojov pre zber, ukladanie, výber na požiadanie, transformáciu a zobrazenie priestorových dát z reálneho sveta pre jednotlivé účely).

V zahraničnej literatúre sa pri hodnotení RD pomerne často stretávame s metódou reálnej konvergencie, ktorej využitie u nás je zatiaľ len veľmi sporadické. Táto metóda najprv zhodnotí vývoj jednotlivých indikátorov charakterizujúcich územné rozdiely a následne určí, či sa tieto rozdiely zmenšujú (konvergujú), alebo naopak zväčšujú (divergujú). Pri použití tejto metódy je potrebné tiež sledovať samotný proces zbližovania jednotlivých regiónov a rozhodnúť sa pre správny výber konceptu, či ide o absolútnu konvergenciu, σ konvergenciu, alebo β-konvergenciu (viď tab. 1).

Tab. 1. Základné koncepty, prístupy a metódy merania regionálnych disparít (RD)

Základné koncepty výskumu RD	koncept regionálnej rovnováhy (neoklasické modely) koncept regionálnej nerovnováhy
Prístupy k RD a charakter RD	disparitný prístup (charakter RD negatívny) komparatívnych výhod (charakter RD pozitívny)
Vybrané metódy merania RD	nepriame metódy - škálovacie techniky, metóda semaforu, bodová metóda a pod. priame komparatívne metódy - metóda statickej medziregionálnej komparácie - metóda dynamickej medziregionálnej komparácie jednoduché štatistické metódy - miery priestorovej polarizácie (rozsah, resp. pomer dátového súboru, relatívny rozsah dátového súboru a pod.) - nástroje a miery odchýlkového, resp. disperzného charakteru (štandardná odchýlka, variačný koeficient, smerodajná odchýlka a pod.) miery priestorovej koncentrácie - koeficient koncentrácie, lokalizačný kvocient, Giniho koeficient, Lorenzova krivka a pod. miery, resp. indexy entropie - základná miera entropie, miera všeobecnej entropie, Theilov index, Hooverov index a pod. komplexné nástroje, resp. indexy - štatisticko-analytické súhrnné metódy a ukazovatele regresné mnohonásobné modely, korelačná analýza, metóda hlavných komponentov, faktorová analýza, Cronbachov koeficient alfa, zhluková analýza, metóda vzdialenosti od fiktívneho objektu, analýza časových radov a pod. - štatisticko-deskriptívne súhrnné metódy a ukazovatele agregačné techniky, metóda hraničnej efektívnosti, kritérium vzdialenosti od cieľa, expertné rozhodnutie, analyticko-hierarchický proces a pod. - ostatné (nové) metódy a nástroje metóda neurónových sietí, metóda reálnej konvergencie, GIS a pod.

DIMENZIE SKÚMANIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Vo výskumoch RD existuje veľké množstvo aspektov ich skúmania (príčinné, účelové, časové, priestorové, dopadové a pod.). V príspevku sa zameriame z nášho pohľadu na tri najvýznamnejšie, a to aspekt merateľnosti, časovosti a teritoriality. Veľmi významným aspektom skúmania RD je ich merateľnosť, inými slovami spôsoby ich merania a metódy ich hodnotenia. Existuje veľké množstvo spôsobov merania RD, pričom za základné možno považovať dva: RD sú spravidla merané buď pomocou čiastkových alebo agregovaných (komplexných) ukazovateľov, ktoré súčasne pokrývajú viaceré relevantné dimenzie (demografické, ekonomické, sociálne, životného prostredia a pod.). Veľmi významným faktorom merateľnosti RD je objektívnosť ich merania, ktorá určuje, čo môže, alebo nemôže byť za disparitu považované. Dôležitou súčasťou merania sú spôsoby a metódy čo najobjektívnejšieho zhodnotenia získaných hodnôt a výsledkov regionálnych disparít. Pre objektívnu interpretáciu výsledkov je preto potrebné, aby sme už v úvodnej fáze výskumu správne zadefinovali aké disparity, akým spôsobom, akými indikátormi, v akom časovom horizonte a na akom území chceme sledovať a analyzovať. Meranie regionálnych disparít môže skomplikovať viacero faktorov ako napr. nedostupnosť potrebných dát, nevhodnosť použitia štandardných ukazovateľov za sledované obdobie alebo priestorovú jednotku a pod. Tieto, ale aj ďalšie obmedzenia je potrebné suplovať tak, aby výsledky a ich interpretácia boli jednoznačné a nespochybniteľné.

Druhým nemenej dôležitým aspektom výskumu RD je ich časovosť, teda sledovanie vývoja, zmien a trendov RD v určitom období. Časový aspekt je častokrát základným cieľom výskumu regionálnych disparít. Vývoj a zmeny regionálnych disparít v určitom časovom období nám charakterizujú regionálnu dynamiku a trendy a odkrývajú, akým smerom sa regionálne disparity vyvíjajú. Či žiadaným smerom, alebo sa, naopak, nerovnosti zvyšujú, čo zväčšuje problémy niektorých, najmä zaostávajúcich regiónov. Porovnanie regionálnych disparít v sledovanom časovom horizonte si vyžaduje použitie rovnakých ukazovateľov pre celé sledované obdobie alebo počiatočný a konečný rok. Dôležité je tiež vopred dobre odhadnúť (overiť) časový horizont regionálnych disparít, pretože niektoré pôsobia krátkodobo a iné dlhodobo. Dlhodobé RD sa v prípade sledovania kratšieho obdobia javia ako statické a teda nevhodné na pozorovanie. Pri sledovaní regionálnych disparít z aspektu času môžeme analyzovať (podľa účelu, resp. cieľa) ich okamžitý stav, vývoj, zmeny a trendy.

Pre priestorovo orientovaných vedcov, ale aj pre niektorých ďalších odborníkov je najpodstatnejším aspektom sledovania a výskumu RD teritorialita, t. j. ich priestorové aspekty (viď tab. 2). V teritoriálne orientovaných výskumoch ide najmä o analýzy a identifikáciu disparít v konkrétnych priestorových jednotkách – regiónoch. Analýzu a hodnotenie RD je vhodné a potrebné vykonať iba pre veľkostne zodpovedajúce celky, pričom výber územnej jednotky značne ovplyvní charakter, ale aj hodnoty úrovne disparity. Vo všeobecnosti platí, že čím nižšia je geografická mierka (čím sú sledované geografické jednotky menšie), tým sú hodnoty disparít väčšie. V práci Hučku et al. 2008 sa uvádza, že v nových členských krajinách EÚ možno identifikovať tri typy regionálnych disparít. Najvýznamnejšia sa javí disparita medzi západom a východom, kde západné časti sú zväčša vyspelejšie. Zjavné sú aj disparity medzi mestom a vidiekom, so značne lepšími podmienkami miest. Nemenej podstatné sú výrazné rozdiely medzi metropolitnými a ostatnými územiami, s výrazne diferencovanými a mimoriadne priaznivými podmienkami v prospech metropolitných regiónov.

STATICKÝ A DYNAMICKÝ ASPEKT SKÚMANIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Prvou z tradičných otázok výskumu RD je otázka týkajúca sa ich úrovne (disparít regiónov). Na to, aby sme pri skúmaní úrovne RD získali relevantné a jednoznačné výsledky s objektívnou výpovednou hodnotou musíme dodržať viacero dôležitých podmienok a zásad. Prvou podmienkou je jasné vymedzenie predmetu výskumu, a to aj v prípade, že ide o kategoricky tú istú úroveň výskumu. Pre každú kategóriu by mal byť použitý rovnaký ukazovateľ. Zásadný význam má aj výber indikátorov, najmä ich reprezentatívnosť a schopnosť zachytiť rôznu variabilitu. Principiálny vplyv na výpovednosť výsledkov má výber údajov podľa toho, či analyzujeme absolútne údaje, ktoré hovoria o intenzite, alebo preferujeme relatívne údaje a hodnoty, ktoré zväčša znižujú a zmierňujú rozdiely. Potrebné je ich diferencovať a používať aj podľa toho, či dokážu zachytiť, identifikovať, resp. charakterizovať javy komplexne (agregované ukazovatele) alebo len ich určitý aspekt (jednoduché ukazovatele). Vertikálna úroveň výskumu by mala byť rovnaká, pretože ten istý použitý ukazovateľ môže vykazovať široký stupeň variability a veľké odlišnosti v závislosti od geografickej mierky (priestorových jednotiek porovnávania). Dôležitou podmienkou je používať rovnakú metódu, pretože rozdielne metódy použité na meranie disparít vedú k odlišným výsledkom.

Druhou z tradičných otázok RD je otázka konvergencie, resp. divergencie regiónov. Exaktný výsledok skúmania základných tendencií vývoja RD tiež však záleží na veľkom množstve faktorov podmieňujúcich tendencie ich vývoja (Amstrong a Wickerman 1995). Predovšetkým od ich zadefinovania, použitého konceptu a indikátorov, miery heterogenity alebo variability, časových aspektov, spoľahlivosti a komparatívnosti dát, ale tiež od geografickej mierky, porovnateľnosti, počtu jednotiek a pod. V dynamických porovnaniach je potrebné dôsledne zvážiť dĺžku skúmaného obdobia, ktorá nám pri správnej voľbe môže súčasne indikovať určité významné a zaujímavé javy a tendencie. Niektoré javy sa šíria veľmi rýchlo (reagujú na určitý podnet rýchlo) a tým sa znižujú disparity, alebo naopak pomalšie, čím sa disparity zvyšujú. Časová otázka je významná aj z aspektu zachytenia a striedania trendov, ktoré v rôznych obdobiach, ale aj v rámci sledovaného obdobia môžu vykazovať diferencovaný vývoj. Z uvedeného vyplýva, že pri nedodržaní uvedených zásad môže zistená tendencia konvergencie, resp. divergencie regiónov niesť znaky plytkosti a diferencovaného smerovania (slabá tendencia jedným alebo druhým smerom), nejednoznačnosti (ťažké jednoznačné určenie), odlišných tendencií sledovaných parametrov (podľa niektorých indikátorov môžu regióny vykazovať konvergenciu, podľa iných divergenčné tendencie), prípadne diferenciácie na priestorových úrovniach (geografickej mierke). Z týchto aspektov sa preto zdá, že najvhodnejším spôsobom odhalenia trendov, by bola dostatočne časovo dlhá, multidimenzionálna klasifikácia pri použití relevantných relatívnych údajov vo viacerých priestorových úrovniach (viď tab. 2).

Pri výskumoch obidvoch aspektov RD (statického a dynamického) sa vyhneme množstvu problémov, ak s nimi budeme pracovať v kontexte neutrálnej všeobecnej charakteristiky disparít, bez vyjadrenia k opodstatnenosti či neopodstatnenosti rozdielností. Vyhneme sa tak zložitému a pomerne náročnému procesu hodnotenia, súvisiaceho s posúdením toho, či ide o nerovnosti žiaduce alebo nežiaduce, čo z hľadiska definície žiaducosti je dosť komplikovaná úloha. V tomto kontexte je tiež vhodné zdôrazniť potrebu riešenia najmä tých „rozdielov“, ktoré sú najdôleži-

tejšie z aspektu ľudského života, spôsobujú obyvateľom najväčšie problémy a sú vyvolané subjektívnou ľudskou činnosťou (nie rozdiely vzniknuté z objektívnych príčin, napr. na základe prírodných podmienok).

VERTIKÁLNA A HORIZONTÁLNA KLASIFIKÁCIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Klasifikácia RD vychádza z usporiadania alebo triedenia rozdielnosti, odlišnosti alebo nerovnosti regiónov podľa určitých znakov, javov alebo procesov (podstaty disparity). RD môžeme klasifikovať z dvoch významných a súvisiacich aspektov, a to vertikálneho a horizontálneho (viď tab. 2). Každý z uvedených aspektov má svoje špecifiká, ktoré ovplyvňujú ciele, prístupy, metódy, spôsoby, výber ukazovateľov výskumu a zároveň aj úroveň poznatkov o RD. Vertikálny aspekt vychádza zo skutočnosti, že disparity sa menia v zhode s geografickou mierkou. Vo všeobecnosti tu platia dve pravidlá. Prvým pravidlom je, že v závislosti od rôznej územnej mierky (veľkosti regiónov) sa mení miera (úroveň) disparít a druhým, že so znižovaním územnej mierky (v menších regiónoch) sa disparity zvyšujú. Horizontálny aspekt súvisí s vecnou oblasťou (sférou) výskytu RD a zahŕňa ako materiálne, tak aj nemateriálne disparity. Väčšina z doposiaľ vykonaných horizontálnych klasifikácií bola založená, resp. vychádzala z materiálnych regionálnych disparít. Horizontálna klasifikácia vyčleňuje zväčša tri základné typy RD. Prvým typom sú územné fyzicko-geografické disparity (rozloha, klíma, krajina a prírodné štruktúry, ...), druhým ekonomické disparity (HDP, príjem, štruktúra ekonomických aktivít, ...) a posledným sociálne disparity (vzdelanie, nezamestnanosť, bývanie, zdravie, sociálna odkázanosť, sociálna patológia, ... – tab. 2).

Novším typom horizontálnej klasifikácie, ktorá sa objavila v súvislosti s transformáciou hospodársko-spoločenskej vývojovej paradigmy, sú nemateriálne mentálne disparity. Tieto predstavujú skupinu disparít existujúcich v mysliach obyvateľstva, ktoré sa zatiaľ vo výskumoch RD objavujú iba sporadicky. Mentálne disparity kladú dôraz na význam tzv. „mäkkých“ faktorov lokalizácie a regionálneho rozvoja, ako sú napr. sociálna kvalita obyvateľstva, kvalita životného prostredia, vplyv a dosah masmediálnych prostriedkov, psycho-sociálna atmosféra regiónov a pod. Práve zvyšujúci sa význam týchto a ďalších mäkkých lokalizačných faktorov vplýva na mentálne disparity, ktoré sú dôležité pre tvorbu mentálnych máp. Pre nemateriálne disparity sú charakteristické ordinalistické atribúty, ktoré sú odrazom reálneho sveta v mysliach ľudí. Napriek problémom s ich kvantitatívnym vyjadrením, teda nemožnosťou ich exaktného merania, je možné zostaviť rebríček priestorových preferencií odvodených od disparít materiálneho charakteru. Týmto spôsobom sa napr. RD spojené s polohou – či už v kontexte s geografickými, prírodnými, dopravnými a technickými podmienkami – odrážajú v názoroch, postojoch a presvedčení obyvateľov a ich posudzovaní „atraktívnosti“ územia. Ekonomické disparity sú zase spojené s vnímaním priestorovo diferencovanej ekonomiky, jej výkonnosti, štruktúry, rozvojového, ale aj ľudského potenciálu. Odrazom vnímania tejto ekonomickej reputácie jednotlivých území sú ekonomické alebo hospodárske mentálne mapy, ktoré sú spojené s percepciou jednotlivých území – buď prosperujúcich alebo problémových. Sociálne nemateriálne disparity odrážajú percepcie obyvateľov najmä z aspektu teritoriálne diferencovanej kvality života, životnej úrovne, sociálnych nerovností, sociálnej patológie a pod. Odrazom týchto vnemov a postojov sú mentálne sociálne mapy, ktoré zobrazujú percepcie obyva-

teľov v sociálne úspešných a kompaktných, alebo naopak sociálne diverzifikovaných, značne problémových regiónoch.

Výber vertikálnej (priestorovej) úrovne, ale aj horizontálnej (vecnej) klasifikácie sledovania RD vo veľkej miere závisí od dostupnosti rôznych zdrojov a dát. Pre rôzne priestorové úrovne sú k dispozícii častokrát diferencované štatistické ukazovatele, ktoré môžu byť naviac rozdielne vnímané. Určenie geografickej úrovne sledovania by malo brať do úvahy tieto skutočnosti a zároveň by malo byť realizované v takých územných úrovniach, ktoré majú určité možnosti ich ovplyvňovať. Zároveň by mali byť RD klasifikované na základe relevantných atribútov z rôznych oblastí hospodárskeho a spoločenského života a tých činností, ktoré najvýznamnejšie ovplyvňujú ostatné sféry RD a ktoré sú pre obyvateľov najdôležitejšie, resp. ktoré obyvatelia vnímajú ako najdôležitejšie.

Tab. 2. Dimenzie, aspekty, sféry a klasifikácia regionálnych disparít (RD)

		indikátor RD	primárny a sekundárny
	merateľnosť RD	metóda merania RD	absolútna hodnota, relatívna hodnota, porovnávacia hodnota, využitie štandardov
		spôsob merania RD	objektívne (kvantitatívne), subjektívne (kvalitatívne), výberové meranie
Základné dimenzie skúmania RD	časovosť RD	časový horizont časová dynamika	krátkodobý, strednodobý, dlhodobý okamžitý stav, zmeny v čase
	teritorialita RD	administratívne resp. neadministratívne jednotky rôznej geografickej mierky	svet, EÚ, SR, kraj, okres, obec, funkčný mestský región (FMR), mikroregión a pod.
Základné aspekty skúmania RD	statický dynamický		
Klasifikácia RD	horizontálna vertikálna		
Sféra výskytu RD	prírodná, sociálna ekonomická		

ZÁVER

Historický prehľad vzniku a trajektória vývoja priestorových a regionálnych disparít poukazuje na významné etapy, ktoré potvrdili relevantnosť problematiky (zvlášť v niektorých obdobiach), podmienili zvýšený záujem o túto problematiku a tvorbu teoretického rámca a konceptov pre ich vedecký výskum. Najnovšie poznatky o súčasnej úrovni, stave a výskume priestorových a regionálnych disparít poukazujú na ich nejednoznačné terminologické chápanie, pomerne široké zadefinovanie, upozorňujú na možné úskalia a príčiny ich niekedy diverzifikovanej interpretácie, zvlášť z hľadiska špecifikácie základných dimenzií a aspektov ich výskumu a klasifikácie. Pomocou nadobudnutých poznatkov sme získali prehľad a informácie, ktoré sú potrebné pri skúmaní problematiky. Prezentované výsledky poskytli najdôležitejšie poznatky o východiskách, konceptoch, prístupoch, metódach, dimenziách, aspektoch a charaktere výskumu RD a významné informácie o podmienkach a pravidlách, ktoré by mali byť akceptované pri výskume regionálnych disparít. Záro-

veň potvrdili, že ide o pomerne zložitú problematiku, ktorá napriek svojej dlhej histórii, nemá doposiaľ dostatočne vypracované teoretické a konceptuálne východiská, systémový a metodologický rámec a vyznačuje sa množstvom nevyriešených otázok a nejasných odpovedí súvisiacich so zmenenou trajektóriou dynamického vývoja RD.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

AMSTRONG, H. W., WICKERMAN, R. W. (1995). *Convergence and divergence among Europe regions*. London (Pion).

BALÁŽ, V. (2004). Trendy v regionálnom rozvoji SR: ekonomická teória a prax. *Ekonomický časopis*, 52, 783-800.

CARNOY, M., CASTELLS, M., COHEN, S., CARDOSO, F. (1993*). The new global economy in the information age: reflections on our changing world*. Pennsylvania (The Pennsylvania State University Press).

DAKOS, G. (2007). *Komparácia ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov NUTS IV Slovenskej republiky a Maďarskej republiky a regionálne disparity*. Diplomová práca, Prírodovedecká fakulta UK, Bratislava.

DUNFORT, M. (1993). Regional disparities in the European community: evidence from the regio databank. *Regional Studies*, 27, 727-743.

DUNFORT, M. (2009). Regional inequalities. In Kitchin, R., Thrift, N., eds. *International Encyclopedia of Human Geography*, vol. 9, pp. 236-245.

EUROPEAN PARLIAMENT (2007). *Regional disparities and cohesion. What strategies for the future*. Brussel (Directorate General for Internal Policies of the Union).

FELSENSTEIN, D., PORTNOV, B. A. (2005). *Regional disparities in small countries*. Berlin Heilderberg (Verlag).

FUJITA, M., KRUGMAN, P., VENABLES, A. (1999). *The spatial economy: cities, regions and international trade*. Cambridge (MIT Press).

GAJDOŠ, P. (2001). K vybraným problémom transformácie sociálno-priestorovej situácie Slovenska v 90 rokoch. *Sociológia,* 33, 185-206.

GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. (2006). *Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).

HAMPL, M. (2007). Regionální diferenciace současného socioekonomického vývoje v České republice. *Sociologický časopis*, 43, 889-910.

HANČLOVÁ, J., TVRDÝ, L. (2004). Classification of the regions. In Ramík, J., et al. *Multiregional and regional models*. Ostrava (VŠB-TU).

HELD, D., McGREW, A. (1997). The globalization of economic activity. *New Political Economy*, 2, 257-277.

HIRSCHMAN, A. O. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven (Yale University Press).

HUČKA, M., KUTSCHERAUER, A., TOMÁNEK, P. (2008). Metodická východiska zkoumání regionálních disparit. *Regionální disparity*, 2, 5-32.

CHUDÝ, L., FARKAŠ, I. (2000). Regionálna analýza pomocou samoorganizujúcich sa máp. *Politická ekonomie*, 48, 685-697.

KANBUR, R., VENABLES, A. (2005). *Spatial inequalities and development*. Oxford (Oxford University Press).

KUTSCHERAUER, A., FACHINELLIA, H., HUČKA, M., SKOKAN, K., SUCHÁČEK, J., TOMÁNEK, P., TULEJA, P. (2010). *Regionální disparity. Disparity v regionálním rozvoji země – pojetí, teorie, identifikace a hodnocení*. Ostrava (VŠB – TU).

MAIER, G., TÖDTLING, F. (1998). *Regionálna a urbanistická ekonomika 2. Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava (Elita).

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2005). Vývoj regionálnych disparít na Slovensku a problémy regionálneho rozvoja Prešovského kraja. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Univesitatis Prešoviensis, Folia Geographica*, 8, 66-89.

MERRIAM-WEBSTER (1995). *Regional, disparate, regional disparities (kyewords)*. New York (Merriam Webster's Collegiate Dictionary, Meriam- Webster Incorporated US).

MIHOLA, J. (2006). *Metodické přístupy ke konstrukci souhrnných ukazatelů*. Praha (Centrum ekonomických studií Vysoké školy ekonómie a managementu).

MOLLE, W. (2007). *European cohesion policy*. London (Routledge).

MONFORT, P., NICOLINI, R. (2002). Regional convergence and international integration. *Journal of Urban Economics*, 48, 286-306.

MYRDAL, J. (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. London (Gerald Duckwords).

NIJKAMP, P. (2007). *Regional development as self – organised converging growth*. Amsterdam (Vrije Universiteit, mimeo).

OECD (2003). *Geographic concentration and territorial disparity in OECD countries*. Paris (OECD Publications Service).

ORAYEN, R, E., PASCUAL, P. (2007). Spatial disparities in productivity in Central and Eastern Europe. *Eastern European Economics*, 45(3), 5-32.

ORAYEN, R, E., PASCUAL, P., RAPÚN, M. (2006). Regional polarization in the European Union. *European Planning Studies*, 14, 459-484.

ORAYEN, R, E., PASCUAL, P., RAPÚN, M. (2007). The dynamics of regional disparities in Central and Eastern Europe during transition. *European Planning Studies*, 15, 1397-1421.

ORAYEN, R, E., GIL, K., PASCUAL, P., RAPÚN, M. (2005). Regional inequality in the European Union: does industry mix matter? *Regional Studies*, 39, 679-697.

SLOBODA, D. (2006). *Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy*. Bratislava (Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika).

SMITH, A. (1998). *Reconstructing the regional economy: industrial transformation and regional development in Slovakia*. Cheltenham (Edward Elgar Publishing).

SMITH, A. (2004). Regions, territories and diverse economies in the "New Europe". *European Urban and Regional Studies*, 11, 9-25.

SMITH, A., PICKLES, J., BUČEK, M., BEGG, B., ROUKOVA, P. (2008). Reconfiguring "Post-Socialist" regions: trans-border networks and regional competition in the Slovak and Ukrainian clothing industry. *Global Networks*, 8, 281-307.

SÝKORA, L. (2000). Globalizace a její důsledky. In Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P., eds. *Stát, politika, prostor - vybrané otázky politické geografie*. Praha (Přírodovědecká fakulta KU).

TIEPOH, M, G., DRESSLER, J., BURNS, M. (2004). *Seven reports on the identification of rural indicators for rural communities (new rural economy project)*. Quebec (The Canadian Rural Revitalization Foundation, Universite Rurale Quebequoise).

TVRDOŇ, J., KMECOVÁ, Z. (2004). *Implikácia – regionálne disparity vs. regionálny rozvoj*. Košice (Ekonomická fakulta TU).

WOKOUN, R., ČERVENÝ, M. (2008). *Ekonomika v prostoru – svět, střední Evropa, EU, OECD, ČR*. Praha (Linde).
WISHLADE, F., YOUILL, D. (1997). *Measuring disparities for area designation purposes: issues for the European Union*. *Regional and industrial policy research paper 24*. Glasgow (University of Strathclyde).

THEORETICAL SALIENT POINTS AND METHODOLOGICAL PROCEDURES IN RESEARCH OF SPATIAL AND REGIONAL DISPARITIES

Historical overview of the origins and the trajectory of the development of regional disparities (RD) point to important stages, which proved the relevancy of the theme, especially in some periods. Urgency of the study, research and solution of the regional problems including regional and spatial disparities increases due to both inner and outer causes and effects. Research into the issue of RD is topical in connection with their increase and problems of lagging marginal regions, peripheral rural areas, socially depressed urban areas and the EU regional policy of cohesion. The most recent knowledge about the present status of RD research suggests ambiguous terminological interpretation, comparatively broad definition, possible problems and causes of diversified interpretation especially in case of specification of basic dimensions and aspects of their research and classification. Obtained knowledge showed that it is a comparatively complex issue with missing theoretical and conceptual salient points, systemic and methodological frame and is characterised by a number of unanswered questions or ambiguous answers connected with the changing trajectory of the dynamic development of RD. It simultaneously offered the necessary survey and information concerning terminology, definition of the research object, systemic salient points, concepts, approaches, applied methods, reasons, aims and importance of the study of disparities but also information about conditions, rules and principles to be followed ruing research into regional disparities.

Key words: regional disparities (RD), concepts, methods, classification, dimensions and aspects of RD

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

PROBLEMATIKA VÝBERU INDIKÁTOROV REGIONÁLNYCH DISPARÍT

*Anton Michálek**

ÚVOD

Kľúčovou úlohou identifikácie a merania regionálnych disparít (ďalej RD) je výber indikátorov. Existuje veľké množstvo indikátorov v závislosti od skúmania konkrétnej disparity. Správna selekcia indikátorov závisí od množstva faktorov, predovšetkým od chápania (definície RD), sledovaného cieľa, teritoriálnej mierky, výpovednej schopnosti indikátorov, možností ich hodnotenia, dostupnosti zdrojov a štatistických údajov a pod. Oficiálne sledované ukazovatele nie vždy odrážajú a zachytávajú relevantné aspekty RD, nemusia mať dostatočnú výpovednú hodnotu, spoľahlivosť a porovnateľnosť potrebnú na charakterizovanie nerovností v regiónoch, môže byť problém s ich priestorovou interpretáciou atď. Z uvedeného je zrejmé, že pri výbere indikátorov identifikácie a merania regionálnych disparít je potrebné vychádzať z teoretických a systémových východísk a súčasne venovať pozornosť atribútom a základným klasifikáciám RD. V kontexte súčasných poznatkov sa pri výbere indikátorov RD kladie dôraz na také atribúty indikátorov, ako sú jednoznačnosť, kompatibilita, komparatívnosť, operabilita, výpovednosť, interpretovateľnosť a pod. Zároveň sa preferujú a čoraz častejšie využívajú integrované (komplexné) indikátory, resp. zložené indikátory zlučujúce rôzne štrukturálne ukazovatele. Najnovšie poznatky týkajúce sa výberu a použitia indikátorov RD poukazujú na dva významné aspekty. Prvý sa spája s hľadaním, výberom, zostavovaním, identifikáciou, vyjadrením a hodnotením indikátorov, druhý s využitím širokého spektra už definovaných indikátorov na parciálne analýzy súvisiace s hodnotením úrovne, rôznych aspektov, procesov a zmien RD.

DEFINÍCIA, OBSAH A PRÍSTUPY K INDIKÁTOROM

Štatistické indikátory ako nástroj, ktorý sleduje charakter i úroveň javov a procesov a monitoruje ich vývoj, zmeny a trendy, by mali spĺňať niekoľko kritérií. Mali by byť signifikantné, relevantné a pochopiteľné (jasné, stručné a jednoduché na pochopenie a interpretáciu pre užívateľov), transparentné (vstupy, pôvod údajov a spracovanie by mali byť zrozumiteľné, užívatelia by mali vedieť, ako bol indikátor spracovaný a vypočítaný), analytické (mali by poskytnúť dostatočné preniknutie do podstaty fenoménu), úplné (mali by pokrývať celú populáciu štatistickej jednotky alebo celého geografického regiónu), hodnoverné (s nízkou štatistickou chybou), vnútorne porovnateľné (porovnateľnosť toho istého indikátora pre podskupiny alebo oblasti), porovnateľné navonok (porovnateľnosť indikátora s iným zdrojom) a medzičasové (možnosť kontroly v čase). Súčasne by mali byť dostupné vo vzťahu k existujúcim dátam, plynulé vzhľadom na možnosti časového radu, včasné v sú-

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogami@savba.sk

vislosti s potrebami a spôsobmi výpočtu a koherentné, t. j. rovnaké vzhľadom na referenčné obdobie. Existuje niekoľko spôsobov prístupu k indikátorom a k ich definovaniu (Brüngger 2004). Prvý prístup k pojmu indikátor používa normatívnu interpretáciu s možnosťou stanovenia tried alebo kategórií. Indikátory sú tými oficiálnymi štatistikami, ktoré sledujú stav „lepšie/horšie“ (vrátane kvantifikácie rozdielov a v porovnaní v čase alebo v priestore). Druhý, sekundárny prístup považuje indikátory za kombináciu dvoch (alebo viacerých) štatistických výsledkov (hodnôt) prostredníctvom definovaného algoritmu v podobe nového odvodeného merania. Tretí, parciálny prístup sa týka neúplných indikátorov pokrývajúcich iba časť chápania, ktoré sa používajú v rámci systému oficiálnej štatistiky. Mnohé štatistické oblasti majú nedostatok spoločnej jednotky merania. Patria sem najmä sociálne štatistiky, ako napr. zdravie, vzdelanie, kvalita práce, kriminalita a pod. Štvrtý prístup sa týka komplexných (syntetických) indikátorov (viď tab. 1). Sú tam kombinované merania individuálnych indikátorov vytvorených na to, aby poskytli pohľad na komplex súboru indikátorov alebo štatistík. Používajú sa pritom odlišné formy a techniky „váženia“ jednotlivých skupín. Potreba „váženia“ narastá vtedy, ak rôzne komponenty nie sú vyjadrené v rovnakých jednotkách merania, alebo odrážajú (rôzne) položky, pri ktorých nie je možné použiť zvyčajné metódy agregácie. Všeobecná definícia toho, čo zahŕňa indikátor RD ako špeciálna podmnožina indikátorov, aplikovateľná pri analýzach a výskume RD, neexistuje. Indikátory RD, podobne ako iné indikátory, sú štatistické premenné, ktoré pomáhajú transformovať významné údaje o regiónoch a ich rozdieloch do relevantných informácií. Majú význam v rámci definovaných konceptuálnych systémov a slúžia na špecifické analytické účely, predovšetkým na identifikáciu a meranie regionálnych disparít. Mali by poskytnúť zmysluplné informácie interpretovateľné v kontexte použitých konceptuálnych systémov a sledovaného cieľa. Z analýzy existujúcich teoretických štúdií i praktických postupov venujúcich sa RD vyplýva, že neexistuje jednotný názor na to, podľa akých kritérií a pomocou akých indikátorov by sa mali RD vymedzovať, analyzovať a hodnotiť (Michálek 2012). Voľba indikátorov identifikovania RD, spôsoby ich interpretácie a explanácie výrazne ovplyvňujú konečné výsledky a pohľad na problematiku. Prvky subjektivizmu pri výbere indikátorov, ich nesprávne zhodnotenie a interpretácia a pod., môžu značne deformovať výsledky, skresľovať a v niektorých prípadoch až mystifikovať realitu. Z uvedených dôvodov je preto potrebné vytvoriť správny teoretický rámec, systémové východiská a objektivizovať postupy výberu indikátorov RD, ktoré prinesú jednoznačné vedecky relevantné výsledky. Správna selekcia indikátorov závisí od chápania, resp. definície RD (teda toho, čo za ňu považujeme) a s ňou súvisiaceho obsahu a sledovaného cieľa, teritoriálnej mierky, výpovednej schopnosti indikátorov a pod.

VÝCHODISKÁ, POŽIADAVKY A KRITÉRIÁ VÝBERU INDIKÁTOROV RD

Pri koncipovaní a výbere indikátorov regionálnych disparít je potrebné vychádzať z uvedených zásad, kritérií, požiadaviek a prístupov. Každý indikátor by mal zachytiť alebo vyjadriť podstatný aspekt a úroveň disparít a dokázať ich dostatočne a zrozumiteľne vysvetliť. Mal by byť štatisticky preverený a nemanipulovateľný, mal by byť overený jeho význam v súvislosti s disparitou, jeho porovnateľnosť vzhľadom na štandardy definujúce a determinujúce disparitu, aktuálnosť a revidovateľnosť so zreteľom na rýchle zmeny a vyváženosť v súvislosti s rôznymi dimenziami definujúcimi a charakterizujúcimi disparitu. Jednotlivé indikátory by

mali byť zároveň vzájomne zladené a mali by byť čo najtransparentnejšie a najprístupnejšie. Celkový počet indikátorov by nemal byť ani príliš nízky, ale ani veľmi rozsiahly. Obmedzený počet indikátorov jednostranne skresľuje a deformuje reálnu situáciu. Veľké množstvo indikátorov zasa spôsobuje stratu prehľadnosti a transparentnosti hodnotenia a interpretácie. Vybrané indikátory, resp. dáta, charakteristiky a ukazovatele musia byť merateľné a pravidelne publikované v dostupnej štatistickej literatúre tak, aby bola maximálne zabezpečená objektivita hodnotenia. Výber jednotlivých indikátorov musí byť dynamický, aby mohol byť pravidelne aktualizovaný, posudzovaný a eventuálne korigovaný (viď tab. 1). Dynamický aspekt musí zabezpečiť trvalú maximálnu objektivitu hodnotenia všetkých relevantných hľadísk disparity, najmä sociálno-ekonomickej situácie jednotlivých regiónov. Významnými metodologickými východiskami výberu indikátorov skúmania disparít môže byť aj ich klasifikácia a relevantné atribúty regionálnych disparít. Základné rozdelenie disparít na disparity s materiálnou podstatou (odraz v realite), s nemateriálnou podstatou (odraz v hlavách ľudí) a na disparity na vertikálnej (odraz v rôzne veľkých priestorových jednotkách) a horizontálnej úrovni (odraz v rôznych sférach) podmieňujú nielen výber indikátorov, ale aj ich vlastnosti a charakter.

INDIKÁTORY VO VZŤAHU KU KLASIFIKÁCII A RELEVANTNÝM ATRIBÚTOM REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Atribúty regionálnych disparít sú podstatnými, charakteristickými a základnými vlastnosťami výberu indikátorov identifikujúcich RD. Medzi základné atribúty RD patrí teritorialita, merateľnosť a časovosť. Uvedené atribúty skúmania RD sa vyznačujú viacdimenzionálnou úrovňou, prezentujú široké spektrum pohľadov na RD a vytvárajú systémové východisko pochopenia a uchopenia ich výskumu. Z geografického pohľadu je významné najmä hľadisko teritoriality súvisiace s vertikálnou, ako i s horizontálnou klasifikáciou RD. Vertikálna klasifikácia posudzuje disparity v kontexte rôzne veľkých geografických jednotiek (svet, Európa, štát, región a obec). Vertikálny aspekt vychádza z poznatku, že disparity sa menia v súlade s geografickou mierkou. Disparity majú tendenciu zvyšovania so znižovaním územnej mierky. To znamená, že pri rôznych územných mierkach získame diferencovanú mieru a rozdielny pohľad na úroveň sledovaných disparít. Horizontálna klasifikácia disparít súvisí s vecnou sférou ich výskytu. Horizontálny aspekt vychádza zväčša z dvoch klasifikácií, pričom podľa podstaty ich člení na disparity materiálne a nemateriálne (vnímané) a podľa sféry výskytu na územné, ekonomické a sociálne. Územné disparity sa týkajú nasledovných oblastí: fyzicko-geografického potenciálu (nerastné bohatstvo, klíma, štruktúra a intenzita osídlenia, polohové pomery a lokalizácia regiónu); životné a prírodné prostredie (ovzdušie, odpady, voda, biodiverzita, lesy, krajina a pôda); dopravná infraštruktúra (cestná, železničná a letecká infraštruktúra, vodná doprava a dopravná obslužnosť); technická infraštruktúra (zásobovanie vodou, kanalizácia a čistenie odpadových vôd, zásobovanie energiami, informačné a telekomunikačné technológie a infraštruktúra cestovného ruchu). Ekonomické disparity súvisia s výkonnosťou ekonomiky (výkon, produktivita a pod.), ekonomickou štruktúrou (odvetvová štruktúra, štruktúra podľa subjektov, vlastníctva), rozvojovým potenciálom (výskum a vývoj, zahraničný kapitál a investície) a ľudským potenciálom (ekonomický kapitál obyvateľstva – zručnosti, kvalifikácia, pracovné skúsenosti, mobilita a podnikateľský kapitál obyvateľstva – miera podnikateľskej aktivity, úspešnosť, dĺžka podnikateľskej aktivity, počet

zamestnancov, obrat, zisk a pod.). Sociálne disparity sa najčastejšie spájajú s obyvateľstvom, zdravotníctvom, vzdelaním, zamestnanosťou, resp. nezamestnanosťou, sociálnou ochranou, rodinnými účtami, kriminalitou a kultúrou.

TYPY INDIKÁTOROV REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Principiálny vplyv na výpovednosť výsledkov má výber indikátorov podľa toho, či dokážu zachytiť, identifikovať, merať a charakterizovať javy komplexne (integrované ukazovatele), alebo len ich určitý aspekt (jednoduché ukazovatele). Z uvedených aspektov disparít je možné indikátory RD rozčleniť na jednoduché a integrované indikátory. Jednoduché indikátory charakterizujúce jednotlivé sféry regionálnych disparít by mali postihnúť podstatné javy, ich základné aspekty a hlavné charakteristiky. Segment jednotlivých jednoduchých indikátorov predstavuje najnižšiu úroveň vecnej dekompozície, ktorá tvorí akúsi bázu pre ďalšie segmenty. Problémy s ich použitím súvisia najmä s odhadom ich správneho rozsahu, ako aj so samotným výberom jednotlivých indikátorov. S nesprávnym výberom sa znižuje výpovedná schopnosť získaných výsledkov analýz. Vzniká potreba komplexnejšieho (integrovaného) pohľadu na problematiku, ktorá smeruje k vytvoreniu sústavy integrovaných indikátorov. Segment integrovaných indikátorov predstavuje vyššiu úroveň identifikácie a následnej evaluácie RD. Vychádza z vhodného prepojenia (integrovania) jednotlivých indikátorov, resp. ich podstatných vlastností a znakov, ktoré sú komplexnejším pohľadom na určitú sféru výskytu. Ich základnými atribútmi by mali byť dostatočná komparatívna schopnosť, matematická zvládnuteľnosť a informačná zrozumiteľnosť. Súčasne je dôležité a potrebné integrovať základné indikátory do homogénnych systémovo akceptovateľných, metodicky logických a zrozumiteľných skupín (celkov). Základným predpokladom integrovania indikátorov je vytvorenie obsahovo homogénnych celkov. Spôsob integrácie indikátorov je možný na základe využitia rôznych metód. Integrované indikátory, vyjadrujú obsahovo homogénne celky (dimenzie), ako napr. infraštruktúra, ekonomický potenciál, zdravotný stav a pod. Sú zložené z primárnych alebo sekundárnych indikátorov s určitou stanovenou váhou. Medzi najvýznamnejšiu skupinu integrovaných indikátorov v územnej sfére patria indikátory charakterizujúce dimenziu osídlenia. Sú to zväčša indikátory zachytávajúce najmä hustotu a štruktúru osídlenia, hustotu zaľudnenia, stupeň urbanizácie a migrácie obyvateľstva. Veľmi dôležitou dimenziou v územnej sfére je infraštruktúra. Indikátory dopravnej infraštruktúry (železničnej, cestnej, leteckej a verejnej dopravy) sú zväčša zložené z pomerových indikátorov, ako sú hustota, podiel, kapacita, výkon a pod. V rámci dopravnej infraštruktúry je často sledovaným integrovaným indikátorom „dostupnosť“, ktorá sleduje čas potrebný na dosiahnutie určitých miest alebo stupeň vzdialenosti od vybraných dôležitých lokalít (hospodárskych centier, aglomerácií, trhov, hlavných obchodných centier, najbližších veľkých aglomerácií susedných krajín a pod.). Integrované indikátory dimenzie technickej infraštruktúry zase vyjadrujú stupeň vybavenia zariadeniami na zásobovanie vodou a kanalizáciou. Integrované indikátory dimenzie životného prostredia sú najčastejšie zložené z indikátorov znečistenia ovzdušia, nakladania s odpadmi a znečistenia povrchových vôd. Integrované indikátory v ekonomickej sfére charakterizujúce dimenziu ekonomického a rozvojového potenciálu sú konštruované z indikátorov zameraných najmä na výkonnosť a potenciál ekonomiky území. Ich cieľom je postihnúť zložité ekonomické parametre a ekonomiku regiónu z aspektu jej predpokladov na ďalší rozvoj. Zmyslom integro-

vaných indikátorov charakterizujúcich dimenziu ekonomickej štruktúry je postihnúť ekonomiku regiónu z aspektu podmienok podnikania a možností ďalšieho rozvoja. Rozvojový potenciál urbanizovaných území sa odlišuje od rozvojového potenciálu rurálnych území. Integrované indikátory rozvojového potenciálu urbanizovaných území vychádzajú z predpokladu, že vhodné podmienky na rozvoj urbanizovaného regiónu sú dané najmä výdavkami na vedu a výskum, investíciami a tvorbou fixného kapitálu. Integrované indikátory rozvojového potenciálu rurálnych území odrážajú a zachytávajú ľudský, ekonomický, environmentálny, poľnohospodársky, dopravný a rekreačný potenciál a tradície. Ich význam okrem iného spočíva v tom, že dokážu presne identifikovať vidiecke regióny postihnuté výrazným poklesom produkcie. Medzi najvýznamnejšie integrované indikátory v sociálnej sfére patria integrované indikátory charakterizujúce trh práce (zamestnanosť a nezamestnanosť). Sú zložené z indikátorov zachytávajúcich ich mieru, štruktúru, dĺžku a pod. Často sledovanou dimenziou je príjem a životné podmienky, ktorú vystihujú integrované indikátory charakterizujúce príjem, majetok, vybavenosť bytov atď. Dôležitou dimenziou sociálnej sféry je sociálna infraštruktúra, ktorá zahŕňa počet, kvalitu a vybavenosť zariadení zdravotných a sociálnych služieb, pričom integrované indikátory sa skladajú z indikátorov sledujúcich uvedené charakteristiky. Dimenzia sociálnej patológie je vyjadrená integrovaným indikátorom zloženým zo súboru indikátorov charakterizujúcich nežiaduce javy, ktoré môžu priamo či nepriamo ohrozovať zdravie, život či bezpečnosť občanov, alebo viesť k ich sociálnemu vylúčeniu. Veľmi zaujímavé sa javia prierezové integrované indikátory, ktoré prechádzajú všetkými sférami a poskytujú komplexný pohľad na regionálne rozdiely. Do prierezových integrovaných indikátorov možno zaradiť kvalitu života, ľudský rozvoj a pod. Tieto, ale aj ďalšie prierezové integrované indikátory prechádzajú a zachytávajú všetky sféry a celú šírku regionálnych disparít. Prierezové integrované indikátory sú veľmi praktické, pretože dokážu pomerne presne zachytiť celé spektrum medziregionálnych rozdielov.

ZÁKLADNÉ DIMENZIE, SUBDIMENZIE A INDIKÁTORY REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Primárnou podmienkou získania relevantných poznatkov o regionálnych disparitách je teda znalosť a orientácia v množstve ich rôznych dimenzií a výber správnych indikátorov. Ako uvádza väčšina autorov venujúcich sa problematike, spektrum používaných indikátorov regionálnych nerovností je veľmi rozsiahle. Široká škála používaných indikátorov, ktoré sú vhodné na zachytenie medziregionálnych rozdielov, je takmer neobmedzená. Ich výber závisí od viacerých faktorov, hlavne od sledovaného cieľa, skúmaného javu (javov), nárokov na presnosť výsledkov a od dát, ktoré máme k dispozícii.

Medzi najdôležitejšie indikátory regionálnych disparít patria indikátory fyzickogeografickej dimenzie, indikátory dimenzie dopravnej a technickej infraštruktúry a indikátory ekonomickej a sociálnej dimenzie. Prevažná väčšina odborníkov v súčasnosti považuje za ťažiskové najmä indikátory ekonomickej a sociálnej dimenzie, pretože najlepšie postihujú súčasný stav RD. Bezprostredne odrážajú diferencovanú úroveň ekonomického rozvoja a odlišné podmienky života obyvateľov v regiónoch. Zahŕňajú aj množstvo ďalších významných aspektov, ktoré zachytávajú ekonomickú a sociálnu situáciu regiónov, indikujú ich sociálno-ekonomickú úroveň, identifikujú ekonomický, sociálny a ľudský potenciál, možnosti rozvoja a pod.

Ekonomika regiónov je významným atribútom hodnotenia ich súčasnej hospodárskej úrovne, potenciálu, možností rozvoja, ale tiež dôležitým faktorom ich vzájomného porovnávania. Disparity v ekonomickej sfére zahŕňajú viacero významných subdimenzií, ktoré sú v predmetne zameraných štúdiách uvádzané tiež ako domény, celky, okruhy, témy. Systémy ekonomických ukazovateľov zoskupujú ekonomické dáta najrôznejšieho charakteru od makroekonomických ukazovateľov, cez národné a regionálne účty až po rodinné účty. Vhodne zachytávajú, identifikujú a charakterizujú ekonomickú nerovnováhu regiónov v ekonomickom potenciáli, ekonomickej štruktúre, rozvojovom potenciáli a ľudskom potenciáli.

Subdimenzia ekonomický potenciál obsahuje viacero relevantných tém dôležitých pre medziregionálne porovnanie. Zvlášť významné a najviac sledované sú výkonnosť ekonomiky a produktivita práce. Najčastejšie používaným indikátorom je hrubý domáci produkt (HDP), ktorý poskytuje vstupné informácie o výkonnosti regiónu. Ďalším významným indikátorom výkonnosti ekonomiky je hrubá pridaná hodnota (HPH) definovaná ako hodnota všetkých novovytvorených výrobkov a služieb mínus hodnota všetkých tovarov a služieb spotrebovaných ako medzispotreba. Výkonnosť ekonomiky čiastočne odráža aj ukazovateľ saldo prvotných dôchodkov. Regionálne dane nám indikujú, že relatívna veľkosť vybraných daní, či už vzhľadom na počet obyvateľov alebo na iný parameter, je významným indikátorom ekonomických RD. Produktivita práce predstavuje účinnosť vynaloženej práce, ktorá sa vyjadruje pomerom medzi objemom vyrobenej produkcie a spotrebou času. Produktivita práce na zamestnanú osobu je meradlom hospodárskej činnosti a výkonnosti regiónu.

Pre výkonnosť regiónov, ich potenciál a rast je veľmi významná subdimenzia ekonomická štruktúra, najmä odvetvová štruktúra a štruktúra podľa subjektov. Najčastejšie sú sledované indikátory tzv. štrukturálnej podnikovej štatistiky. Významnými indikátormi v oblasti odvetvovej štruktúry je zastúpenie jednotlivých odvetví, resp. počet podnikov v odvetviach, počet ziskových podnikov, ich veľkosť (zväčša podľa počtu zamestnancov), štruktúra podľa subjektov a vlastníctva. Zaujímavé sú aj indikátory tzv. business demography[1] (podnikateľská demografia) obsahujúce informácie týkajúce sa najmä časových parametrov existencie firiem (ich narodenia – teda vzniku, úmrtia – zániku, ale najmä strednej dĺžky prežitia). Tieto indikátory vyjadrujú prírastok/úbytok podnikov alebo závodov v regiónoch v sledovanom období a súčasne odrážajú regionálne podmienky na podnikanie, resp. vplyv rôznych zmien na ich kvantitatívnu a kvalitatívnu úroveň.

Dôležitou subdimenziou ekonomických RD je dimenzia rozvojový potenciál regiónov, ktorý je jedným z rozhodujúcich aspektov pri posudzovaní efektívnosti pomoci zaostávajúcim regiónom. Indikátory sú zamerané na analýzu podmienok v regiónoch na rozvoj vedy a výskumu, investície, tvorbu kapitálu a incentívy pre vstup zahraničného kapitálu. Indikátory veda a výskum charakterizujú potenciál regiónu z hľadiska rozvoja najnovších poznatkov, ako aj nevyhnutných predpokladov pre budúci rozvoj regiónu. Investície predstavujú významné predpoklady

[1] Termínom business demography sa označuje podnikateľská, obchodná resp. firemná demografia. Údaje a indikátory podnikateľskej demografie majú veľmi široké použitie. Často sú využívané na analýzy dynamiky a inovácií na rôznych trhoch a monitorovanie pokroku revidovanej lisabonskej agendy. Osobitnú hodnotu majú pri analýzach zameraných na evaluáciu vplyvu rôznych demografických udalostí podnikov na mieru zamestnanosti. Údaje business demography sú zhromažďované na základe dobrovoľnosti od roku 2002. V súčasnej dobe ich poskytuje 25 krajín.

rozvoja regiónov, pričom významná je nielen ich úroveň, ale aj štruktúra vzhľadom k priorizovaným odvetviam. Dôležitým faktorom rozvoja regiónu je zahraničný kapitál, ktorý nielen objemom investícií, ale i prenosom metód a nástrojov výroby ovplyvňuje technologickú úroveň produkcie regiónov. Tvorba hrubého fixného kapitálu zahŕňa nadobudnutie dlhodobého majetku zníženého o úbytok (záporné nadobudnutie) dlhodobého majetku výrobcami v priebehu daného obdobia.

Ďalšou významnou subdimenziou ekonomických RD je úroveň ľudského potenciálu, ktorého indikátory sú zamerané najmä na kvalitatívne, ale aj kvantitatívne stránky obyvateľstva spojené s určitými atribútmi vzdelania, schopnosťami alebo uplatnením na trhu práce. Zvlášť významné sú indikátory, ktoré zachytávajú a charakterizujú ekonomický kapitál obyvateľstva (zručnosti, kvalifikácia, pracovné skúsenosti, mobilita) a podnikateľský kapitál obyvateľstva (miera podnikateľskej aktivity, úspešnosť, dĺžka podnikateľskej aktivity, počet vedených (riadených) zamestnancov, obrat, zisk a pod.). Prezentované ekonomické indikátory spoločne predstavujú široký rámec pre meranie, analyzovanie a hodnotenie ekonomických regionálnych disparít v regiónoch. Zachytávajú najmä úroveň, charakter a dynamiku ekonomických RD, pričom najviac a najlepšie sú rozpracované indikátory ekonomickej výkonnosti a potenciálu regiónov.

Medzi najdôležitejšie indikátory regionálnych disparít patria indikátory zo sociálnej dimenzie. Disparity v sociálnej sfére zahŕňajú viacero významných oblastí a sú charakterizované pomerne širokým spektrom indikátorov, ktoré identifikujú diferencované sociálne podmienky v regiónoch. Široká škála sledovaných, použiteľných a rôzne modifikovateľných indikátorov sociálnych RD zachytáva, identifikuje a charakterizuje sociálnu nerovnováhu regiónov vo viacerých významných subdimenziách.

Významnou subdimenziou je obyvateľstvo, pričom pre analýzu sociálnych RD je relevantná skupina demografických indikátorov zameraná na celkové charakteristiky obyvateľstva a významné demografické udalosti (procesy) charakterizujúce sobášnosť, rozvodovosť, plodnosť a úmrtnosť. Dôležité sú aj indikátory charakterizujúce štruktúru obyvateľstva podľa veku a pohlavia, v niektorých prípadoch aj podľa etnickej príslušnosti a deklarovaného náboženského vyznania. Osobitnú pozornosť si vyžadujú a zvlášť dôležité sú „nové“ demografické charakteristiky (javy, procesy, tendencie), ktoré sa objavujú a pomerne rýchlo rozširujú v ostatných rokoch a ktoré výrazne ovplyvňujú rôzne oblasti vývoja regiónov (Michálek a Podolák 2013).

Ďalšou subdimenziou je zdravotníctvo, kde sú veľmi významné indikátory zo skupiny zameranej na dĺžku života v zdraví podľa veku a pohlavia. Druhú skupinu tvoria indikátory orientované na rôzne príčiny smrti. Iný charakter majú indikátory zdravotnej starostlivosti zahŕňajúce informácie o lôžkových kapacitách a počte vybraných skupín lekárov.

Subdimenzia vzdelanie zahŕňa skupinu tzv. „nefinančných indikátorov vzdelania“ zameraných na kvantitatívne ukazovatele, najmä na počet a podiel študentov na rôznych stupňoch vzdelania vzhľadom na vek a pohlavie. Skupinu „finančných indikátorov vzdelania“ tvoria ukazovatele podielu verejných a rodinných (privátnych) výdavkov na vzdelávanie vyjadrené v absolútnych alebo relatívnych hodnotách (napr. ako podiel na HDP). Významné a použiteľné sú aj indikátory zacielené na úroveň dosiahnutého vzdelania, znalostí a návratu k vzdelávaniu, resp. na celoživotné vzdelávanie.

Subdimenzia trh práce (zamestnanosť a nezamestnanosť) obsahuje z hľadiska použitia pre RD viacero skupín využiteľných indikátorov zameraných na obyvateľstvo (dĺžku pracovného života, domácnosti bez práce a pod.), zamestnanosť (úroveň zamestnanosti, intenzitu práce, čiastočné úväzky, resp. zamestnanie na určitý čas) a nezamestnanosť (ukazovatele jej úrovne a členenia podľa vybraných vekových skupín a pohlavia) alebo na detailné špecifické aspekty zamestnanosti a nezamestnanosti.

Veľmi významnou subdimenziou sociálnych disparít je príjem a životné podmienky. Obsahuje veľké množstvo diferencovaných skupín indikátorov zameraných na ľudí v riziku chudoby a sociálnej exklúzii, distribúciu príjmov, monetárnu chudobu, životné, pracovné a zdravotné podmienky, náklady na bývanie podľa vybraných štruktúr a statusov obyvateľstva, na sledovanie materiálnej deprivácie.

Subdimenzia sociálna ochrana obsahuje indikátory zamerané na sledovanie výdavkov na sociálnu ochranu rôznych závislých, resp. sociálne odkázaných skupín. Indikátory subdimenzie rodinné účty sledujú rôzne aspekty spojené s výdavkami a spotrebou domácností. Najvýznamnejšou skupinou tejto subdimenzie je skupina indikátorov zameraných na dôchodky, úspory a pôžičky. Dôležitou je i skupina indikátorov sledujúcich relevantné charakteristiky domácností. Významnou subdimenziou je sociálna patológia, ktorej indikátory sú zamerané na bezpečnosť obyvateľstva, najmä na kriminalitu. Subdimenzia kultúra je zameraná na charakteristiky týkajúce sa vysokoškolských študentov, zamestnanosť a podnikanie v kultúre, obchod s kultúrnymi predmetmi, výdavky domácností na kultúru, účasť na kultúrnych podujatiach a pod. (viď. tab. 1).

Tab. 1. Prístupy k indikátorom regionálnych disparít (RD), ich vlastnosti a klasifikácia

Prístupy k indikátorom	normatívny, sekundárny, parciálny, komplexný
Základné vlastnosti indikátorov RD	relevantnosť, aktuálnosť, objektívnosť, jednoznačnosť, zrozumiteľnosť, signifikantnosť, transparentnosť, nemanipulovateľnosť, revidovateľnosť, komparatívnosť, operabilnosť, výpovednosť, interpretovateľnosť, dostupnosť, koherentnosť, porovnateľnosť v čase
Typy indikátorov z aspektu základných dimenzií a subdimenzií RD	Indikátory fyzicko-geografickej dimenzie - *indikátory subdimenzie polohy, lokalizácie, nerastného bohatstva, pôd, vody, klímy, ovzdušia, biodiverzity a pod.* Indikátory dimenzie dopravnej a technickej infraštruktúry - *indikátory subdimenzie dopravnej infraštruktúry, poskytovania služieb, zásobovania, informačných a telekomunikačných technológií a pod.* Indikátory ekonomickej dimenzie - *indikátory subdimenzie ekonomického potenciálu, ekonomickej štruktúry, rozvojového potenciálu, ľudského potenciálu a pod.* Indikátory sociálnej dimenzie - *indikátory subdimenzie demografickej, vzdelania, trhu práce, príjmu, rodinných účtov, zdravia a zdravotníctva, životných podmienok, sociálnej ochrany, sociálnej patológie, kultúry a pod.*

Prezentované sociálne indikátory predstavujú široký rámec pre meranie, analyzovanie a hodnotenie sociálnych regionálnych disparít v regiónoch. Zachytávajú celé spektrum najdôležitejších javov a procesov charakterizujúcich najvýznam-

nejšie aspekty úrovne, charakteru a dynamiky sociálnych RD. Z vedeckých a politických diskusií vyplýva záver, že v rámci politiky a cieľov sociálnej kohézie a inklúzie sú najrelevantnejšie dve oblasti. Prvou je oblasť „nerovností" zameraná na redukciu sociálnych disparít, nerovnosť príležitostí a sociálnu exklúziu. Druhou oblasťou je oblasť „sociálneho kapitálu" zameraná na posilnenie sociálnych vzťahov, interakcií a väzieb (Berger-Schmitt 2002).

PRÍSTUPY K VÝBERU INDIKÁTOROV REGIONÁLNYCH DISPARÍT V ODBORNEJ LITERATÚRE

Na základe štúdia množstva predmetne zameraných štúdií je zrejmé, že existuje široké spektrum prístupov k výberu indikátorov RD, najmä v závislosti od sledovaného cieľa. Táto skutočnosť podmienila značne široký a diferencovaný výber indikátorov RD u jednotlivých autorov. Napr. Lipshitz (1986) sa snažil overiť hypotézu, ako úroveň RD podmieňuje výber a mení mieru jednotlivých skúmaných premenných (indikátorov). Stock a Watson (1989) sa pokúsili overiť platnosť hlavných indikátorov ekonomického charakteru pri tvorbe nových ekonomických indexov v kontexte ich aktuálnosti a vplyvu na RD. Najčastejšie zastúpené sú práce zamerané na sledovanie konvergencie, resp. divergencie regiónov z aspektu rôznych indikátorov a ich prejavov. Bishop et al. (1994) skúmali konvergenciu, resp. divergenciu regiónov z aspektu diferencovaných mier príjmu (na osobu, domácnosť a potreby). Podobne Coulombe a Lee (1995) analyzovali konvergenciu na základe indikátorov regionálneho príjmu. Wishlade a Youill (1997) prezentovali v rámci empirického hodnotenia 37 faktorov (indikátorov) determinujúcich regionálnu konkurencieschopnosť problémových areálov. Konštatovali, že v rámci krajín EÚ boli najčastejšie sledovanými indikátory z dimenzie ekonomickej štruktúry. Petrakos a Saratsis (2000) merali úroveň RD pomocou HDP na osobu, počtu súkromných áut na 1 000 obyvateľov, spotreby elektrickej energie v domácnosti na osobu, počtu telefónov na 1 000 obyvateľov. Boldrin a Canova (2001) analyzovali disparity v európskych regiónoch pomocou troch základných indikátorov – HDP, produkcie (total factor production) a nezamestnanosti. Rusanen et al. analyzovali lokálne a regionálne príjmové diferencie (Rusanen et al. 2001a) a regionálne diferencie v nezamestnanosti (Rusanen et al. 2001b). Cai et al. (2002) sa snažili pomocou indikátorov (HDP, príjmu a trhu práce) analyzovať RD z pohľadu konvergencie v rámci neoklasickej teórie rastu. Lemmi et. al. (2003) a Verma et al. (2006) prezentovali laekenské indikátory sociálnej exklúzie a chudoby a tzv. indikátory z databázy NewCronos. Upozornili, že obidve skupiny indikátorov, resp. ich databázy poskytujú cenné údaje pre zostavenie regionálnych ukazovateľov a sledovanie RD. Canaleta et al. (2004) využili indikátory RD na analýzu vplyvu decentralizácie na regionálne nerovnosti v 17 krajinách OECD. Tiepoh et al. (2004) využili indikátory RD na vyčlenenie diferencovanej úrovne urbánno-rurálneho statusu. Özaslan et al. (2006) použili veľmi širokú škálu až 58 indikátorov 6 dimenzií (finančnej, demografickej, zamestnanosti, vzdelania, zdravia a bývania) na vytvorenie tzv. SEDI (social and economic development index) na ranking (hodnotenie) sociálno-ekonomických rozdielov v regiónoch. Cibulskiene a Butkus (2007) na základe vplyvu vybraných kumulatívnych príčin (indikátorov HDP, príjmu, miezd a štruktúry vzdelania) skúmali úroveň regionálnej divergencie. Bąk et al. (2009) diagnostikovali RD pomocou širokého spektra 53 indikátorov, z ktorých 46 patrilo do 5 dimenzií sociálno-ekonomického charakteru (ekonomickej štruktúry, inovácií,

sociálnych problémov, ľudského kapitálu a dostupnosti). Kutscherauer et al. (2010) navrhli systém 31 indikátorov sledovania a hodnotenia sociálno-ekonomických regionálnych disparít. Aj na Slovensku niektorí autori využili existujúce dáta a indikátory sociálno-ekonomickej úrovne RD, napr. pri meraní chudoby v okresoch Slovenska (Michálek 2004), pri hodnotení RD v kvalite života (Ira et al. 2008) a pod. Sloboda (2006) zase prezentoval najčastejšie používané indikátory RD na Slovensku (HDP, mieru nezamestnanosti, priemernú mzdu, mieru ekonomickej aktivity). Za vhodné indikátory považuje tiež výšku výnosu daní alebo daňové príjmy miestnych rozpočtov na obyvateľa. Matlovič et al. (2008) hodnotili vývoj regionálnych disparít na území Slovenska (na úrovni NUTS 3) pomocou desiatich vybraných sociálno-ekonomických indikátorov (HDP na obyvateľa, produktivita práce, mesačné náklady na zamestnanca, miera zamestnanosti, miera nezamestnanosti, čisté mesačné príjmy na osobu, čisté mesačné výdavky na osobu, priemerná mesačná mzda, hrubá miera natality, dokončené byty). Rajčáková a Švecová (2011) pri hodnotení RD (len na úrovni NUTS 2) na Slovensku použili indikátory, resp. parciálne ukazovatele demografického profilu, zamestnanosti obyvateľstva, trhu práce, produkčnej výkonnosti, infraštruktúrnej vybavenosti a komplexnej sociálno-ekonomickej úrovne.

ZÁVER

Výber indikátorov používaných na identifikáciu a meranie regionálnych disparít je kľúčovou úlohou ich skúmania. Správna selekcia indikátorov závisí od množstva faktorov, predovšetkým od chápania, sledovaného cieľa, teritoriálnej mierky, výpovednej schopnosti indikátorov, možností ich hodnotenia a pod. Na výber indikátorov tiež významne vplývajú rôzne problémy spojené so zdrojmi a štatistickými údajmi. Oficiálne sledované ukazovatele nie vždy odrážajú a zachytávajú relevantné aspekty RD, často sú nedostupné, nemusia mať dostatočnú výpovednú hodnotu, spoľahlivosť a porovnateľnosť potrebnú na charakterizovanie nerovností v regiónoch. Taktiež môže byť problém s ich priestorovou interpretáciou, alebo s tým, že potrebné dáta nie sú k dispozícii na požadovanej úrovni geografickej diferenciácie. Na to, aby sme pri skúmaní RD získali relevantné a jednoznačné výsledky s objektívnou výpovednou hodnotou, musíme dodržať viacero dôležitých podmienok a zásad. Vhodný výber indikátorov identifikácie a merania regionálnych disparít musí vychádzať z vybranej definície a jej obsahu, resp. byť vo vzťahu k nim. Zásadný význam má výber indikátorov, najmä ich reprezentatívnosť a schopnosť zachytiť rôznu variabilitu. Principiálny vplyv na výpovednosť výsledkov má výber indikátorov podľa toho, či analyzujeme absolútne údaje, ktoré hovoria o intenzite, alebo preferujeme relativizované údaje a hodnoty, ktoré zväčša znižujú a zmierňujú rozdiely. Potrebné je ich diferencovať a používať podľa toho, či dokážu zachytiť, identifikovať, merať a charakterizovať javy komplexne (integrované ukazovatele), alebo len ich určitý aspekt (jednoduché ukazovatele). Je možné vo všeobecnosti konštatovať, že pokiaľ majú byť regionálne disparity správne vyhodnotené, je potrebné ich analyzovať na vhodných priestorových jednotkách. Inými slovami, vertikálna úroveň výskumu RD by mala byť rovnaká, pretože ten istý použitý ukazovateľ môže vykazovať široký stupeň variability a veľké odlišnosti v závislosti od geografickej mierky (priestorových jednotiek porovnávania). Získané výsledky a poznatky týkajúce sa vhodného výberu indikátorov regionálnych disparít nám ukázali, že existuje široká škála sledovaných a použiteľných indikátorov. Pri ich

výbere je potrebné byť obozretný, poznať ich prednosti, nedostatky, nuansy či špecifiká a vedieť ich vhodne použiť a interpretovať, pretože doposiaľ nie sú všeobecne definované a platné kritériá ich výberu a evaluácie.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

BĄK, A., CHMIELEWSKI, R., GÓRECKI, R., KOT, T., KRASOWSKA, M., PIOTROWSKA, M., SZYMBORSKA, A., ŚLESIK, M., BARTKIEWICZ, P., BUKOWSKI, M., REGULSKI, A. (2009). *Regional disparities in Poland (diagnosis)*. Warsaw (Ministry of Regional Development and Institute for Structural Research).

BERGER-SCHMITT, R. (2002). Considering social cohesion in quality of life assessments: concept and measurement. *Social Indicators Research*, 11, 403-428.

BISHOP, J, A., FORMBY, J. P., THISTLE, P. D. (1994). Convergence and divergence of regional income distributions and welfare. *The Review of Economics and Statistics*, 76, 228-235.

BOLDRIN, M., CANOVA, F. (2001). Inequalities and convergence in Europe's regions. *Reconsidering European Regional Policies. Economic Policy*, 32, 205-253.

BRÜNGGER, H. (2004). *Indicators – spotlight or smokescreen?* United Nations Economic Commission for Europe. Paper presented at the 23-rd Nordic Statistical Conference, Turku, August 18-21, 2004.

CANALETA, C. G., ARZOZ, P. P., GARATE, M. R. (2004). Regional economic disparities and decentralisation. *Urban Studies*, 41, 71-94.

CAI, F., WANG, D., DU,Y. (2002). Regional disparity and economic growth in China. The impact of labor market distortions. *China Economic Review*, 13, 197-212.

CIBULSKIENE, D., BUTKUS, M. (2007). The influence of cumulative causation process on regional divergence in Lithuania during 1995-2003. *Jahrbuch fur Regionalwissenschaft*, 27, 59-87.

COULOMBE, S., LEE, F, C. (1995). Convergence across Canadian Provinces 1961 to 1991. *Canadian Journal of Economics*, 28, 886-898.

IRA,V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2008). Evaluation of the territorial disparities in selected aspects of quality of life in Slovakia. In Gajdoš, P., ed. *Regional disparities in Central Europe*. Bratislava (SK pre UNESCO, NC-MOST, SÚ SAV), pp. 95-99.

KUTSCHERAUER, A., HUČKA, M., FACHINELLI, H., TOMÁNEK, P., SKOKAN, K., TULEJA, P. (2010). *Regionální disparity. Disparity v regionálním rozvoji země – pojetí, teorie, identifikace a hodnocení*. Ostrava (VŠB – TU).

LEMMI, A. et al. (2003). *Regional indicators to reflect social exclusion and poverty*. Brussels and Sienna (European Commission – Employment and Social Affairs).

LIPSHITZ, G. (1986). Divergence or convergence in regional inequality-consumption variables versus policy variables: the Israeli case. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 68, 13-20.

MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2008). Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. *Regionální studia*, 2, 2-13.

MICHÁLEK, A. (2004). Meranie chudoby v regiónoch (okresoch) SR. *Sociológia*, 36, 7-30.

MICHÁLEK, A. (2012). Vybrané metódy merania regionálnych disparít. *Geografický časopis*, 64, 219-235.

MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2013). Theoretical framework for the selection of social indicators characterising regional disparities. *Romanian Journal of Geography*, 57, 119-128.
ÖZASLAN, M., DINCER, B., ÖZGÜR, H. (2006). *Regional disparities and territorial indicators in Turkey: Socio-Economic Development Index (SEDI)*. ERSA Conference Papers European Regional Science Association. Wien (Universität Wien).
PETRAKOS, G., SARATSIS, Y. (2000). Regional inequalities in Greece. *Papers in Regional Science*, 79, 57-74.
RUSANEN, J., MUILU, T., COLPAERT, A., NAUKKARINEN, A. (2001a). Local and regional income differences in Finland in 1989 to 1997 – a GIS Approach. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 83, 205-220.
RUSANEN, J., MUILU, T., COLPAERT, A., NAUKKARINEN, A. (2001b). Finnish socio-economic grid data, GIS and the hidden geography of unemployment. *Titijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92, 139-147.
RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2011). Regionálna štruktúra Slovenska v posledných troch desaťročiach. *Acta Regionalia et Environmentalica*, 8(2), 29-37.
SLOBODA, D. (2006). *Slovensko a regionálne rozdiely. Teórie, regióny, indikátory, metódy*. Bratislava (Konzervatívny inštitút M. R. Štefánika).
STOCK, J. H., WATSON, M. W. (1989). New indexes of coincident and leading economic indicators. In Blanchard, O. J., Fischer, S., eds. *Macroeconomics Annual 1989, 4. National Bureau of Economic Research (NBER)*. Cambridge (MIT Press), pp. 351-393.
TIEPOH, M. G., DRESSLER, J., BURNS, M. (2004). *Seven reports on the identification of rural indicators for rural communities (New Rural Economy Project). The Canadian Rural Revitalization Foundation*. Quebec (Universite Rurale Quebequoise).
VERMA, V., BETTI, G., NATILLI, M., LEMMI, A. (2006). *Indicators of social exclusion and poverty in Europe's regions.* Working paper 59, Università degli Studi di Siena, Siena.
WISHLADE, F., YOUILL, D. (1997). *Measuring disparities for area designation purposes: issues for the European Union.* Regional and Industrial Policy Research Paper 24, University of Strathclyde, Glasgow.

SELECTION OF INDICATORS OF REGIONAL DISPARITIES

The key role of identification and measurement of regional disparities (RD) is selection of indicators. There is a great number of indicators depending on what disparity is investigated. Correct selection of indicators depends on many factors first of all on interpretation or definition of the particular RD, the pursued aim, territorial scale, value of indicator, options of assessment, availability of sources and statistical data, etc. Choice of indicators for identification and measuring of regional disparities must be based on theoretical and systemic salient points and attention must be also given to attributes and basic classification of RD. It is the reason why this study focuses on presentation of basic criteria for the selection of RD indicators. Broader aspects and approaches to indicators are introduced and accompanied by an attempt to define them. Simultaneously the properties, nature, and content are recommended. Attention was also given to their basic classification and relevant attributes in relationship to regional disparities. Classification of RD by territoriality and sphere of occurrence was given more attention. Horizontal classification, which classifies the disparities by the sphere of occurrence to territorial, economic and social, is dealt with. Basic selection of indicators greatly depends on this classification. Segments of indicators of regional disparities with focus on their advantages or disadvantages are briefly studied. As the pri-

mary condition for acquisition of the relevant knowledge about RD is the awareness and orientation in their dimensions, attention was given to the focus dimensions, subdimensions and indicators of RD. Several relevant and topical indicators capturing the spectre of most important phenomena and processes, which characterise the most important aspect of the level, nature and dynamics of socio-economic regional disparities are quoted. In conclusion approaches to the selection of RD indicators in specialised literature are presented. It was found out that there exists a broad scale of indicators, which are capable of identifying and measuring different aspects of RD. The careful selection of indicators requires awareness of their assets and drawbacks, nuances and a correct use and interpretation. Selection of correct indicators is one of the most important conditions for capturing, identification, measuring, and objective assessment of the relevant RD aspects.

Key words: regional disparities, criteria of delimitation, dimensions, indicators, attributes classification

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

RELEVANTNÉ INDIKÁTORY SOCIÁLNYCH REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU

*Anton Michálek, Peter Podolák**

ÚVOD

Medzi najdôležitejšie indikátory regionálnych disparít (RD) patria indikátory sociálnej dimenzie. Dunfort (2009) ich dokonca považuje za ťažiskové, pretože bezprostredne odrážajú úroveň ekonomického rozvoja, podmienky života obyvateľov a sociálnu klímu regionálnych spoločností. Zachytávajú sociálne podmienky regiónov, indikujú ich sociálnu úroveň, sociálny a ľudský (individuálny) potenciál, možnosti rozvoja a pod. Disparity v sociálnej sfére teda zahŕňajú viacero významných sociálnych aspektov a sú charakterizované pomerne širokým spektrom indikátorov, ktoré identifikujú diferencované sociálne podmienky v regiónoch. Systémy sociálnych ukazovateľov zoskupujú sociálne dáta najrôznejšieho charakteru od demografických indikátorov, cez indikátory zdravia, vzdelania, (ne)zamestnanosti, životných podmienok až po indikátory sociálnej patológie. Cieľom príspevku je prezentovať hlavné a najčastejšie používané indikátory hodnotenia sociálnych RD vychádzajúce zo základnej systémovej klasifikáciu regionálnych disparít. Na základe teoretických a systémových východísk, empirických poznatkov, všeobecnej analýzy diferencovaných aspektov, atribútov a výpovednej hodnoty, ale hlavne vo vzťahu k terajším podmienkam a rozdielnosti regiónov stručne prezentujeme vybrané relevantné a v súčasnosti vysoko aktuálne sociálne indikátory výskumu regionálnych disparít na Slovensku. V širšom kontexte, vzhľadom na niektoré špecifické podmienky Slovenska a z aspektu relevancie a dostupnosti dát, sme sa snažili vybrať viacero indikátorov, ktoré najlepšie zachytávajú a vyjadrujú podstatné aspekty sociálnych regionálnych disparít na Slovensku. Stručne tiež prezentujeme situačný kontext, prednosti, nedostatky, nuansy, modifikácie i dôležitosť vybraných indikátorov vzhľadom na aktuálnu situáciu v regiónoch a významné procesy, ktoré v nich prebiehajú.

KLASIFIKÁCIA SOCIÁLNYCH REGIONÁLNYCH DISPARÍT A EMPIRICKÉ VÝCHODISKÁ PRE VÝBER SOCIÁLNYCH INDIKÁTOROV RD NA SLOVENSKU

Úroveň sociálnych RD je možné charakterizovať pomocou štyroch najvýznamnejších dimenzií. Prvou je skupina indikátorov, ktoré postihujú relevantné sociálno-demografické charakteristiky obyvateľstva. Druhou skupinou sú indikátory sociálnej infraštruktúry, ktorá zväčša zahŕňa počet, kvalitu a vybavenosť zariadení zdravotných a sociálnych služieb. Do tretej skupiny patria indikátory, ktoré zachytávajú relevantné podmienky v oblasti vybavenosti bytov a domov, so zameraním na kvalitatívne a kvantitatívne ukazovatele bývania. Poslednú skupinu tvoria

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogami@savba.sk, geogpodo@savba.sk

indikátory sociálnej patológie, ktoré postihujú negatívny javy a ich disparitné rozloženie v regiónoch. V tomto príspevku sa budeme venovať teoreticko-systémovým východiskám pre výber sociálno-demografických a sociálno-patologických indikátorov RD, ktoré sa považujú z viacerých dôvodov za dominantné. Indikátory sociálno-demografickej dimenzie považujeme za základné, pretože zachytávajú najpodstatnejšie dimenzie a aspekty života a súčasne podmieňujú aj úroveň ostatných skupín sociálnych indikátorov. Sociálno-patologické indikátory považujeme za významné z aspektu ich negatívnych dosahov a dôsledkov na kvalitu života regionálnych spoločenstiev (Ira et al. 2008). Uvedená klasifikácia, naznačené súvislosti a empirické poznatky z podobne zameraných štúdií ponúkajú široké spektrum možností pre výber dimenzií a indikátorov analýzy sociálnych disparít. Z množstva ponúkaných indikátorov je však potrebné na základe relevantných kritérií vybrať tie, ktoré poskytujú reálny obraz a nevyhnutné informácie o charaktere a hlavných znakoch sociálnych disparít.

Základným empirickým východiskom pre zostavenie a výber sociálnych indikátorov RD na Slovensku bol pre nás „európsky systém sociálnych ukazovateľov“, ktorý predstavuje metodologický nástroj merania sociálneho stavu spoločenstva (Noll 2002). Vychádza zo šiestich relevantných teoretických „sociálnych“ konceptov: welfare[1] (blahobyt), kvalita života, kvalita sociét, resp. sociálna kvalita, liveability (prežitie), sociálna kohézia a sustainability (udržateľnosť). V rámci EÚ je dôraz kladený najmä na politiku sociálnej kohézie a inklúzie a práve preto sú indikátory tejto dimenzie priorizované, najviac a najlepšie rozpracované a sledované. Zo záverov vedeckých a politických diskusií vyplýva, že v rámci politiky a cieľov sociálnej kohézie a inklúzie existujú dve relevantné dimenzie. Prvou je dimenzia „nerovností“ zameraná na redukciu disparít, nerovnosť príležitostí a sociálnu exklúziu. Druhou je dimenzia „sociálneho kapitálu“ zameraná na posilnenie sociálnych vzťahov, interakcií a väzieb (Berger-Schmitt 2000 a 2002). Uvedené koncepčné rámce, situačný kontext, dimenzie a empirické poznatky predstavujú základné východiská (rámce) pre výber a zdôvodnenie vhodných indikátorov merania sociálnych disparít. Spolu s teoretickými a systémovými východiskami predstavujú nevyhnutné predpoklady pre správny výber sociálnych indikátorov RD. Spoločne predstavujú teoreticky a empiricky odôvodnený rámec, v ktorom vybrané, resp. vytvorené ukazovatele majú široké použitie a okrem priebežného sledovania a analyzovania vývoja blahobytu a všeobecných trendov sociálnych zmien sú schopné merať, analyzovať a hodnotiť sociálne disparity v regiónoch. Samozrejme, stanovujú len hlavné východiská, charakter, všeobecné kritériá a hlavné črty zostavenia, výberu a vlastností sociálnych ukazovateľov. V konkrétnych krajinách je potrebné venovať pozornosť špecifickým podmienkam a potencionálne indikátory podrobiť prísnej analýze, a to z aspektu ich charakteru, vlastností alebo sledovaného cieľa, a v prípade potreby vykonať ich modifikáciu. Pri nasledovnom výbere indikátorov sme sa snažili preferovať také, ktoré majú vyššiu výpovednú hodnotou a integrovaný charakter. Jednotlivé indikátory sociálnych RD by mali odrážať najvýznamnejšie aspekty sociálnej klímy regionálnych spoločností, relevantné demografické a sociálno-patologické charakteristiky obyvateľov v skúmaných re-

[1] Originálny anglický termín *welfare* bol prvý raz použitý v roku 1939 k popisu sociálnej situácie vo Veľkej Británii. Tento termín sa rozšíril v západnom svete po druhej svetovej vojne a označoval a charakterizoval systémy sociálnej politiky vyspelých krajín. Koncept welfare state (štát blahobytu čiastočné synonymum sociálny štát) sa viaže na demokratický systém a je spojený s relatívne vyspelou trhovou ekonomikou.

gionálnych jednotkách. Pri zvažovaní výberu indikátorov charakterizujúcich sociálno-demografické, ale aj sociálno-patologické disparity je potrebné si uvedomiť ich podmienenosť spoločensko-ekonomickým vývojom po roku 1990 a s ním spojené základné súvislosti. Ekonomická transformácia a reformy v hospodárskej oblasti podmienili výrazné zmeny v oblasti demografickej, sociálnej aj sociálno-patologickej. Objavili sa nové javy, procesy a tendencie, ktoré zásadným spôsobom ovplyvnili zmeny v krajine, ako aj zmeny v regiónoch. Súčasne sa menia aj podmienky života obyvateľov, pričom významným znakom sociálno-ekonomického vývoja je nárast nerovností. V krátkom čase sa objavili nové fenomény, ktoré sa v slovenskej spoločnosti predtým nevyskytovali (nezamestnanosť, kohabitácie), alebo boli silno potláčané (kriminalita) či tabuizované (chudoba). K sociálno-demografickým disparitám patria prejavy, ktoré súvisia s trhom práce alebo sú ním ovplyvnené, a disparity v demograficky relevantných charakteristikách a štruktúrach obyvateľstva. Situácia na trhu práce a demografické parametre populácie súčasne ovplyvňujú aj mnohé ďalšie významné javy a procesy na Slovensku (Michálek a Podolák 2011).

HLAVNÉ INDIKÁTORY SOCIÁLNYCH REGIONÁLNYCH DISPARÍT PODMIENENÉ TRHOM PRÁCE

Podmienky na trhu práce patria k najvýznamnejším podmieňujúcich faktorom ovplyvňujúcim úroveň sociálnych disparít a ich zmeny. Zdá sa, že z aspektu relevancie a dostupnosti dát a možností ich analýzy z oblasti trhu práce sú najvýznamnejšími indikátormi ukazovatele súvisiace s nezamestnanosťou. Už začiatkom 90. rokov zaznamenalo Slovensko vznik a prudký nárast nezamestnanosti, ktorá patrí dlhodobo k najpálčivejším problémom. Aj v súčasnosti sa Slovensko začleňuje medzi krajiny s najvyššou nezamestnanosťou v rámci EÚ. Nezamestnanosť je jedným z najvýznamnejších vnútorných podmieňujúcich faktorom ovplyvňujúcim úroveň, zmeny a dynamiku RD na Slovensku. Vznik a veľmi rýchly nárast nezamestnanosti je považovaný za jeden z najdôležitejších indikátorov regionálnych problémov a významný faktor nárastu RD. Miera nezamestnanosti je symptómom ekonomickej prosperity regiónu, vplýva na príjem osôb, odráža situáciu jednotlivcov a v neposlednom rade poukazuje na mieru spoločenských rozdielov. Nezamestnanosť, predovšetkým dlhodobá, je nielen významným problémom trhu práce, jej nositeľov, ale aj regiónov. Existuje viacero stresorov spojených s nezamestnanosťou, ktoré záporne vplývajú na mnohé javy a stránky územného, ekonomického, sociálneho i osobného života. Dlhodobá nezamestnanosť má negatívne vplyvy a dosahy na vybrané aspekty života obyvateľov, najmä na znižovanie kvality života, rast a rozširovanie chudoby a zvyšovanie sociálno-patologických javov v postihnutých regiónoch. Jej charakteristickým znakom je silná priestorová koncentrácia a výskyt regiónov, v ktorých sa obyvateľstvo dlhodobo nemôže – či už z vlastnej viny alebo vplyvom objektívnych podmienok – uplatniť na trhu práce. Ide najmä o regióny, v ktorých viac ako tretina disponibilného obyvateľstva nie je ekonomicky aktívna.

Významným indikátorom súvisiacim s trhom práce a podmieňujúcim sociálne disparity medzi regiónmi sú mzdy. Aj keď sa znižuje ich podiel na príjme domácností, stále predstavujú významný faktor, ktorý predurčuje mieru nerovností ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Reálne mzdy sa najmä na začiatku transformácie a v čase prvých reforiem výrazne prepadli a zaostávali za vývojom inflácie. Nízka

hladina miezd (cena práce) na jednej strane síce viedla k nárastu podielu zahraničných investorov na Slovensku, ale zároveň viedla k schudobneniu značnej časti ekonomicky aktívneho obyvateľstva. V súčasnosti predstavujú jednu z najviditeľnejších foriem nerovností, ktorá je príčinou čoraz častejšej nespokojnosti obyvateľov na Slovensku, najmä v niektorých jeho regiónoch. Narastanie mzdových nerovností a súčasne veľmi nízka mzda, najmä v niektorých regiónoch, vedie k odmietaniu práce a následne k rastu nezamestnanosti (v mnohých prípadoch je výhodnejšie žiť z podpory), k nevyužitiu ekonomicky aktívneho obyvateľstva, resp. k jeho odchodu za prácou do zahraničia. Demotivácia prostredníctvom miezd je brzdou rýchlejšieho spoločensko-ekonomického rozvoja regiónov. Optimálna kombinácia úrovne mzdy a miery mzdovej nerovnosti sú významnými faktormi, ktoré ovplyvňujú spokojnosť obyvateľstva regiónov v oblasti spotreby. Regióny s nízkou úrovňou miezd obyvateľstva často sprevádzajú mnohé nežiaduce negatívne javy, akými sú napr. sociálna odkázanosť, nízka kúpyschopnosť, chudoba, sociálna exklúzia, vznik subkultúr a pod. Mzdy a cenu práce na Slovensku okrem makroekonomických vplyvov (ekonomickej úrovne a rozvojových možností), možností a podmienok zamestnávateľov, ovplyvňujú i faktory tzv. individuálneho charakteru, ktoré sú z veľkej časti podmienené snahou, vzdelaním, schopnosťami a možnosťami samotných osôb zúčastňujúcich sa (súťažiacich) na trhu práce. Je zrejmé, že nedostatok určitých kvalifikácií vyvoláva zvýšený dopyt a zároveň zvyšuje úroveň mzdy. Nárast vzdelania, kvalifikácie, zručností a pod. by mohol za určitých podmienok (ak by uvedené osoby zostali pracovať v regióne, v ktorom žijú) viesť k znižovaniu mzdových nerovností.

Nezamestnanosť a nízke mzdy určujú a priamo ovplyvňujú i veľkosť/podiel osôb v hmotnej núdzi, ktorý je významným indikátorom sociálno-ekonomickej úrovne regiónu. Rast ekonomiky a produktivity práce na Slovensku zvýšil príjmy štátu, čo mohlo viesť, okrem iného, aj k zníženiu podielu ľudí v hmotnej núdzi[2] nielen na národnej, ale i regionálnej úrovni. Aj politika EÚ súvisiaca s bojom s chudobou a podporou sociálnej inklúzie bola nasmerovaná zvlášť na regióny s vysokým podielom ľudí v hmotnej núdzi. Na druhej strane už spomínaná vysoká úroveň nezamestnanosti, veľké investície do hospodárstva, neekonomické riadenie a divoká privatizácia v 90. rokoch minulého storočia, ale aj následné šetrenie (i v sociálnej oblasti) v období pravicových reforiem neviedli k poklesu sociálne odkázaného obyvateľstva. Dokonca v regiónoch s nízkym potenciálom (vzdelanostným i pracovným) ľudských zdrojov bola jedným z významných podnetov zvyšovania nárastu sociálnych disparít.

DEMOGRAFICKÉ INDIKÁTORY V KONTEXTE SOCIÁLNYCH REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Základné demografické charakteristiky prešli po roku 1990 významnými kvantitatívnymi aj kvalitatívnymi zmenami. Osobitnú pozornosť si vyžadujú „nové“ demografické charakteristiky (javy, procesy, tendencie), ktoré sa objavujú a pomerne rýchlo rozširujú v ostatných rokoch a ktoré výrazne ovplyvňujú rôzne aspekty

[2] Hmotná núdza je stav, keď príjem občana a fyzických osôb, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, nedosahuje životné minimum podľa osobitného predpisu a občan a fyzické osoby, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, si príjem nemôžu zabezpečiť alebo zvýšiť vlastným pričinením. Dávka v hmotnej núdzi patrí občanovi v hmotnej núdzi a fyzickým osobám, ktoré sa s občanom spoločne posudzujú, na zabezpečenie základných životných podmienok.

sociálneho vývoja regiónov. Populácia Slovenska sa dostala do ďalšieho štádia svojho dlhodobého demografického vývoja, ktorý je charakterizovaný výrazným posunom v hodnotách jednotlivých ukazovateľov jej vývoja i štruktúry. Tieto zmeny sú vo veľkej miere ovplyvňované razanciou a intenzitou sociálno-ekonomického vývoja na úrovni krajiny i jej jednotlivých regiónov. V podmienkach Slovenska po vstupe do EÚ vplýva nová situácia predovšetkým na skutočnosť, že demografický vývoj sa stal „pestrejší". Desaťročia zaužívané modely demografického správania s jasne stanovenými postupnosťami jednotlivých demografických udalostí (vzdelanie – sobášnosť – plodnosť – ekonomická aktivita, atď.) sa zmenili na vysoko diferencovaný komplex životných dráh jednotlivcov, v ktorom je často problematické generalizovať a odhadovať následnosť jednotlivých krokov. Tieto sú ovplyvňované rozdielnymi preferenciami obyvateľov v rôznych štádiách ich života. Takým spôsobom je aj vývoj jednotlivých demografických ukazovateľov do značnej miery oveľa pestrejší, komplikovanejší, ovplyvňovaný širokým spektrom vyvíjajúcich sa sociálno-ekonomických a psychologických podmienok. Z celého komplexu demografických ukazovateľov je pri zvažovaní výberu relevantných indikátorov vo vzťahu k sociálnym disparitám na Slovensku vhodné uvažovať o nasledovných problémových okruhoch, ktoré sú odrazom a dôsledkom zmeny sociálno-ekonomických podmienok a ich vývoja:

– zmena modelov rodinného a reprodukčného správania, ktorá výrazným spôsobom ovplyvňuje hodnoty ukazovateľov sobášnosti, rozvodovosti, plodnosti a pôrodnosti,
– vývoj úmrtnostných pomerov a zdravotného stavu populácie, ktorý ovplyvňuje špecifické a štandardizované ukazovatele úmrtnosti a následne (spolu s ďalšími činiteľmi) determinuje aj posuny vo vekovej štruktúre obyvateľstva,
– zmeny modelov migračného správania ovplyvňujúce (okrem iného) aj vývoj regionálnych sociálnych disparít na Slovensku.

Všetky uvedené zmeny majú v podmienkach Slovenska nielen svoju výraznú časovú, ale aj priestorovú dimenziu a v tomto zmysle je opodstatnené, aby sa ich prejavy v regionálnom kontexte sledovali prostredníctvom viacerých ukazovateľov. Z aspektu relevancie a dostupnosti dát a možností analýzy a jej výsledkov sme vybrali nasledovné indikátory, ktoré zachytávajú a vyjadrujú podstatné aspekty obyvateľstva ako nositeľa sociálnej disparity.

INDIKÁTORY RODINNÉHO A REPRODUKČNÉHO SPRÁVANIA

Celý proces zmeny modelov rodinného správania obyvateľstva má oveľa širšie ako demografické súvislosti spojené s narastajúcim individualizmom a so znižovaním uniformity životnej dráhy jednotlivca, a to v zmysle časovej následnosti jednotlivých krokov, ako aj spôsobov. K prudkým zmenám demografického správania obyvateľstva prispievajú nielen samotné vplyvy demografickej povahy, ale aj viaceré činitele iného charakteru. V ovplyvňovaní demografického vývoja zohráva okrem materiálnych faktorov významnú úlohu aj celková spoločenská a populačná klíma, prostredníctvom ktorej sa odráža postoj obyvateľstva k reprodukcii a ktorá môže za určitých okolností zvýšiť (resp. na druhej strane znížiť) prestíž rodiny a dieťaťa. Tieto skutočnosti nachádzajú svoj odraz aj v modeloch reprodukčného správania a ukazovateľoch, ktoré ho kvantitatívne i kvalitatívne charakterizujú. Prejavuje sa to narastajúcim príklonom k nemanželským formám spolužitia – kohabitáciám (rastúci počet slobodných mužov a žien, čo je dôsledkom nízkej, resp.

znižujúcej sa intenzity sobášnosti), zvyšovaním priemerného veku snúbencov pri uzatváraní manželstva a priemerného veku rodičov pri narodení dieťaťa. Tento proces je sprevádzaný aj zvyšovaním mimomanželskej plodnosti a podielu detí narodených mimo manželstva, ako aj ich rastúcim podielom na celkovom počte narodených detí.

V kontexte sledovania sociálnych disparít je významným indikátorom s vysokou výpovednou hodnotou miera nemanželskej plodnosti. Výrazný nárast hodnôt nemanželskej plodnosti je jedným zo základných prejavov premeny reprodukčných vzorcov celej populácie. Pri sledovaní tohto fenoménu je evidentné, že jeho prejavy sú diferencované sociálne a následne aj regionálne, pričom na náraste hodnôt sa podieľajú predovšetkým dve skupiny žien. Na jednej strane je nemanželská plodnosť fenoménom viazaným predovšetkým na mladé ženy s nízkym vzdelaním, nízkymi príjmami a vysoké podiely nemanželských pôrodov sú typické napr. pre rómske obyvateľstvo (Šprocha 2007). Do značnej miery sa vysoká nemanželská plodnosť stáva synonymom marginalizácie a sociálnej exklúzie. Druhou sociálnou skupinou sú ženy so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním, ktoré síce v absolútnych hodnotách nepredstavujú dominantné skupiny, ale bol u nich zaznamenaný relatívne najviac intenzívny rast hodnôt nemanželskej plodnosti. Tento vývoj súvisí s oslabovaním inštitúcie manželstva a šírením alternatívnych foriem partnerstva. Z týchto dôvodov má sledovanie ukazovateľa mimomanželskej plodnosti svoje opodstatnenie pri hodnotení regionálnych sociálnych disparít. Ako doplnkové ukazovatele je z hľadiska sledovania sociálnych nerovností možné použiť miery plodnosti a pôrodnosti (v kontexte sťaženej sociálnej situácie pre mnohodetné rodiny), indexy sobášnosti (resp. jej poklesu), nárast počtu a podielu kohabitácií (napr. v súvislosti s relatívnym ekonomickým zvýhodnením slobodných matiek) alebo nárast indexov rozvodovosti (v kontexte na sťaženú sociálnu situáciu neúplných viacdetných rodín).

INDIKÁTORY ÚMRTNOSTNÝCH POMEROV A ZDRAVOTNÉHO STAVU POPULÁCIE

Ukazovatele strednej dĺžky života patria do skupiny indikátorov s vysokou výpovednou hodnotou. Je to najčastejšie používaná globálna charakteristika hodnotenia úmrtnosti. Vzhľadom na diferenciáciu úmrtnostných pomerov mužov a žien sa obyčajne uvádzajú hodnoty osobitne pre každé pohlavie.

Najčastejšie používaným ukazovateľom je stredná dĺžka života pri narodení (mužov i žien). Pri interpretácii údajov je vhodné si uvedomiť, že hodnoty špecifických úmrtností v jednotlivých vekových kategóriách sa výrazne líšia a v úrovni strednej dĺžky života pri narodení sú zachytené aj pomerne vysoké hodnoty špecifickej úmrtnosti v prvom roku života, prípadne v niektorých vekových skupinách (napr. mužov vo veku 40-55 rokov). Štatistický rast hodnôt SDŽ na Slovensku je zabezpečený dominantne pozitívnym vývojom v dojčenskej úmrtnosti (do 1. roka) a len v menšej časti tým, že naša populácia má vyššiu očakávanú dĺžku života (štatistickú pravdepodobnosť dožitia) aj v seniorských vekových kategóriách. Detailnejší pohľad na takúto súvislosť poskytne analýza hodnôt SDŽ vo veku 50+ (príp. 65+, 80+), ktorá zohľadňuje úmrtnostné pomery (resp. ich vývoj) už len v rámci špecifikovaných vekových kategórií a má svoj zmysel napr. pri hodnotení procesov populačného starnutia, jeho regionálnej diferenciácie a sociálnych dôsledkov (Jurčová a Mészáros 2010).

Veľmi vhodným ukazovateľom, ktorý kombinuje v sebe prednosti objektívneho a subjektívneho zisťovania úmrtnostných pomerov a zdravotného stavu populácie je stredná dĺžka života v zdraví (Rychtaříková 2006). Nedostatkom tohto ukazovateľa v podmienkach Slovenska je skutočnosť, že z dôvodov dimenzovania výberového štatistického zisťovania zatiaľ umožňuje regionálne porovnania len na úrovni NUTS 2 (Mészáros 2010). Je však možné očakávať, že po vytvorení inštitucionálnych podmienok v evidencii zdravotného stavu obyvateľstva bude v budúcnosti možné využiť túto charakteristiku aj pre porovnania na nižšej regionálnej úrovni tak, ako sa to uskutočňuje vo viacerých vyspelých krajinách severnej a západnej Európy.

Vzhľadom na vysokú mieru diferenciácie regiónov z aspektu počtu ich obyvateľov je veľmi vhodné využiť štandardizované miery úmrtnosti (celkovej i na vybrané ochorenia), ktoré čiastočne tieto neúmerne veľké rozdiely eliminujú. Dosiahnuté štatistické výsledky možno považovať za relevantnejšie ako hrubé miery úmrtnosti. Indikátorom s vysokou výpovednou hodnotou, v ktorej sa odráža aj sociálna situácia na regionálnej úrovni, je štandardizovaná miera odvrátiteľnej úmrtnosti. Táto metóda je založená na sledovaní vybraných príčin smrti, ktoré vedú k predčasným úmrtiam (Newey 2004 a Burcin a Mészáros 2008). Pomocou liečebných alebo preventívnych opatrení môžu byť tieto choroby vyliečené (napr. zápal slepého čreva), úmrtie oddialené (liečenie vysokého krvného tlaku) alebo im možno predchádzať preventívnymi opatreniami (obmedzenia fajčenia, pitia alkoholu, zmena stravovacích návykov). Nárast ukazovateľa, v našom prípade štandardizovanej miery úmrtnosti merajúcej úmrtnosť na tieto príčiny smrti, potom môže signalizovať nedostatočnú kvalitu alebo rozsah zdravotnej starostlivosti, resp. nízke akceptovanie preventívnych opatrení, ktoré je typické pre určité sociálne skupiny obyvateľstva. Štandardizovaná miera odvrátiteľnej úmrtnosti predstavuje veľmi vhodný ukazovateľ starostlivosti o zdravie, či už zo strany poskytovateľa alebo prijímateľa, prejavujúci sa v podmienkach regionálnej diferenciácie.

Ako doplnkový ukazovateľ je v tejto oblasti možné použiť mieru dojčenskej úmrtnosti. Aj keď vo väčšine regiónov jej hodnoty klesajú, stále existuje niekoľko „extrémnych“ okresov, v ktorých sa hodnoty dojčenskej úmrtnosti zvyšujú a tým sa zvyšuje aj miera regionálnej diferenciácie tohto indikátora. Pri riešení tohto problému evidentne do popredia vystupuje súvislosť so sociálnou situáciou v niektorých oblastiach Slovenska (regionálny aspekt), resp. s niektorými sociálnymi skupinami obyvateľstva (aspekt vertikálnej stratifikácie spoločnosti). Výsledkom reprodukčného správania, úmrtnostných pomerov a zdravotného stavu populácie v kombinácii s intenzitou migračných pohybov príslušného regiónu je veková štruktúra obyvateľstva. Bežne používanými charakteristikami pri analýze vekovej štruktúry sú rôzne indexy veku, ktoré dávajú do vzájomného vzťahu jednotlivé vekové skupiny obyvateľstva, napr. index ekonomického zaťaženia, Billeterov index, index závislosti starého obyvateľstva, priemerný vek a iné. V súvislosti so zrýchľujúcim sa procesom starnutia populácie, zvlášť s prihliadnutím na jeho spoločenské dôsledky, sa na obyvateľstvo v poproduktívnom veku upriamuje pozornosť čoraz častejšie a v širších súvislostiach. Tieto vekové skupiny sa obyčajne spájajú s potrebami špeciálnej starostlivosti, sociálnou a rodinnou podporou. Keďže starostlivosť zo strany štátu má na Slovensku (v porovnaní s najvyspelejšími európskymi krajinami) výrazné nedostatky, najstarší obyvatelia sú veľmi často odkázaní na starostlivosť zo strany svojich mladších rodinných príslušníkov. V tomto kontexte má zo sociálno-demografického hľadiska význam index potenciálnej sociálnej

podpory (Dlugosz a Kurek 2009 a Káčerová et al. 2012). Vzhľadom na demografickú situáciu a parametre populácie na Slovensku je užitočné použiť hranicu 80 rokov vo vzťahu ku skupine 50 až 64-ročných (ako kategóriu, ktorá sa často stará o svojich rodičov).

Jedným z najvýznamnejších determinantov vývoja obyvateľstva z hľadiska sociálno-demografických aspektov je vzdelanie, ktoré ovplyvňuje takmer všetky sféry a oblasti sociálneho života. Možno ho považovať za akými prierezový ukazovateľ, ktorý signifikantne ovplyvňuje viaceré spomedzi sledovaných ukazovateľov demografického správania, a to v rovine prevencie i dôsledkov. Nedostatočné vzdelanie nielen znižuje možnosti na trhu práce, ale limituje aj zodpovedný prístup k životu, zhoršuje životné podmienky, zvyšuje sociálne riziká a tým v konečnom dôsledku zhoršuje aj zdravotný stav. Pravdepodobne najvýznamnejší dosah na sociálne aspekty ľudského života je daný hranicou medzi základným a stredoškolským vzdelaním. Čím viac žiakov pokračuje vo svojom vzdelávaní na stredných školách a získava maturitu, tým rastú šance na sociálne viac zabezpečenú populáciu. Z týchto dôvodov je preto pri analýzach regionálnych sociálnych disparít vhodné použiť niektorý z viacerých indexov vzdelania – podiel obyvateľov s ukončeným stredným vzdelaním, podiel obyvateľov s najvyšším ukončeným základným vzdelaním, podiel vysokoškolsky vzdelaných a pod.

INDIKÁTORY PRIESTOROVÉHO POHYBU OBYVATEĽSTVA

Priestorový pohyb obyvateľstva patrí medzi najdôležitejšie komponenty regionálneho vývoja obyvateľstva. Analýza jednotlivých zložiek priestorového pohybu obyvateľstva, trendov ich vývoja a vzájomných súvislostí s ďalšími oblasťami života spoločnosti, skupín obyvateľstva i jednotlivcov je neoddeliteľnou súčasťou geografických, sociálnych i demografických výskumov regionálnych disparít. Ukazovatele priestorového pohybu obyvateľstva je možné považovať za veľmi vhodný spôsob vyjadrenia atraktívnosti toho-ktorého územného celku. Migráciou sa obyvatelia snažia vylepšiť svoju sociálnu situáciu, treba si však uvedomiť, že sociálne úplne najslabší obyčajne nemajú dostatok finančných možností (v rámci Slovenska) zmeniť svoje trvalé bydlisko a presťahovať sa do prosperujúcich mestských centier. V kontexte s problematikou priestorových disparít je z veľkého množstva sledovaných ukazovateľov vhodné upriamiť pozornosť na dva nasledovné.

Jednu zo základných hodnôt migračnej štatistiky čistú migráciu (migračné saldo) je možné považovať za vhodný ukazovateľ vplyvu migrácie na populačný rast regiónov. Mimoriadne jednoduchá konštrukcia a dostupnosť údajov aj za dlhšie časové obdobia v minulosti predstavujú bezpochyby výhody tohto ukazovateľa. Na druhej strane môže predstavovať problém populačná nevyváženosť jednotlivých regiónov Slovenska a v tomto prípade je jedno, či ide o najčastejšie používané štatistické okresy, alebo napr. o funkčné mestské regióny (Bezák 2011) – z viacerých hľadísk výhodnejšie a na regionálnu analýzu často využívané. Mimoriadna rôznorodosť v početnosti obyvateľov môže spôsobiť, že aj reálne veľmi nízky absolútny migračný prírastok regiónu s malým počtom obyvateľov sa odrazí v extrémne vysokých hodnotách miery čistej migrácie. Na druhej strane migračný pohyb veľkého objemu sa môže prejavovať ako relatívne veľmi nízky vzhľadom na skutočnosť, že sa relativizuje vysokým počtom obyvateľov regiónu.

Jedným z možných a vo svetovej literatúre pomerne často používaným spôsobom na detailnejšie vyjadrenie vplyvu migrácie na redistribúciu obyvateľstva sú

miery migračnej efektívnosti (napr. Plane 1984, Podolák 1995 a 2006, Blake et al. 2000 a ďalší). Mieru migračnej efektívnosti je možné použiť v základnej forme, príp. jej modifikáciu, keď sa zvažujú len migračné toky v uzavretom systéme – v podmienkach Slovenska napr. bez zohľadnenia zahraničnej migrácie. Pri niektorých analýzach môže mať takýto prístup svoje opodstatnenie. Mieru migračnej efektívnosti je vhodné použiť, ak sa uvažuje o zdôraznení pozície (diferenciácie) regiónov v rámci uzavretého sledovaného systému, napr. charakteristika trendov vo vývoji medziokresného (príp. iného medziregionálneho) sťahovania na Slovensku. Pokiaľ sa migračná efektívnosť sleduje v uzavretom systéme (t. j. bez zohľadnenia zahraničnej migrácie), výpovedná hodnota dosiahnutých výsledkov má v rámci zvoleného systému kompaktný charakter, pričom sumárne charakteristiky mier efektívnosti (napr. rozptyl, smerodajná odchýlka, úhrnná miera čistej migrácie a ďalšie) naviac umožňujú aj analýzu a hodnotenie úrovne regionálnej diferenciácie a jej vývoj v sledovanom migračnom systéme (Bezák 2006). Charakteristiky mier efektívnosti migrácie vhodne dopĺňajú základný ukazovateľ migračného prírastku (resp. úbytku) na úrovni jednotlivých regiónov a umožňujú charakterizovať aj priestorové väzby a dynamiku v kontexte vývoja sociálnych disparít.

HLAVNÉ INDIKÁTORY SOCIÁLNO-PATOLOGICKÝCH REGIONÁLNYCH DISPARÍT

K sociálno-patologickým disparitám patria disparity podmienené negatívnymi dôsledkami transformácie a reforiem súvisiace najmä s ťaživými ekonomickými podmienkami a novými, častokrát nesprávne pochopenými možnosťami spojenými so slobodou a demokraciou. Jednotlivé indikátory sociálno-patologických regionálnych disparít, by mali odrážať nežiaduce negatívne aspekty nerovností sociálnej klímy regionálnych spoločností. Nárast nerovností vo všetkých oblastiach ekonomického a spoločenského života sa v extrémnej forme prejavil sociálnou exklúziou a chudobou pomerne veľkých skupín obyvateľstva. Neľahké podmienky v slovenskej spoločnosti, či už súvisiace s nedostatkom finančných a iných zdrojov alebo neuplatnením na trhu práce, nedostatočná sociálna inklúzia, oslabená formálna i neformálna sociálna kontrola a ďalšie faktory viedli najmä v niektorých regiónoch k rôznym anomáliám. Tieto sa v regiónoch prejavili zvýšenou morbiditou najmä v súvislosti s ochoreniami kardiovaskulárneho charakteru, novotvarmi, ale najmä vysokým nárastom duševných chorôb a porúch. Medzi najvýznamnejšie dimenzie ovplyvňujúce úroveň sociálno-patologických disparít patria javy v oblasti sociálnej exklúzie (napr. chudoba) a bezpečia (zvlášť kriminalita).

Chudoba je významným javom sociálnej exklúzie a súčasne dôležitým podmieňujúcim faktorom sociálnych disparít a ich zmien. Už začiatkom 90. rokov zaznamenalo Slovensko nárast úrovne, ale i hĺbky chudoby. Aj v súčasnosti patria niektoré regióny na Slovensku k regiónom s najvyššou chudobou v rámci krajín EÚ. Sú to okresy Gelnica, Kežmarok, Krupina, Medzilaborce, Poltár a Rimavská Sobota, ktoré trpia celkovým rizikom chudoby[3]. V týchto okresoch ide predovšet-

[3] Celkové riziko chudoby je sledované pomocou troch komplexných indikátorov (druhov rizík): mierou rizika chudoby (ekvivalentný disponibilný príjem sa nachádza pod hranicou rizika chudoby), mierou materiálnej deprivácie (nemožnosťou dovoliť si tovary a služby, ktoré sú definované spoločnosťou ako potrebné) a nízkou pracovnou intenzitou (vyjadrenou vysokým podielom dlhodobo nezamestnaných). Viac informácií o tejto problematike prináša príspevok „Vývoj regionálnych disparít z aspektu rizika chudoby na Slovensku po roku 2001“ autorov Michálek a Veselovská, ktorý je súčasťou tejto monografie.

kým o „novú“ chudobu prepojenú a úzko súvisiacu s trhom práce. Uvedené chudobné regióny sa vyznačujú vysokou nezamestnanosťou, resp. veľmi nízkou úrovňou miezd. Ich sprievodným javom je hospodárske zaostávanie regiónu a slabá úroveň ľudského potenciálu, či už v zmysle vzdelania, kvalifikácie, pracovných skúseností alebo demografických parametrov a štruktúr obyvateľstva. Chudoba v týchto regiónoch sa dedí a väčšina obyvateľov, ktorá v nich ostáva, sa nachádza v pasci chudoby (Michálek 2010). Úroveň chudoby v regiónoch je „par excellence“ indikátor sociálnych (sociálno-patologických) nerovností na Slovensku. Indikátory chudoby na Slovensku sú najčastejšie vyjadrené komplexnými ukazovateľmi chudoby zachytávajúcimi podstatné atribúty chudoby alebo široké spektrum deprivácií.

Kriminalita na Slovensku je odrazom spoločensko-politického, sociálno-ekonomického a historicko-kultúrneho vývoja a radikálnych zmien po roku 1989. Ekonomické problémy spojené s transformáciou a reformami (vznik a vysoký nárast nezamestnanosti, strata resp. pokles sociálnych istôt, existenčné problémy, pokles životnej úrovne a pod.) vytvárali a čiastočne dodnes vytvárajú tlak na značnú časť populácie, pričom mnohí z nej prekračujú pri riešení týchto situácií právne normy. Nedostatok finančných a materiálnych zdrojov na strane potencionálnych páchateľov a nárast „príležitostí“ v dôsledku zbohatnutia spoločnosti a privilegovaných skupín spolu s rastom sociálnej dezorganizácie, medzier v legislatívnej oblasti, zvlášť v trestnom práve, ale i ďalšie faktory podmienili rast a koncentráciu kriminality. V dôsledku prudkých sociálnych zmien dochádza k oslabeniu sociálnej sebakontroly jedincov zvlášť pri marginalizovaných skupinách, k zmenám ich hodnotovej orientácie, k poruchám v konaní, zvýšeným prejavom agresivity a teda k nárastu najmä násilnej kriminality. Otvorenie hraníc spôsobilo, že územie Slovenska sa stalo križovatkou transferu drog z východu na západ, ako aj ich odbytiskom. V krajine sa objavili niektoré nové formy zločinnosti (organizovaná kriminalita, výpalníctvo, kriminalita bielych golierov, ...) ktorých eliminácia si vyžaduje nielen materiálno-technické vybavenie, ale aj kooperáciu na medzinárodnej úrovni. Aj keď sa s kriminalitou môžeme stretnúť vo všetkých častiach Slovenska, existujú výrazné rozdiely v páchaní trestnej činnosti v jednotlivých okresoch. Priestorová diferenciácia kriminality je podmienená množstvom faktorov (polohou, sociálnymi, ekonomickými a demografickými podmienkami, úrovňou urbanizáciou a pod.), ktoré podporujú, resp. brzdia jej ďalší vývoj. Regionálne podmienky výrazne determinujú kriminalitu prostredníctvom mnohých faktorov. Z aspektu bezpečnosti je dlhodobo kritická situácia v okresoch hlavných metropol – Bratislavy a Košíc, ku ktorým možno zaradiť aj stredoslovenský rizikový región tvorený šiestimi okresmi (Banská Bystrica, Zvolen, Lučenec, Banská Štiavnica, Liptovský Mikuláš a Martin). V súvislosti so vstupom Slovenska do EÚ sa otvorili „nové“ možnosti čerpania rôznych fondov a zdrojov z programov zameraných na potláčanie a znižovanie kriminality, najmä v rizikových regiónoch a lokalitách. Spoločne s financiami vyčlenenými na prevenciu kriminality, z veľkej časti zameranej na situačnú (priestorovú) prevenciu, sa vytvorili predpoklady na zmenšovanie regionálnych disparít v úrovni kriminality. Naznačené trendy by sa mali prejaviť okrem znižovania kriminality, v zmenšovaní RD z aspektu celkovej kriminality[4].

[4] Niektoré špecifické druhy kriminality pravdepodobne budú i napriek tomu, vzhľadom na globálny vývoj a lokálne podmienky, naďalej vykazovať zvýšenú priestorovú koncentráciu.

ZÁVER

Problematika existencie regionálnych disparít, ich identifikácie a hodnotenia je úzko spojená s výberom dimenzií a indikátorov, pre ktoré však nie sú všeobecne definované kritériá. Zásadný význam pre výber dimenzií a indikátorov má ich reprezentatívnosť a schopnosť zachytiť rôznu variabilitu (Kutscherauer et al. 2011). Na základe teoretických a systémových východísk, empirických poznatkov a všeobecnej analýzy diferencovaných aspektov, atribútov a výpovednej hodnoty sme skúmali situáciu a možnosti výberu relevantných indikátorov sociálno-demografického a sociálno-patologického charakteru pre potreby Slovenska. V širšom kontexte a vzhľadom na niektoré špecifické podmienky Slovenska sme analyzovali ich relevantnosť, rôzne aspekty a súvislosti s predmetom analýzy (ich vzťah a vplyv na sociálne disparity a ich identifikáciu), výpovednú hodnotu, prednosti, resp. nedostatky a nuansy. Z hľadiska relevancie a dostupnosti dát sme vybrali viacero indikátorov, ktoré sú schopné zachytiť a vyjadriť podstatné aspekty sociálnych disparít. Súčasne prezentujeme situačný kontext indikátorov, ktorý je dôležitým predpokladom a významnou súčasťou ich výberu. Potvrdili sa naše predpoklady, že indikátory obsahujú množstvo skrytých atribútov, ktoré objavíme až pri ich hlbšom skúmaní. Táto skutočnosť poukazuje na dôležitosť ich detailnej analýzy ako nevyhnutného predpokladu ich vhodného použitia pri meraní sociálnych regionálnych disparít. Predvedená analýza vybraných relevantných indikátorov sledovania sociálnych RD predstavuje jeden z návodov, ako postupovať pri výbere vhodných indikátorov, na základe ktorých môžeme získať exaktné výsledky identifikácie, merania, zachytenia a objektívneho zhodnotenia sociálnych RD. Zdá sa, že vybrané a prezentované dimenzie a skupiny indikátorov dokážu pomerne detailne vystihnúť, identifikovať a charakterizovať mieru sociálnych regionálnych disparít na Slovensku. Súčasne predstavujú všeobecne vhodný nástroj, schopný – či už s menšími úpravami alebo aj bez nich – analyzovať úroveň sociálnych regionálnych nerovností, ich charakter a dynamiku.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

BERGER-SCHMITT, R. (2000). *Social cohesion as an aspect of the quality of societies: concept and measurement*. EuReporting Worker Paper No 14. Mannheim (Centre for Survey Research and Methodology –ZUMA).

BERGER-SCHMITT, R. (2002). Considering social cohesion in quality of life assessments: concept and measurement. *Social Indicators Research Series*, 11, 403-428.

BEZÁK, A. (2006). Vnútorné migrácie na Slovensku: súčasné trendy a priestorové vzorce. *Geografický časopis*, 58, 15-44.

BEZÁK, A. (2011). Komponenty rastu obyvateľstva funkčných mestských regiónov na Slovensku v rokoch 1991-2010. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 55, 149-163.

BLAKE, M., BELL, M., REES, P. (2000). Creating a temporally consistent spatial framework for the analysis of interregional migration in Australia. *International Journal of Population Geography*, 6, 155-174.

BURCIN, B., MÉSZÁROS, J. (2008). Vývoj odvrátiteľnej úmrtnosti na Slovensku. *Slovenská štatistika a demografia*, 18, 24-39.

DLUGOSZ, Z., KUREK, S. (2009). Population ageing and its predictions for 2030 in the Małopolskie Voivodship compared to Poland and Europe. *Moravian Geographical Reports*, 17, 2-18.

DUNFORT, M. (2009). Regional inequalities. In Kitchin., R., Thrift, N., eds. *International Encyclopedia of Human Geography, 9*. Oxford (Elsevier), pp. 236-245.

IRA,V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2008). Evaluation of the territorial disparities in selected aspects of quality of life in Slovakia. In Gajdoš, P., ed. *Regional disparities in Central Europe.* SK pre UNESCO, NC-MOST. Bratislava (SÚ SAV), pp. 95-99.

JURČOVÁ, D., MÉSZÁROS, J., eds. (2010). *Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009*. Bratislava (Infostat).

KÁČEROVÁ, M., ONDAČKOVÁ, J., MLÁDEK, J. (2012). A comparison of population ageing in the Czech Republic and the Slovak Republic based on generation support and exchange. *Moravian Geographical Reports*, 20, 26-38.

KUTSCHERAUER, A., HUČKA, M., FACHINELLI, H., TOMÁNEK, P., SKOKAN, K., TULEJA, P. (2011). *Výstupy projektu Regionální disparity v územním rozvoji České republiky*. Regionální disparity 9. Ostrava (VŠB – TU). [Online]. Dostupné na: http.://www.disparity. vsb.cz. [cit: 1-8-2013].

MÉSZÁROS, J. (2010). *Stredná dĺžka života v zdraví podľa EHIS 2009.* Bratislava (Infostat).

MICHÁLEK, A. (2010). Sociálne nerovnosti a chudoba na Slovensku: regionálna analýza príjmov, miezd a chudoby. In Želinsky, T., ed. *Sociálny kapitál, ľudský kapitál a chudoba v regiónoch Slovenska*. Košice (Ekonomická fakulta TU), pp. 13-21.

MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2011). Impact of key socio-economic disparities on migration in Slovakia. Economic diversification vs. traditional pattern. *European Spatial Research and Policy*, 18, 71-87.

NEWEY, C., NOLTE, E., McKEE, M., MOSIALOS, E. (2004). Avoidable mortality in the enlarged European Union. *ISS Statistics 2*. Brussels (ISS).

NOLL, H. H. (2002). Towards a European system of social indicators: theoretical framework and system architecture. *Social Indicators Research*, 58, 47-87.

PLANE, D. A. (1984). A systematic demographic analysis of U.S. Interstate population exchange. *Economic Geography*, 60, 294-312.

PODOLÁK, P. (1995). Interregional migration pattern in Slovakia – efficiency analysis and demographic consequences. *Geoforum*, 26, 65-74.

PODOLÁK, P. (2006). Spatial mobility of population – internal migration in Slovakia. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B., eds. *Demogeographical analysis of Slovakia.* Bratislava (Comenius University), pp. 71-88.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. (2006). Zdravá délka života v současné České populaci. *Demografie*, 48, 166-178.

ŠPROCHA, B. (2007). Plodnosť Rómov na Slovensku. *Demografie*, 49, 191-201.

RELEVANT INDICATORS OF THE SOCIAL REGIONAL DISPARITIES IN SLOVAKIA

The aim of the paper is to present basic and most frequently used indicators for the assessment of social regional disparities (RD) based on systemic classification of RD, to investigate and present the knowledge of relevant dimensions and indicators of social or socio-demographic and socio-pathological nature. In case of individual dimensions and indi-

cators the focus is in presentation of their content, wider aspects and implications in terms of the object of analysis (their situation context, relationship and effect on social disparities and their identification) their assets, drawbacks and modifications regarding spatial specificities in conditions of Slovakia. Based on the quoted analysis and classification of social RD the assumption that indicators of selected dimensions are able to identify not only quantitative but also qualitative level of social regional disparities was confirmed. Presented indicators contain a number of hidden attributes which points to the importance of their further investigation and detailed analysis as the indispensable condition of their correct application in measuring regional disparities. The demonstrated analysis of selected relevant indicators of social RD is a guide how to proceed in selection of suitable indicators which can help reach exact results of identification, measuring, capturing and objective assessment of social RD in conditions of Slovakia. Presented indicators represent a generally suitable tool able to analyse the level of social RD.

Key words: social regional disparities, theoretical framework, indicators, Slovakia

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

REGIONÁLNE DISPARITY V KRAJINÁCH V4 VO VZŤAHU K REŠTRUKTURALIZÁCII MIEROK NEOLIBERÁLNEJ GLOBALIZÁCIE

*Pavel Šuška**

ÚVOD

Pri hľadaní významu slova región sa v literatúre či pri bežnom používaní stretneme s niekoľkými konceptualizáciami takto nazývanej teritoriálnej jednotky. V najvšeobecnejšej rovine ide z istého pohľadu o homogénne alebo zjednotené územie. Môže ísť o zjednotenie prostredníctvom výskytu nejakého javu, resp. funkčnými vzťahmi vytvorenú jednotu, ktorej prítomnosť je základom teritoriálneho vymedzenia voči ostatným alebo susedným útvarom. Už menej zhody panuje v odpovedi na otázku, či má táto priestorová jednotka svoju konkrétnu mierku, teda špecifickú pozíciu v hierarchii priestorových jednotiek. Vychádzajúc zo základného a s konkrétnou mierkou nespájaného významu slova región, môžeme takto bez problémov označiť aj supranárodnú jednotku, akou sú krajiny V4, keďže z viacerých pohľadov vykazujú istú mieru podobnosti. Región je však často chápaný i v súvislosti s konkrétnou (rôznou mierou inštitucionalizovanou) mierkou, ktorá zaujíma pozíciu medzi národným štátom a lokálnou úrovňou. V aktuálnej politickej praxi potom často predstavuje jednotky, prostredníctvom ktorých sa realizujú štátne politiky zamerané na zmierňovanie sociálno-priestorových nerovností či regionálnych disparít a iných prejavov nerovného priestorového vývoja.

Otázku, či krajiny V4 spája nejaký jednotiaci, pre ne špecifický jav, je možné pozitívne zodpovedať mnohými spôsobmi. Historicky sa nepochybne viacerými spoločnými črtami – minimálne z pohľadu vtedajších „západných“ susedov, ako i dnešnej perspektívy – vyznačovalo minulé socialistické zriadenie týchto štátov. Mnoho spoločných čŕt sa postupne sformovalo počas vyše dvoch dekád trvajúcej postsocialistickej transformácie, ktorú kľúčovým spôsobom určovali regionálne špecifické parametre procesov ekonomickej a politickej integrácie krajín strednej Európy do systému globálneho kapitalizmu. Avšak táto konvergencia je jedným zo zdrojov rastúcej (subnárodnej) interregionálnej divergencie v rámci týchto krajín. Na nasledujúcich stranách sa pokúsime poukázať práve na skutočnosť, že krajiny V4 spájajú aj podobnosti vývoja rastu regionálnych disparít, rovnako ako prístupy k ich riešeniu.

Trendy ovplyvňujúce vývoj na národnej i subnárodnej regionálnej úrovni však treba interpretovať vo vzťahoch s ďalšími kľúčovými procesmi na vyšších mierkových úrovniach. Preto budú najskôr stručne predstavené hlavné globálne transformácie sociálno-priestorových vzťahov, v ktorých sa národné štáty všeobecne, teda i krajiny V4, nachádzajú a ktoré sú bežne označované ako ekonomická (neoliberálna) globalizácia súvisiaca s rozpadom a nahradením fordistického systému regu-

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogsusk@savba.sk

lácie. Hlavným sledovaným problémom budú zmeny priestorových vzťahov a „premierkovanie“ hierarchie priestorov či relativizácia vzťahov medzi mierkami. Od takto predstaveného, značne generalizovaného obrazu transformácie politicko-ekonomického systému a vzťahov medzi mierkovými úrovňami prejdeme ku konkrétnej artikulácii týchto nastavení v podmienkach postsocialistickej tranzície v stredoeurópskom priestore. V prípade krajín V4 je hlavným mechanizmom integrácie do systému globálneho kapitalizmu „europeizácia“ – teda integrácia do európskeho ekonomického a politického priestoru. Historicko-geografické špecifiká tejto mnohovrstevnej integrácie ovplyvnili nemálo miestnych a regionálnych výstupov. Z početných aspektov postsocialistickej neoliberálnej transformácie v strednej Európe sa zameriame najmä na postupne sa etablujúcu formu štátu, dominantné politiky a stratégie ekonomického rozvoja štátu i jeho subnárodných – regionálnych súčastí.

GLOBÁLNE POLITICKO-EKONOMICKÉ TRANSFORMÁCIE

Pre pochopenie vývojovej trajektórie postsocialistického priestoru krajín V4 je nevyhnutné načrtnúť hlavné aspekty zmien odohrávajúcich sa vo vyspelých krajinách západného sveta. Toto prostredie predstavovalo na jednej strane zdroj mnohých inšpirácií pri hľadaní odpovedí na otázky strategického smerovania nanovo sa definujúcich krajín, na druhej strane však aj jadro globálneho politicko-ekonomického systému, kde sa koncentrovala moc schopná do značnej miery určovať charakter expanzie jestvujúcich usporiadaní do priestorov prebiehajúcej deštrukcie starých poriadkov.

Existuje množstvo pohľadov na komplex zmien, ktoré sa udiali vo vyspelých priemyselných krajinách a teda i v jadre globálneho politicko-ekonomického systému počas ostatných desaťročí. Tu však postačí spomenúť základné relevantné momenty, ktoré sú prijímané bez výraznejších kontroverzií. Pojmy ako globalizácia, postfordizmus či neoliberalizmus, ktoré sa udomácnili v spoločenskovednej literatúre na označovanie rôznych aspektov premien postupne pozorovaných od 70. a 80. rokov minulého storočia, sa zásadným spôsobom dotkli rôznych mierok a sociálnych nastavení (Peck a Tickell 2002). Jedným z hlavných faktorov je meniaci sa vzťah medzi súkromným (kapitál) a verejným (rôzne úrovne štátu a inštitúcie verejnej správy) a jeho dosahy na mierku dominantnú v minulosti – centrálny/národný štát.

Projekt neoliberalizmu alebo neoliberalizácie vychádza z politickoekonomickej teórie, ktorá zdôrazňuje úlohu trhu, podnikavosť a súkromné vlastníctvo, obhajuje limitujúcu reštrukturalizáciu regulačných nástrojov a redukciu úlohy verejného sektora a sociálneho zabezpečenia (Peck a Tickel 2002, Harvey 2005 a Šuška 2014). Praktické presadzovanie podobných ideí predstavuje jeden z dominantných projektov súčasného kapitalizmu a stojí vo vyspelých krajinách za transformáciou po vojne dominujúceho tzv. fordistického režimu akumulácie, podporeného keynesiánskym „welfare“ spôsobom regulácie, smerom k tzv. postfordistickému režimu flexibilnej akumulácie, hľadaniu nových vhodných regulačných usporiadaní a ich globálnemu šíreniu (Jessop 2002).

Napriek tomu, že konkrétne regulačné usporiadania v jednotlivých krajinách v ére fordizmu vykazovali mnohé špecifické črty, existuje zhoda pri pomenovaní niektorých najvšeobecnejších atribútov regulačno-inštitucionálnej architektúry, ktorá ich podopierala. Táto bola založená na špecifickej regulácii miezd, podni-

kovej konkurencii, monetárnej a finančnej regulácii, na podobe štátu a foriem vládnutia, medzinárodných konfiguráciách či na regulácii priestorového rozvoja, pričom toto regulačné usporiadanie bolo viac ako kedykoľvek v histórii späté s úrovňou národného štátu (pozri Brenner a Theodore 2002).

Od 70. rokov 20. stor. bol však fordistický systém konfrontovaný so sériou kríz a tlakov, ktorých výsledkom bola destabilizácia jestvujúcich usporiadaní vedúca k postupnej globálnej politicko-ekonomickej transformácii. Hlavnými nositeľmi zmien boli procesy liberalizácie a deregulácie ekonomických aktivít a masívnej privatizácie vedúce k zvyšovaniu objemu kapitálu a uľahčujúce jeho pohyb. Kapitál je čoraz menej obmedzovaný národnými hranicami, v dôsledku čoho dochádza k zostrovaniu interlokálnej súťaže o jeho prilákanie a dochádza k (neoliberálnej) ekonomickej globalizácii.

Azda geograficky najvýznamnejším dôsledkom, ktorý sa prejavil v najrôznejších sférach života spoločnosti, bola „zmena usporiadania hierarchie priestorov" alebo „relativizácia dominantnej mierky" (Jessop 2004) súvisiaca so zmenou postavenia dovtedy dominujúcej mierky národného štátu. Dominancia mierky je „moc, ktorú sú schopné uplatňovať organizácie istej mierkovej úrovne nad organizáciami vyššej či nižšej úrovne (Colline 1999, p. 568, citovnaný v Jessop 2004), pričom táto moc nemusí korešpondovať s jej vertikálnou pozíciou (teda formálne hierarchicky vyššia mierka nemusí nevyhnutne dominovať nižšej). Úroveň národného štátu do istej miery stratila v severoatlantickom priestore svoju doteraz nadradenú pozíciu vo sférach ekonomickej a politickej organizácie charakteristickej pre obdobie fordizmu. Príčinou je najmä štruktúrna zmena, kde uvoľnený kapitál získava väčšie možnosti pôsobenia v porovnaní s priestorovo ukotveným a nemobilným politickým aktérom.

Z pohľadu národného štátu dochádza k procesom zásadných zmien v ekonomickej oblasti a v oblasti inštitucionálnych usporiadaní. Jessop (1993) tak avizuje vznik tzv. súťaživého štátu, ktorý je v prostredí zvyšujúcej sa konkurencie na poli získavania pozornosti mobilného kapitálu charakterizovaný rastúcim dôrazom na inovácie a podnikavosť v úsilí o posilnenie konkurencieschopnosti národnej ekonomiky. Hlavnou stratégiou je významnejšia podpora ponukovej strany (napr. znižovanie daňového zaťaženia, deregulácia, ...) a znižovanie intervencie na strane dopytu (napr. znižovanie výdavkov na sociálne zabezpečenie a podriadením sociálnej politiky potrebám trhu práce). Na druhej strane dochádza k zásadným inštitucionálnym zmenám týkajúcim sa procesov tzv. vyprázdňovania štátu (hollowing out), ktoré prebiehajú hneď v troch smeroch. Vyprázdnením štátu sa myslí strata reálnej politickej moci v podobe transferu a reorganizácie niektorých jeho kompetencií, pričom niektoré sú v smere nahor preberané rôznymi nadnárodnými orgánmi, napríklad Európskou úniou či globálnymi organizáciami ako Svetová banka, Medzinárodný menový fond a pod. Vyprázdnenie štátu do strán znamená stratu kompetencií v prospech najrôznejších neštátnych, často súkromných alebo poloverejných inštitúcií a orgánov, ktoré, napriek tomu, že nemajú legitimitu odvodenú z demokratických volieb, preberajú časť týchto kompetencií. Presun kompetencií a kapacít z národného štátu na nižšie mierkové úrovne predstavuje vyprázdnenie štátu smerom nadol.

Tieto procesy, okrem istého posilnenia mocenských pozícií subnárodných celkov, majú v súvislosti so všeobecným uvoľňovaním regulačných rámcov za následok aj ich zvýšenú mieru zodpovednosti za svoj rozvoj (čo však nevylučuje skutočnosť, že niektoré formy vyprázdnenia sa týkajú aj tejto úrovne mierkových

vzťahov). Jedným z prejavov je napríklad nutnosť čeliť rastúcej konkurencii medzi regiónmi a mestami v úsilí získať zdroje prúdiace rôznymi kanálmi. Práve v tomto kontexte miestneho a regionálneho individualizmu sa argumentovalo dialektickým vzťahom medzi štrukturálnymi obmedzeniami a „lokálnym" konaním. Zdanlivá autonómia lokálnej úrovne je vložená do kontextu rekonfigurujúcich sa vzťahov medzi čoraz mobilnejším kapitálom a lokalitami, čo znamená, že regióny, mestá, ale aj celé krajiny sa do veľkej miery stávajú závislé od externých investičných zdrojov. Práve tento vzťah významným spôsobom zmenšuje reálnu oblasť rozhodovania priestorovo ukotvených subjektov. Pohyby vo sférach lokálneho vládnutia a interregionálnej konkurencie sú potom interpretované ako faktory ďalej posúvajúce transformácie smerom k flexibilnejším režimom akumulácie.

Cieľovou oblasťou intervencie ekonomického manažmentu už viac nie je národnými hranicami vytýčený cyklus masovej produkcie a spotreby, ale sieťová ekonomika v globálnom prostredí. Dynamika rozvoja a rastu subnárodných celkov a lokalít v takomto prostredí "internacionalizovaného štátu" (Drahokoupil 2009) závisí od integrácie do sietí globálnej deľby práce. Cieľom štátneho manažmentu je teda zvyšovanie konkurencieschopnosti teritória a intervencie na strane ponuky. Uvedené však neznamená, že by štát prestal existovať, alebo, že nemá žiadnu moc. Zmenila sa len jeho forma, resp. stratégie, ktoré uplatňuje.

INTEGRÁCIA

Napriek spomenutým základným charakteristikám transformačného procesu neoliberalizácie je potrebné zdôrazniť, že ich realizácia a následné dosahy sú distribuované geograficky značne nerovnomerne, v rôznej miere zhody s čistými ideologickými východiskami pôvodnej koncepcie. Predmetom geografického výskumu sa tak stali tzv. „reálne neoliberalizmy", keď sa kladie dôraz na „zakorenenosť" univerzálnych procesov trhovej expanzie naprieč sférami spoločenského života v konkrétnych historicko-geografických kontextoch. Na rozdiel od chápania neoliberalizmu ako všeobjímajúcej, priestor organizujúcej sily sa do popredia dostáva jeho konceptualizácia ako geograficky diferencovaného, lokálne komplexného procesu. Otázka teda znie, kde sa z uvedeného aspektu nachádzajú krajiny ako Slovensko a V4, v ktorých prebehla tranzícia reálneho socializmu na neoliberálny kapitalizmus a ako sa táto podpísala pod nastavenia vzťahov medzi mierkami.

Počas postsocialistických transformácií sa práve v priestore strednej Európy a krajinách V4 postupne vytvorilo prostredie povzbudzujúce súťaživosť a vytvorenie konkrétnej podoby súťaživého štátu, ktorý bol nástrojom a výsledkom špecifickej integrácie regiónu do globálneho politicko-ekonomického systému.

Historicky prišlo po prvej fáze postsocialistickej transformácie, primárne definovanej deštrukciou základných pilierov odchádzajúceho režimu a uskutočnením základných voľnotrhových reforiem, obdobie snahy o implementácie vlastných národných, v rôznej podobe a miere dovnútra zameraných ekonomických stratégií. Táto etapa je charakteristická úsilím poradiť si s dramaticky sa meniacimi podmienkami, hlavne negatívnymi dosahmi transformačnej depresie. V prípade Slovenska išlo o zvlášť viditeľnú formu „ekonomického nacionalizmu" obdobia „mečiarizmu", no podobným hľadaním vlastnej cesty prešli všetky krajiny V4 (pozri Drahokoupil 2009). Postupne, ako z viacerých dôvodov tieto vlastné stratégie zlyhali, dochádza ku konvergencii politík integrácie do globálneho politicko-ekonomického systému, v priestore krajín V4 sprostredkovaného najmä projektom

európskej integrácie. Hlavnou ekonomickou stratégiou sa stalo otváranie národných ekonomík a snaha o prilákanie externého kapitálu, ktorý predstavoval hlavný rozvojový impulz a nástroj integrácie do globálnej ekonomiky. Zahraničný kapitál ovplyvnil nielen reštrukturalizáciu domácej ekonomiky, priamy finančný zisk či tvorbu pracovných miest, ale predstavoval aj sprostredkovateľa prístupu k technológiám a distribučným sieťam. Vďaka tomu dnes môžeme krajiny V4 zaradiť medzi tie, ktoré využívajú relatívne úspešnú integračnú stratégiu (v porovnaní s ostatnými regiónmi bývalého socialistického bloku) prostredníctvom exportu sofistikovanejších produktov (Myant a Drahokoupil 2011). Uvedená stratégia sa na jednej strane podpísala pod relatívne stabilný a rýchly ekonomický rast, na druhej strane sa spolupodieľala na rastúcej divergencii trajektórií regionálneho rozvoja v rámci jednotlivých krajín.

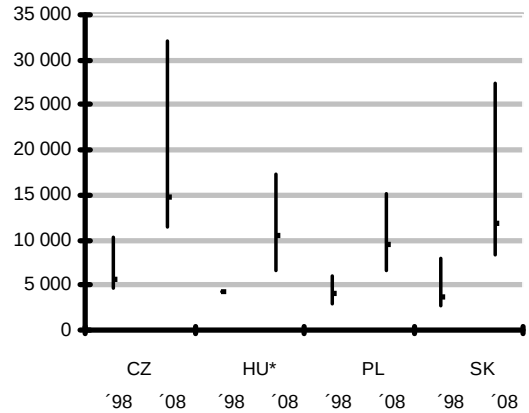
Pri hľadaní príčin takéhoto vývoja sa zvyčajne poukazuje na niekoľko dôležitých skutočností. Faktormi tlačiacimi na zmenu štátnych politík boli, okrem (politicky podporenej) štruktúrnej moci transnárodného kapitálu danej odkázanosťou miestnych ekonomík na jeho príleve, hlavne parametre európskeho regulačného rámca a tiež ochota a pripravenosť vznikajúcich miestnych elít zohrať úlohu mediátora.

Neoliberalizácia prostredníctvom integrácie je charakterizovaná dvoma základnými momentmi. Na jednej strane prístupové rokovania zahŕňali aj mimoekonomickú agendu, čím sa podieľali na širšie chápanom inštitucionálnom rozvoji, čo bolo nespornou výhodou v porovnaní s postsocialistickými krajinami za hranicou predpokladaného rozširovania, od ktorých sa žiadala iba holá ekonomická (neoliberálna) reštrukturalizácia (Myant a Drahokoupil 2011). Na druhej strane, ako viacerí autori poukazujú, procesy harmonizácie a preberanie európskych štandardov a noriem boli značne selektívne. Oveľa väčší dôraz sa kládol práve na ekonomickú agendu, zatiaľ čo mnohé modely sociálnej bezpečnosti, ochrany či regulácie ekonomických aktivít sa za nasledovaniahodné nepokladali (Bohle 2006, Myant a Drahokoupil 2011, p. 92). Realizácia takejto asymetrie, ktorá sa prejavila v konkrétnych inštitucionálnych nastaveniach, bola podporená pozitívnou reakciou zo strany rozhodujúcej časti miestnych politických elít (Drahokoupil 2009).

REGIONÁLNY ROZVOJ V KRAJINÁCH V4

Otázky spojené s regionálnym rozvojom boli v krajinách V4 v minulosti súčasťou systému centrálne plánovaného hospodárstva. Jedným z kľúčových cieľov bolo prostredníctvom politiky alokácie zdrojov vyrovnávať nerovnosti v regionálnom rozvoji, napr. prostredníctvom plánovanej industrializácie a urbanizácie (Balchin et al. 1999). To neznamená, že socialistickým rozvojovým politikám sa podarilo vždy uspieť vo všetkých oblastiach vyrovnávania priestorových rozdielov, či už medzi mestom a vidiekom alebo všeobecne medzi centrom/centrami a perifériou. Plánovanie komplexnej spoločenskej transformácie však prinieslo nesporné výsledky, keď spoločnosti často vykazujúce silné agrárno-rurálne črty s relatívne málo rozvinutými urbánnymi a industriálnymi centrami (najmä prípad Poľska, Slovenska a Maďarska) boli nielen modernizované, ale táto modernizácia sa významne dotkla aj tradične zaostávajúcich oblastí. Medzi ciele ekonomickej politiky tak patrilo napr. zmiernenie výrazne monocentrickej sídelnej a ekonomickej štruktúry v Maďarsku, v rámci ČSSR spriemyselnenie v tomto smere významne zaostávajúceho Slovenska, podporenie regiónov úpadku spojené s tradičnými priemyselnými odvetviami v Česku, ale napr. aj dosídlenie pohraničia (Balchin et al. 1999).

Tranzícia v krajinách strednej Európy s dôrazom na neoliberálne teórie a praktické riešenia znamenala reštauráciu procesov produkujúcich nerovnomerný geografický vývoj. Zatiaľ čo došlo k rýchlemu rozloženiu dovtedy využívaných plánovacích nástrojov a inštitúcií, nové, ktoré by ich mali nahradiť, vznikali len pomaly a často chaoticky. Problémy budovania postsocialistických inštitúcií prítomné vo všetkých sférach spoločenského života sa zvlášť dotkli oblasti plánovania, ktoré bolo v rámci nového dominantného diskurzu vnímané nanajvýš podozrievavo a v rozpore so želaným voľnotrhovým systémom (Balchin et al. 1999, p. 162).

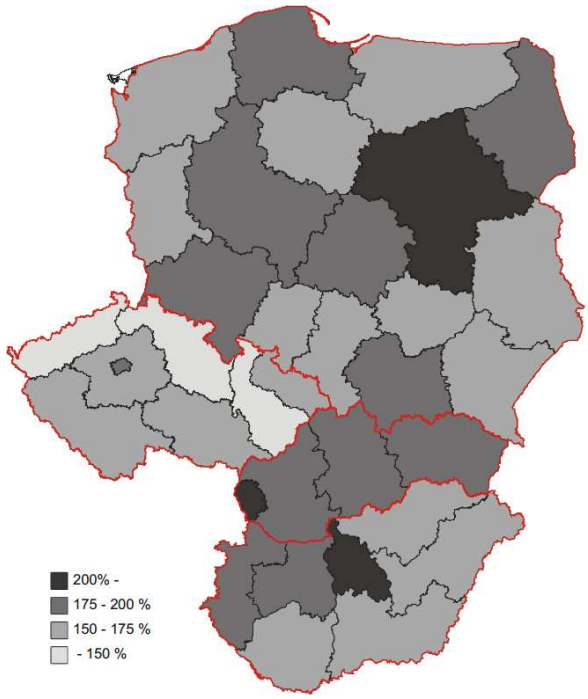
Obr. 1. HDP na obyvateľa v regiónoch NUTS II krajín V4 v eurách
(rozpätie regionálnej výkonnosti a hodnota za krajinu v rokoch 1998 a 2008)

Okrajové body vertikálnych úsečiek označujú najvyššie a najnižšie hodnoty v regiónoch danej krajiny, zvýraznený je celoštátny priemer.

* hodnoty HDP pre regióny Maďarska v roku 1998 chýbajú

Napriek istým dôkazom o konvergencii krajín v rámci rozrastajúcej sa EÚ dochádza v ostatných rokoch k rastu rozdielov v ich vnútri (Michálek 2007 a Heidenreich a Wunder 2008). V krajinách V4 je vývoj medziregionálnych rozdielov charakterizovaný ich rastom od začiatku postsocialistickej transformácie. Vo všetkých krajinách V4 sa pozitívnym vývojom môžu pochváliť najmä metropolitné oblasti hlavných miest, naopak štruktúrne zaostávajuce regióny, najmä východne ležiace periférne oblasti, sú charakteristické problematickým vývojom. Novým prvkom sčasti pretvárajúcim historické vzorce regionálnej výkonnosti (ktorý však nie je výsledkom realizovanej stratégie v rámci štátov) sa stala blízkosť hraníc s jadrovými krajinami EÚ, z ktorej profitovali aj niektoré tradične zaostávajúce oblasti.

Niekoľko dostupných nástrojov a zdrojov financovania pomaly sa rodiacich regionálnych politík v krajinách V4 vzniklo z iniciatívy EÚ. Očakávané rozširovanie prinieslo najskôr podporné programy Phare, ktoré boli so vstupom vystriedané participáciou na európskej kohéznej politike. S týmto cieľom jednotlivé krajiny v rámci prístupového procesu postupne prijali prvé zákonné normy (krajiny V4 medzi rokmi 1996-2001) explicitne upravujúce otázky regionálneho rozvoja, čím sa posilnila tendencia rekonštitúcie regiónov aj ako politických jednotiek, keďže tieto majú predstavovať hlavný nástroj ekonomickej asistencie (Brusis 2002).

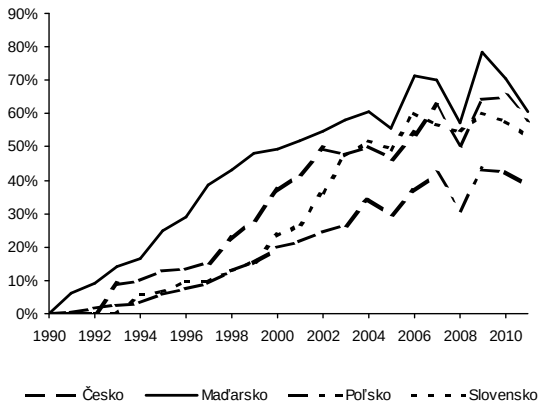
Obr. 2. Rozdielna dynamika rastu HDP na obyvateľa (%) 1995/2005

Otázka finančnej závislosti na externých zdrojoch (štrukturálne a kohézne fondy) a teda i značný vplyv na formuláciu regionálnych politík určených v rámci programov kohéznej politiky ostali národnými vládami dlhšie nepovšimnuté (Bachtler et al. 1999). Problém autonómneho formulovania vlastných predstáv a stratégií je v skutočnosti do značnej miery novým javom. Vo všeobecnosti však ide iba o prvé kroky. Napríklad Národná stratégia regionálneho rozvoja na Slovensku, predstavujúca prvý pokus o definovanie domácej regionálnej politiky, ktorá nie je primárne ovplyvnená kohéznou politikou EU, bola vypracovaná až v roku 2010. Takéto aktivity predstavujú sčasti reakciu na krízový vývoj, sčasti ide o uvedomenie si nevyhnutnosti vlastného formovania vízií a realizácie politík regionálneho rozvoja. Zatiaľ však ide o plány a predsavzatia do budúcnosti, preto je priskoro na hodnotenie ich dosahov. Vo všeobecnosti oneskorená a stále nedostatočná pozornosť je venovaná fenoménom divergentného regionálneho vývoja, ktorý si výraznejšiu pozornosť zo strany miestnych politických elít získava až na základe tlaku z EÚ, ktorá ich rozvojom podmieňovala prístupovú pomoc (Horváth 2000). Navyše existujú dôkazy, že nie vždy sa podarí naplniť cieľ podpory vyváženého rozvoja a zamedziť trendom divergentného vývoja, keď sa v najodkázanejších regiónoch realizuje len menšia časť podporných prostriedkov a ich väčšina končí v relatívne úspešných teritóriách (Domański 2003 a Matlovič a Matlovičová 2011).

PRIAME ZAHRANIČNÉ INVESTÍCIE A REGIÓNY

Podiel krajín V4 na objemoch realizovaných priamych zahraničných investícií (PZI) možno nie je vysoký z celosvetového či európskeho pohľadu (Pavlínek 2004), no z hľadiska jednotlivých krajín ide o dôležitý nástroj ekonomického rozvoja (obr. 3). V situácii obmedzených nástrojov politiky regionálneho rozvoja (z ktorých mnohé neboli autonómne, keďže veľká časť štátnej pomoci bola zviazaná práve s aktivitami investorov) mali tieto zásadný dosah na regionálne rozvojové trajektórie v jednotlivých krajinách.

Takéto rozvojové stratégie však, napriek všeobecne uznávaným a známym pozitívam, prinášajú so sebou i problémy. Medzi ne patrí aj intenzifikácia nerovného rozvoja (napr. vznik výrazných regionálnych disparít), kde je zásadný problémom neúspech v prepájaní niektorých miestnych a regionálnych ekonomík, výsledkom čoho vzrastá nielen ich ekonomická, ale i všeobecná sociálna nestabilita (Smith a Pavlínek 2000). Problémom je, že realizáciou PZI do veľkej miery dochádza k reprodukcii vzorcov distribúcie vyspelých a zaostávajúcich regiónov a polarizácii nerovného rozvoja (uneven development). Investície smerujú hlavne do oblastí s už existujúcimi a nejakým spôsobom výhodnými podmienkami, kde môžu profitovať z dostupnej pracovnej sily, siete dodávateľov, vybudovanej infraštruktúry, rozvinutých inštitúcií, inovatívnych kapacít a pod. (Pavlínek 2004). Problém komplikuje situácia, keď sú redistribúcia a welfare schémy okliešťené na minimum a štruktúrne zaostalé regióny sa stávajú miestami koncentrácie viacerých sociálnych problémov, ktoré sa často navzájom ďalej podporujú.

Obr. 3. Podiel PZI na HDP v krajinách V4

Jedným z najflagrantnejších príkladov je súťaž o automobilový priemysel, ktorý v porovnaní s inými vykazuje relatívne vysokú mieru úspešnosti integrácie a reštrukturalizácie miestnych ekonomík. Práve pri jeho expanzii do nových oblastí rozšírenej Európy zvádzali krajiny V4 najzúrivejšie boje o prilákanie a ukotvenie výrobných investícií na svojom území. Napriek viacerým tlakom na reštrukturalizáciu západoeurópskeho automobilového priemyslu (ropné šoky, narastajúci význam japonských automobiliek, ...), tento ešte v 80. rokoch minulého storočia v mnohom predstavoval tradične chránené národné odvetvie (tak z pohľadu vlastníctva, ako i miesta produkcie a z časti i hlavného odbytu). Avšak od začiatku 90. rokov sú priekopníci internacionalizácie produkcie, ako napr. Ford, húfne nasle-

dovaní prakticky všetkými relevantnými hráčmi v odvetví (Šćepanović 2010). Od polovice 90. rokov vstupujú do lokalizačnej hry regióny strednej a východnej Európy – najskôr ako hypotetické lokácie pri snahe spoločností dokázať nákladovú nevýhodnosť existujúcich alebo plánovaných výrobných závodov v západnej Európe, čím vzniká nárok na štátnu podporu vyvažujúcu túto „nespravodlivosť“. So zmenou regulačného rámca (pozri Šćepanović 2010) však krajiny a regióny V4 súperia naostro a zvlášť medzi sebou.

Problémom je, že vlastná ponuka je obmedzená. Regionálne danosti sú totiž takmer identické – od sietí subdodávateľov, cez porovnateľné ceny práce až po regulácie pracovného trhu. Výsledkom sú vojny stimulačnej podpory lokalizácie automobilového priemyslu, pričom súťažiace krajiny využívajú najvyššie možné stimulačné balíčky, aké pripúšťajú zákony EÚ. Takto úzko definovaný manévrovací priestor je potom rôznym spôsobom rozširovaný prostredníctvom ďalších súvisiacich podporných nástrojov, napríklad budovaním infraštruktúry a pod. V takejto situácii sú pôvodne ohlasované komparatívne výhody voči vyspelým regiónom starého jadra Európy a teda i vyjednávacie pozície značne oslabené. Na druhej strane, prínos z hľadiska zvrátenia divergentných trendov v rámci jednotlivých krajín je otázny (Šćepanović 2010).

Medzi najvýznamnejšie negatíva spojené s PZI ako dominantným nástrojom regionálnej politiky patrí fakt, že vo veľkej miere končia tam, kde by končili aj keby o ich lokácii rozhodoval výhradne investor, čím sa spolupodieľajú na intenzifikácii nerovnomerného vývoja (Sokol 2001, Pavlínek 2004, Drahokoupil 2009 a Matlovič a Matlovičová 2011). V skutočnosti ani v jednej krajine nespôsobil automobilový priemysel zásadnú premenu tradičného vzorca nezamestnanosti (Hostomský a Ženka 2011). Samostatnou otázkou, na ktorú odpoveď prinesie budúcnosť, je, do akej miery sa podarí prostredníctvom miestnych ekonomických vzťahov dlhodobo ukotviť takéto investície a tým prispieť k zvýšeniu regionálnej ekonomickej stability.

ZÁVER

Neoliberálna globalizácia a rozpad fordistického systému na západe so sebou priniesli množstvo zásadných zmien fungovania politicko-ekonomického systému. Jedným z dôležitých aspektov týchto zmien bola relativizácia existujúcich mierkových úrovní, pričom pozícia dovtedy dominantnej úrovne národného štátu bola z viacerých strán podkopaná.

Mnohé z postsocialistických transformácií znamenali rôznu mieru integrácie práve do takto sa meniaceho systému. Krajiny V4 môžeme na jednej strane považovať za úspešnejšie, pokiaľ ide o realizáciu integračného projektu, na druhej strane však počas prebiehajúcej transformácie došlo k istej konvergencii z pohľadu formy štátu a hlavných štátnych politík (ekonomického rozvoja), ktorý je v našom prípade reprezentovaný špecifickým modelom súťažného štátu. Problémom však je, že jednotiaci faktor rovnakej štátnej formy zo svojej podstaty stavia voči sebe krajiny a jednotlivé regióny pri realizácii takého základného cieľa, akým je zabezpečenie vlastného ekonomického rozvoja.

Zatiaľ čo zvolená integračná stratégia so sebou priniesla nepopierateľné výsledky v reštrukturalizácii viacerých oblastí ekonomiky, viditeľné negatíva sú prítomné tiež. Jedným z najzávažnejších je priestorová (ale aj sektorová so všetkými dôsled-

kami, ktoré z toho plynú) selektívnosť. Prehodnotenie a rozvoj nových a na iných princípoch založených stratégií regionálneho rozvoja je namieste.

Ide o istým spôsobom nadnárodne konštituované národné politiky regionálneho rozvoja, keďže iné, z pohľadu národného štátu autonómnejšie formy stratégií podpory rozvoja zostali značne oslabené. Vo všeobecnosti oneskorená a stále nedostatočná pozornosť je venovaná fenoménom divergentného regionálneho vývoja. Miestne politické elity sa o ne začali zaujímať až na základe tlaku z EÚ a len pomaly sa púšťajú do formulácie autonómnych prístupov. Problémy rastúcich regionálnych nerovností v rámci jednotlivých krajín, teda úrovne stále predstavujúcej najdôležitejší referenčný rámec miestnych politických zápasov, však nemusia viesť len k spochybneniu integračného projektu, ale v kontexte pretrvávajúcej ekonomickej krízy zvlášť postihujúcej menej rozvinuté regióny i k spochybneniu samotného demokratizačného procesu.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

BACHTLER, J. DOWNES, R., HELIOSKA-HUGHES, E., MACQUARKIE, J. (1999). *Regional development and policy in the transition countries. Regional and Industrial Policy Research Paper 36*. Glasgow (European Policies Research Centre).

BALCHIN, P., SÝKORA, L., BULL, G. (1999). *Regional policy and planning in Europe*. London (Routledge).

BOHLE, D. (2006). Neoliberal hegemony, transnational capital and the terms of EU´s eastward expansion. *Capital and Class*, 30, 57-86.

BRENNER, N., THEODORE, N. (2002). Cities an the geographies of "actually existing neoliberalism". In Brenner, N., Theodore, N., eds. *Spaces of neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe*. Oxford (Blackwell), pp. 2-32.

BRUSIS, M. (2002). Between EU requirements, competitive politics, and national traditions: re-creating in the accession countries of Central and Eastern Europe. Governance: *An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 15, 531-559.

DOMAŃSKI, B. (2003). Industrial change and foreign direct investment in the postsocialist economy: the case of Poland. *European Urban and Regional Studies*, 10(2), 99-118.

DRAHOKOUPIL, J. (2009). *Globalization and the State in Central and Eastern Europe: The politics of foreign direct investment*. Abington (Routledge).

HARVEY, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford (Oxford University Press).

HEIDENREICH, M., WUNDER, CH. (2008). Patterns of regional inequality in the enlarged Europe. *European Sociological Review*, 24, 19-36.

HORVÁTH, GY. (2000). Regional policy effects of the transition in East Central Europe. *Informationen zur Raumentwicklung*, Heft, 7/8, 427-433.

HOSTOMSKÝ, K., ŽENKA, J. (2011). Dopady krize automobilového průmyslu v období 2008-2009 na regionální nezaměstnanost Slovenska a Maďarska. *Regionální studia*, 2, 25-31.

JESSOP, B. (1993). Towards a Schumpeterian workfare state? Preliminary remarks on postfordist political economy. *Studies in Political Economy*, 40, 7-40.

JESSOP, B. (2002). *The future of the capitalist state*. Cambridge and Malden (Polity Press).

JESSOP, B. (2004). *From localities via the spatial turn to spatio-temporal fixes: a strategic –relational odyssey*. SECONS Discussion Forum Socio-Economics of Space, Contribution No. 6. Bonn (University of Bonn).
KUTTOR, D., NAGY, Z. (2008). Analysis of the territorial disparities in the Visegrad four countries. In *Regional Studies Association Conference: The Dilemmas of Integration and Competition*. *Prague, 2008, May 27 - 29.*
MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rôznych kontextoch. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia geographica*, 18, 8-87.
MICHÁLEK, A. (2007) Regionálne mzdové nerovnosti na Slovensku. *Geografický časopis*, 59, 181-209.
MYANT, M., DRAHOKOUPIL, J. (2011). *Transition economies: political economy in Russia, Eastern Europe and Central Asia*. Hoboken (Wiley-Blackwell).
PAVLÍNEK, P. (2004). Regional development implication of foreign direct investments in Central Europe. *European Urban and Regional Studies*, 11, 47-70.
PECK, J., TICKELL, A. (2002). Neoliberalizing space. In Brenner, N., Theodore, N., eds. *Spaces of neoliberalism: urban restructuring in North America and Western Europe*. Oxford (Blackwell), pp. 33-57.
SMITH, A., PAVLÍNEK, P. (2000). Inward investment, cohesion and the 'wealth of regions' in East-Central Europe. In Bachtler, J., Downes, R., Gorzela, G., eds. *Transition, cohesion and regional policy in Central and Eastern Europe*. Aldershot, London (Ashgate), pp. 227-242.
SOKOL, M. (2001). Central and Eastern Europe a decade after the fall of state-socialism: regional dimension of transition processes. *Regional Studies*, 35, 645-655.
ŠĆEPANOVIĆ, V. (2010). *Into the race: competition for automotive FDI in Europe*. Paper prepared for the III Graduate Network Conference in Barcelona, March 18 – 20, 2010.
ŠUŠKA, P. (2014). Neoliberalizmus ako ideológia, reálny neoliberalizmus a mesto: prípad Bratislava. *Forum historiae,*. 8, 146-165.

REGIONAL DISPARITIES IN V4 COUNTRIES IN RELATION TO SCALAR RESTRUCTURING OF NEOLIBERAL GLOBALISATION

Neoliberal globalization and disintegration of the Fordist system in the West have introduced a number of fundamental changes in the functioning of the political-economic system. One important aspect of these changes has been recalibration or relativisation of the existing scalar levels, while at the same time the existing dominant nation-state level has been undermined in many different ways.

Post-socialist transformations were marked by a varying extent of integration into this changing system. The V4 countries may be regarded as the more successful in terms of implementation of the integration project. During the transformation process one could observe a degree of convergence with regard to major governmental policies (of economic development) and also the state model. The problem, however, is that this unifying factor of identical *competitive state* model inadvertently pits the countries and individual regions against each other in the implementation of such fundamental objectives as securing their own economic development.

Although the selected integration strategy has produced undeniable results in restructuring a number of economic areas, there are also obvious drawbacks to it. As a result, spatial (but also sectorial, with all the consequences that flow from it) selectivity, i.e., revision of

the existing regional development strategies and formulation of new ones, based on different principles, is highly desirable.

Thus, the main concern is transnationally constituted national regional development policies, as other, from the perspective of national state more autonomous, development aid strategies remained considerably weakened. The phenomena of divergent regional development, which initially attracted greater interest of local political elites under the pressure from the EU, still receive delayed and insufficient attention. At present, these territorial units only slowly venture into the formulation of their own autonomous approaches. What should be seen as a serious problem, is the fact that growing regional disparities within individual countries – a level that still represents an important reference framework for local political struggles – may not only cast doubt on the integration project, but in the context of lasting economic crisis further affecting particularly less developed regions, the entire process of democratisation may be challenged too.

Key words: regional development, neoliberalism, scalar restructuring, V4 countries

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

DYNAMIKA REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU V PREDKRÍZOVOM A KRÍZOVOM OBDOBÍ A ICH RIEŠENIE VYBRANÝMI NÁSTROJMI REGIONÁLNEJ POLITIKY

*Kvetoslava Matlovičová, Anna Židová, Jana Kolesárová**

ÚVOD

Regionálne disparity, ktoré chápeme ako nerovnomernosti v stupni sociálno-ekonomického rozvoja samosprávnych krajov na Slovensku, patria k tradičným témam geografického výskumu. Súvisí to so všeobecným záujmom geografov o výskum priestorových nerovností. Príkladom je teoretická práca Smitha (1984), v ktorej sú uchopené súvislosti medzi teóriami prírody, teóriami sociálnej produkcie priestoru a kritikou kapitalizmu. V ostatnom decéniu sa objavilo mnoho prác zaoberajúcich sa regionálnymi disparitami aj na Slovensku (napr. Williamson 1965Kling 2002, Rajčáková a Švecová 2002, 2009, 2010, 2012, Korec 2004, 2005 a 2009, Matlovič 2004,Székely 2004, Ira et al. 2005, Matlovič a Matlovičová 2005, 2008 a 2011, Rajčáková 2005, Sloboda 2006, Korec a Ondoš 2007, 2008 a 2009, Michálek 2007, 2012a, 2012b a 2013, Džupinová et al. 2008, Hurbánek 2008, Ira et al. 2008, Klamár 2008, Ondoš 2008, Matlovič et al. 2008, Wokoun et al. 2008, Klamár a Rosič 2009, Lauko et al. 2010, Michaeli et al. 2010, Slobodníková 2010, Viturka 2010, Výrostová 2010, Križan et al. 2012 a Michálek a Podolák 2013). Vzhľadom na interdisciplinárny charakter problematiky prispievajú k jej riešeniu aj ekonómovia, sociológovia a iní spoločenskí vedci (napr. Tvrdoň et al. 1995 a 2002, Buček 1999, Buček et al. 2006, 2010 a 2011, Tvrdoň a Kmecová 2007, Buček a Kováč - Gerulová 2008, bližšie Matlovič a Matlovičová 2011, p. 8).

Naše doterajšie výskumy ukázali, že dynamika vývoja regionálnych disparít bola charakterizovaná konvergenciou samosprávnych krajov Slovenska vo vzťahu k priemeru EÚ (meranom regionálnym HDP na obyvateľa). Táto celková konvergencia však bola sprevádzaná divergentnými tendenciami, teda prehlbovaním regionálnych disparít v rámci Slovenska (Matlovič a Matlovičová 2011). Nadväzujúc na tieto skutočnosti sa v našej stati pokúsime zistiť, či došlo k zmenám v dynamike regionálnych disparít a prípadne aj k zmenám orientácie tejto dynamiky v kontexte konvergencie, resp. divergencie v súvislosti s nástupom finančnej a hospodárskej krízy (čiže po roku 2008). Druhým cieľom je poukázať na to, akým spôsobom boli regionálne disparity riešené vybranými nástrojmi regionálnej politiky.

EXPOZÍCIA PROBLÉMU A METÓDY RIEŠENIA

Potrebu skúmania regionálnych disparít sme podrobnejšie zdôvodnili v našej predchádzajúcej štúdii (Matlovič a Matlovičová 2011, pp. 9-16). Okrem iného sme upozornili na problém posudzovania primeranosti sociálnych a územných nerovnomerností a odvolávajúc sa na prácu Novotného (2004) i na úlohu diferencovanej

* Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, 17. novembra, 081 16 Prešov
kvetoslava.matlovicova@unipo.sk, anna.zidova@smail.unipo.sk, jana.kolesarova@smail.unipo.sk

miery citlivosti obyvateľstva pri vnímaní tejto primeranosti. Je zrejmé, že zvýšená citlivosť obyvateľstva môže mať negatívne dôsledky. Je možné predpokladať, že táto citlivosť sa bude zvyšovať v obdobiach ekonomickej krízy. Istým varovným signálom v podmienkach Slovenska je výsledok volieb predsedu Banskobystrického samosprávneho kraja v roku 2013. Možným stimulom pre štúdium regionálnych disparít je problém vzťahu medzi sociálnou a ekonomickou vyspelosťou štátu a úrovňou jeho medziregionálnych rozdielov, na ktorý vo svojich prácach upozornil Novotný (2004 a 2006). Tento problém je možné diskutovať v kontexte poznatkov, ktoré uvádzajú Wilkinson a Pickettová (2010). Títo autori sa zaoberajú vzťahmi medzi mierou spoločenských nerovností a sociálno-ekonomickou situáciou v rozvinutých krajinách. Dospeli k záveru, že spoločnosti s nižšími rozdielmi v príjmoch fungujú lepšie, účinnejšie riešia spoločenské problémy a vytvárajú priaznivejšie spoločenské podmienky. Tieto skutočnosti stimulujú potrebu skúmania dynamiky regionálnych disparít a následného riešenia otázok ich znižovania alebo aspoň spomaľovania ich prehlbovania.

V našej stati sa zameriame na preskúmanie dynamiky regionálnych disparít podľa vybraných ukazovateľov v rokoch 2000-2012. Bližšie si budeme všímať, do akej miery vývoj regionálnych disparít na Slovensku ovplyvnila finančná a hospodárska kríza, ktorá sa u nás začala prejavovať počas roku 2008. Na základe zistenia, že ekonomický rast a konvergencia vo vzťahu k úrovni ostatných regiónov EÚ je sprevádzaná divergentnými tendenciami v medziregionálnych disparitách v rámci Slovenska, je možné vysloviť predpoklad, že ekonomická kríza sprevádzaná poklesom alebo len veľmi pomalým rastom ekonomiky sa odzrkadlí v znižovaní regionálnych disparít.

Pri verifikácii tejto hypotézy sa budeme opierať o metodický postup aplikovaný v našej predchádzajúcej práci (Matlovič a Matlovičová 2011, pp. 18-20). Výber vhodných indikátorov disparít je široko diskutovaný v literatúre. Najnovšie sa teoretickými a systémovými východiskami pre výber indikátorov identifikácie a merania regionálnych disparít zaoberal Michálek (2013).

Pri analýze sme sledovali 19 indikátorov, ktorým sme prisúdili rovnakú váhu:

- miera nezamestnanosti,
- sociálne dávky okrem naturálnych sociálnych transferov na obyvateľa,
- priemerná mesačná mzda zamestnanca,
- čisté peňažné príjmy na osobu a mesiac,
- čisté peňažné výdavky na osobu a mesiac,
- príjmy zdravotných poisťovní z poistného na obyvateľa,
- priame zahraničné investície,
- počet dokončených bytov na obyvateľa,
- tvorba hrubého fixného kapitálu na obyvateľa,
- počet podnikov s 250 a viac zamestnancami,
- organizácie orientované na tvorbu zisku na 1 000 obyvateľov,
- počet živnostníkov na 1 000 obyvateľov,
- regionálny HDP na obyvateľa,
- čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa,

– výdavky na vedu a výskum,
– bežné dane z dôchodkov, majetku a pod. v eurách na obyvateľa,
– právnické osoby na 1 000 obyvateľov,
– obchodné spoločnosti na 1 000 obyvateľov,
– družstvá na 1 000 obyvateľov.

Zvolený súbor ukazovateľov v dostatočnej miere odráža najmä ekonomické a sociálne aspekty regionálnych disparít. Pri meraní disparít sme použili variačný koeficient a Giniho koeficient za obdobie rokov 2000-2012. Pri niektorých ukazovateľoch sme nemohli sledovať celý interval (2000-2012), pretože sme narazili na obmedzenia v ich dostupnosti. Išlo o regionálny HDP na obyvateľa (2010), priame zahraničné investície (2011), tvorbu hrubého fixného kapitálu na obyvateľa (2010) a čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa (2010). Všetky sledované ukazovatele bolo možné zistiť za obdobie rokov 2002-2010. Variačný koeficient sme ako relatívnu mieru disperzie (podiel štandardnej odchýlky a priemeru) použili pri sledovaní rozdielov v miere nárastu/poklesu regionálnych disparít podľa jednotlivých modelov územného členenia (A – osem krajov, B – sedem krajov so zlúčeným Bratislavským a Trnavským krajom, C – sedem krajov bez Bratislavského kraja), pričom vychádzame z indexu rastu variačného koeficientu za celé obdobie rokov 2000-2012 (IRVK, rok 2000 = 100 %) a indexu rastu variačného koeficientu od začiatku prejavov ekonomickej krízy (2009-2012), (IRVKK, rok 2008 = 100 %). Giniho koeficient sme použili pri posudzovaní celkového vývoja regionálnych disparít podľa jednotlivých ukazovateľov v sledovanom období rokov 2000-2012. Pri jeho výpočte sme postupovali podobne ako v predchádzajúcich prácach (Matlovič a Matlovičová 2005 a 2011). Pri výpočte integrovaného ukazovateľa sme vychádzali z metódy vzdialenosti od fiktívneho objektu (Stankovičová a Vojtková 2007 in Matlovič a Matlovičová 2011, pp. 19-20).

VÝVOJ REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU VO SVETLE VYBRANÝCH PARCIÁLNYCH INDIKÁTOROV

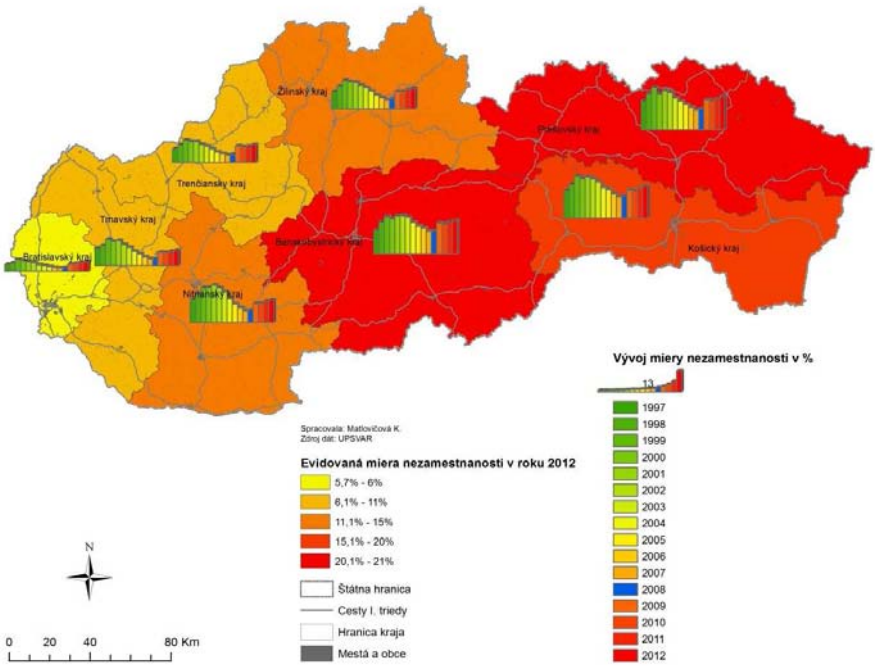
Miera nezamestnanosti

Miera nezamestnanosti je vhodným ukazovateľom sociálno-ekonomického vývoja v regiónoch. Vyjadruje podiel disponibilného evidovaného počtu nezamestnaných k počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov (ŠÚ SR).

V rozmedzí rokov 2000-2007 dochádzalo k nárastu regionálnych disparít podľa tohto ukazovateľa. Od roku 2008, keď územie Slovenska začala ovplyvňovať kríza, dochádza k zmierňovaniu regionálnych disparít, ktoré pokračuje do roku 2012. Pokles regionálnych disparít nastal vo všetkých územných modeloch. Nezamestnanosť ale s nástupom krízy narastala v každom regióne, čo na jednej strane mohlo mať za následok zmierňovanie regionálnych disparít, pretože kríza ovplyvnila každý región. V konečnom dôsledku však jej vplyv nebol veľmi pozitívny.

Najnižšiu mieru nezamestnanosti počas celého obdobia vykazoval Bratislavský kraj. Na druhej strane najvyššiu mieru nezamestnanosti vykazovali takmer počas celého sledovaného obdobia Banskobystrický a Košický kraj (do roku 2008) a od roku 2009 Banskobystrický a Prešovský kraj. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C.

Kým v modeli A sa rozsah disparít (pomer medzi najlepším a najhorším krajom) znížil zo 381,25 % v roku 2000 na 363,81 % v roku 2012, v modeli B naopak došlo k zvýšeniu zo 229,11 % v roku 2000 na 274,72 % v roku 2012 a v modeli C taktiež k zvýšeniu zo 163,76 % v roku 2000 na 220,68 % v roku 2012. V prípade sledovania miery dynamiky disparít sa objavuje iný obraz. Miera zvýšenia bola najvyššia v modeli C a najnižšia v modeli A.

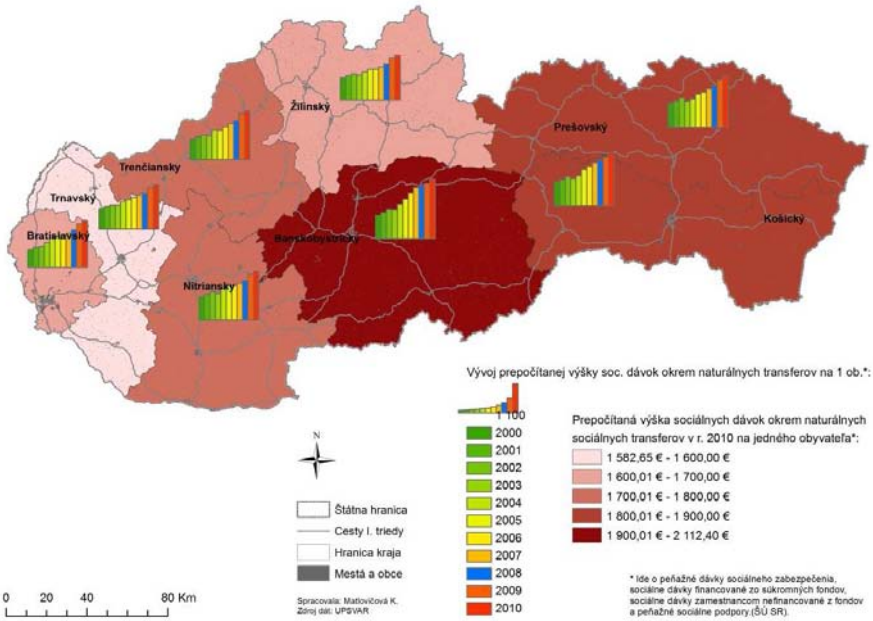

Obr. 1. Vývoj evidovanej miery nezamestnanosti na úrovni NUTS III
Zdroj: ÚPSVAR (2013).

Slovenská republika z hľadiska ukazovateľa miery nezamestnanosti môže byť rozdelená na dva subregióny. Prvý subregión je rozvinutý severozápadný región, ktorý zahŕňa Bratislavský, Trenčiansky, Trnavský, Nitriansky a Žilinský kraj, kde je miera nezamestnanosti pod úrovňou celoslovenského priemeru (14,25 %). Do druhého subregiónu patria menej rozvinuté regióny juhovýchodného Slovenska, Banskobystrický, Košický a Prešovský kraj, kde je miera nezamestnanosti nad celoslovenským priemerom.

Sociálne dávky okrem naturálnych sociálnych transferov

Sociálne dávky okrem naturálnych sociálnych transferov zahrnujú peňažné dávky sociálneho zabezpečenia, sociálne dávky financované zo súkromných fondov, sociálne dávky zamestnancom nefinancované z fondov a peňažné sociálne podpory (ŠÚ SR).

Obr. 2. Vývoj výšky sociálnych dávok okrem naturálnych sociálnych transferov v eurách na osobu
Zdroj: ŠÚ SR (2009 a 2010).

Vývoj disparít v rámci uvedeného ukazovateľa mal približne rovnaký priebeh vo všetkých troch modeloch A,B a C. Celkovo klesajúci vývoj bol prerušený nárastom disparít v rokoch 2002, 2005 až 2007 a 2010.

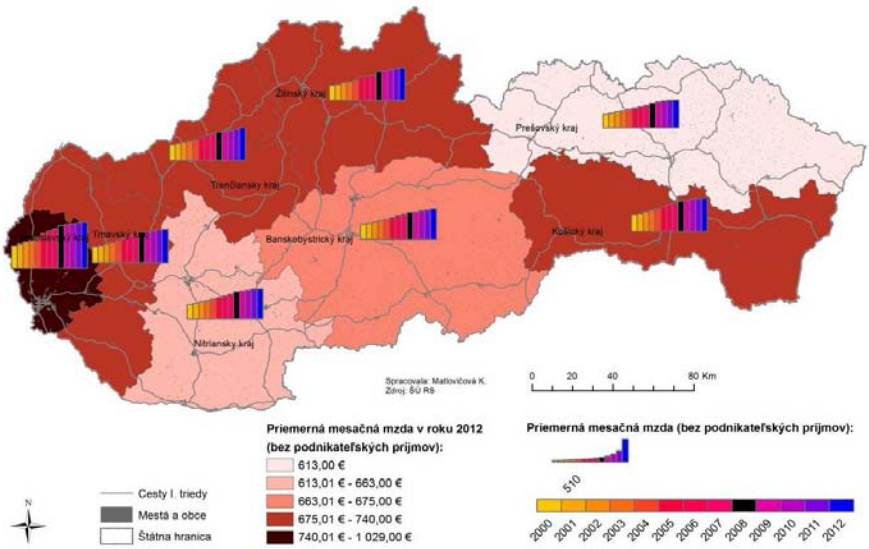
Značný výkyv miery objemu prepočítanej výšky sociálnych príspevkov okrem naturálnych sociálnych transferov (v rámcoch ich vymedzenia ŠÚ SR) zaznamenávame v rokoch 2003-2004. Tento mohol byť spôsobený administratívnymi zmenami, keďže v tomto období došlo k zrušeniu Národného úradu práce a okrem iného aj k presunu kompetencie vyplácania dávok na Sociálnu poisťovňu.

Najnižšie čerpanie sociálnych dávok sledujeme v Trnavskom, Bratislavskom, Žilinskom a Trenčianskom kraji. Naopak, najvyššie čerpanie sociálnych dávok sledujeme v rokoch 2000-2002 v Prešovskom kraji a od roku 2003 v Banskobystrickom kraji. Vysoké čerpanie sociálnych dávok evidujeme aj v Košickom a Nitrianskom kraji. Nástup hospodárskej krízy priniesol zníženie regionálnych disparít v prípade tohto ukazovateľa vo všetkých územných modeloch.

Pri sledovaní tohto ukazovateľa skúmame súvis s ukazovateľom miery nezamestnanosti. Najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli A, avšak najnižšie nezaznamenávame v modeli C, ako pri väčšine ukazovateľov, ale prevažne pri modeli B. Pri modeli C sledujeme postupné zotieranie rozdielov s modelom A. V modeli A sa rozsah disparít znížil z 137,5 % v roku 2000 na 133,5 % v roku 2010, v modeli B sledujeme zvýšenie zo 127,9 % v roku 2000 na 131,8 % v roku 2010 a v modeli C to bolo taktiež zvýšenie zo 119,6 % v roku 2000 na 133,5 % v roku 2010. Miera zvýšenia disparít bola najvyššia v modeli C, v modeli A došlo k poklesu.

Priemerná mesačná mzda

Jeden zo základných ekonomických parametrov vyjadruje priemernú hrubú nominálnu mesačnú mzdu v podnikoch s počtom 20 a viac zamestnancov. Je prepočítaná na fyzické osoby a nezahŕňa podnikateľské príjmy (ŠÚ SR).

Obr. 3. Vývoj priemernej mesačnej mzdy
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Podľa tohto ukazovateľa dochádzalo v sledovanom období v rokoch 2000-2006 k nárastu regionálnych disparít. V rokoch 2007-2011 sa postupne začalo prejavovať znižovanie regionálnych disparít. Ekonomická kríza sa prejavila poklesom regionálnych disparít podľa tohto ukazovateľa vo všetkých troch územných modeloch. Od roku 2012 môžeme opäť sledovať pomalý nárast regionálnych disparít, čo je možné dávať do súvislosti s oživením ekonomiky.

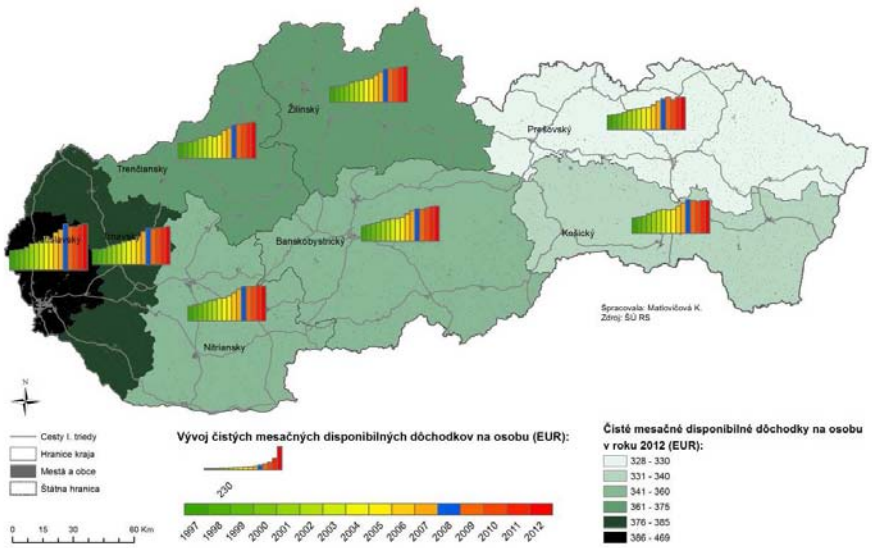
Najvyššiu priemernú mesačnú mzdu počas celého obdobia rokov 2000-2012 vykazoval Bratislavský kraj. Do roku 2006 si druhé miesto udržiaval Košický kraj, ktorý predstihol v roku 2007 Trnavský kraj. Košický kraj sa iba na jeden rok vrátil na druhé miesto – v roku 2010. Od roku 2011 druhú najlepšiu pozíciu zastáva Trnavský kraj. Na druhej strane najnižšiu priemernú mesačnú mzdu počas celého obdobia vykazoval Prešovský kraj, ktorý výrazne zaostáva za všetkými ostatnými krajmi.

Najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil zo 163,79 % v roku 2000 na 167,86 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie zo 140,14 % v roku 2003 na 143,96 % v roku 2012 a v modeli C zníženie zo 122,41 % v roku 2003 na 120,07 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít bola najvyššia v modeli B a najnižšia v modeli A.

V roku 2012, priemerná mesačná mzda dosiahla úroveň 737 €. V Bratislavskom kraji, ktorý podľa tohto ukazovateľa dosahuje najlepšie výsledky počas skúmaného obdobia, bola priemerná mesačná mzda 1 029 €, žiadny z ostatných siedmich regiónov nedosahoval celoslovenský priemer.

Čisté peňažné príjmy na osobu a mesiac

Tento ukazovateľ má vysokú výpovednú hodnotu o celkových príjmoch obyvateľov, pretože zahŕňa príjmy zo zamestnania a súkromného podnikania (sú to príjmy bez daní z príjmu a povinných odvodov), sociálne príjmy (t. j. dávky sociálneho zabezpečenia, dávky nemocenského poistenia, štátne sociálne dávky, dávky sociálnej starostlivosti a podpora v nezamestnanosti) a ostatné príjmy (napr. príjmy z majetku, vybrané pôžičky, naturálne príjmy, príjmy z predaja poľnohospodárskej produkcie). Ako nepriamy indikátor kúpnej sily môže slúžiť pri analýze podnikateľského prostredia a dáva nám určitý obraz o životnej úrovni v predmetnom regióne (ŠÚ SR).

Obr. 4. Vývoj čistých mesačných disponibilných dôchodkov v eurách na osobu
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

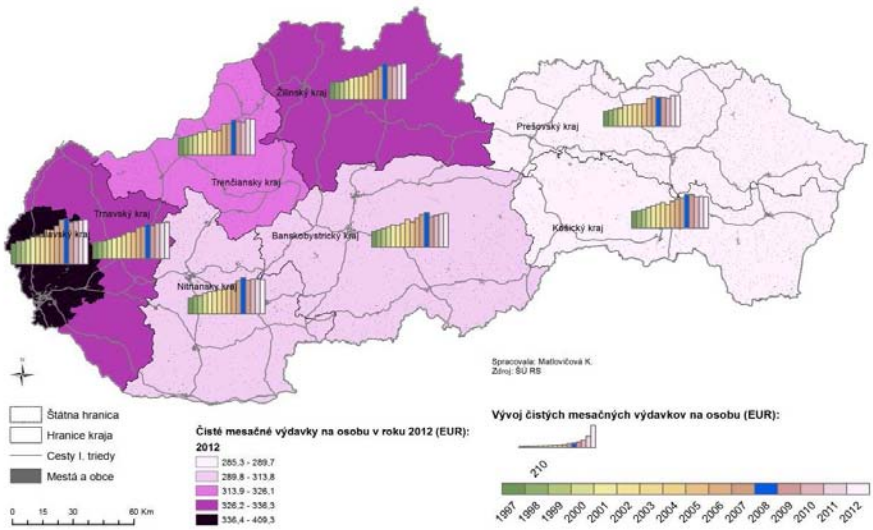
Vývoj regionálnych disparít tohto ukazovateľa v sledovanom období je sprevádzaný veľkou premenlivosťou. Najskôr v rokoch 2000-2004 dochádzalo k nárastu regionálnych disparít. Následne bol v roku 2005 zaznamenaný pokles a v roku 2006 opätovný nárast. Takéto pravidelné ročné striedanie nárastu a poklesu regionálnych disparít sledujeme od roku 2005 až do roku 2012, keď opätovne pozorujeme nárast regionálnych disparít. Ekonomická kríza sa pri tomto ukazovateli neprejavila zmenou divergentnej tendencie.

Najvyššie čisté príjmy na obyvateľa počas celého obdobia vykazoval Bratislavský kraj. Naopak, najnižšie čisté príjmy na obyvateľa vo väčšine rokov sledovaného obdobia vykazoval Prešovský kraj.

Najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A, najnižšie v modeli C. V modeli A sa rozsah disparít zvýšil zo 133,37 % v roku 2000 na 143,00 % v roku 2012, v modeli B to bolo zo 119,22 % v roku 2000 na 130,19 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie zo 110,62 % v roku 2000 na 117,37 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít bola teda najvyššia v modeli A a najnižšia v modeli B.

Čisté peňažné výdavky na osobu a mesiac

Tento ukazovateľ predstavujú spotrebné výdavky (t. j. výdavky na stravu, oblečenie, bývanie, rekreáciu a kultúru a pod.) a ostatné čisté výdavky (na dane a poplatky úradom) bez povinných príspevkov do poisťovní vrátane peňažných darov mimo domácnosť a splatených pôžičiek. Ukazovateľ poskytuje určitý obraz o životnej úrovni v predmetnom regióne (ŠÚ SR).

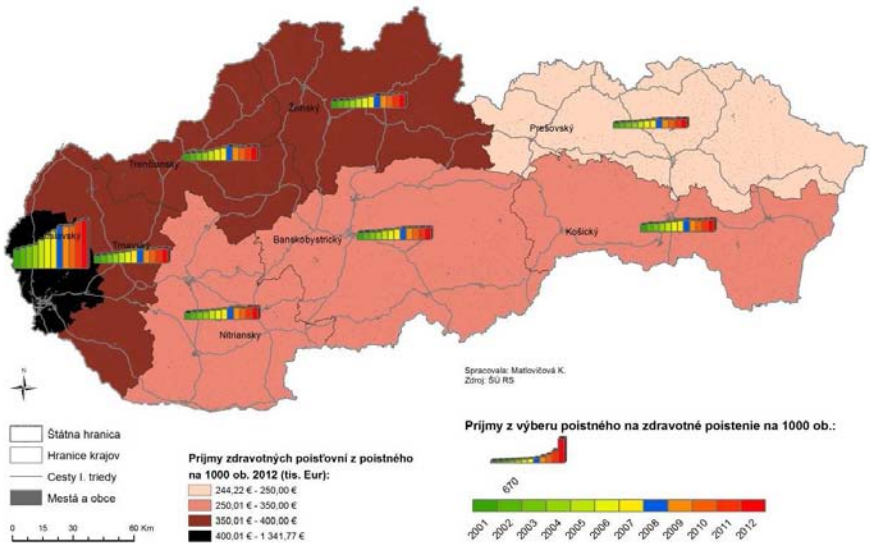

Obr. 5. Vývoj čistých mesačných výdavkov v eurách na osobu
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Vývoj regionálnych disparít v sledovanom období je aj pri tomto ukazovateli sprevádzaný veľkou premenlivosťou, v jednotlivých rokoch sledujeme takmer pravidelné ročné striedanie nárastu a poklesu regionálnych disparít. Najvyššie čisté výdavky na obyvateľa vykazoval počas celého obdobia Bratislavský kraj. Na druhej strane najnižšie čisté výdavky na obyvateľa vykazoval Prešovský kraj s výnimkou roka 2001, keď mal najnižšie hodnoty Trnavský kraj. Volatilita ukazovateľa neumožňuje formulovať jednoznačný záver o vplyve ekonomickej krízy. Ak berieme do úvahy celý krízový časový interval, došlo k miernemu poklesu regionálnych disparít. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. V modeli A sa rozsah disparít zvýšil zo 135,15 % v roku 2000 na 143,45 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie zo 120,28 % na 130,43 % a v modeli C taktiež zvýšenie, a to zo 111,85 % v roku 2000 na 117,41 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít bola najvyššia v modeli B a najnižšia v modeli A.

Príjmy zdravotných poisťovní

Príjmy z výberu poistného na zdravotné poistenie na 1 000 obyvateľov predstavujú platby platiteľov podľa platných všeobecne záväzných právnych predpisov. Ide o odvody zamestnávateľov, zamestnancov, odvody samostatne zárobkovo činných osôb, odvody samoplatiteľov, odvody za poistencov štátu. Tento ukazovateľ poskytuje určitý obraz o ekonomickej situácii obyvateľov a subjektov v predmetnom regióne (ŠÚ SR).

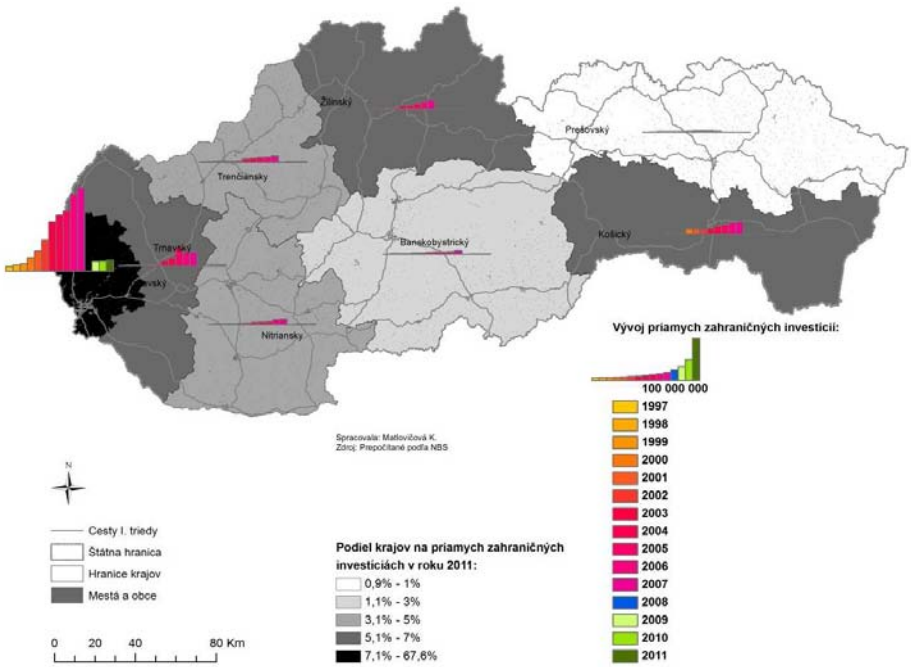
Obr. 6. Príjmy z výberu poistného na zdravotné poistenie na 1 000 obyvateľov
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Podľa tohto ukazovateľa dochádzalo počas celého sledovaného obdobia (okrem roku 2007) k nárastu regionálnych disparít. Výnimkou je model C, v ktorom disparity rástli aj v roku 2007. Celkove v sledovanom období rokov 2001-2012 disparity podľa tohto ukazovateľa narástli vo všetkých troch modeloch územného členenia a ekonomická kríza tento divergentný trend nezmenila. Najpriaznivejšie hodnoty vykazoval počas celého obdobia Bratislavský kraj. Na druhej strane, najnižšie príjmy poisťovní mal počas celého obdobia Prešovský kraj. Jeho odstup od Bratislavského kraja sa od roku 2009 znižoval.

Najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Tento ukazovateľ je do značnej miery ovplyvnený efektom hlavného mesta, čo signalizuje odstup všetkých ostatných krajov od Bratislavského kraja a relatívne nízke disparity medzi zvyšnými krajmi. V modeli A sa rozsah disparít zvýšil zo 371,12 % v roku 2001 na 549,41 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie zo 257,19 % v roku 2001 na 354,63 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie z 143,27 % v roku 2001 na 159,94 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít bola najvyššia v modeli C a najnižšia v modeli A.

Priame zahraničné investície na obyvateľa

Stav priamych zahraničných investícií na jedného obyvateľa ku koncu kalendárneho roka dobre dokumentuje investičnú atraktivitu jednotlivých regiónov a ich rozvojovú dynamiku. Priame zahraničné investície vyvolávajú množstvo efektov vo svojom regióne a sú impulzom ekonomického rozvoja. Medzi kľúčové sa v tejto súvislosti zaraďujú spillover efekty, čiže presakovanie vyspelých technologických a manažérskych postupov zo zahraničných firiem do domácich podnikov (Minarčík 2009, p. 103). Na druhej strane sú zdokumentované aj prípady negatívnych vplyvov priamych zahraničných investícií na miestne trhy práce (napr. Baštová a Dokoupil 2010).

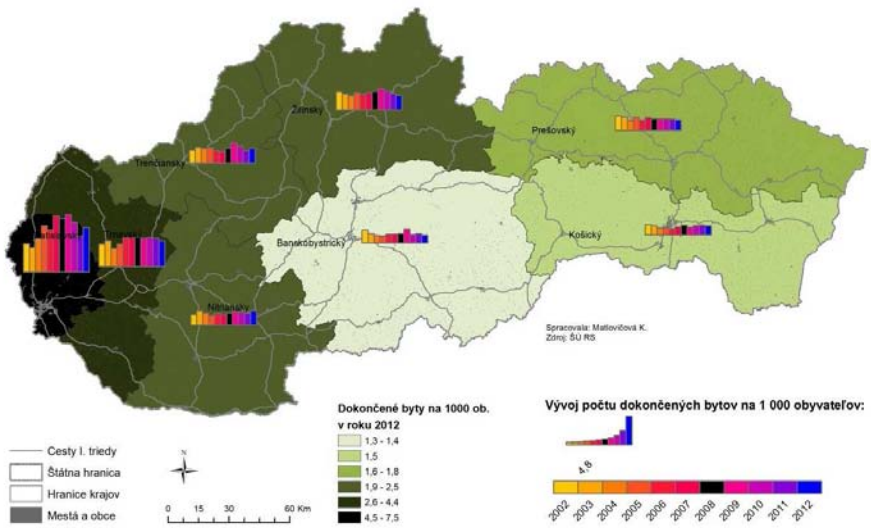
Obr. 7. Vývoj priamych zahraničných investícií
Zdroj: NBS (2014).

Z hľadiska priamych zahraničných investícií bol celkovo zaznamenaný nárast disparít v rámci modelov A a B, ktorý bol prerušený poklesom v rokoch 2003-2005 a 2009-2010. V modeli C došlo celkovo k poklesu, pričom narastanie disparít sa objavilo len v rokoch 2004 a 2005. Počas celého sledovaného obdobia najvyšší stav priamych zahraničných investícii na obyvateľa vykazoval Bratislavský kraj (v roku 2012 555 % nad celoslovenským priemerom). Ekonomická kríza teda mierne zmiernila regionálne disparity len pri modeli C (rozdiely medzi krajmi bez Bratislavského kraja). Za celé sledované obdobie žiadny z krajov (okrem Bratislavského) nedosahoval celoslovenský priemer. Výnimkou bol len Trnavský kraj v roku 2005. Najnižší objem zahraničných investícií na obyvateľa smeroval do Prešovského a Banskobystrického kraja. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame

v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 1 475,7 % v roku 2000 na 9 770,5 % v roku 2011, v modeli B to bolo zvýšenie z 1 207,4 % v roku 2000 na 5 436,4 % v roku 2011 a v modeli C zvýšenie z 831,4 % v roku 2001 na 1 102,2 % v roku 2011. Miera zvýšenia disparít bola najvyššia v modeloch B a A, v modeli C došlo k zníženiu regionálnych disparít.

Počet dokončených bytov na 1 000 obyvateľov

Ide o významný sociálny a ekonomický ukazovateľ regionálnych disparít. Za dokončený byt sa považuje miestnosť alebo súbor miestností, ktoré sú kolaudačným rozhodnutím stavebného úradu (obecného úradu) určené na trvalé bývanie. Ide o byty v stavbách určených na bývanie, t. j. v bytových domoch alebo v rodinných domoch. Patria sem aj byty v nebytových budovách, získané novou výstavbou, rekonštrukciou či inou stavebnou úpravou, byty z jednoduchých ohlasovaných stavieb alebo byty vzniknuté zo zmeny v užívaní stavby potvrdené kolaudačným rozhodnutím (ŠÚ SR).

Obr. 8. Vývoj počtu dokončených bytov na 1 000 obyvateľov

Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Od začiatku sledovaného obdobia až do roku 2007 dochádzalo k nárastu regionálnych disparít v modeli A a B. Podľa modelu C bol rast ukončený v roku 2006 a ďalší, aj keď menej rapídny rast regionálnych disparít bol zaznamenaný v rokoch 2010 a 2012. V modeloch A a B boli roky 2008-2011 charakteristické znižovaním regionálnych disparít, avšak v poslednom sledovanom roku (2012) regionálne disparity začali opäť narastať. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 276,8 % v roku 2002 na 579,5 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 246,5 % v roku 2002 na 460,6 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie z 216,2 % v roku 2002 na 337,6 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít

bola najvyššia v modeli A a najnižšia v modeli C. Vplyv ekonomickej krízy nie je možné jednoznačne charakterizovať, pretože ukazovateľ sa vyznačuje vysokou mierou volatility.

Najvyšší počet dokončených bytov na obyvateľa počas celého obdobia (s výnimkou roku 2003, keď vedúcu pozíciu zaujal Trnavský kraj) vykazoval Bratislavský kraj. Priblíženie sa hodnôt tohto ukazovateľa v Trnavskom a Bratislavskom kraji súvisí s procesom suburbanizácie v zázemí Bratislavy, ktorá zasahuje aj na územie Trnavského kraja. Najmenej priaznivá situácia bola striedavo v Banskobystrickom a Košickom kraji.

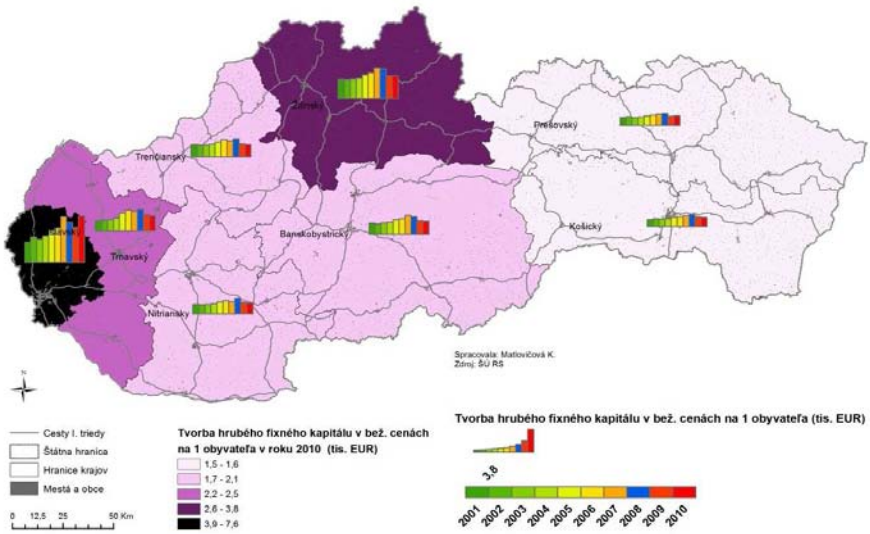
Nárast disparít v úvodných rokoch sledovaného obdobia bol spôsobený tým, že v regiónoch s významnejšími zahraničnými investíciami (t. j. Bratislavský, Trnavský a Žilinský kraj) sa rozvíjalo aj stavebné odvetvie. V najkritickejšom roku 2007 až 63 % z celkového počtu dokončených bytov pripadalo na uvedené tri regióny. Na Prešovský a Košický kraj spolu pripadalo len 13,3 %, z celkového množstva dokončených bytov na Slovensku, a to aj napriek skutočnosti, že v uvedených regiónoch je lokalizované druhé a tretie najväčšie mesto SR. Na začiatku sledovaného obdobia, v roku 2002, bol uvedený pomer 49,2 % (pre Bratislavský, Trnavský a Žilinský kraj) a 22,8 % (Prešovský a Košický kraj). Daný pomer v poslednom sledovanom roku (2012) 56,6 % (pre Bratislavský, Trnavský a Žilinský kraj) a 17,3 % (Prešovský a Košický kraj) odráža skutočnosť, že napriek zníženiu disparít v rokoch 2008-2011 (keď však došlo aj celkovo k zníženiu počtu dokončených bytov v absolútnom vyjadrení) sa regionálne disparity naďalej udržiavajú na vysokej úrovni.

Tvorba hrubého fixného kapitálu na obyvateľa

Tento ukazovateľ vyjadruje nadobudnutie dlhodobého majetku zníženého o úbytok dlhodobého majetku výrobcami – rezidentmi v priebehu roka. Zahŕňajú sa aj prírastky hodnoty určitých neprodukovaných aktív realizovaných výrobnou činnosťou inštitucionálnych jednotiek. Za dlhodobý majetok sa považujú hmotné aktíva, ktoré boli vyrobené ako produkcia vo výrobnom procese a budú sa v iných výrobných procesoch používať opakovane alebo trvalo počas obdobia dlhšieho ako jeden rok. Regionálna hrubá tvorba kapitálu je súčtom tvorby hrubého kapitálu v jednotlivých odvetviach v kraji (ŠÚ SR).

V rámci daného ukazovateľa môžeme od roku. 2003 pozorovať prevažne rovnaký vývoj všetkých troch modelov A, B a C, ktorý sa s výnimkou roku 2008 vyznačoval nárastom regionálnych disparít. V prípade modelu C došlo k zmierneniu disparít aj v poslednom sledovanom roku 2010. Ekonomická kríza teda nezmenila divergentné tendencie podľa tohto ukazovateľa.

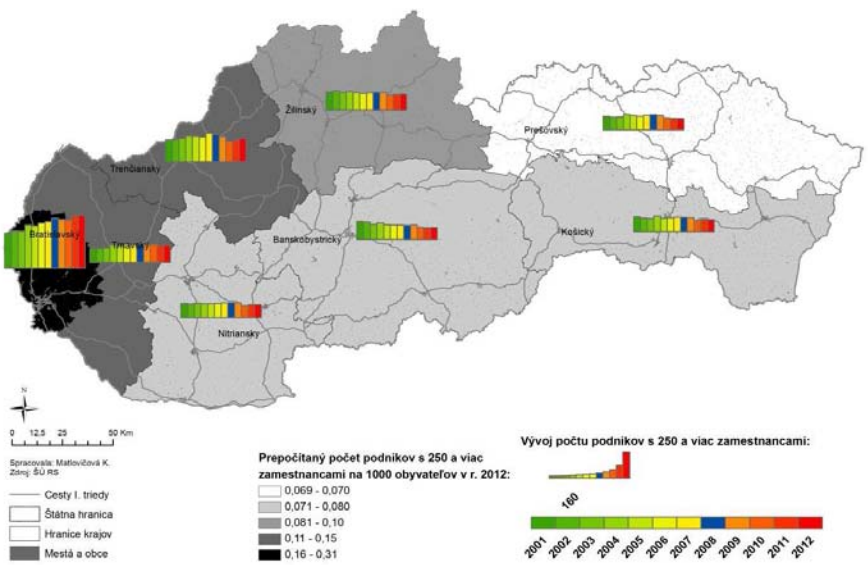
Najvyššiu úroveň tvorby hrubého fixného kapitálu na obyvateľa vykazoval počas celého obdobia Bratislavský kraj s najvýraznejšími maximami v rokoch 2007 a 2010. Najnepriaznivejšia situácia bola počas celého sledovaného obdobia v Košickom kraji s výnimkou rokov 2008 a 2009, keď ho vystriedal Prešovský kraj. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 295,5 % v roku 2001 na 520,4 % v roku 2010, v modeli B to bolo zvýšenie z 222,3 % v roku 2001 na 345,2 % v roku 2010 a v modeli C došlo dokonca k zníženiu z 282,1 % v roku 2001 na 255,9 % v roku 2010. Miera zvýšenia disparít bola najvyššia v modeli A, v modeli C bolo zaznamenané zníženie.

Obr. 9. Vývoj tvorby hrubého fixného kapitálu na obyvateľa
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Počet podnikov s 250 a viac zamestnancami na 1 000 obyvateľov

Tento ukazovateľ je indikátorom ekonomickej situácie v regiónoch. Vo všeobecnosti, väčšie podniky majú schopnosť vo svojom okolí generovať sieť ďalších malých a stredných firiem ako subdodávateľov. Z tohto hľadiska ich zastúpenie v každom regióne nepriamo charakterizuje podnikateľské prostredie.

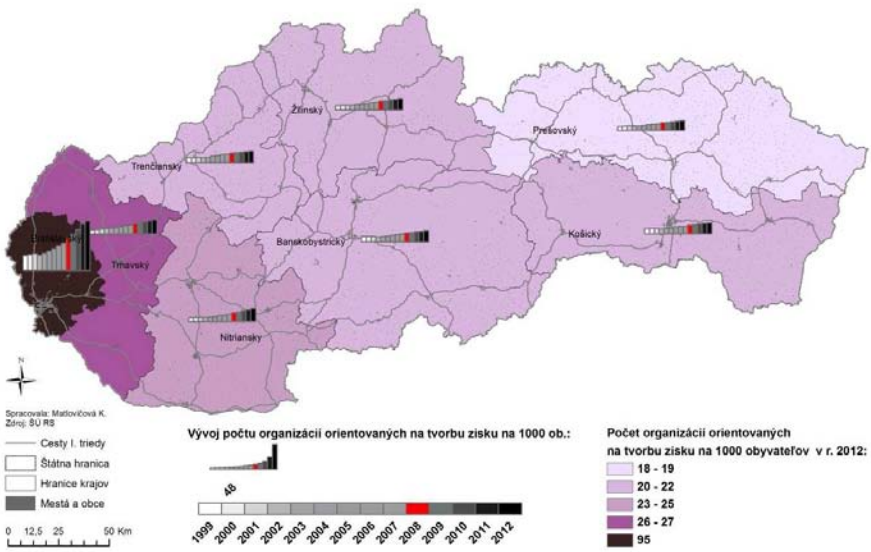

Obr. 10. Vývoj počtu podnikov s 250 a viac zamestnancami na 1 000 obyvateľov
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Podľa uvedeného ukazovateľa dochádzalo počas celého sledovaného obdobia k prehlbovaniu regionálnych disparít. Určité zmiernenie disparít bolo zaznamenané v rokoch 2003 a 2009. Ekonomická kríza však nepriniesla zvrat divergentnej tendencie. Najvyšší počet podnikov s 250 a viac zamestnancami na obyvateľa vykazoval počas celého obdobia Bratislavský kraj. Za ním nasledoval Trenčiansky kraj, ktorý si taktiež počas celého sledovaného obdobia udržiaval náskok oproti ostatným krajom. Najnepriaznivejšia situácia bola striedavo vo viacerých krajoch (Prešovskom, Košickom a Nitrianskom). Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 262,5 % v roku 2001 na 442,9 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 187,5 % v roku 2001 na 300 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie z 162,5 % v roku 2001 na 200 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli B a najnižšia v modeli C.

Organizácie orientované na tvorbu zisku na 1 000 obyvateľov

Sociálno-ekonomickú situáciu regiónu a podnikateľské prostredie môže charakterizovať aj vývoj počtu organizácií orientovaných na tvorbu zisku. Ide o organizácie evidované podľa Obchodného zákonníka a príspevkové organizácie, ktorých tržby prevyšujú 50 % vykazovaných nákladov (ŠÚ SR).

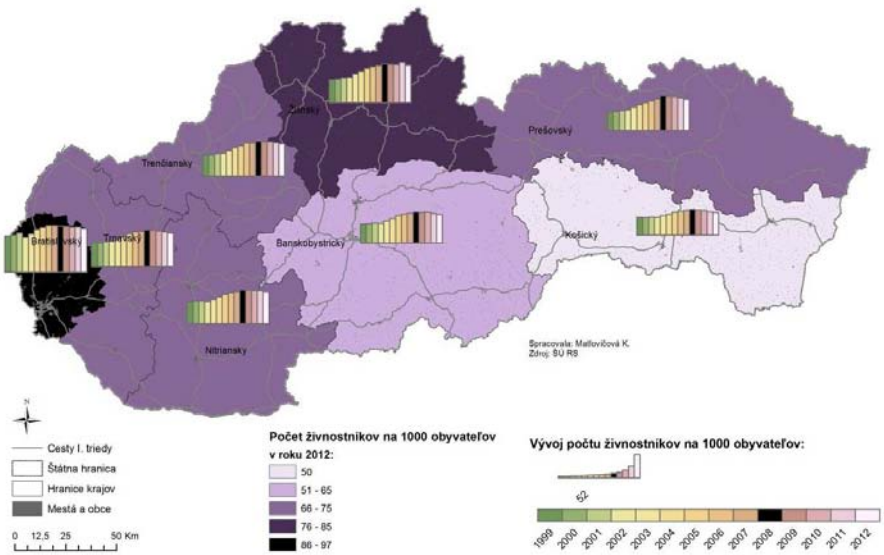
Obr. 11. Vývoj počtu organizácii orientovaných na tvorbu zisku na 1 000 obyvateľov
Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Počet organizácií orientovaných na tvorbu zisku v sledovanom období rokov 2000-2012 na Slovensku vzrástol z 93 072 na 164 771. Ekonomická kríza túto divergentnú tendenciu nezmenila. Na základe Giniho koeficientu je zrejmé, že regionálne rozdiely v počte uvedených organizácií pripadajúcich na 1 000 obyvateľov mierne narastajú. Existujúce regionálne rozdiely spôsobuje predovšetkým výrazne dominantná pozícia Bratislavského kraja, v ktorom sídli až 35,4 % týchto

organizácií (rok 2012). Počas obdobia rokov 1999-2004 sa intenzita výskytu organizácií orientovaných na tvorbu zisku zvýšila vo všetkých krajoch. K najväčšiemu rastu intenzity výskytu týchto organizácií za posledných osem rokov došlo v Nitrianskom kraji (v roku 2012 dosiahol 235,3 % úrovne roku 2005). Najnižší nárast zaznamenal Trenčiansky kraj (157,2 %). Najnižšiu intenzitu výskytu týchto organizácií má naďalej Prešovský kraj (58,5 % úrovne celoslovenského priemeru). Ostatné kraje sú však taktiež pod celoslovenským priemerom. Jediným nadpriemerným krajom je Bratislavský kraj (302,3 % celoslovenského priemeru), čo potvrdzuje silnú koncentráciu sídiel týchto organizácií v hlavnom meste. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 416,2 % v roku 2000 na 517,2 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 262,8 % v roku 2000 na 331,5 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie z 137,8 % v roku 2000 na 145,8 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli B. V modeli C došlo k zníženiu.

Počet živnostníkov na 1 000 obyvateľov

Podľa živnostenského zákona (455/1991 Zb.) sa živnosťou rozumie sústavná činnosť prevádzkovaná samostatne, vo vlastnom mene, na vlastnú zodpovednosť, s cieľom dosiahnuť zisk a za podmienok ustanovených týmto zákonom. Sociálno-ekonomickú situáciu regiónu a podnikateľské prostredie v regióne môže tak charakterizovať aj tento ukazovateľ.

Obr. 12. Vývoj počtu živnostníkov na 1 000 obyvateľov
Zdroj: ŠÚ SR (2013b).

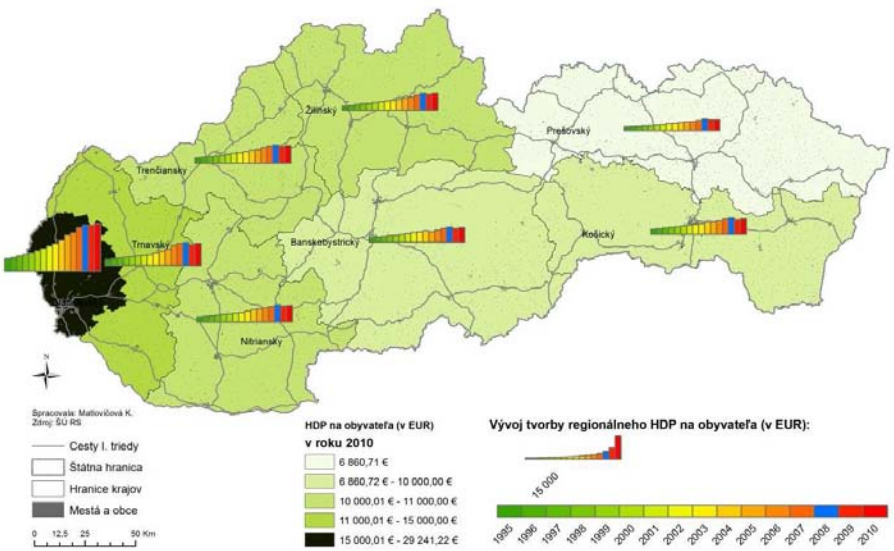
Počet živnostníkov v absolútnom vyjadrení v období rokov 2000-2012 na Slovensku vzrástol z 269 323 na 359 575. Podľa uvedeného ukazovateľa dochádzalo k zmierňovaniu regionálnych disparít počas celého sledovaného obdobia

(2001-2012). Výnimkou bol rok 2011, keď došlo k badateľnejšiemu nárastu disparít vo všetkých troch modeloch, čo ovplyvnilo celkový nárast disparít počas ekonomickej krízy. V prípade modelu A sa napríklad hodnota Giniho koeficientu zvýšila z 0,084 (2010) na 0,099 (2011). Najvyšší počet živnostníkov na 1 000 obyvateľov bol počas celého sledovaného obdobia v Bratislavskom kraji. Najmenej priaznivá situácia bola v sledovanom období v Košickom kraji, ktorého odstup od druhého najhoršieho kraja (Banskobystrického) sa v posledných rokoch dokonca prehlboval. Okrem Košického a Banskobystrického kraja podpriemerné hodnoty dosahoval aj Prešovský, Nitriansky a Trenčiansky kraj.

Aj keď v posledných rokoch možno sledovať zmierňovanie rozdielov hodnôt pri jednotlivých modeloch, potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít znížil z 210,5 % v roku 2000 na 193 % v roku 2012, v modeli B to bolo zníženie zo 171,8 % v roku 2000 na 170,8 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie z 137,9 % v roku 2000 na 148,6 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli C a najnižšia v modeli A. Z hľadiska dynamiky však možno v ostatných rokoch pozorovať oslabovanie výraznej dominancie Bratislavského kraja. Naopak, najvyššiu rastovú dynamiku vo vzťahu k celoslovenskému priemeru mal za posledné roky Žilinský kraj.

Regionálny HDP na obyvateľa

Regionálny hrubý domáci produkt na obyvateľa je podielom dvoch ukazovateľov – regionálneho hrubého domáceho produktu (v ktorom sa uplatňuje kritérium zostavovania podľa miesta pracoviska) a priemerného počtu obyvateľstva trvalo bývajúceho v danom regióne (založeného na princípe rezidencie). Tento ukazovateľ charakterizuje ekonomickú prosperitu, resp. zaostávanie regiónu vzhľadom na jeho produkčný potenciál (Štatistická ročenka regiónov 2009, p. 189).

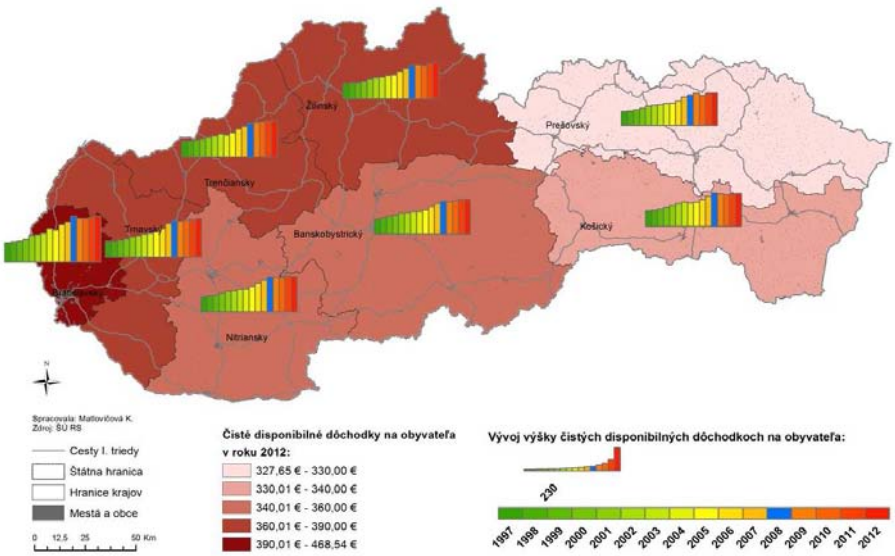
Obr. 13. Vývoj regionálneho HDP na obyvateľa

Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Podľa tohto ukazovateľa možno celkovo hovoriť o miernom náraste regionálnych disparít za sledované obdobie vo všetkých troch modeloch. Ekonomická kríza tieto divergentné tendencie nezvrátila. Najvyšší regionálny HDP na obyvateľa vykazoval počas celého obdobia s výrazným náskokom Bratislavský kraj. Relatívne dobrú situáciu sme zaznamenali aj v Trnavskom kraji. Ďalšie regióny už nedosahovali národný priemer. Najnepriaznivejšia situácia bola v Prešovskom kraji, ktorý si taktiež udržiaval pomerne veľký odstup od druhého najhoršieho kraja. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 356,3 % v roku 2000 na 426,2 % v roku 2010, v modeli B to bolo zvýšenie z 264,5 % v roku 2000 na 332,6 % v roku 2010 a v modeli C zvýšenie z 172,7 % v roku 2000 na 198,7 % v roku 2010. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli C a najnižšia v modeli A.

Čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa

Čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa predstavujú jeden z kardinálnych indikátorov regionálnych účtov. Ako upozornila Lapišáková (2002, p. 18) pri analýzach, ktorých cieľom bolo identifikovať bohaté a chudobné regióny, je vhodné vychádzať z prvotných dôchodkov domácností a z disponibilných dôchodkov domácností, pretože zamestnanci odchádzajúci za prácou mimo región majú tendenciu míňať prevažnú časť svojich príjmov v regióne trvalého bydliska. Čisté disponibilné dôchodky používajú domácnosti na uspokojovanie svojich individuálnych potrieb a na úspory. Charakterizujú výsledok hlavných transakcií sektora domácností (výroba, prvotné a druhotné rozdelenie dôchodkov) medzi jednotlivými regiónmi. Sú teda indikátorom s komplexnejšou výpovednou hodnotou pri posudzovaní materiálneho bohatstva domácností v regióne (Štatistická ročenka regiónov 2008, p. 185).

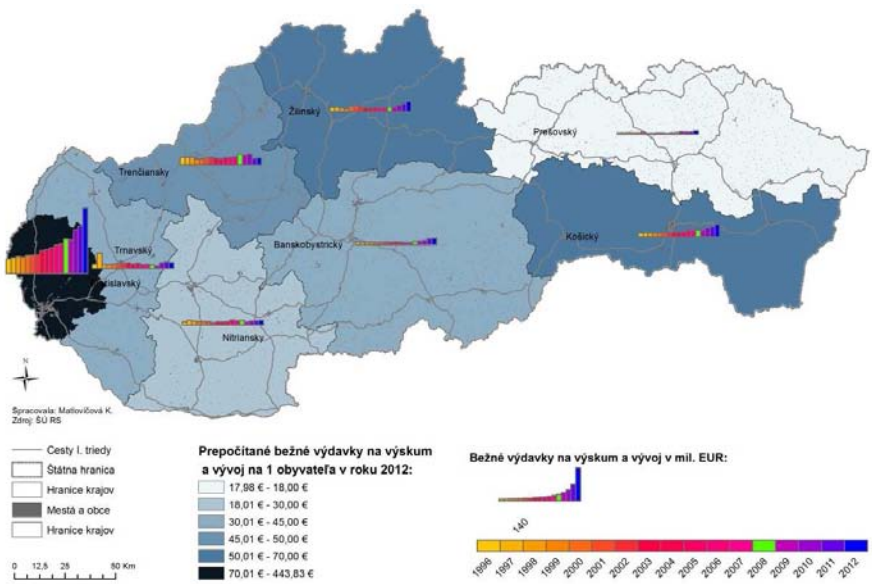
Obr. 14. Vývoj čistých disponibilných dôchodkoch na obyvateľa

Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Podľa tohto ukazovateľa dochádzalo v sledovanom období striedavo k nárastu aj poklesu regionálnych disparít. Vzhľadom na túto volatilitu je problematické jednoznačne charakterizovať vplyv ekonomickej krízy. V modeloch A a B došlo počas krízy k zmierneniu disparít, v modeli C sa disparity zvýšili. Celkovo v rámci sledovaného obdobia hovoríme o náraste regionálnych disparít vo všetkých troch modeloch. Najvyššie čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa vykazoval počas celého obdobia Bratislavský kraj. Najnepriaznivejšia situácia bola v Prešovskom kraji, ktorý si udržiaval pomerne výrazný odstup od druhého najhoršieho kraja takmer počas celého sledovaného obdobia s výnimkou rokov 2004 a 2009. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 133,4 % v roku 2000 na 143 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 119,2 % v roku 2000 na 130,2 % v roku 2012 a v modeli C zvýšenie z 109,6 % v roku 2000 na 113,2 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli B a najnižšia v modeli A.

Výdavky na výskum a vývoj na obyvateľa

Výdavky na výskum a vývoj zahŕňajú celkový objem výdavkov vynaložených v organizácii na aktivity výskumu a vývoja v prepočte na jedného obyvateľa kraja. Pozostávajú z kapitálových a bežných výdavkov. Z výdavkov vynaložených mimo organizácie sem patria len tie, ktoré slúžia na podporu vnútorného výskumu a vývoja (napr. kúpa vybavenia pre výskum a vývoj). Odpisy budov, strojného, technického zariadenia a vybavenia sú zo štatistického sledovania vnútorných výdavkov na výskum a vývoj vylúčené (ŠÚ SR).

Obr. 15. Bežné výdavky na výskum a vývoj

Zdroj: ŠÚ SR (2013a).

Výdavky na výskum a vývoj sa za sledované obdobie v absolútnom vyjadrení zvýšili z 184,9 mil. eur v roku 2000 na 475,9 mil. eur v roku 2012. Ide o ďalší z ukazovateľov, v rámci ktorého počas sledovaného obdobia dochádzalo k nárastu regionálnych disparít tak v modeli A, ako aj v modeli B. V rámci modelu C došlo za sledované obdobie k poklesu regionálnych disparít. Uvedený celkový klesajúci vývoj bol spôsobený poklesmi v rokoch 2003-2004 a 2009-2011. Ekonomická kríza priniesla stagnáciu regionálnych disparít podľa tohto ukazovateľa.

Najvyšší objem výdavkov na vedu a výskum vykazoval počas celého obdobia Bratislavský kraj (v roku 2012 457 % nad celoslovenským priemerom). Trenčiansky kraj, okrem dominantného Bratislavského kraja, bol jediným, ktorý dosahoval celonárodný priemer, avšak len do roku 2010. V poslednom sledovanom roku bolo v Bratislavskom kraji realizovaných až 57 % z celkových výdavkov na výskum a vývoj na Slovensku. Najnepriaznivejšia situácia bola počas celého sledovaného obdobia v Prešovskom kraji. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 1 619,4 % v roku 2000 na 2 468,9 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 1 013,9 % v roku 2000 na 1 353,9 % v roku 2012 a v modeli C zníženie z 408,3 % v roku 2000 na 356,8 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli A a najnižšia v modeli C.

Bežné dane z dôchodkov a majetku v eurách na obyvateľa

Ukazovateľ zahrnuje povinné jednostranné platby vyberané štátnou správou, sú to dane z dôchodkov a ostatné bežné dane. Tento transfer je závislý od objemu príjmov (peňažných aj nepeňažných) alebo hodnoty majetku subjektu. Bežné dane z dôchodkov a majetku sú súčasťou príjmov štátneho rozpočtu. Dane z dôchodkov sa skladajú z daní z príjmov, zisku, kapitálových výnosov, dôchodkov alebo ziskov korporácií, dane zo ziskov na majetku, dane z výhier a z lotérií. Daň z príjmov, ktorej platiteľmi sú fyzické alebo právnické osoby, patrí do sústavy priamych daní (ŠÚ SR). V rámci ukazovateľa bežné dane z dôchodkov a majetku na obyvateľa dochádzalo v k nárastu regionálnych disparít vo všetkých troch modeloch A, B a C. V modeloch A a B bol nárast prerušený ich poklesom v rokoch 2003-2004 a 2006, v modeli A aj v rokoch 2007 a 2010. Vývoj disparít v modeli C mal dynamickejší priebeh a nárast bol prerušený viacerými poklesmi v rokoch 2001, 2003, 2005, 2006, 2008 a 2009. Ekonomická kríza však nemala markantný vplyv na vývoj disparít podľa tohto ukazovateľa. Najvyšší objem daní z dôchodkov a majetku na obyvateľa vykazoval počas celého sledovaného obdobia Bratislavský kraj. Druhú najlepšiu pozíciu obsadil Trnavský kraj, ktorý ako jediný okrem Bratislavského v priebehu sledovaného obdobia (s výnimkou rokov 2001-2002 a 2009) dosahoval celoslovenský priemer. Najnepriaznivejšia situácia bola počas celého sledovaného obdobia v Prešovskom kraji. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 291,5 % v roku 2000 na 300,9 % v roku 2010, v modeli B to bolo zvýšenie z 231,1 % v roku 2000 na 228,3 % v roku 2010 a v modeli C zníženie z 170,6 % v roku 2000 na 155,8 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli A, následne v modeli B. V modeli C došlo k zníženiu.

Právnické osoby na 1 000 obyvateľov

Právnické osoby sú právne jednotky, ktoré majú právnu subjektivitu bez ohľadu na to, ktoré osoby alebo inštitúcie ju vlastnia alebo sú jej členmi. Postavenie právnickej osoby upravuje zákon (ŠÚ SR). Sledujúc vývoj tohto ukazovateľa, od roku 2003 (s výnimkou roku 2004) pozorujeme nárast regionálnych disparít tak v modeli A, ako aj v modeli B. V modeli C regionálne disparity narastali v rokoch 2004 a 2009-2012. Ekonomická kríza teda podľa tohto ukazovateľa nezmenila divergentnú vývojovú tendenciu. Najvyšší počet právnických osôb na 1 000 obyv. počas celého sledovaného obdobia vykazoval Bratislavský kraj. Najnepriaznivejšia situácia bola v rokoch 2001-2007 v Nitrianskom kraji a v rokoch 2008-2012 v Prešovskom kraji. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 356,2 % v roku 2001 na 367,2 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 233,4 % v roku 2001 na 241,5 % v roku 2012 a v modeli C zo 110,7 % v roku 2001 na 115,9 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli B, následne v modeli A. V modeli C došlo k zníženiu.

Obchodné spoločnosti na 1 000 obyvateľov

Obchodná spoločnosť je právnickou osobou založenou s cieľom podnikania podľa Obchodného zákonníka. Obchodnými spoločnosťami sú spoločnosť s ručením obmedzeným, verejná obchodná spoločnosť, komanditná spoločnosť a akciová spoločnosť. Spoločnosť s ručením obmedzeným a akciová spoločnosť môžu byť založené aj s iným cieľom, pokiaľ to osobitný zákon nezakazuje. Postavenie obdobné postaveniu obchodnej spoločnosti má aj právnická osoba založená podľa práva Európskej únie.

Za obdobie rokov 2001-2012 sa počet obchodných spoločností na Slovensku zvýšil z 55 340 na 155 689. Podľa uvedeného ukazovateľa sa disparity v modeloch A a B za sledované obdobie celkovo zvýšili. Zmierňovanie regionálnych disparít sa objavilo v rokoch 2002 a 2004-2005. V ďalších sledovaných rokoch disparity stagnovali alebo mierne narastali. V modeli C sa disparity celkovo za sledované obdobie mierne znížili. Ekonomická kríza priniesla zvýšenie disparít podľa tohto ukazovateľa. Najpriaznivejšie výsledky počas celého sledovaného obdobia vykazoval Bratislavský kraj. Najnepriaznivejšia situácia bola v roku 2001-2012 v Prešovskom kraji. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít zvýšil z 468 % v roku 2001 na 532,5 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie z 295,4 % v roku 2001 na 341,3 % v roku 2012 a v modeli C zo 122,6 % v roku 2001 na 150,1 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli B, následne v modeli A. V modeli C došlo k zníženiu.

Družstvá na 1 000 obyvateľov

Družstvom je právnická osoba založená s cieľom podnikania alebo zabezpečenia hospodárskych, sociálnych a iných potrieb svojich členov.

Za obdobie rokov 2001-2012 sa počet družstiev na Slovensku znížil z 1 682 na 1 542. V rámci daného ukazovateľa sledujeme dve základné vývojové obdobia. Za obdobie rokov 2001-2007 dochádzalo v k zmierňovaniu regionálnych disparít a naopak od roku 2008 do roku 2012 dochádza k ich nárastu, ktorý sa viazal aj na

obdobie ekonomickej krízy. Najvyšší počet družstiev na 1 000 obyvateľov počas celého sledovaného obdobia vykazoval Bratislavský kraj. Najnepriaznivejšia situácia bola v rokoch 2001-2005 v Trenčianskom kraji a v rokoch 2006-2012 v Košickom kraji. Potvrdilo sa, že najvýraznejšie disparity zaznamenávame v modeli územného členenia A a najnižšie v modeli C. Kým v modeli A sa rozsah disparít znížil z 217,3 % v roku 2001 na 191,4 % v roku 2012, v modeli B to bolo zvýšenie zo 169,1 % v roku 2001 na 188,4 % v roku 2012 a v modeli C zo 169,1 % v roku 2001 na 178,4 % v roku 2012. Miera zvýšenia disparít podľa tohto ukazovateľa bola najvyššia v modeli B, následne v modeli C. V modeli A došlo k zníženiu.

SYNTETICKÉ HODNOTENIE DYNAMIKY REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU V PREDKRÍZOVOM A KRÍZOVOM OBDOBÍ

Syntetické hodnotenie dynamiky regionálnych disparít v rokoch 2000-2010 sa opiera o integrálny ukazovateľ vypočítaný metódou vzdialenosti od fiktívneho objektu (tab. 1, 2 a 3) a prostredníctvom mier variability (variačný koeficient – tab. 4 a Giniho koeficient – tab. 5). Z vývoja integrálneho ukazovateľa podľa modelu A vyplýva, že regionálne disparity sa na začiatku sledovaného obdobia znížili (do roku 2004) a od roku 2005 začali mierne narastať až kulminovali v roku 2007. V ďalších rokoch 2007-2010 poklesli. K poklesu teda došlo aj počas prvých rokov ekonomickej krízy (2009-2010). V roku 2011 bol zaznamenaný nárast regionálnych disparít, ktoré sa v nasledujúcom roku udržali na rovnakej úrovni. Vývoj podľa modelu B vykazuje podobné črty, avšak vývoj podľa modelu C vykazuje vyššiu mieru premenlivosti – rast v rokoch 2003-2004, pokles v roku 2005 a následný rast v roku 2006. Z uvedených poznatkov nie je možné vyvodiť jednoznačný záver o vplyve ekonomickej krízy na dynamiku regionálnych disparít na Slovensku.

Určité poznatky je možné vyvodiť z vývoja parciálnych ukazovateľov (tab. 6). V prípade ôsmich parciálnych ukazovateľov došlo v krízovom období (po roku 2008) k zníženiu regionálnych disparít – ide o nasledovné ukazovatele: miera nezamestnanosti, sociálne dávky okrem naturálnych sociálnych transferov, priemerná mesačná mzda zamestnanca, čisté mesačné peňažné príjmy na osobu, čisté peňažné výdavky na osobu a mesiac, počet dokončených bytov na obyvateľa, čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa, bežné dane z dôchodkov, majetku a pod. v eurách na obyvateľa. Pri ostatných ukazovateľoch bol zaznamenaný nárast regionálnych disparít.

Tab. 1. Integrálny ukazovateľ regionálnych rozdielov „d“ na Slovensku (model A)

Názov kraja	Rok										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Bratislavský	0,000	0,000	0,000	0,050	0,049	0,038	0,027	0,028	0,030	0,035	0,038
Trnavský	0,445	0,374	0,350	0,340	0,340	0,352	0,330	0,333	0,330	0,334	0,326
Trenčiansky	0,444	0,365	0,356	0,345	0,354	0,361	0,347	0,353	0,349	0,354	0,354
Nitriansky	0,463	0,385	0,374	0,366	0,369	0,377	0,359	0,361	0,355	0,361	0,358
Žilinský	0,460	0,367	0,349	0,349	0,349	0,355	0,344	0,342	0,339	0,343	0,343
Banskobystrický	0,472	0,377	0,372	0,376	0,375	0,393	0,375	0,375	0,376	0,381	0,380
Prešovský	0,500	0,397	0,387	0,381	0,377	0,394	0,381	0,382	0,382	0,384	0,384
Košický	0,495	0,380	0,371	0,368	0,374	0,380	0,377	0,378	0,378	0,379	0,379

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov ŠÚ SR.

Tab. 2. Integrálny ukazovateľ regionálnych rozdielov „d“ na Slovensku (model B)

Názov kraja	Rok										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
BA +TT	0,025	0,059	0,038	0,043	0,035	0,027	0,023	0,025	0,021	0,019	0,021
Trenčiansky	0,397	0,331	0,323	0,311	0,321	0,330	0,315	0,323	0,318	0,324	0,327
Nitriansky	0,418	0,358	0,347	0,338	0,342	0,350	0,333	0,334	0,326	0,335	0,332
Žilinský	0,418	0,335	0,312	0,316	0,316	0,321	0,314	0,308	0,307	0,311	0,312
Banskobystrický	0,433	0,345	0,343	0,349	0,349	0,370	0,352	0,352	0,354	0,361	0,361
Prešovský	0,478	0,380	0,369	0,362	0,356	0,376	0,366	0,366	0,367	0,369	0,370
Košický	0,432	0,345	0,337	0,335	0,346	0,347	0,352	0,355	0,354	0,357	0,358

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov ŠÚ SR.

Tab. 3. Integrálny ukazovateľ regionálnych rozdielov „d“ na Slovensku (model C)

Názov kraja	Rok										
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Trnavský	0,308	0,266	0,221	0,314	0,297	0,227	0,159	0,171	0,168	0,160	0,143
Trenčiansky	0,303	0,228	0,249	0,363	0,373	0,252	0,214	0,246	0,236	0,239	0,252
Nitriansky	0,378	0,313	0,317	0,487	0,488	0,306	0,291	0,295	0,282	0,286	0,283
Žilinský	0,365	0,258	0,241	0,399	0,397	0,246	0,248	0,239	0,241	0,237	0,241
Banskobystrický	0,390	0,262	0,291	0,475	0,475	0,333	0,305	0,305	0,314	0,319	0,321
Prešovský	0,503	0,363	0,362	0,563	0,548	0,359	0,356	0,360	0,365	0,362	0,367
Košický	0,308	0,247	0,258	0,265	0,283	0,268	0,295	0,308	0,310	0,312	0,316

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov ŠÚ SR.

Tab. 4. Vývoj variačného koeficientu – integrálny ukazovateľ

Model	Rok												
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	0,407	0,405	0,406	0,344	0,345	0,361	0,374	0,373	0,371	0,365	0,361	0,407	0,405
B	2,824	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,824	2,825
C	2,824	2,825	2,825	2,824	2,824	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,825	2,824	2,825

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov ŠÚ SR.

Tab. 5. Vývoj Giniho koeficientu – integrálny ukazovateľ

Model	Rok												
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
A	0,407	0,405	0,406	0,344	0,345	0,361	0,374	0,373	0,371	0,365	0,361	0,407	0,405
B	0,417	0,361	0,389	0,381	0,392	0,407	0,412	0,409	0,416	0,418	0,416	0,417	0,361
C	0,195	0,166	0,178	0,256	0,244	0,173	0,244	0,223	0,236	0,245	0,263	0,195	0,166

Zdroj: vlastné výpočty na základe údajov ŠÚ SR.

Tab. 6. Miera rastu/poklesu regionálnych disparít v SR podľa jednotlivých ukazovateľov za celé sledované obdobie

		Model	IRVK (%)	IRVKK (%)
1	Miera nezamestnanosti	A	114,5	69,7
		B	121,3	68,1
		C	136,5	65,4
2	Sociálne dávky okrem naturálnych sociálnych transferov	A	96,7	68,0
		B	114,0	66,6
		C	151,4	68,1
3	Priemerná mesačná mzda zamestnanca	A	102,5	94,3
		B	104,5	92,1
		C	104,4	92,7
4	Čisté mesačné peňažné príjmy na osobu	A	125,5	89,0
		B	152,8	93,5
		C	150,7	109,7
5	Čisté peňažné výdavky na osobu a mesiac,	A	125,5	92,0
		B	162,1	96,1
		C	157,3	86,9
6	Príjmy zdravotných poisťovní z poistného na obyvateľa	A	141,0	111,6
		B	144,7	111,3
		C	144,7	102,8
7	Priame zahraničné investície	A	118,3	103,5
		B	124,1	99,6
		C	55,2	84,6
8	Počet dokončených bytov na obyvateľa	A	176,9	90,3
		B	172,5	90,3
		C	145,1	93,1
9	Tvorba hrubého fixného kapitálu na obyvateľa	A	173,4	153,4
		B	141,2	129,3
		C	96,0	102,8
10	Počet podnikov s 250 a viac zamestnancami	A	182,1	122,9
		B	218,4	125,9
		C	148,7	108,7
11	Organizácie orientované na tvorbu zisku na 1 000 obyvateľov	A	120,6	113,2
		B	138,0	116,0
		C	89,4	124,7
12	Počet živnostníkov na 1 000 obyvateľov	A	70,0	109,2
		B	85,4	111,4
		C	126,5	115,3
13	Regionálny HDP na obyvateľa	A	120,2	107,8
		B	125,6	106,8
		C	129,0	102,4
14	Čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa	A	125,5	89,0
		B	152,8	93,5
		C	150,7	109,7
15	Výdavky na vedu a výskum	A	150,1	116,5
		B	140,7	120,3
		C	83,9	58,1
16	Bežné dane z dôchodkov, majetku a pod. v eurách na obyvateľa	A	114,8	98,9
		B	110,2	99,8
		C	98,0	101,6

(pokračovanie tab. 6)

17	Právnické osoby na 1 000 obyvateľov	A	122,2	115,4
		B	137,2	119,1
		C	60,3	122,9
18	Obchodné spoločnosti na 1 000 obyvateľov	A	112,5	111,5
		B	123,3	113,8
		C	94,6	125,9
19	Družstvá na 1 000 obyvateľov	A	92,7	126,0
		B	114,4	123,5
		C	109,8	126,1

Poznámka: podľa troch aplikovaných územných členení (A, B a C) na základe indexu rastu variačného koeficientu za celé sledované obdobie 2000-2012 (IRVK) a za obdobie 2009-2012 (IRVKK).
U niektorých ukazovateľov je interval modifikovaný ich dostupnosťou.

ANALÝZA RIEŠENIA REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU NIEKTORÝMI NÁSTROJMI REGIONÁLNEJ POLITIKY

Regionálna politika na Slovensku má deklarovaný cieľ prispievať k vyváženému rozvoju regiónov a znižovať rozdiely medzi úrovňami rozvoja regiónov (Zásady regionálnej politiky SR ...) Pri uplatňovaní regionálnej politiky EÚ používa Slovenská republika základné princípy:

- *princíp koncentrácie*, ktorý vychádza z potreby sústrediť úsilie a prostriedky Slovenskej republiky na podporu rozvoja najmä tých regiónov, ktoré vykazujú dlhodobo nižšiu ekonomickú výkonnosť a životnú úroveň,
- *princíp partnerstva*, ktorý je založený na potrebe úzkej spolupráce príslušných orgánov štátnej správy, obecnej a regionálnej samosprávy a ďalších orgánov a organizácií (napr. podnikateľská sféra, tretí sektor) v oblasti prípravy a realizácie programových dokumentov,
- *princíp programovania*, ktorý je založený na potrebe koncepčného prístupu pri zabezpečovaní rozvoja jednotlivých regiónov,
- *princíp doplnkovosti*, ktorý vychádza zo zásady, že prostriedky štátu nie sú väčšinovým, ale iba doplnkovým zdrojom, ktorý prispieva na podporu aktivít vznikajúcich v regióne. Po vstupe Slovenska do EÚ budú národné zdroje doplnené o prostriedky zo štrukturálnych fondov EÚ a Kohézneho fondu EÚ.

V tejto časti príspevku budeme skúmať, či realizovaná regionálna politika po prijatí tohto dokumentu smerovala k deklarovanému postupnému oslabovaniu divergencie a teda k zvráteniu tendencie nárastu regionálnych disparít na Slovensku. Predmetom nášho hodnotenia budú modelové príklady dvoch finančných zdrojov pomoci v súlade s princípom doplnkovosti:

- národné zdroje na modelovom príklade regionálnej štátnej pomoci (tzv. investičné stimuly),
- finančné zdroje zo štrukturálnych fondov EÚ.

Pri analýze budeme sledovať percentuálny podiel získaných prostriedkov do kraja z celkovej výšky alokovaných finančných prostriedkov a taktiež výšku finančných prostriedkov v prepočte na jedného obyvateľa.

Regionálna štátna pomoc

Regionálna štátna pomoc ako nástroj regionálnej politiky začala fungovať od roku 2002 na základe zákona č. 565/2001 Z. z. o investičných stimuloch a v súlade s regionálnou mapou štátnej pomoci pre SR. Od roku 2008 sa investičné stimuly poskytujú na základe zákona č. 561/2007 Z. z o investičnej pomoci a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Tab. 7. Poskytnutá regionálna štátna pomoc (investičné stimuly) podľa krajov SR v rokoch 2002-2013

Kraj	Počet projektov	Celková výška štátnej pomoci (v eurách)	Výška štátnej pomoci na 1 obyv. (v eurách)	Podiel kraja na celkovej štátnej pomoci (%)	IPRŠP	Počet plánovaných pracovných miest	Podiel kraja na celkovom počte plánovaných pracovných miest (%)
Bratislavský	8	62 779 914	103,08	4,35	0,385	3 399	6,89
Trnavský	10	341 687 737	614,72	23,65	2,297	7 502	15,21
Trenčiansky	24	177 992 231	296,77	12,32	1,109	9 834	19,94
Nitriansky	23	213 406 394	302,71	14,77	1,131	7 238	14,67
Žilinský	18	346 567 876	499,21	23,99	1,866	6 891	13,97
Banskobystrický	17	84 525 752	128,65	5,85	0,481	3 307	6,70
Prešovský	8	42 488 951	52,94	2,94	0,198	1 145	2,32
Košický	31	175 388 531	225,98	12,14	0,844	10 014	20,30
SR	139	1 444 837 386	267,59	100,00	1,000	49 330	100,00

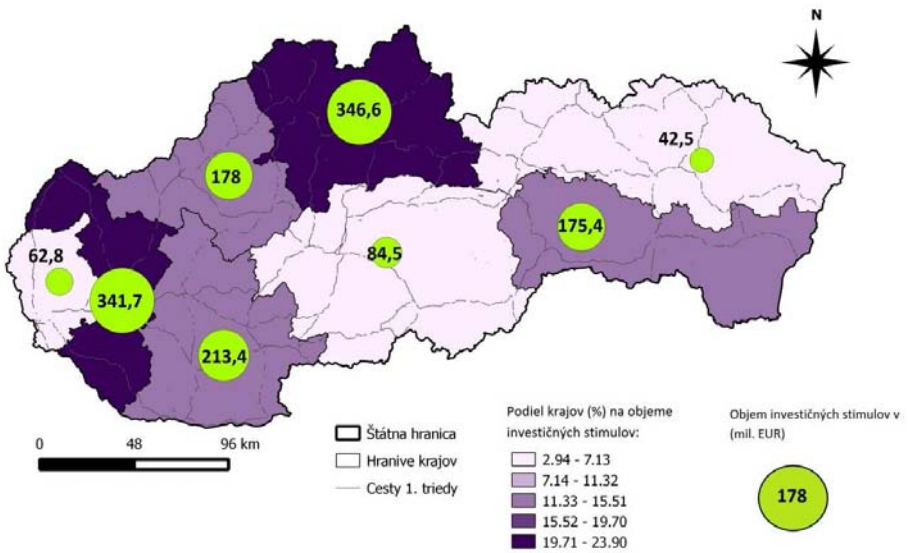
Zdroj: Prepočítané na základe správy o čerpaní štátnej pomoci Ministerstva hospodárstva SR (http://www.rokovanie.sk).

Z analýzy alokácie finančných prostriedkov z regionálnej štátnej pomoci (investičných stimulov), schvaľovaných slovenskou vládou, jednoznačne vyplynula ich výrazná priestorová nerovnomernosť. Podľa indexu preferencie (IPRŠP) sa medzi najviac preferované regióny zaradili Trnavský, Žilinský, Nitriansky a Trenčiansky kraj. Najvyššie podiely alokovaných financií v období 2002-2013 dosiahli Žilinský kraj (23,99 %) a Trnavský kraj (23,65 %), ktoré boli vládami veľmi výrazne preferované. Nadpriemernú podporu vlády v štátnej pomoci na jedného obyvateľa dostali Trnavský kraj, Žilinský kraj, Nitriansky kraj a Trenčiansky kraj. Podpriemernú podporu dostali Košický kraj, Banskobystrický kraj, Bratislavský kraj a Prešovský kraj. V prípade Bratislavského kraja je to pochopiteľné, keďže ide o ekonomicky rozvinutý región. Paradoxne, medzi najmenej podporované regióny, ktoré dostávali podpriemernú štátnu podporu v podobe štátnych stimulov, patria Košický, Banskobystrický a Prešovský kraj – najmenej rozvinuté kraje na Slovensku. V prípade týchto troch najproblémovejších krajov (PO, KE a BB) dosiahol súhrnný podiel 20,93 % (čiže menej ako získali samostatne Žilinský a Trnavský kraj). Z nich bol najvýraznejšie podporený Košický kraj (12,14 %). Podpora pre Banskobystrický kraj bola výrazne nižšia (5,85 %) a pre najzaostalejší Prešovský kraj len úplne zanedbateľná (2,94 %). Je paradoxné, že ešte aj Bratislavský kraj sa tešil vyššej podpore štátu ako najzaostalejší Prešovský kraj. Kým

na jedného obyvateľa Trnavského kraja štát prostredníctvom štátnej pomoci prispel sumou 614,72 eur, na jedného obyvateľa Prešovského kraja pripadla len suma 52,94 eur. Rozsah disparít (pomer medzi najlepším a najhorším krajom) v alokácii štátnej pomoci na jedného obyvateľa dosiahol v sledovanom období 2002-2013 1 161,1 %, čiže viac ako 11-násobok.

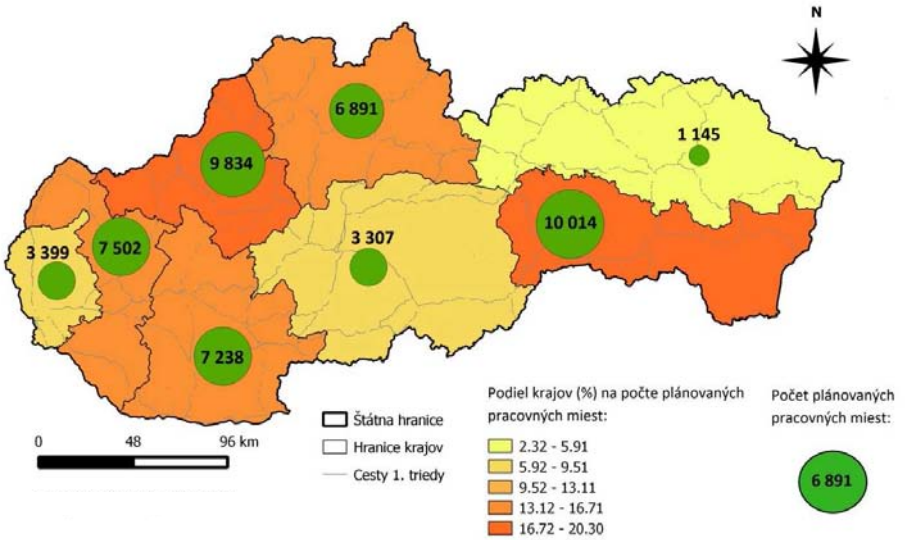
Zaujímavé je taktiež sledovať štátnu podporu pre vytváranie nových pracovných miest. Z celkového počtu 49 330 plánovaných pracovných miest v období rokov 2002-2013 sa až 10 014 pracovných miest plánovalo v Košickom kraji (20,30 %), ktorý je nasledovaný Trenčianskym krajom (19,94 %), Trnavským krajom (15,21 %) a Nitrianskym krajom (14,67 %). Najnižší počet plánovaných pracovných miest prislúcha najzaostalejším regiónom, a to Banskobystrickému (6,70 %) a Prešovskému kraju (2,32 %). Je paradoxné, že aj pri počte plánovaných pracovných miest sa väčšej priazni tešil rozvinutý Bratislavský kraj (6,89 %) než Banskobystrický a Prešovský.

Z uvedenej analýzy jednoznačne vyplýva záver, že alokácia financií z regionálnej štátnej pomoci vykazuje značnú regionálnu nerovnomernosť, pričom bola viac orientovaná na podporu ekonomicky vyspelejších krajov. Naopak, menej rozvinuté kraje na juhu a severovýchode Slovenska boli v sledovanom období z tejto schémy podporené časťou, ktorá výrazne zaostáva aj za ich podielom na celkovom počte obyvateľstva. Tento spôsob alokácie teda nemohol napomôcť k zníženiu regionálnych disparít, ale skôr naopak pôsobil ako akcelerátor prehlbovania priestorovej polarizácie Slovenska.

Obr. 16. Objem investičných stimulov vlády (v mil. eur) podľa krajov SR v rokoch 2002-2013

Zdroj: MH SR (2013).

Obr. 17. Počet plánovaných pracovných miest podľa investičných stimulov vlády v jednotlivých krajoch SR v rokoch 2002-2013

Zdroj: MH SR (2013).

Štrukturálne fondy

Vstupom Slovenska do Európskej únie v roku 2004 sme dostali možnosť využívať štrukturálne fondy, ktoré predstavujú nástroj regionálnej politiky na podporu rozvoja regiónov. Stanovenie výšky intervencií zo štrukturálnych fondov závisí jednak od závažnosti regionálnych problémov a finančnej sily členského štátu, jednak od záujmu spoločenstva a taktiež od regionálneho záujmu v súvislosti s príslušnou aktivitou (Čajka et al. 2005, p.103). V súčasnosti vstúpilo do platnosti piate programovacie obdobie na roky 2014-2020. Na každé programovacie obdobie je stanovená určitá výška finančných prostriedkov, ktorá od prvého programovacieho obdobia (1988-1993) s pribúdajúcim počtom nových členských štátov stúpa. V prvom programovacom období bolo vyčlenených 69 mld. eur, v druhom programovacom období (1994-1999) suma stúpla na 168 mld. eur a v treťom programovacom období (2000-2006) to bolo 213 mld. eur a 22 mld. eur pre desať nových členských štátov vrátane Slovenska na ich programovacie obdobie 2004-2006. V rámci štvrtého programovacieho obdobia sa schválil rozpočet vo výške 347 mld. eur a na aktuálne piate programovacie obdobie 376 mld. eur.

V rámci prvého programovacieho obdobia sa Slovensko riadilo štyrmi hlavnými cieľmi, medzi ktoré patril aj cieľ podpory a rozvoja štrukturálnych zmien regiónov, ktorých rozvoj zaostáva.

Z analýzy alokácie čerpaných prostriedkov zo štrukturálnych fondov v programovacom období 2004-2006 vyplýva rovnomernejšia alokácia financií do jednotlivých krajov ako v prípade regionálnej štátnej pomoci (tab. 8). Podľa indexu preferencie sa medzi preferované zaradili Banskobystrický, Prešovský a Trnavský

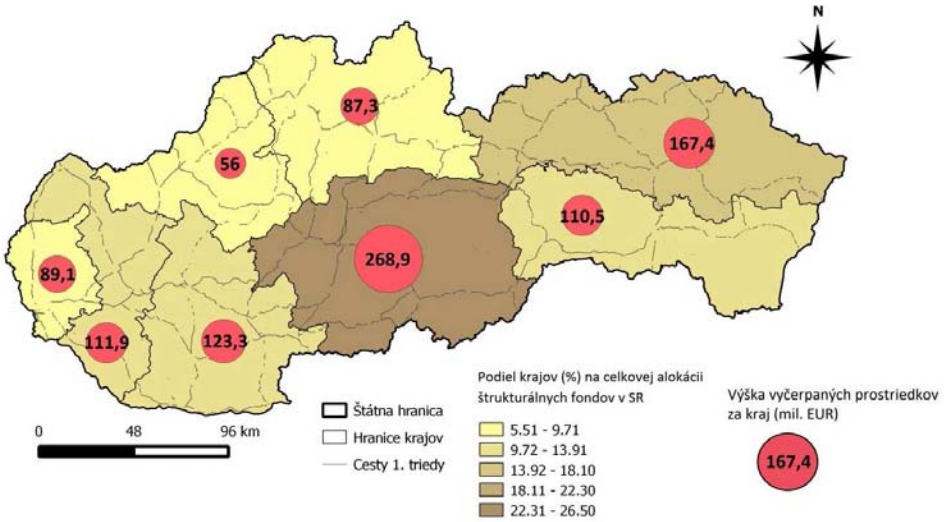
kraj. Najvyššie podiely pri čerpaní štrukturálnych fondov dosiahli Banskobystrický (26,51 %), Prešovský (16,51 %) a Nitriansky kraj (12,15 %). Tri problémové kraje (Banskobystrický, Košický a Prešovský) získali až 53,9 % z celkovej výšky alokovaných prostriedkov. Nadpriemerné čerpanie štrukturálnych fondov v prepočte na obyvateľa bolo v Banskobystrickom kraji (409,23 eur), Prešovskom kraji (209,63 eur) a Trnavskom kraji (201,92 eur). Najnižšiu podporu na obyvateľa čerpal z tejto schémy Trenčiansky kraj (93,14 eur). Rozsah disparít (pomer medzi najlepším a najhorším krajom) v alokácii štátnej pomoci na jedného obyvateľa dosiahol v sledovanom programovacom období 439,6 %.

Tab. 8. Čerpanie finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ v programovacom období 2004-2006 podľa krajov SR

Kraj	Počet podporených projektov	Celková výška čerpaných prostriedkov (v eurách)	Výška čerpania (v eurách) na 1 obyvateľa	Podiel kraja na celovej alokácii v SR (v %)	IPŠF1
Bratislavský kraj	899	89 091 187,92	147,54	8,78	0,784
Trnavský kraj	582	111 892 029,89	201,92	11,03	1,073
Trenčiansky kraj	433	55 934 473,90	93,14	5,51	0,495
Nitriansky kraj	810	123 276 784,24	174,03	12,15	0,925
Žilinský kraj	584	87 266 940,49	125,61	8,60	0,667
Banskobystrický kraj	734	268 897 873,84	409,23	26,51	2,174
Prešovský kraj	781	167 410 545,72	209,63	16,51	1,114
Košický kraj	744	110 469 405,83	143,12	10,89	0,760
SR	5 567	1 014 239 241,84	188,20	100,00	1,000

Zdroj: prepočítané podľa ITMS, www.nrsr.sk.

Z uvedenej analýzy jednoznačne vyplýva záver, že alokácia financií zo štrukturálnych fondov EÚ v programovacom období bola omnoho vyváženejšia ako v prípade regionálnej štátnej pomoci. Podpora smerovala prednostne do zaostávajúcich regiónov, najmä Banskobystrického kraja. V menšej miere sa podpora týkala Košického kraja. Zaujímavým faktom je výrazne vyššia podpora južných krajov (Bratislavský, Trnavský, Nitriansky, Banskobystrický, Košický), ktoré získali podiel 69,36 % z čerpaných finančných prostriedkov oproti severným krajom (Trenčiansky, Žilinský a Prešovský), ktoré získali len podiel 30,64 %. Z pohľadu potrieb rozvoja troch zaostávajúcich krajov ich podiel z celkovej podpory prevýšil ich podiel na počte obyvateľov (53,9 % verzus 41,4 %), pričom najviac z toho profitoval Banskobystrický kraj.

Obr. 18. Čerpanie štrukturálnych fondov (mil. eur) podľa krajov SR v rokoch 2004-2006
Zdroj: NSRR SR (2007-2013a).

Tab. 9. Čerpanie finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ v programovacom období 2007-2013 podľa krajov SR

Kraj	Celková výška zazmluvnených prostriedkov (v eurách)	Celková výška vyčerpaných prostriedkov (v eurách)	Využité prostriedky z celkovej výšky zazmluvnených prostriedkov EÚ (v %)	Výška vyčerpaných prostriedkov (v eurách) na 1 obyvateľa	Podiel kraja na celkovej alokácii v SR (v %)	IPŠF2
Bratislavský kraj	881 001 585,54	345 259 765,77	39,19	560,18	7,86	0,69
Trnavský kraj	516 640 389,09	294 539 858,79	57,01	526,94	6,70	0,65
Trenčiansky kraj	1 452 430 920,29	860 499 114,54	59,25	1 440,14	19,59	1,77
Nitriansky kraj	572 342 901,68	345 577 441,67	60,38	493,50	7,87	0,61
Žilinský kraj	1 194 293 448,99	751 443 156,99	62,92	1 081,85	17,10	1,33
Banskobystrický kraj	1 151 716 808,33	584 054 343,52	50,71	891,14	13,29	1,10
Prešovský kraj	1 170 938 597,96	681 908 553,68	58,24	842,64	15,52	1,04
Košický kraj	869 891 157,11	530 042 495,63	60,93	677,41	12,06	0,83
SR	7 809 255 808,99	4 393 324 730,59	56,26	811,36	100,00	1,00

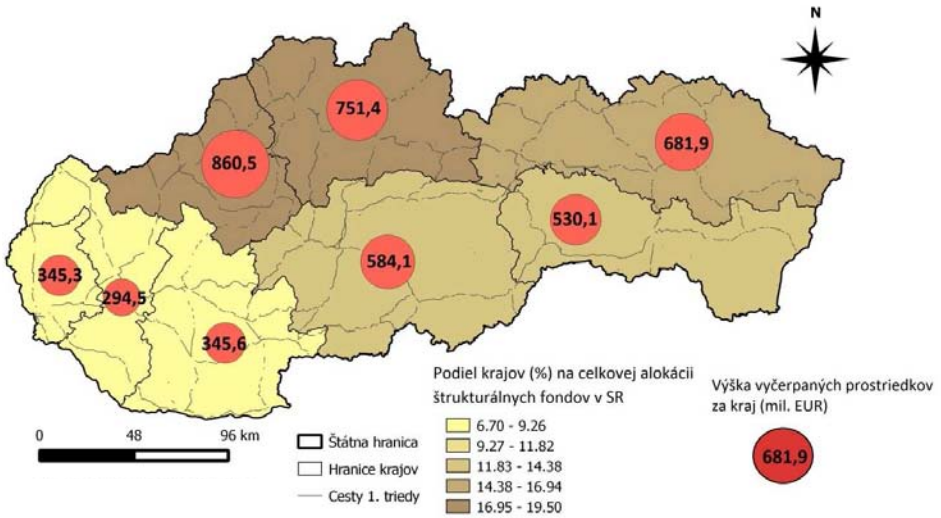
Zdroj: prepočítané podľa ITMS, www.nsrsr.sk.

V rámci druhého programovacieho obdobia sa Slovensko riadilo troma hlavnými cieľmi. Jedným z jeho základných cieľov je konvergencia, čiže sústredenie pomoci do regiónov, ktorých hrubý domáci produkt na obyvateľa za tri posledné roky pred prijatím nových nariadení nedosiahol 75 % priemeru krajín rozšírenej

EÚ. V prípade Slovenska to bolo celé jeho územie s výnimkou Bratislavského kraja. Druhým cieľom je regionálna konkurencieschopnosť a zamestnanosť, ktorý sleduje posilnenie konkurencieschopnosti a atraktivity regiónu Bratislavského kraja, a posledným európska a územná spolupráca.

Na základe indexu preferencie patria medzi najviac podporované regióny v druhom programovacom období Trenčiansky, Žilinský, Banskobystrický a Prešovský kraj. Najvyššie podiely pri čerpaní štrukturálnych fondov dosiahli Trenčiansky (19,59 %), Žilinský (17,10 %), Prešovský (15,52 %) a Banskobystrický kraj (13,29 %). Najnižšiu podporu na jedného obyvateľa čerpal z tejto schémy Nitriansky kraj (493,50 eur). Rozsah disparít (pomer medzi najlepším a najhorším krajom) v alokácii štátnej pomoci na jedného obyvateľa dosiahol v sledovanom programovacom období 291,8 %.

V tomto programovacom období je zaujímavé sledovať percentuálny podiel využitých prostriedkov z celkovej výšky zazmluvnených prostriedkov EÚ. Najvyššiu úspešnosť pri získavaní štrukturálnych fondov v danom období vykazuje Žilinský kraj (62,92 %) nasledovaný Košickým (60,93 %) a Nitrianskym krajom (60,38 %). Naopak, najnižšiu úspešnosť vykazuje Bratislavský (39,19 %) a Banskobystrický kraj (50,71 %).

Obr. 19. Čerpanie štrukturálnych fondov (mil. eur) podľa krajov SR v rokoch 2007-2013
Zdroj: NSRR SR (2007-2013b).

Z uvedenej analýzy alokácie čerpaných prostriedkov zo štrukturálnych fondov v programovacom období 2004-2006 vyplýva rovnomernejšia alokácia financií do jednotlivých krajov ako v prípade regionálnej štátnej pomoci (tab. 7), avšak v porovnaní s prvým programovacím obdobím je alokácia financií menej rovnomerná. Kým v prvom programovacom období podiel pri čerpaní štrukturálnych fondov pre najmenej rozvinuté regióny (Prešovský, Banskobystrický a Košický kraj) tvoril 53,91 % zo všetkých čerpaných štrukturálnych fondov, v druhom programovacom období to bolo len 40,87 %. Je to pokles o viac ako 13 %. Je zaujímavé sledovať

relatívne zníženie podpory južných krajov. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím, keď južné kraje (Bratislavský, Trnavský, Nitriansky, Banskobystrický a Košický) získali 69,36 % podielu zo všetkých štrukturálnych fondov, v druhom programovacom období to bolo len 47,79 %. Naopak, podpora smerovala do severných krajov Slovenska. Kým v prvom programovacom období bolo pre severné kraje (Trenčiansky, Žilinský a Prešovský) vyčlenených 30,64 %, v druhom programovacom období to bolo 52,21 %. Preto sa tu vynára otázka, či tento spôsob distribúcie nesúvisí s politickou afinitou rezortu, ktorý nesie hlavnú zodpovednosť za regionálny rozvoj. (V prvom programovacom období predstaviteľ Strany maďarskej koalície a v druhom programovacom období do roku 2010, keď bolo samostatné ministerstvo pre regionálny rozvoj zrušené, predstavitelia Slovenskej národnej strany).

Syntetické hodnotenie vybraných nástrojov regionálnej politiky

Pri syntetickom hodnotení skúmaných nástrojov regionálnej politiky budeme skúmať mieru preferencií jednotlivých krajov. Budeme vychádzať z parciálnych indexov preferencie, pričom ako výsledný syntetický index preferencie (SIP) použijeme vážený aritmetický priemer parciálnych indexov preferencie (IPRŠP, IPŠF1, IPŠF2). Ako váhy použijeme pomery medzi celkovými finančnými prostriedkami alokovanými v rámci troch hodnotených modelových finančných schém. Pre regionálnu štátnu pomoc teda bola zvolená váha 1,42, pre štrukturálne fondy v prvom programovacom období (2004-2006) 1,00 a pre štrukturálne fondy v druhom programovacom období (2007-2013) 4,33.

Tab. 10. Parciálne a syntetický index preferencie krajov modelovými schémami regionálnej politiky v SR

Kraj	IPRŠP	IPŠF1	IPŠF2	SIP
Bratislavský	0,385	0,784	0,690	0,640
Trnavský	2,297	1,073	0,649	1,059
Trenčiansky	1,109	0,495	1,775	1,445
Nitriansky	1,131	0,925	0,608	0,765
Žilinský	1,866	0,667	1,333	1,347
Banskobystrický	0,481	2,174	1,098	1,128
Prešovský	0,198	1,114	1,039	0,873
Košický	0,844	0,760	0,835	0,826

Zdroj: vlastné výpočty.
IPRŠP – index preferencie pre regionálnu štátnu pomoc
IPŠF1 – index preferencie prideľovania finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ (2004-2006)
IPŠF2 – index preferencie prideľovania finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov EÚ (2007-2013)

Z analýzy indexov preferencie vyplýva, že ani jeden kraj sa nevyskytol trikrát v skupine preferovaných krajov (IP väčší ako 1) podľa parciálnych indexov preferencie. Dva výskyty zaznamenali Trenčiansky, Žilinský, Banskobystrický, Trnavský a Prešovský kraj. Jeden výskyt v skupine preferovaných krajov zaregistroval Nitriansky kraj. Ani v jednej zo schém sa medzi preferovanými krajmi nevyskytli Bratislavský a Košický kraj. Podľa syntetického indexu preferencie, zohľadňujúceho rozličnú váhu modelových finančných schém, bol najviac preferovaným Trenčiansky kraj. Druhým najpreferovanejším bol Žilinský a tretím Banskobystrický kraj. Na štvrtom mieste skončil Trnavský kraj. Nasledujú Prešovský a Košický kraj a za nimi Nitriansky kraj. Najmenej preferovaným krajom bol Bratislavský kraj.

Sumarizujúc hodnotenie regionálnej politiky na Slovensku prostredníctvom uvedených troch finančných schém je možné konštatovať, že táto politika neodrážala v plnej miere prioritu zjemnenia polarizácie Slovenska na rozvinutý západ/severozápad a zaostávajúci juhovýchod/východ. Západno-východný gradient sa ešte posilnil. Nasvedčuje tomu podiel na podpore, ktorú z uvedených schém získali dva východoslovenské kraje (Košický a Prešovský) vo vzťahu k ich podielu na počte obyvateľov. V prípade regionálnej štátnej pomoci v rokoch. 2002-2013 je tento pomer 15,08 % (29,2 %), v prípade štrukturálnych fondov v programovacom období rokov 2004-2006 27,4 % (29,2 %) a v prípade štrukturálnych fondov v programovacom období rokov 2007-2013 27,58 % (29,2 %). Znamená to, že východné Slovensko sa ani v jednom prípade nedostalo v úrovni podielu na podpore nad úroveň svojho podielu na počte obyvateľov. Analyzované nástroje regionálnej politiky teda stimulovali skôr prehlbovanie jeho zaostávania za ostatnými krajmi Slovenska.

ZÁVER

Syntetické hodnotenie dynamiky regionálnych disparít v rokoch 2000-2010 sa opiera o integrálny ukazovateľ vypočítaný metódou vzdialenosti od fiktívneho objektu a prostredníctvom mier variability (variačný koeficient a Giniho koeficient). Z vývoja integrálneho ukazovateľa podľa modelu A vyplýva, že regionálne disparity sa na začiatku sledovaného obdobia znížili (do roku 2004) a od roku 2005 začali mierne narastať až kulminovali v roku 2007. V ďalších rokoch 2007-2010 poklesli. Pokles bol teda zaznamenaný aj počas prvých rokov ekonomickej krízy (2009-2010). V roku 2011 bol zaznamenaný nárast regionálnych disparít, ktoré sa v nasledujúcom roku udržali na rovnakej úrovni. Vývoj podľa modelu B vykazuje podobné črty, avšak vývoj podľa modelu C vykazuje vyššiu mieru premenlivosti – rast v rokoch 2003-2004, pokles v roku 2005 a následný rast v roku 2006, pokles v roku 2007 a nárast od roku 2008. Z uvedených poznatkov nie je možné vyvodiť jednoznačný záver o vplyve ekonomickej krízy na dynamiku regionálnych disparít na Slovensku. Ambivalentné tendencie sa prejavujú aj na úrovni parciálnych ukazovateľov. V prípade ôsmich parciálnych ukazovateľov došlo v krízovom období (po roku 2008) k zníženiu regionálnych disparít – ide o nasledovné ukazovatele: miera nezamestnanosti, sociálne dávky okrem naturálnych sociálnych transferov, priemerná mesačná mzda zamestnanca, čisté mesačné peňažné príjmy na osobu, čisté peňažné výdavky na osobu a mesiac, počet dokončených bytov na obyvateľa, čisté disponibilné dôchodky na obyvateľa a bežné dane z dôchodkov, majetku a pod. v eurách na obyvateľa. Pri ostatných sledovaných ukazovateľoch bol zaznamenaný nárast regionálnych disparít. Ukazuje sa, že jednoznačné potvrdenie alebo vyvrátenie hypotézy o vplyve ekonomickej krízy na znižovanie regionálnych disparít bude potrebné podrobiť ďalšiemu skúmaniu.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 1/0325/12 *financovaného grantovou agentúrou VEGA.*

LITERATÚRA

BAŠTOVÁ, M., DOKOUPIL, J. (2010). Negativní dopady přímých zahraničních investic na trh práce města Plzně. *Geografie – sborník České geografické společnosti*, 115, 188-206.

BUČEK, M. (1999). Regional disparities in transition in the Slovak Republic. *European Urban and Regional Studies*, 6, 360-364.
BUČEK, M. (2006). *Regionálny rozvoj – novšie teoretické koncepcie*. Bratislava (Ekonóm).
BUČEK, M., KOVÁČ-GERULOVÁ, L. (2008). Regionálna konvergencia resp. divergencia na pozadí teoretických koncepcií. In *Regionální disparity – jejich pojetí, klasifikace a měření. Sborník přednášek z mezinárodního vědeckého semináře. Šilheřovice 13. – 14. 11*. Ostrava (VŠB – TU), pp. 1-8.
BUČEK, M., REHÁK, Š., TVRDOŇ, J. (2010). *Regionálna ekonómia a politika*. Bratislava (Iura Edition).
BUČEK, M., REHÁK, Š., IVANIČKOVÁ, A. (2011). Regions as strategic factors of dynamics and growth. In Ivanička, K. et al., eds. *Resources of the Slovac Republic as a factor of development strategies in European and global space*. Bratislava (Ekonóm), pp. 193-224.
DŽUPINOVÁ, E., HALÁS, M., HORŇÁK, M., HURBÁNEK, P., KÁČEROVÁ, M., MICHNIAK, D., ONDOŠ, S., ROCHOVSKÁ, A. (2008). *Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska*. Bratislava (Geo-grafika).
HURBÁNEK, P. (2008). Vývoj priestorovej polarizácie na regionálnej úrovni na Slovensku v rokoch 1996-2008. *Geographia Cassoviensis*, 2, 53-58.
IRA, V., FALŤAN, L., PAŠIAK, J., GAJDOŠ, P. (2005). *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku. (príklady vybraných okresov)*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).
IRA, V., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2008). Evaluation of the territorial disparities in selected aspects of life quality in Slovakia. In Gajdoš, P., ed. *Regional disparities in Central Europe*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 156-179.
KLAMÁR, R. (2008). Slovakia and the analysis of its disparities. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, XLV., Folia Geographica*, 12, 145-162.
KLAMÁR, R., ROSIČ, M. (2009). Regional disparities in Prešov region accordnig to the structure of industry. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica*, 14, 121-154.
KLING, J. (2002). Regionálna politika a regionálny vývoj. In Kollár, M., Mesežnikov, G., eds. *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti II*. Bratislava (IVO), pp. 109-126.
KOREC, P. (2004). Faktory podmieňujúce regionálnu diferenciáciu Slovenska. *Acta Universitatis Mathiae Belii, Geografické štúdie*, 12, 76-90.
KOREC, P. (2005). *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Bratislava (Geografika).
KOREC, P. (2009). Regionálna štruktúra Slovenskej republiky a ľudský kapitál jej regiónov. In. Bleha, B., ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí, kontinuita či nová éra?* Bratislava (Geografika), pp. 257-279.
KOREC, P., ONDOŠ, S. (2007). Historické a geografické aspekty regionálnej divergencie na Slovensku. In Kraft, S., Mičková, K., Rypl, J., Švec, P., Vančura, M., eds. *Česká geografie v evropském prostoru*. České Budějovice (JČU), pp. 626-631.
KOREC, P., ONDOŠ, S. (2008). Regionálny vývoj Slovenska v kontexte dekompozície ekonomického agregátu 1997-2005. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, 117-133.

KOREC, P., ONDOŠ, S. (2009). Regional structure of the Slovac Republic in the works of Slovak geographers. In Ira, V., Lacika, J., eds. Slovak geography at the beginning of the 21st century. *Geographia Slovaca*, 26, 121-141.

KRIŽAN, F., LAUKO, V., GURŇÁK, D. (2012). Impact of economic crisis on unemployment in Slovak regions as an expression of regional disparities. In *Geography and geoinformatics: challenge for practise and education*. Brno (Masarykova univerzita), pp. 68-75.

LAPIŠÁKOVÁ, J. (2002). Ukazovatele regionálnych účtov a ich úloha pri tvorbe regionálnej politiky. *Slovenská štatistika a demografia*, 4, 15-21.

LAUKO, V., GURŇÁK, D., KRIŽAN, F. (2010). Časo-priestorové zmeny nezamestnanosti ako prejav regionálnych disparít na Slovensku. In Fňukal, M., Frajer, J., Hercik, J., eds. *Sborník příspěvků z konference 50 let katedry geografie na Přírodovědecké fakultě UP v Olomouci*. Olomouc (PF UP), pp. 403-411.

MATLOVIČ, R. (2004). Prešovský kraj v kontexte vývoja vybraných regionálnych disparít na Slovensku. In Kuzmišin, P., ed. *Podnikateľské prostredie a regionálne aspekty rozvoja, II*. Prešov (Manacon), pp. 88-107.

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2005). Vývoj regionálnych disparít na Slovensku a problémy regionálneho rozvoja Prešovského kraja. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Presoviensis, Folia Geographica*, 8, 66-88.

MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2008). Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. *Regionální studia*, 2, 2-12.

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2008). Regionálne disparity a regionálny rozvoj na Slovensku s osobitným zreteľom na Prešovský kraj. In Rydz, E., Kowalak, A., eds. *Świadomść ekologiczna a rozwój regionalny w Europie Środkowo-Wschodniej*. Słupsk (Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskej), pp. 125-143.

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica*, 18, 8-88.

MICHAELI, E., MATLOVIČ, R., IŠTOK, R., KLAMÁR, R., HOFIERKA, J., MINTÁLOVÁ, T., MITRÍKOVÁ, J. (2010). *Regionálny rozvoj pre geografov*. Prešov (Vydavateľstvo Prešovskej univerzity).

MICHÁLEK, A. (2007). Regionálne mzdové nerovnosti na Slovensku. *Geografický časopis*, 59, 181-209.

MICHÁLEK, A. (2012a). Vybrané metódy merania regionálnych disparít. *Geografický časopis*, 64, 3, 219-235.

MICHÁLEK, A. (2012b). Teoreticko-konceptuálne východiská výskumu priestorových a regionálnych disparít. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 56, 1, 25-43.

MICHÁLEK, A. (2013). Indikátor identifikácie a merania regionálnych disparít (niekoľko poznámok k výberu indikátorov). *Geografický časopis*, 65, 363-381.

MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2013). Theoretical framework for the selection of social indicators characterising regional disparities. *Revue Roumaine de Géographie*, 57, 119-128.

MINARČÍK, P. (2009). Niekoľko poznámok k vybraným aspektom pôsobenia a efektov priamych zahraničných investícií. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 53, 97-106.

Ministerstvo hospodárstva SR (2013). *Zoznam podnikateľských subjektov, ktorým bolo schválené poskytnutie regionálnej pomoci 2002-2013*. [Online]. Dostupné na: http://www.economy.gov.sk/investicne-zmluvy/131775s [cit: 24-10-2013].

NBS (2014). *Štatistika platobnej bilancie: priame zahraničné investície*. [Online]. Dostupné na:http://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/statistika-platobnej-bilancie/priame-zahranicne-investicie [cit: 10-01-2014].

NSRR SR (2007-2013a). *Stav čerpania finančných prostriedkov v PO 2004-2006. Centrálny koordinačný orgán*. [Online]. Dostupné na: http://www.nsrr.sk/sk/programovacie-obdobie-2004-2006/stav-cerpania-financnych-prostriedkov-v-po-2004-2006/ [cit: 24-10-2013].

NSRR SR (2007-2013b). *Stav čerpania finančných prostriedkov v PO 2007-2013. Centrálny koordinačný orgán.* [Online]. Dostupné na: http://www.nsrr.sk/cerpanie/ [cit: 10-01-2014].

NOVOTNÝ, J. (2004). *Společensko-ekonomická diferenciace světa se zvláštním důrazem k rozdílům regionálním*. Dizertačná práca, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha.

NOVOTNÝ, J. (2006). Negativní vlivy spoločensko-ekonomických nerovnomerností a mechanizmy jejich regulace: argumenty z rozvojových zemí. *Ekonomický časopis*, 54, 709-724.

RAJČÁKOVÁ, E. (2005). *Regionálny rozvoj a regionálna politika*. Bratislava (UK).

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2002). Postavenie okresov a krajov Slovenska z hľadiska hodnotenia vybraných sociálnych a ekonomických znakov. *Geographia Slovaca*, 18, 167-175.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2009). Regionálne disparity na Slovensku. *Geographia Cassoviensis, III.*, 2, 142-149.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2010). Regionálne disparity na Slovensku a ich riešenie prostredníctvom politiky súdržnosti EÚ v období 2007-2013. In Fňukal, M., Frajer, J., Hercik, J., eds. *50 let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci*. Olomouc (PF UP), pp. 523-532.

RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2012). Regionálne disparity a konkurencieschopnosť regiónov Slovenska. In Klímová, V., Žítek., V., eds. *XV. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách*. Brno (Masarykova univerzita), pp. 59-68.

SLOBODA, D. (2006). *Slovensko a regionálne rozdiely – teórie, regióny, indikátory, metódy*. Bratislava (Konzervatívny inštitút M.R. Štefánika).

SLOBODNÍKOVÁ, O. (2010). Analýza vybraných socioekonomických a environmentálnych ukazovateľov v krajoch SR v období 1998-2008 v kontexte regionálnych disparít. *Geographia Cassoviensis, IV.*, 2, 201-205.

SMITH, N. (1984). *Uneven development. Nature, capital and the production of space*. Oxford (Blackwell).

Správa o čerpaní štátnej pomoci vo forme investičných stimulov a investičnej pomoci podľa zákona č. 565/2001 Z. z. o investičných stimuloch a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a podľa zákona č. 561/2007 Z. z. o investičnej pomoci a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. Materiál na rokovanie vlády SR č. UV-46302/2010 dňa 12.1.2011. [Online]. Dostupné na: http://www.rokovanie.sk/ [cit: 24-10-2013].

STANKOVIČOVÁ, I., VOJTKOVÁ, M. (2007). *Viacrozmerné štatistické metódy s aplikáciami*. Bratislava (Iura Edition).

SZÉKELY, V. (2004). Regional disparities in Slovakia. *Geopolitical Studies: Central and Eastern Europe at the Threshold of the European Union-an Opening Balance*, 12, 233-245.
ŠÚ SR (2009). *Štatistická ročenka regiónov Slovenska 2008*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
ŠÚ SR (2010). *Štatistická ročenka regiónov Slovenska 2009*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
ŠU SR (2013a). *Databáza regionálnej štatistiky*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 24-10-2013].
ŠU SR (2013b). *Databáza regionálnej štatistiky*. [Online]. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=1724 [cit: 24-10-2013].
ŠTIKA, R. (2004). Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje. *Geografie - sborník České geografické společnosti*, 109, 15-26.
TVRDOŇ, J.(2002). *Regionálne disparity a ich obmedzovanie v období integrácie SR do EÚ*. Bratislava (Ústav svetovej a slovenskej ekonomiky SAV).
TVRDOŇ, J., HAMALOVÁ, M., ŽÁRSKA, E. (1995). *Regionálny rozvoj*. Bratislava (Ekonóm).
TVRDOŇ, J., KMECOVÁ, Z. (2007). Implikácia regionálne disparity vs. absorpčná schopnosť. In *Národná a regionálna ekonomika VI*. Košice (EF TU), pp. 429-433.
ÚPSVAR. (2013). *Vývoj počtu poberateľov sociálnych dávok*. [Online]. Dostupné na: http://www.upsvar.sk/statistiky/socialne-veci-statistiky.html?page_id=10826 [cit: 24-10-2013].
VITURKA, M. (2010). Regionální disparity a jejich hodnocení v kontextu regionální politiky. *Geografie-sborník České geografické společnosti*, 115, 131-143.
VÝROSTOVÁ, E. (2010). *Regionálna ekonomika a rozvoj*. Bratislava (Iura Edition).
WILKINSON, R., PICKETT, K. (2010). *The spirit level. Why equality is better for everyone*. London (Penguin Books).
WILLIAMSON, G. (1965). Regional inequality and the process of national development: a description of patterns. *Economic Development and Cultural Change*, 13(4), 3-45.
WOKOUN, R., MALINOVSKÝ, J., DAMBORSKÝ, M., BLAŽEK, J. (2008). *Regionální rozvoj: východiska regionálního rozvoje, regionální politika, teorie, strategie a programování*. Praha (Linde).
Zákon č. 565/2001 Z.z. o investičných stimuloch a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
Zákon č. 561/2007 Z.z. o investičnej pomoci a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
Zásady regionálnej politiky Slovenskej republiky. *Uznesenie vlády SR č. 725/2000. zo dňa 13.9.2000*. [Online]. Dostupné na: www.build.gov.sk/mvrrsr/source/document/001436.pdf [cit: 09-08-2013].

DYNAMICS OF REGIONAL DISPARITIES IN SLOVAKIA BEFORE AND AFTER THE ECONOMIC CRISES AND THEIR SOLUTION USING SELECTED REGIONAL POLICY INSTRUMENTS

The study focuses on examining the dynamics of regional disparities in terms of selected indicators during the years 2000-2012. We pay attention to the development of regional disparities in Slovakia and to the impacts of the financial crisis, which were also felt by the Slovak economy in 2008. We studied 19 indicators, while each of them was given equal weight: unemployment rate, social benefits (other than social transfers in kind) per capita, average monthly wage, net cash monthly income per capita, net cash monthly costs per cap-

ita, incomes of the health insurance companies from the insurance payments per capita, foreign direct investment per capita, dwellings completed per thousand inhabitants, gross fixed capital per capita, enterprises with 250 or more employees per 1000 inhabitants, profit-oriented organisations per 1000 inhabitants, tradesmen per 1000 inhabitants, regional GDP per capita, net disposable income per capita, expenditures on research and development, current taxes on income, wealth, etc. per capita, legal entities per 1000 inhabitants, corporations per 1000 inhabitants, and cooperatives per 1000 inhabitants.

Synthetic evaluation of regional disparities dynamics in 2000-2010 is based on the integral indicator calculated by using the distance from the fictitious object (Tabs. 1, 2 and 3) and by means of measures of variability (i.e. the coefficient of variation – Tab. 4 and Gini coefficient – Tab. 5). In terms of the model A, the development of integral indicator shows that regional disparities decreased at the beginning of the analysed period (till 2004) and from 2005, they began to increase slightly and they reached the peak in 2007. During the next years 2007-2010, the mitigation in regional disparities occurred. Thus, the decrease was also recorded during the first years of the economic crisis (2009-2010). In 2011, an increase in regional disparities was recorded and they remained at the same level also during the following year. In terms of the model B, development of the integral indicator shows similar features. However, in terms of the model C, we observe a higher degree of variability, i.e. the growth during the years 2003-2004, decrease in 2005, and subsequent growth in 2006. The findings of this study demonstrate that the economic crisis had an impact on the dynamics of regional disparities in Slovakia.

Certain conclusions can also be drawn based on the development of partial indicators. In case of eight partial indicators, the reduction in regional disparities occurred in the crisis period (year 2008). These indicators include unemployment rate, social benefits (other than social transfers in kind), the average monthly wage, net cash monthly income per capita, net cash monthly costs per capita, dwellings completed per thousand inhabitants, net disposable income per capita, and current taxes on income, wealth, etc. per capita. In terms of other indicators, regional disparities increased.

Key words: regional disparities, dynamics, economic crises, regional policy, Slovakia

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

REGIONÁLNE DISPARITY NA SLOVENSKU V KONTEXTE KOHÉZNEJ POLITIKY EÚ 2007-2013

*Eva Rajčáková, Angelika Švecová**

ÚVOD

Významným znakom regionálnej štruktúry Slovenska sú regionálne rozdiely, ktoré sa začali formovať už v predtransformačnom období. V čase ekonomickej a sociálnej transformácie spoločnosti sa regióny s rozdielnym polohovým, prírodným, demografickým, hospodárskym a sociálnym potenciálom, infraštruktúrnou vybavenosťou a rozdielnou schopnosťou reagovať na podmienky trhovej ekonomiky rozvíjali diferencovane. Dôležitú úlohu zohrali aj tendencie globálneho svetového vývoja, ktoré, najmä v čase finančnej a hospodárskej krízy, negatívne ovplyvnili nielen vývoj a stav makroekonomického a sociálneho prostredia, ale aj rozvoj regiónov a prispeli k prehlbovaniu regionálnych disparít. Výsledkom komplexu zložitých procesov, ktoré na Slovensku determinujú rozvoj regiónov, sú regionálne rozdiely (disparity), zreteľné na všetkých hierarchických úrovniach regiónov.

Jednou z možností, ako prekonať hlavné problémy regionálnej štruktúry Slovenska, najmä „zastavenie“ a zmiernenie ďalšieho prehlbovania regionálnych disparít, je cielená a účinná regionálna politika, zameraná na podporu efektívneho využívania endogénnych zdrojov regiónov spolu s využívaním nástrojov kohéznej politiky EÚ v rokoch 2007-2013. Kohézna politika, v súlade s platnými cieľmi, nástrojmi a programovými dokumentmi národnej úrovne (Národný strategický referenčný rámec 2007-2013; ďalej NSRR 2007-2013, operačné programy; ďalej OP) je zameraná na riešenie identifikovaných kľúčových disparít a podporu rozvoja troch hlavných oblastí: 1. infraštruktúra a regionálna dostupnosť, 2. vedomostná ekonomika a 3. ľudské zdroje v územne oprávnených regiónoch NUTS 2 a NUTS 3.

CIEĽ, POUŽITÉ METÓDY A ZDROJE

Cieľom štúdie je poukázať na regionálne disparity na Slovensku prostredníctvom vybraných indikátorov, ktoré sa viažu k trom strategickým a špecifickým prioritám NSRR 2007-2013 a poukázať na vývoj regionálnych disparít v kontexte využívania exogénnych nástrojov – finančných zdrojov EÚ, ktoré sú v procese implementácie projektov, realizovaných v rámci jednotlivých OP alokované v krajoch SR. Observačnými jednotkami sú, vzhľadom na oprávnenosť čerpania nástrojov kohéznej politiky EÚ v rokoch 2007-2013, kraje SR a referenčným obdobím roky 2007 a 2012. Pri HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily (ďalej PKS) vzhľadom na dostupnosť dát boli v analýzach zohľadnené roky 2007 a 2010. Pre stanovenie regionálnych disparít boli použité oficiálne zdroje štatistických dát (ŠÚ SR, Centrálny koordinačný orgán).

* Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
rajcakova@fns.uniba.sk, asvecova@fns.uniba.sk

Výber indikátorov na stanovenie regionálnych disparít vychádzal z tematického zamerania strategických (tab. 1) a špecifických priorít NSRR 2007-2013. Podľa zamerania a charakteru indikátorov (tab. 3, 5 a 7) sme vyjadrili regionálne disparity pre nasledovné oblasti: infraštruktúra a regionálna dostupnosť (parciálne oblasti dopravná infraštruktúra, životné prostredie, ostatná infraštruktúra); vedomostná ekonomika (parciálne oblasti výskum a vývoj, ekonomická výkonnosť) a ľudské zdroje (parciálne oblasti demografická charakteristika, sociálna úroveň), ktoré boli zároveň východiskom pre stanovenie celkových regionálnych disparít. Kraje mohli teoreticky dosiahnuť maximálny počet 3 900 bodov, z toho v oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť 2 000, vedomostná ekonomika 1 000 a v oblasti ľudské zdroje 900 bodov.

Na hodnotenie regionálnych disparít bola použitá metóda dynamickej medziregionálnej komparácie. Pozícia krajov v regionálnej štruktúre Slovenska je podložená multikriteriálnym rozhodovaním s použitím bodovej metódy. Základom analýzy je matica *Z*, pričom riadky matice *Z* zodpovedajú jednotlivým alternatívam a stĺpce matice *Z* jednotlivým hodnotiacim kritériám. Pre porovnanie údajov sú všetky kritériá transformované podľa vzťahu:

$$R_{ij} = \frac{\max z_{ij}}{z_{ij}},$$

kde max z_{ij} je maximálny prvok v danom stĺpci, z_{ij} je pôvodný prvok v danom stĺpci.

Následne sú jednotlivé prvky transformované tak, aby nadobúdali hodnoty od 0 po 1. Normalizácia bola vykonaná na základe vzťahu:

$$r_{ij} = \frac{z_{ij} - d_j}{h_{ij} - d_j},$$

kde d_j je minimálny prvok v danom stĺpci h_j je maximálny prvok v danom stĺpci.

Po maximalizácii, normalizácii a pridelení bodových hodnôt bola určená pozícia krajov v regionálnej štruktúre Slovenska. Pre určenie veľkosti regionálnych disparít boli použité štandardné nástroje na meranie nerovností – variačné rozpätie, smerodajná odchýlka a Giniho koeficient. Regionálne disparity sú v súlade s NSRR 2007-2013 vyjadrené pre tri uvedené oblasti, ktoré sú zároveň zohľadnené aj v komplexnom vyjadrení regionálnych disparít.

Bodové skóre regionálnych disparít umožnilo typizáciu krajov Slovenska na *dynamicky sa rozvíjajúce* (2 001-3 170 bodov), *rozvíjajúce sa* (1 501-2 000 bodov), *mierne sa rozvíjajúce* (1 251-1 500 bodov), *čiastočne stagnujúce* (1 001-1 250 bodov) a *stagnujúce* (912-1 000 bodov).

Analýza čerpania finančných prostriedkov z kohézneho fondu (ďalej KF) a štrukturálnych fondov (ďalej ŠF) vychádza z oficiálnych údajov Centrálneho koordinačného orgánu (ďalej CKO) k 30.10.2013. Realizované výdavky v členení podľa OP, prioritných osí a opatrení boli pomerne rozpočítané na úrovni krajov Slovenska podľa počtu obyvateľov a územnej oprávnenosti. Následne boli realizované výdavky rozpočítané a analyzované v členení podľa strategických a špecifických priorít NSRR 2007-2013. Do analýzy nebol začlenený OP Technická pomoc a tiež všetky opatrenia, týkajúce sa technickej pomoci v jednotlivých OP. Grafickým výstupom sú obrázky spracované v programe Arc GIS.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ REGIONÁLNYCH DISPARÍT A KOHÉZNEJ POLITIKY V SR

Problematika regionálnych disparít sa stala aktuálnou témou pre výskum vo viacerých vedných disciplínach najmä od začiatku transformačného obdobia, ako to uvádzajú vo svojich prácach viacerí autori. Korec (2005, p. 12) zdôrazňuje, že „príčinu narastajúceho záujmu o regionálnu štruktúru je v prvom rade potrebné spájať s otázkami územnej diferenciácie, teda s každodennými problémami ekonomického a sociálneho života regiónov". Matlovič a Matlovičová (2005, p. 66) konštatujú, že „geografická spoločnosť venuje pozornosť regionálnym disparitám najmä v súvislosti so skúmaním transformácie geografickej organizácie, ku ktorej dochádza pod vplyvom spoločensko-ekonomických zmien a globalizačných procesov v ostatných 15 rokoch". Michaelli et al. (2010, p. 173) podčiarkuje skutočnosť, že sprievodným znakom transformačného procesu je prehlbenie regionálnych disparít, koncentrácia sociálnych a ekonomických problémov, ktoré sa prejavujú v priestorovej diferenciácii rozvinutých a zaostávajúcich regiónov. Podobný názor zastávajú aj Rajčáková a Švecová (2002, p. 167), keď uvádzajú, že „výrazná a neustále sa prehlbujúca priestorová diferenciácia ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov je špecifickým znakom regionálnej štruktúry Slovenska". Viacerí autori (napr. Rajčáková 2009, p. 99, Buček et al. 2010, p. 116) poukazujú na diferencovaný vplyv rôznych faktorov na formovanie regionálnych disparít. Gajdoš (2005, p. 26) regionálne disparity považuje za "produkt pôsobenia viacerých faktorov" a vyzdvihuje ich závislosť „od rozvojových disponibilít potenciálu a rozdielnych pozícií, z ktorých regióny vstupovali do transformačného procesu."

Samotné chápanie regionálnych rozdielov nie je jednotné. Matlovič et al. (2008, p. 2) chápu regionálne rozdiely ako „rozdiely v stupni sociálno-ekonomického rozvoja regiónov, ktoré sú dôsledkom jeho nerovnomernosti" a zároveň vyzdvihujú potrebu „interdisciplinárneho prístupu k výskumu regionálnych disparít, ktorý najlepšie vystihuje komplexnosť problematiky" (Matlovič a Matlovičová 2011, p. 9). Ďalší autori (Gorzelak a Kuklinski 1992 in Buček et al. 2010, Korec 2005, Rajčáková 2009, Buček et al. 2010, Klamár 2011 a iní.) spájajú štúdium regionálnych disparít v podmienkach Slovenska s regionálnym rozvojom a regionálnou politikou. Za najvýznamnejší exogénny faktor súčasného obdobia, ktorý môže ovplyvniť stav regionálnych disparít a viesť k ich zmierňovaniu, považujú štátnu a európsku regionálnu politiku. Tieto myšlienky sa uplatňujú aj v cieľoch a úlohe nástrojov regionálnej politiky. Za dôležité nástroje regionálnej politiky súčasného obdobia sú považované finančné nástroje – fondy EÚ, ktoré sa implementujú v súlade s pravidlami a podmienkami prijatých programových dokumentov kohéznej politiky v rokoch 2007-2013 s cieľom vyrovnávať sociálno-ekonomickej úrovne regiónov a zmierňovať regionálne disparity.

V nadväznosti na vytýčený cieľ programového dokumentu NSRR 2007-2013, ktorým je *„výrazne zvýšiť do roku 2013 konkurencieschopnosť a výkonnosť regiónov, slovenskej ekonomiky a zamestnanosť pri rešpektovaní trvalo udržateľného rozvoja"* (NSRR 2007-2013, p. 67) je rozvojová stratégia postavená na troch strategických prioritách a ich cieľoch (tab. 1), ktoré sa napĺňajú prostredníctvom spolufinancovania projektov implementovaných v rámci jednotlivých OP.

Tab. 1. Strategické priority NSRR 2007-2013

Strategická priorita	Cieľ strategickej priority
1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť	Zvýšenie hustoty vybavenia regiónov infraštruktúrou a zvýšenie efektívnosti s ňou súvisiacich verejných služieb
2. Vedomostná ekonomika	Rozvoj zdrojov trvalo udržateľného ekonomického rastu a zvyšovanie konkurencieschopnosti priemyslu a služieb
3. Ľudské zdroje	Zvýšenie zamestnanosti, rast kvality pracovnej sily pre potreby vedomostnej ekonomiky a zvýšenie sociálnej inklúzie rizikových skupín

Zdroj: Národný strategický referenčný rámec (2013).

Stratégia, priority a ciele NSRR 2007 – 2013 sú implementované prostredníctvom 11 OP: Informačná spoločnosť (OPIS), Konkurencieschopnosť a hospodársky rast (OPKaHR), Výskum a vývoj (OPVaV), Vzdelávanie (OPV), Životné prostredie (OPŽP), Bratislavský kraj (OPBK), Doprava (OPD), Zamestnanosť a sociálna inklúzia (OPZaSI), Zdravotníctvo (OPZ), Regionálny OP (ROP) a Technická pomoc (OPTP). V súlade s cieľmi kohéznej politiky, prioritnými osami a opatreniami OP „smerujú" finančné prostriedky do krajov Slovenska prostredníctvom implementácie konkrétnych projektov.

REGIONÁLNE DISPARITY NA SLOVENSKU

Oblasť infraštruktúra a regionálna dostupnosť

V oblasti infraštruktúry a regionálnej dostupnosti sa v analyzovaných rokoch 2007 a 2012 prejavujú regionálne rozdiely podľa krajov Slovenska, čo vyjadruje rozdielne bodové skóre a diferencovaná hodnota štandardných ukazovateľov regionálnych disparít.

Podľa parciálnych ukazovateľov dopravnej infraštruktúry najvyššie bodové skóre v rokoch 2007 aj 2012 dosiahli Bratislavský (rok 2007 254,7; rok 2012 255,6 bodov) a Trnavský (rok 2007 169; rok 2012 179,8 bodov) kraj. Ide o kraje s rozvinutou dopravnou infraštruktúrou, koncentráciou multimodálnych koridorov (IV. a Va.) a dobrou dostupnosťou, ktorá od počiatku transformačného obdobia výrazne determinovala úspešnosť reštrukturalizácie ekonomického a sociálneho prostredia, vstup zahraničného kapitálu a v súčasnosti pozitívne ovplyvňuje rozvoj regionálnej ekonomiky a určuje dominantnú pozíciu oboch krajov v regionálnej štruktúre Slovenska. Kraje dosahujú najvyššiu hustotu cestnej siete (rok 2012 Bratislavský 39,45 km/100 km^2, Trnavský 47,09 km/100 km^2), nadpriemernú dĺžku a hustotu diaľnic a diaľničných privádzačov (Bratislavský 113,565 km; 5,54 km/100 km^2, Trnavský 67,242 km; 2,25 km/100 km^2). V Bratislavskom kraji je aj najvyššia hustota prevádzkovaných železničných tratí (11,45 km/100 km^2). Druhú skupinu v hodnotení dopravnej infraštruktúry tvoria Trenčiansky, Košický a Nitriansky kraj, ktoré v roku 2007 dosiahli bodové skóre od 112,5 (Košický kraj) do 137,6 bodov (Trenčiansky kraj) a svoju pozíciu si zachovali aj v roku 2012 (Trenčiansky kraj 138,2, Košický kraj 115,7 bodov – tab. 2). Budovanie rýchlostných ciest sa odrazilo v hustote cestnej siete (41,02 km/100 km^2), dĺžke a hustote rýchlostných ciest (67,97 km/100 km^2), čo viedlo v roku 2012 k pomerne výraznému nárastu počtu bodov Nitrianskeho kraja (132,7). Aj napriek kvalitatívnemu a kvantitatívnemu posunu, ktorý je výsledkom vybudovaných úsekov diaľnic a rýchlostných ciest

v posledných rokoch, najnižšie bodové skóre v roku 2012 dosiahli Banskobystrický (72,1), Žilinský (33,1) a Prešovský (41,6) kraj (tab. 2). Uvedené kraje majú najnižšiu hustotu cestnej siete (Žilinský 29,96, Banskobystrický 33,96, Prešovský 35,23 km/100 km^2), diaľnic (Žilinský 1,28, Banskobystrický 1,11, Prešovský 1,01 km/100 km^2) a hustotu prevádzkovaných železničných tratí (Žilinský 5,80, Banskobystrický 7,09, Prešovský 4,68 km/100 km^2). Podľa parciálneho ukazovateľa dopravnej infraštruktúry dosiahli 6. až 8. pozíciu v rámci krajov SR. Priemerná hodnota, variačné rozpätie, smerodajná odchýlka a Giniho koeficient poukazujú na veľmi mierne vyrovnávanie regionálnych rozdielov (tab. 3), čo je dôsledok výstavby a prevádzky nových diaľničných úsekov, rýchlostných ciest a celkového rastu hustoty cestnej siete. Ku skvalitneniu dopravnej infraštruktúry nesporne prispeli aj projekty spolufinancované z eurofondov.

Tab. 2. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť – regionálne disparity (počet bodov)

Kraj	Rok 2007				Rok 2012			
	Dopravná infraštruktúra	Životné prostredie	Ostatná infraštruktúra	Spolu	Dopravná infraštruktúra	Životné prostredie	Ostatná infraštruktúra	Spolu
Bratislavský	254,7	553,8	574,4	1 383,1	255,6	510,0	623,4	1 388,9
Trnavský	169,0	532,2	314,3	1 015,5	179,8	395,2	333,3	908,4
Trenčiansky	137,6	184,1	257,7	579,4	138,2	242,4	246,8	627,3
Nitriansky	119,2	424,0	211,1	754,3	132,7	376,0	242,3	751,0
Žilinský	32,2	273,9	350,9	657,0	33,1	295,4	387,9	716,4
Banskobystrický	55,6	420,8	454,3	930,7	72,1	360,2	400,8	833,1
Prešovský	35,7	443,1	422,8	902,6	41,6	432,2	371,2	845,0
Košický	112,5	140,3	258,5	511,3	115,7	243,9	145,1	504,8

Zdroj: ŠÚ SR (2014a, 2014d, 2014h, 2014ch, 2014j, 2014m, 2014v), výpočty autorov.

Kvalitatívne zmeny nastali najmä v zásobovaní obyvateľstva vodou z verejných vodovodov (rok 2012 max. Bratislavský kraj 96,8 %, min. Prešovský kraj 78,7 %) a v podiele obyvateľov napojených na kanalizačnú sieť (rok 2012 max. Bratislavský kraj 87,4 %, min. Nitriansky kraj 50,2 %). K výstavbe a modernizácii vodovodnej a kanalizačnej siete výrazne prispeli aj štrukturálne nástroje EÚ. Smerodajná odchýlka a Giniho koeficient poukazujú na zmiernenie regionálnych disparít analyzovaných ukazovateľov (tab. 3).

Produkcia komunálneho odpadu sa mierne zvýšila takmer vo všetkých krajoch SR, avšak pri rastúcom podiele separovaných zložiek (rok 2012 max. Bratislavský kraj 11,37 %, min. Nitriansky kraj 6,15 % – ŠÚ SR 2014h) a zhodnocovaní (rok 2012 max. Bratislavský kraj 63,36 %, min. Prešovský kraj 11,90 % – ŠÚ SR 2014h) komunálneho odpadu. Postupne sa znižuje produkcia tuhých a plynných emisií vo všetkých krajoch SR. Uplatňovanie priorít politiky ochrany životného prostredia spolu s využívaním nástrojov kohéznej politiky EÚ prispeli v posledných piatich rokoch k budovaniu technickej infraštruktúry a rozvoju odpadového hospodárstva, čo sa prejavilo v zmiernení regionálnych rozdielov podľa všetkých analyzovaných ukazovateľov. V roku 2012 najvyššie bodové skóre v parciálnej oblasti životné prostredie dosiahli Bratislavský (510), Prešovský (432,2), Trnavský (395,2),

Tab. 3. Variačné rozpätie, priemerná hodnota, smerodajná odchýlka a Giniho koeficient pre ukazovatele oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť

Rok	2007				2012			
Ukazovateľ	1	2	3	4	1	2	3	4
Dopravná infraštruktúra								
Hustota cestnej siete (km/100 km^2)	37,7	17,20	5,1	0,1379	38,0	17,10	5,1	0,1371
Hustota diaľnic a rýchlostných ciest (km/100 km^2)	1,3	5,36	1,7	0,6885	1,8	5,09	1,5	0,4440
Hustota prevádzkovaných železničných tratí (km/100 km^2)	7,9	7,08	2,2	0,2176	7,8	6,77	2,1	0,2126
Životné prostredie								
Podiel obyvateľov zásobovaných vodou z verejných vodovodov (%)	85,8	25,70	9,5	0,1247	87,5	18,00	5,3	0,0956
Podiel obyvateľov napojených na verejnú kanalizačnú sieť (%)	56,7	41,30	12,2	0,1648	62,7	37,20	10,0	0,1310
Produkcia komunálneho odpadu na obyvateľa (kg)	315,3	209,84	71,6	0,1878	314,6	173,15	59,9	0,1853
Podiel separácie komunálneho odpadu (%)	6,6	4,84	1,9	0,2191	9,6	7,05	2,2	0,1936
Percento zhodnocovaného kom. odpadu (%)	12,9	50,99	15,9	0,5632	24,6	51,46	18,1	0,4091
Produkcia tuhých emisií (t/km^2)	0,7	0,65	0,3	0,2669	0,7	0,61	0,2	0,2533
Produkcia oxidu siričitého (t/km^2)	2,0	7,29	2,6	0,6777	1,9	8,86	3,1	0,7445
Produkcia oxidu dusíka (t/km^2)	1,2	2,57	1,0	0,4902	1,1	2,36	0,8	0,4537
Produkcia oxidu uhoľnatého (t/km^2)	3,5	15,81	5,4	0,6274	3,5	15,41	5,2	0,6170
Ostatná infraštruktúra								
Počet miest v zariadeniach sociálnej starostlivosti na 1 000 obyv.	7,5	1,99	0,8	0,1167	8,9	3,09	1,1	0,1282
Počet kultúrnych zariadení na 10 000 obyv.	4,3	3,68	1,0	0,1896	3,9	2,67	0,8	0,1696
Počet gymnázií na 1 000 obyv. vo veku 15-19	6,6	7,90	2,3	0,2211	7,8	10,50	3,1	0,2238
Počet SOŠ na 1 000 obyv. vo veku 15-19	14,6	9,30	2,6	0,1467	14,6	10,50	3,1	0,1644
Počet lôžok v zdravotníckych zariadeniach na 1 000 obyv.	8,8	4,36	1,3	0,1457	8,2	4,39	1,4	0,1521
Počet zdravotníckych zariad. na 1 000 obyv.	2,5	0,75	0,2	0,1072	2,4	0,66	0,2	0,1035
Počet návštevníkov v ubyt. zariadeniach	472 219	659 799	234 374	0,3337	471 758	721 376	258 850	0,3582
Počet prenocovaní návštevníkov v ubyt. zariadeniach	1 445 829	1 739 034	630 454	0,3075	1 363 525	1 694 560	631 247	0,3225

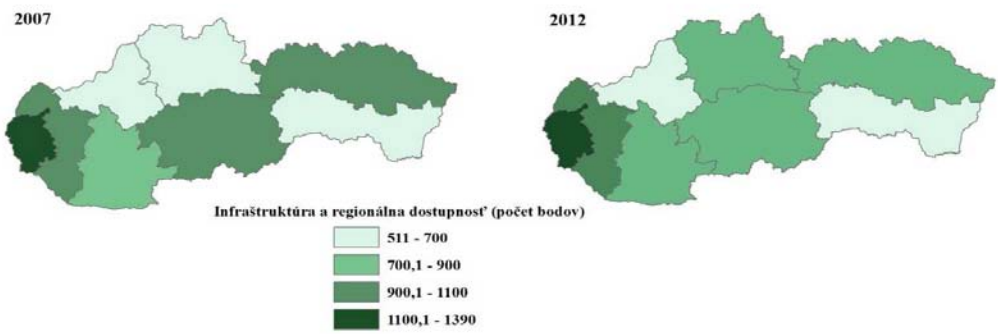
Vysvetlivky: 1 – Priemerná hodnota, 2 – Variačné rozpätie, 3 – Smerodajná odchýlka, 4 – Giniho koeficient
Zdroj: ŠÚ SR (2014a, 2014d, 2014h, 2014ch, 2014j, 2014m, 2014v), výpočty autorov.

Nitriansky (376) a Banskobystrický (360,2) kraj, menej ako 300 bodov Žilinský, Trenčiansky a Košický kraj (tab. 2). Je to dôsledok pretrvávajúcej nadpriemernej produkcie tuhých a plynných emisií z priemyslu, energetiky a dopravy v Žilinskej kotline a strednopovažskom podolí a vysokého podielu využívania tuhého paliva.

Hodnoty smerodajnej odchýlky, variačného a Giniho koeficientu v rokoch 2007 a 2012 poukazujú na zmierňovanie rozdielov na úrovni krajov v parciálnej oblasti životné prostredie (tab. 3).

Tretia skupina ukazovateľov v oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť, označená ako ostatná infraštruktúra, zohľadňuje vybavenosť krajov vybranými zariadeniami vzdelávania, zdravotníckej a sociálnej starostlivosti a kultúrnymi inštitúciami. Vstupnými dátami boli aj návštevnosť a prenocovania návštevníkov v ubytovacích zariadeniach. V roku 2012 najvyššie bodové skóre podľa ukazovateľov tzv. ostatnej infraštruktúry dosiahli Bratislavský (623,4), Banskobystrický (400,8), Žilinský (387,9), Prešovský (371,2) a Trnavský (333,3) kraj (tab. 2). Dominantná pozícia Bratislavského kraja je ovplyvnená koncentráciou vzdelávacích a kultúrnych inštitúcií a zdravotníckych zariadení celoštátneho významu. Bratislavský kraj je regiónom cestovného ruchu medzinárodného významu s najvyššou návštevnosťou. Pozícia ostatných krajov je dôsledkom koncentrácie vzdelávacích inštitúcií a zdravotníckych zariadení (nad-) regionálneho významu a je tiež ovplyvnená skutočnosťou, že sa v rámci krajov nachádzajú regióny cestovného ruchu s národným a nadregionálnym významom s nadpriemernými hodnotami návštevnosti a prenocovaní.

V parciálnej oblasti ostatná infraštruktúra sa zvýšili regionálne disparity v ukazovateľoch lôžkovej kapacity na 1 000 obyvateľov v sociálnych a zdravotníckych zariadeniach, ďalej v návštevnosti a počte prenocovaní v ubytovacích zariadeniach, čo je v prvom prípade dôsledkom racionalizácie a zavedenia úsporných opatrení v zdravotníctve a sociálnych službách a v prípade cestovného ruchu dôsledkom zníženej návštevnosti nielen v menej významných, ale aj v regiónoch cestovného ruchu medzinárodného významu.

Obr. 1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť – regionálne disparity

Zdroj: ŠÚ SR (2014a, 2014d, 2014h, 2014ch, 2014j, 2014m, 2014v), výpočty autorov.

V rokoch 2007 aj 2012 mali dominantné postavenie v regionálnej štruktúre Slovenska podľa získaného bodového skóre v oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť Bratislavský (rok 2007 1 382,9, rok 2012 1 388,9) a Trnavský (rok 2007 1 015,5 rok 2012 908,4) kraj. Zmeny nastali v oslabení pozície Banskobystrického (rok 2007 931,7 rok 2012 833,1 bodov) a Prešovského (rok 2007 901,6, rok 2012 845 bodov – tab. 2, obr. 1) kraja. Stav bol predovšetkým spôsobený reformami poskytovania služieb zdravotnej starostlivosti, ukončením činnosti niektorých zdravotníckych zariadení, zníženou finančnou podporou a následným zrušením viacerých zariadení kultúry a potrebám nezodpovedajúcich zariadení sociálnej starostlivosti. Oproti roku 2007 sa posilnila pozícia Žilinského kraja, kde sa dobudovali úseky diaľnice, v súlade s potrebami regionálneho hospodárstva sa rozvíjala sieť stredných škôl a vznikli nové fakulty vysokých škôl. Pozícia Trenčianskeho (rok 2007 579,4, rok 2012 627,3 bodov) a Košického (rok 2007 511,3 rok 2012 504,8 bodov) kraja aj napriek dobudovaniu dopravnej infraštruktúry zostáva zachovaná. Kraje predstavujú najslabšie články regionálnej štruktúry Slovenska v oblasti infraštruktúry a regionálnej dostupnosti, čo je spôsobené nadpriemernými hodnotami produkcie znečisťujúcich tuhých a plynných emisií a nízkou návštevnosťou v ubytovacích zariadeniach cestovného ruchu.

Hodnota štandardných ukazovateľov naznačuje pozitívny stav v oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť v období rokov 2007-2012, ktorým je zmiernenie regionálnych rozdielov (tab. 3).

Oblasť vedomostná ekonomika

Vedomostná ekonomika zohľadňuje indikátory, ktoré vyjadrujú stav výskumu a vývoja a ekonomickej výkonnosti krajov SR. Podľa ukazovateľov parciálnej oblasti výskum a vývoj je zrejmý nárast podielu domácností s prístupom na internet vo všetkých krajoch, najvýraznejšie v Žilinskom (rok 2007 40,9 %, rok 2012 76,8 %, t. j. o 35,9 percentuálnych bodov) a Trnavskom (rok 2007 36,5 %, rok 2012 74,1 %, t. j. o 37,6 percentuálnych bodov) kraji, s najvyšším podielom v Bratislavskom kraji (84 %). K rozvoju vedomostnej ekonomiky prispieva výskum a vývoj. Napriek rastúcemu objemu financovania výskumu a vývoja v posledných rokoch nedosahuje podiel výdajov z HDP na celoštátnej (rok 2007 0,38 %, rok 2010 0,52 %) a regionálnej úrovni priemer EÚ (2 %). Regionálne rozdiely odrážajú pretrvávajúcu a silnú koncentráciu odvetvovo diverzifikovaných vedecko-výskumných inštitúcií a kapacít v hlavných výskumných centrách, na vysokých školách a vo výskume súkromného sektora v Bratislavskom (1,14 % regionálneho HDP), Košickom (0,71 %) a Trenčianskom (0,74 %) kraji. V Bratislavskom kraji sa koncentruje 23,42 % zamestnancov výskumu a vývoja SR, ostatné kraje sa podieľajú od 1,49 % (Prešovský) do 5,34 % (Košický). Hodnoty sledovaných ukazovateľov v parciálnej oblasti veda a výskum sa zlepšili vo všetkých krajoch, avšak variačné rozpätie, smerodajná odchýlka a Giniho koeficient poukazujú na nárast regionálnych disparít (tab. 5), ktorý je spôsobený výrazne dominantnou pozíciou Bratislavského kraja.

Druhou analyzovanou skupinou ukazovateľov sú indikátory parciálnej oblasti ekonomická výkonnosť. Podľa HDP na obyvateľa v bežných cenách v parite kúpnej sily (ďalej b. c. PKS) nadpriemernú hodnotu dosahujú Bratislavský (43 063,28 b. c. PKS, 241,05 % priemeru SR) a Trnavský (20 078,22 b. c. PKS, 112,89 %) kraj, podiel ostatných krajov sa pohybuje od 56,78 % (Prešovský) do 88,59 % (Žilinský) priemeru SR. Výkonnosť regionálnej ekonomiky sa prejavuje vo výške priemernej nominálnej mesačnej mzdy a miere zamestnanosti obyvateľstva vo veku 15-64

rokov. Výška priemernej nominálnej mzdy je priestorovo výrazne diferencovaná, s najvyššou mzdou v Bratislavskom (1 029 eur) a minimálnou mzdou v Prešovskom (613 eur) kraji. Miera zamestnanosti obyvateľstva vo veku 15-64 rokov je podľa krajov priestorovo diferencovaná od 53,6 % (Košický) do 71,6 % (Bratislavský). V priestorovom rozložení tržieb za vlastné výkony a tovar v priemysle na 1 000 obyvateľov rozdiely vyjadrujú koncentráciu odvetvovo diverzifikovaných subjektov priemyslu s vyššou pridanou hodnotou v Bratislavskom (49 215,72 tis. eur), Trnavskom (20 644,60 tis. eur) a Žilinskom (17 667,98 tis. eur) kraji. Stavebná produkcia vykonaná vlastnými zamestnancami na 1 000 obyvateľov je najvyššia v Bratislavskom (1 853,85 tis. eur), Žilinskom (384,67 tis. eur) a Košickom (392,82 tis. eur) kraji. Rozvinuté podnikateľské prostredie podľa počtu subjektov malého a stredného podnikania je v Bratislavskom (9,68 na 1 000 obyv.) a Žilinskom (8,31 na 1 000 obyv.) kraji a podľa počtu fyzických osôb – podnikateľov v Bratislavskom (58 209 na 1 000 obyv.) kraji, kým v ostatných krajoch je to od 13 039 na 1 000 obyvateľov (Trenčiansky) do 16 771 na 1 000 obyvateľov (Košický). Smerodajná odchýlka a Giniho koeficient vypovedajú o zmierňovaní regionálnych disparít v indikátoroch podnikateľského prostredia (tab. 5).

Tab. 4. Vedomostná ekonomika – regionálne disparity (počet bodov)

Kraj	Rok 2007			Rok 2012		
	Výskum a vývoj	Ekonomická výkonnosť	Spolu	Výskum a vývoj	Ekonomická výkonnosť	Spolu
Bratislavský	300,0	700,0	1 000,0	300,0	700,0	1000,0
Trnavský	24,6	254,9	279,5	71,9	221,3	293,2
Trenčiansky	140,5	178,8	319,3	117,8	154,1	271,9
Nitriansky	103,2	127,2	230,4	64,9	142,3	207,1
Žilinský	51,7	214,7	266,4	94,7	213,0	307,7
Banskobystrický	23,9	68,7	92,6	20,0	87,1	107,1
Prešovský	55,1	80,9	136,0	37,6	70,0	107,6
Košický	148,2	101,2	249,4	147,3	81,1	228,5

Zdroj: ŠÚ SR (2014b, 2014c, 2014i, 2014k, 2014l, 2014o, 2014s, 2014u), výpočty autorov.

Pri komplexnom hodnotení regionálnych disparít v oblasti vedomostná ekonomika sú podľa hodnôt štandardných nástrojov merania nerovností ukazovateľov, parciálnych a celej oblasti vedomostná ekonomika zreteľné regionálne disparity v oboch analyzovaných rokoch. Pozícia krajov a priestorové rozloženie disparít však zostali zachované. Prvú skupinu tvoria kraje (Bratislavský, Trnavský, Trenčiansky a Žilinský) s priaznivými predpokladmi pre rozvoj vedomostnej ekonomiky. Regionálna štruktúra v oblasti vedomostnej ekonomiky v roku 2012 odráža podporu v rámci kohéznej politiky EÚ v rokoch 2007-2013, ktorá sa diferencovanou mierou prejavila na hodnotách analyzovaných indikátorov a pozícii krajov v oblasti vedomostná ekonomika. Najvyšší počet bodov a prvú pozíciu dosiahol Bratislavský kraj s maximálnym počtom 1 000 bodov v oboch rokoch. V porovnaní s rokom 2007 nastali zmeny v pozícii niektorých krajov. Posilnila sa pozícia Trnavského (rok 2007 279,5, rok 2012 293,2 bodov) a Žilinského (rok 2007 266,4 a rok 2012 307,7 bodov) kraja, ktoré spolu s Trenčianskym krajom tvoria pomerne kvalitnú „základňu“ vedomostnej ekonomiky v centrálnej časti považskej rozvojo-

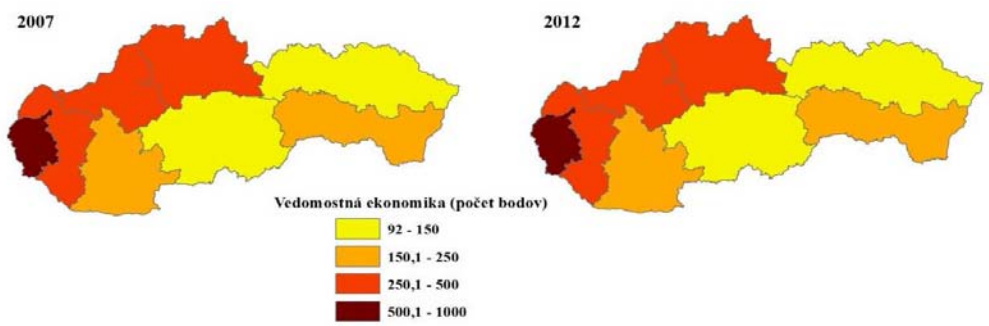
vej osi. Výskum a vývoj je tu zameraný predovšetkým na činnosti spojené s potrebami regionálnej ekonomiky a významne sa na ňom podieľajú vysoké školy. Druhú skupinu tvoria Košický (228,5 bodov) a Nitriansky (207,1 bod) kraj, kde v porovnaní s rokom 2007 prišlo k miernemu poklesu hodnoty bodového skóre, čo je spôsobené najmä výrazným poklesom objemu tržieb v priemysle a stavebnej produkcii v dôsledku negatívnych dosahov ekonomickej krízy. Ku krajom s najnižším počtom bodov patria Prešovský a Banskobystrický kraj (zhodne 107), čo je výsledkom poklesu počtu bodov v oboch parciálnych oblastiach.

Tab. 5. Variačné rozpätie, priemerná hodnota, smerodajná odchýlka a Giniho koeficient pre ukazovatele v oblasti vedomostnej ekonomiky

Rok	2007				2012			
Ukazovateľ	1	2	3	4	1	2	3	4
Veda a výskum								
Podiel domácností s prístupom na internet	45,8	17,6	6,0	0,1363	75,4	18,9	5,2	0,0998
Výdavky na výskum a vývoj – podiel z HDP (%)	0,4	0,7	0,2	0,3625	0,5	0,9	0,3	0,3656
Počet zamestnancov vo výskume a vývoji na 1 000 obyv.	4,5	16,3	5,0	0,5106	5,2	21,3	6,6	0,5645
Ekonomická výkonnosť								
Regionálny HDP na obyv. (v b. c.) PKS[(1)]	17 404,2	30 526,4	8 925,9	0,2936	18 382,6	32 959,6	9 689,8	0,2930
Miera zamestnanosti (%)	61,1	18,1	5,6	0,1144	60,2	18,0	5,4	0,1118
Priemerná nominálna mesačná mzda (eur)	698,2	467,0	136,8	0,1493	843,6	444,0	125,5	0,1296
Tržby za vlastné výkony a tovar v priemysle (mil. eur)	8 645,7	2 2242,6	6 658,7	0,4304	10 281,4	26 364,7	7 851,9	0,4259
Stavebná produkcia (mil. eur)	660,8	898,1	271,8	0,2703	601,8	973,9	295,1	0,2988
Fyzické osoby - podnikatelia na 1 000 obyv.	74,9	48,8	13,3	0,1566	72,5	46,7	12,8	0,1579
MSP (s poč.zamest. 0-249) na 1 000 obyv.	19,3	39,7	12,5	0,3064	31,4	76,6	24,2	0,3484

Vysvetlivky: [(1)] (v b. c.) PKS – (v bežných cenách) v parite kúpnej sily PPS, 1 – Priemerná hodnota, 2 – Variačné rozpätie, 3 – Smerodajná odchýlka, 4 – Giniho koeficient

Zdroj: ŠÚ SR (2014b, 2014c, 2014i, 2014k, 2014l, 2014o, 2014s, 2014u), výpočty autorov.

Obr. 2. Vedomostná ekonomika – regionálne disparity

Zdroj: ŠÚ SR (2014b, 2014c, 2014i, 2014k, 2014l, 2014o, 2014s, 2014u), výpočty autorov.

Oblasť ľudské zdroje

Regionálne disparity v oblasti ľudských zdrojov zohľadňujú indikátory demografického profilu a sociálnej úrovne, pričom maximálna výška bodového skóre, ktoré kraje mohli dosiahnuť, je 900 bodov.

Z vývoja, porovnania a priestorovej diferenciácie ukazovateľov demografického profilu možno konštatovať, že migračný pohyb sa stal určujúcim demografickým procesom, ktorý rozhoduje o celkovom prírastku (úbytku) obyvateľstva. Podľa migračného prírastku (úbytku) obyvateľstva sú na úrovni krajov značné regionálne rozdiely a tento demografický proces rozdeľuje kraje SR na dve skupiny – prvú tvorí Bratislavský (rok 2012 7,14 na 1 000 obyv.), Trnavský (2,22 na 1 000 obyv.) a Nitriansky kraj (0,75 na 1 000 obyv.) s migračným prírastkom obyvateľstva a druhú ostatné kraje s migračným úbytkom obyvateľstva, ktorý sa pohybuje od -0,32 na 1 000 obyv. (Žilinský kraj) do -1,32 na 1 000 obyv. (Prešovský kraj).

Celkový prírastok obyvateľstva v Bratislavskom kraji je predovšetkým výsledkom migrácie v rámci intenzívnych suburbanizačných procesov. Zvýšená koncentrácia rómskeho obyvateľstva a špecifiká jeho demografického správania sa prejavujú v nadpriemernom celkovom prírastku obyvateľstva v Košickom (1,30 na 1 000 obyv.) a Prešovskom (1,93 na 1 000 obyv.) kraji. Dlhodobý vývoj demografických procesov sa premieta aj do indexu starnutia obyvateľstva EÚ, ktorého hodnota je z hľadiska vekovej štruktúry obyvateľstva a bilancie pracovných zdrojov najpriaznivejšia práve v Košickom (68,68) a Prešovskom (62,15) kraji. Index vzdelanosti je priestorovo diferencovaný s najvyššou hodnotou v Bratislavskom (2,12 %) kraji, kým v ostatných sa pohybuje od 1,62 % (Prešovský) do 1,79 % (Trenčiansky).

Sociálnu úroveň obyvateľstva, ovplyvnenú stavom regionálneho trhu práce, vyjadrujú miery celkovej a dlhodobej nezamestnanosti, nezamestnanosť uchádzačov o zamestnanie vo veku 15-24 rokov na 1 000 obyvateľov, miera rizika chudoby a počet trestných činov na 1 000 obyvateľov. Miera celkovej a dlhodobej nezamestnanosti v Prešovskom (20,66 %, 12,86 %), Košickom (19,58 %, 12,45 %) a Banskobystrickom (20,81 %, 12,99 %) kraji poukazujú na dlhodobo nevyrovnaný charakter regionálnych trhov práce a sú jedným z dôvodov miery chudoby vyššej ako 15 %. O sociálnej situácii vypovedá aj počet trestných činov na 1 000 obyvateľov, v ktorom prvenstvo dosahuje Bratislavský kraj (30,06), kým v ostatných krajoch sa hodnota ukazovateľa pohybuje od 12,53 (Prešovský) do 17,99 (Košický).

Podľa štandardných ukazovateľov regionálnych disparít možno konštatovať, že vo všetkých ukazovateľoch, s výnimkou indexu vzdelanostnej úrovne, miery nezamestnanosti a počtu kriminálnych činov na 1 000 obyvateľov, sa v roku 2012 oproti roku 2007 zvýšili regionálne rozdiely (tab. 6).

V oblasti ľudských zdrojov najvyššie bodové skóre v oboch rokoch dosiahol Bratislavský kraj (rok 2007 751,3, rok 2012 781 bodov), ktorý si pozíciu posilnil najmä v dôsledku zlepšenia hodnôt indikátorov použitých pri hodnotení sociálneho prostredia. Kým v roku 2007 druhú skupinu tvorili Trnavský, Nitriansky a Trenčiansky kraj, tak v roku 2012 si túto pozíciu, aj napriek zníženému bodovému skóre demografického profilu i sociálnej úrovne, zachoval len Trnavský kraj (404,5 bodov). V dôsledku celkového úbytku a starnutia obyvateľstva, ako aj zhoršenej situácie na trhu práce sa znížilo bodové skóre a prišlo k prepadu pozície Trenčianskeho, Nitrianskeho a Žilinského kraja (tab. 6 a obr. 3). Posledné miesta majú Prešovský (rok 2007 141,9, rok 2012 135,5 bodov) a Košický (rok 2007 172,8, rok

2012 179,3 bodov – tab. 6 a obr. 3) kraj. Pozície ostatných krajov zostali zachované, pričom nízke bodové skóre je predovšetkým dôsledkom nepriaznivej situácie na trhu práce a podpriemernej hodnoty indexu vzdelanosti.

Výsledky použitých štatistických metód poukazujú na pomerne výrazné prehĺbenie regionálnych disparít v oblasti ľudských zdrojov (tab. 7).

Tab. 6. Ľudské zdroje – regionálne disparity (počet bodov)

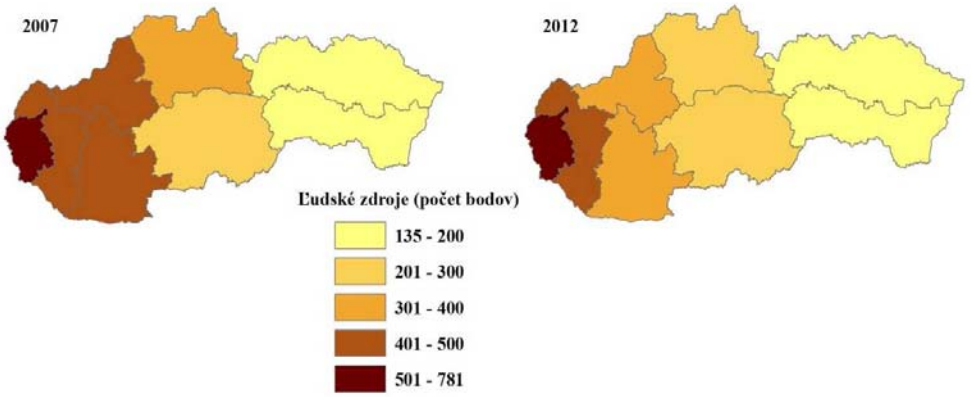
Kraj	Rok 2007			Rok 2012		
	Demografická charakteristika	Sociálna úroveň	Spolu	Demografická charakteristika	Sociálna úroveň	Spolu
Bratislavský	400,0	351,3	751,3	381,0	400,0	781,0
Trnavský	243,1	212,8	455,9	174,9	229,6	404,5
Trenčiansky	180,9	281,1	462,0	147,3	241,3	388,6
Nitriansky	175,6	224,6	400,2	152,8	200,9	353,7
Žilinský	99,5	224,0	323,5	96,9	171,0	267,9
Banskobystrický	99,6	114,4	214,0	88,4	129,6	218,0
Prešovský	41,5	100,4	141,9	35,1	100,4	135,5
Košický	77,3	95,5	172,8	64,0	115,3	179,3

Zdroj: ŠÚ SR (2012), ŠÚ SR (2014e, 2014f, 2014g, 2014n, 2014p, 2014r, 2014t), výpočty autorov.

Tab. 7. Variačné rozpätie, priemerná hodnota, smerodajná odchýlka a Giniho koeficient pre ukazovatele v oblasti ľudských zdrojov

Rok	2007				2012			
Ukazovateľ	1	2	3	4	1	2	3	4
Obyvateľstvo								
Migračný prírastok (úbytok) na 1 000 obyv.	1,5	7,2	2,5	x	0,8	8,4	2,6	x
Celkový prírastok (úbytok) na 1 000 obyv.	1,5	8,4	2,5	x	1,3	12,6	3,7	x
Index starnutia obyvateľstva	135,6	79,0	24,5	0,1637	156,6	74,2	27,0	0,1515
Index vzdelanostnej úrovne obyvateľstva	1,6	0,5	0,1	0,0987	1,8	0,5	0,1	0,1000
Sociálna úroveň								
Miera nezamestnanosti (%)	7,8	12,1	4,3	0,3673	14,2	15,1	5,3	0,2700
Podiel uchádzačov o zamestnanie vo veku 15-24 rokov	17,1	6,5	1,8	0,0921	19,6	6,0	2,0	0,1194
Miera dlhodobej nezamestnanosti (%)	4,6	8,8	3,2	0,4494	7,8	11,1	4,1	0,3566
Miera rizika chudoby – 60% mediánu (%)	10,2	9,7	3,1	0,2337	12,6	13,0	3,9	0,2362
Počet kriminálnych činov na 1 000 obyv.	20,5	27,8	8,4	0,2538	16,8	17,5	5,3	0,2104

Vysvetlivky: 1 – Priemerná hodnota, 2 – Variačné rozpätie, 3 – Smerodajná odchýlka, 4 – Giniho koeficient
Zdroj: ŠÚ SR (2012), ŠÚ SR (2014e, 2014f, 2014g, 2014n, 2014p, 2014r, 2014t), výpočty autorov.

Obr. 3. Ľudské zdroje – regionálne disparity

Zdroj: ŠÚ SR (2012), ŠÚ SR (2014e, 2014f, 2014g, 2014n, 2014p, 2014r, 2014t), výpočty autorov.

Regionálne disparity

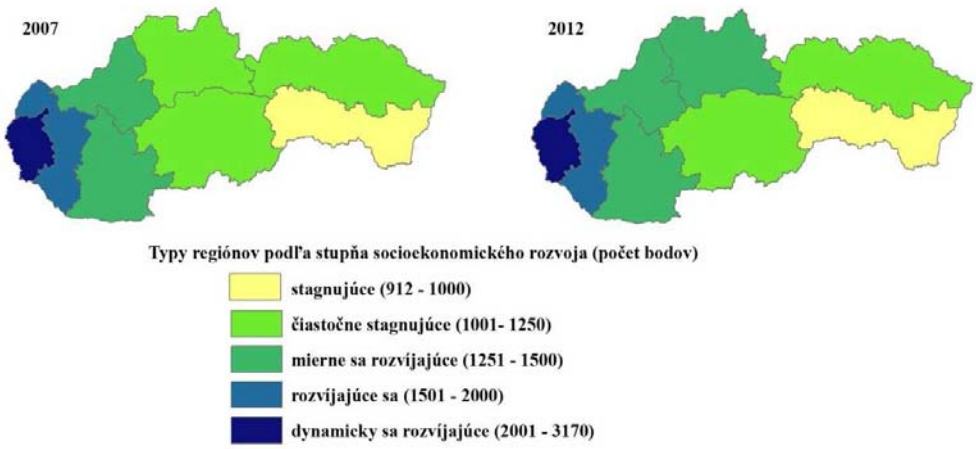
Východiskom pre identifikáciu regionálnych disparít sú predchádzajúce analýzy. Najvyššie bodové skóre, ktoré mohli kraje získať, bolo 3 900 bodov, diferencovane podľa jednotlivých oblastí. Získaný počet bodov, ktorý je východiskom pre stanovenie regionálnych disparít podľa krajov Slovenska, bol v roku 2012 v rozpätí od 912 do 3 170 bodov. Najvyšší počet bodov (3 170), čo je 214,42 % priemeru bodového skóre SR (1 478,38) dosiahol Bratislavský kraj, ktorý sa tak výrazne „vzdialil" od ostatných krajov. Vyšší počet bodov ako je priemer Slovenska dosahuje aj Trnavský kraj (1 606, 108,63 % priemeru SR). Početná je skupina krajov s bodovým skóre od 1 288 do 1 312 bodov (Trenčiansky, Nitriansky a Žilinský kraj), z ktorých si práve Žilinský kraj zlepšil pozíciu v regionálnej štruktúre. Bodové skóre, približne na úrovni troch štvrtín celoštátneho priemeru v roku 2012, dosiahli Banskobystrický (1 158 bodov, 78,3 % SR) a Prešovský (1 089 bodov, 73,66 % SR) kraj. V oboch analyzovaných rokoch najnižší počet bodov dosiahol Košický kraj, ktorého bodové skóre sa mierne znížilo z 933 bodov v roku 2007 na 912 bodov (61,69 % priemeru SR) v roku 2012.

Analýza výsledkov komplexného hodnotenia regionálnych disparít umožňuje vysloviť závery.

V rokoch 2007 aj 2012 sú na Slovensku zrejmé regionálne disparity (tab. 8 a obr. 4). Pozícia krajov sa v regionálnej štruktúre zmenila v prvom rade v závislosti od endogénneho potenciálu a miery jeho reálneho využitia pre ďalší rozvoj. Rozvoj je pritom v programovom období (ďalej PO) podporený v súlade s NSRR 2007 – 2013. Dominantné postavenie v regionálnej štruktúre Slovenska v rokoch 2007 aj 2012 má dynamicky sa rozvíjajúci región Bratislavského kraja (obr. 4).

Z časového hľadiska pozitívny vývoj viacerých analyzovaných indikátorov viedol k tomu, že si Trnavský, Trenčiansky a Nitriansky kraj zachovali svoju pozíciu a Žilinský kraj si pozíciu zlepšil. Uvedené kraje majú status rozvíjajúcich sa a mierne sa rozvíjajúcich regiónov aj v čase pokrízového vývoja. Regióny so znakmi stagná-

cie – Banskobystrický, Prešovský a Košický kraj sa ťažšie vyrovnávajú s negatívnymi dôsledkami krízového vývoja a v regionálnej štruktúre Slovenska si naďalej zachovávajú status čiastočne stagnujúceho (Prešovský a Banskobystrický kraj) a stagnujúceho (Košický kraj) regiónu (obr. 4).

Obr. 4. Typy regiónov podľa stupňa socioekonomického rozvoja v rokoch 2007-2012

Zdroj: ŠÚ SR (2012), ŠÚ SR (2014a-2014v), výpočty autorov.

Tab. 8. Regionálne disparity (počet bodov)

Kraj	Rok 2007				Rok 2012			
	Infraštruktúra a regionálna dostupnosť	Vedomostná ekonomika	Ľudské zdroje	Spolu	Infraštruktúra a regionálna dostupnosť	Vedomostná ekonomika	Ľudské zdroje	Spolu
Bratislavský	1383	1000	751	3134	1389	1000	781	3170
Trnavský	1015	279	456	1750	908	293	405	1606
Trenčiansky	579	319	462	1360	627	272	389	1288
Nitriansky	754	230	400	1384	751	207	354	1312
Žilinský	657	266	324	1247	716	308	268	1292
Banskobystrický	931	93	214	1238	833	107	218	1158
Prešovský	902	136	142	1180	845	108	136	1089
Košický	511	249	173	933	505	228	179	912

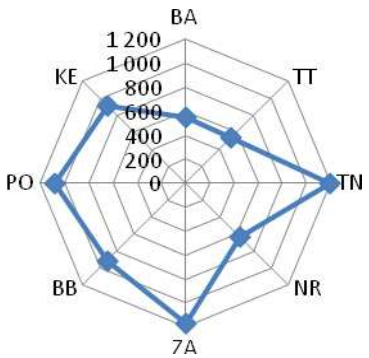
Zdroj: ŠÚ SR (2012), ŠÚ SR (2014a-2014v), výpočty autorov.

Ak berieme do úvahy stále sa posilňujúcu pozíciu Bratislavy, možno konštatovať, že rozdiely medzi Bratislavským a ostatnými krajmi sa prehlbujú. V prípade, ak abstrahujeme dominantnú pozíciu Bratislavského kraja, variačné rozpätie komponentného skóre ostatných krajov sa zníži, na základe čoho možno usudzovať, že sa regionálne rozdiely v rámci skupiny ostatných siedmich krajov zmierňujú. Môžeme predpokladať, že pri podrobnejšej analýze na nižšej hierarchickej úrovni (okresnej), by súčasťou mierne sa rozvíjajúcich regiónov boli aj subregióny, ktoré majú typické znaky a charakteristiky stagnujúcich regiónov (napr. južné okresy

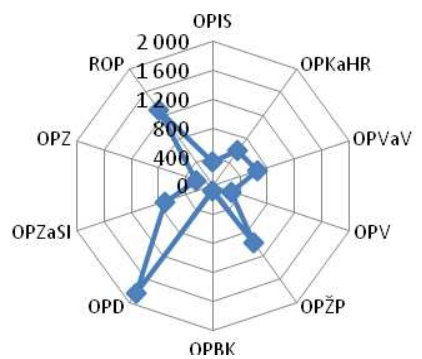
Banskobystrického a Nitrianskeho kraja). Na druhej strane subregióny stredného Považia majú pomerne intenzívny rozvoj a tendenciu zaradiť sa skôr k rozvíjajúcim sa regiónom, čím by vytvorili súvislé územie, tvorené Bratislavským, Trnavským krajom a ďalej regiónom stredného Považia, s vysokým endogénnym rozvojovým potenciálom vo všetkých analyzovaných oblastiach, využitie a rozvoj ktorého je podporovaný aj zo zdrojov kohéznej politiky EÚ.

ČERPANIE FINANČNÝCH PROSTRIEDKOV V ZMYSLE NSRR 2007-2013 PODĽA KRAJOV SLOVENSKA

Predchádzajúca analýza poukázala na diferencovanú sociálno-ekonomickú úroveň krajov Slovenska a pretrvávajúce regionálne disparity. Jednou z možností ich zmiernenia je využívanie exogénnych finančných nástrojov kohéznej politiky EÚ. Implementácia ŠF sa v súčasnom PO na Slovensku realizuje v súlade s cieľmi strategických a špecifických priorít NSRR 2007-2013 a príslušných OP (tab. 9).

Obr. 5. Realizované výdavky NSRR 2007-2013 k 30.10.2013 (mil. eur)

Obr. 6. Realizované výdavky NSRR 2007-2013 podľa OP k 30.10.2013 (mil. eur)

Tab. 9. Realizované výdavky NSRR 2007-2013 podľa operačných programov k 30.10.2013

Operačný program	Celkový rozpočet 2007-2013	Realizované/vykázané výdavky (eur)	Realizované/vykázané výdavky (%)
OPIS	992 465 184	336 634 526	33,92
OPKaHR	1 139 117 648	595 590 300	52,29
OPVaV	1 422 841 617	657 663 276	46,22
OPV	656 825 389	271 001 913	41,26
OPŽP	2 141 176 471	978 764 428	45,71
OPBK	112 008 952	63 966 291	57,11
OPD	3 790 719 991	1 835 967 648	48,43
OPZaSI	1 107 413 623	713 440 856	64,42
OPZ	294 117 647	248 508 378	84,49
ROP	1 828 828 151	1 283 781 301	70,20
NSRR	13 600 339 874	6 985 318 916	51,36

Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

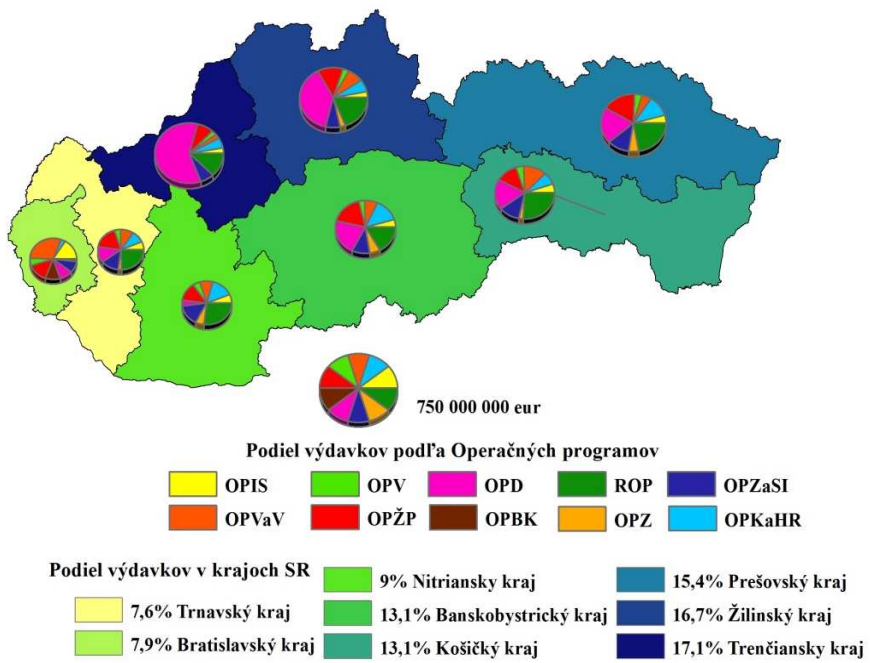
Do 30.10.2013 boli na Slovensku realizované (vykázané) výdavky (mimo OP TTP a opatrení zameraných na technickú pomoc) vo výške 6 985 318 915 eur, čo z celkovej alokovanej čiastky tvorí 51,36 %. V rámci OP doposiaľ najúspešnejšie čerpanie finančných prostriedkov sme zaznamenali z OPZ (84,49 %), ROP (70,2 %), OPZaSI (64,42 %), OPBK (57,1 %) a OPKaHR (52,29 %) – tab. 9 a obr. 6.

Z hľadiska územnej alokácie najviac finančných prostriedkov smerovalo do Trenčianskeho (17,1 %), Žilinského (16,7 %) a Prešovského (15,4 %) kraja, najmenej do Trnavského (7,6 %), Bratislavského (7,9 %) a Nitrianskeho (9,0 %) kraja (tab. 10 a obr. 7).

Tab. 10. Realizované výdavky ŠF pre PO 2007-2013 v rámci strategických priorít k 30.10.3013 (mil. eur)

Strategická priorita	BA	TT	TN	NR	ZA	BB	PO	KE
1. Infraštruktúrna a regionálna dostupnosť	94,49	314,06	984,22	330,40	867,41	566,01	715,48	539,78
2. Vedomostná ekonomika	249,51	128,41	111,68	184,06	189,42	229,92	212,94	232,23
3. Ľudské zdroje	22,76	97,85	108,29	124,09	127,14	129,77	168,93	154,64
Spolu	366,76	540,32	1 204,20	638,55	1 183,96	925,69	1 097,35	926,65

Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

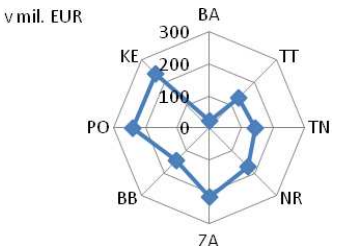
Obr. 7. Realizované výdavky NSRR 2007-2013 v rámci operačných programov k 30.10.3013

Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

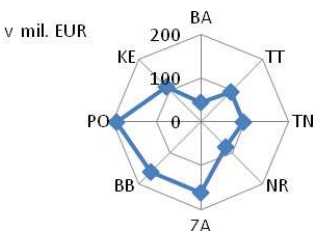
Strategická priorita 1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť

Cieľom strategickej priority infraštruktúra a regionálna dostupnosť bolo zvýšenie vybavenia regiónov infraštruktúrou a zvýšenie efektívnosti s ňou súvisiacich verejných služieb pokrývajúcu oblasť dopravy, životného prostredia a občianskej infraštruktúry miest a obcí. Podpora smerovala do štyroch špecifických oblastí: *1.1 regionálna infraštruktúra, 1.2 environmentálna infraštruktúra a ochrana životného prostredia, 1.3 dopravná infraštruktúra a verejná osobná doprava* a *1.4 modernizácia zdravotníckej infraštruktúry*. Podiel realizovaných výdavkov v oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť predstavoval až 63,16 % (4 411,8 mil. eur) z objemu realizovaných výdavkov. Z hľadiska špecifických priorít najväčší objem financií smeroval do dopravnej infraštruktúry a verejnej osobnej dopravy –43,4 % (1 914,8 mil. eur) a regionálnej infraštruktúry – 29,7 % (1 309,5 mil. eur). Environmentálna infraštruktúra a ochrana životného prostredia boli podporené 944,2 mil. eur (21,4 %) a modernizácia zdravotníckej infraštruktúry 243,4 mil. eur (5,5 % – obr. 8). Jednotlivé projekty boli podporené v súlade s cieľmi a opatreniami ROP, OPKaHR, OPŽP, OPZ, OPD a OPBK.

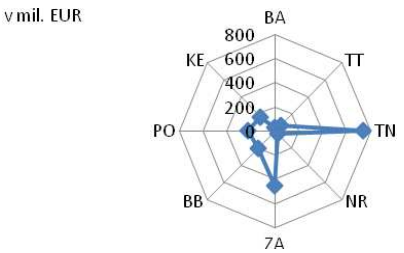
Špecifická priorita 1.1 Regionálna infraštruktúra

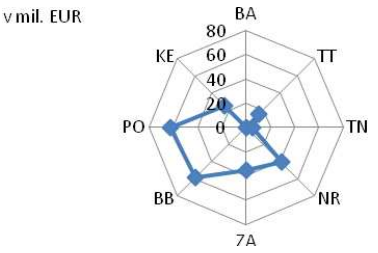
Špecifická priorita 1.2 Environmentálna infraštruktúra a ochrana životného prostredia

Špecifická priorita 1.3 Dopravná infraštruktúra a verejná osobná doprava

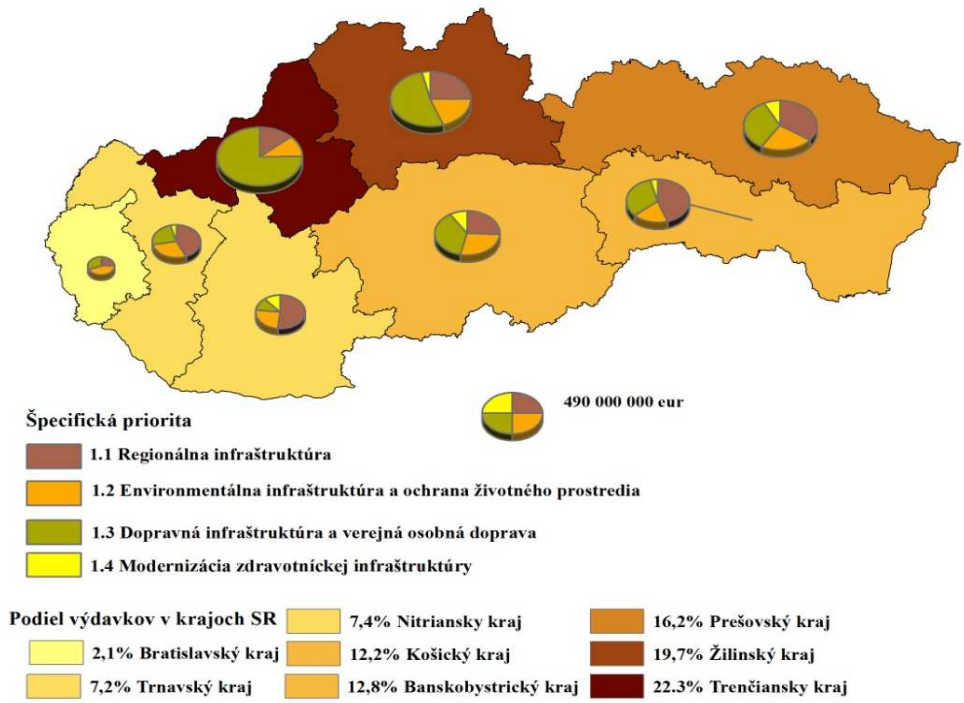

Špecifická priorita 1.4 Modernizácia zdravotnej infraštruktúry

Obr. 8. Realizované výdavky ŠF pre PO 2007-2013 v rámci strategickej priority 1. Infraštruktúra a regionálna dostupnosť k 30.10.2013

Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

Obr. 9. Realizované výdavky podľa strategickej priority 1.1 Infraštruktúra a regionálna dostupnosť k 30. 10. 2013

Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

Smerovanie podpory v rámci strategickej priority infraštruktúra a regionálna dostupnosť do jednotlivých krajov zohľadňuje regionálne a vnútroregionálne špecifiká. Najviac finančných prostriedkov bolo realizovaných Trenčianskom (984,2 mil. eur), Žilinskom (867,4 mil. eur) a Prešovskom (715,5 mil. eur) kraji, ktoré v súlade s analýzou regionálnych disparít dosiahli najnižšie skóre bodového hodnotenia infraštruktúrnej vybavenosti. Najnižšia alokácia finančných prostriedkov bola v Bratislavskom kraji (94,5 mil. eur).

Strategická priorita 2. Vedomostná ekonomika

Cieľom strategickej priority vedomostná ekonomika je rozvoj zdrojov trvalo udržateľného ekonomického rastu a zvyšovanie konkurencieschopnosti priemyslu a služieb. Príspevky ŠF sa koncentrovali na projekty, ktoré zatraktívnia prostredie na realizáciu inovačných aktivít globálnych korporácií a zároveň budú stimulovať domáce inovačné kapacity k vytváraniu a rozvíjaniu konkurencieschopných inovačných klastrov. Dôležitým faktorom podpory vedomostnej ekonomiky bola aj modernizácia infraštruktúry vysokých škôl s cieľom zvýšiť úroveň vzdelávacieho procesu. K znižovaniu administratívneho zaťaženia občanov významne prispieva efektívna elektronická verejná správa. Intervencie boli zamerané na modernizáciu štátnej správy, regionálnej a miestnej samosprávy prostredníctvom informačno-

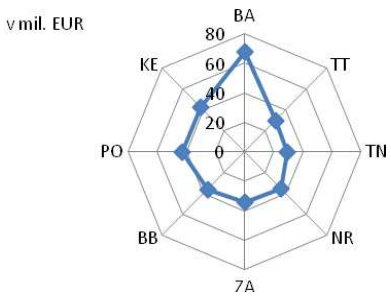
komunikačných technológií s cieľom zvýšiť kvalitu ponuky, transparentnosť a efektívnosť verejných služieb poskytovaných občanom a podnikateľom.

Podporené aktivity sa realizovali v rámci špecifických priorít *2.1 informatizácia spoločnosti*, *2.2 výskum a vývoj*, *2.3 infraštruktúra vysokých škôl* a *2.4 podpora konkurencieschopnosti podnikov a služieb najmä prostredníctvom inovácií*. Výdavky realizované na podporu vedomostnej ekonomiky tvorili 22 % z celkových realizovaných výdavkov, čo predstavuje 1,54 mld. eur. Najväčší objem finančných prostriedkov smeroval na podporu konkurencieschopnosti podnikov a služieb (576,4 mil. eur, 37,5 %), ďalej nasledovali podpora výskumu a vývoja (438,9 mil. eur, 28,5 %), informatizácia spoločnosti (319,5 mil. eur, 20,7 %), budovanie a modernizácia infraštruktúry vysokých škôl s celkovým objemom realizovaných výdavkov 203,3 mil. eur (13,2 % – obr. 10).

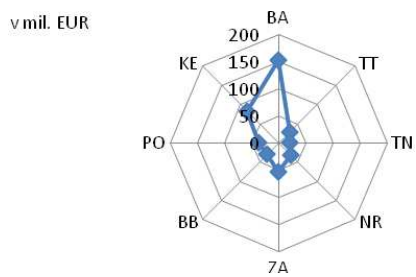
Strategická priorita vedomostná ekonomika bola podporená prostredníctvom OPVaV, OPKaHR, OPIS a OPBK.

Najviac finančných prostriedkov bolo realizovaných v Bratislavskom (249,5 mil. eur), Košickom (232,2 mil. eur), Banskobystrickom (229,9 mil. eur) a Prešovskom (212,9 mil. eur) kraji. Bratislavský kraj si prvenstvo získal vďaka koncentrácii vedecko-výskumného potenciálu, na podporu ktorého bolo nasmerovaných viac než 150 mil. eur. V Banskobystrickom a Košickom kraji finančné alokácie smerovali na podporu inovácií, rastu konkurencieschopnosti a cestovného ruchu (obr. 10 a 11).

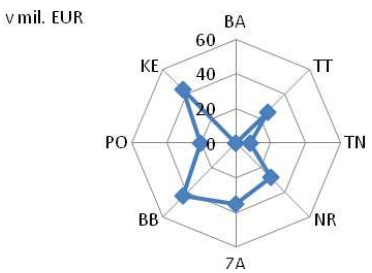
Špecifická priorita 2.1 Informatizácia spoločnosti

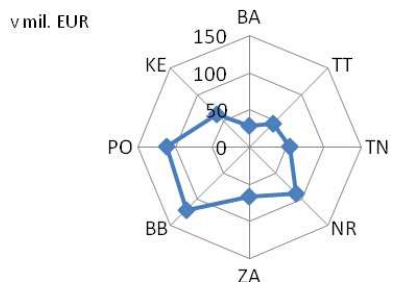
Špecifická priorita 2.2 Výskum a vývoj

Špecifická priorita 2.3 Infraštruktúra vyskokých škôl

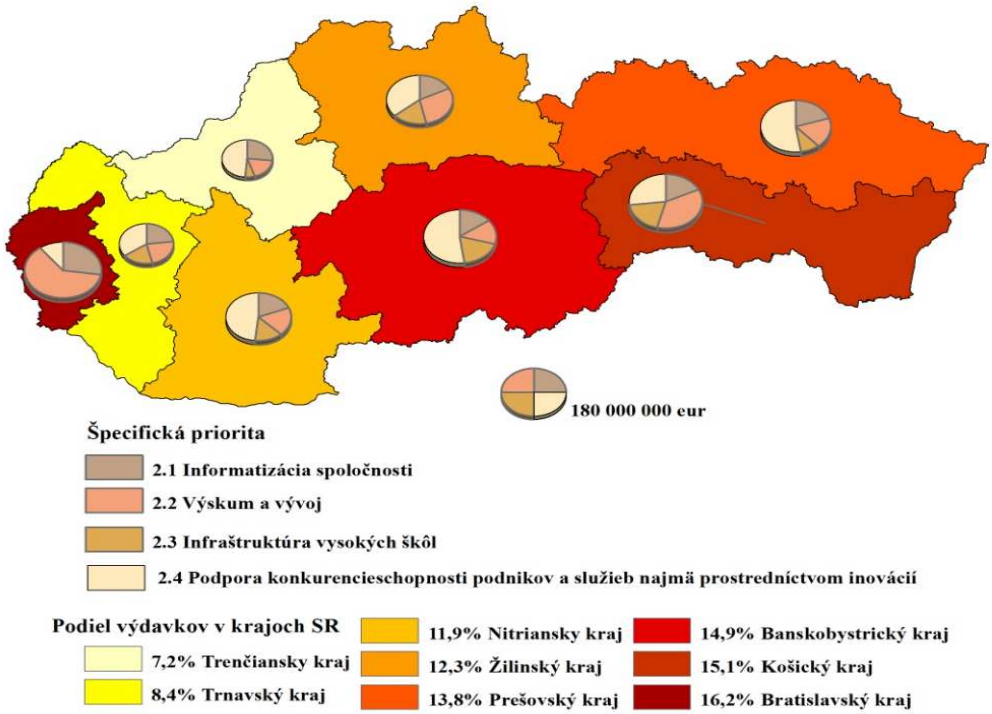

Špecifická priorita 2.4 Podpora konkurencieschopnosti podnikov a služieb najmä prostredníctvom inovácií

Obr. 10. Realizované výdavky ŠF pre PO 2007-2013 v rámci strategickej priority 2. Vedomostná ekonomika k 30.10.3013

Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

Obr. 11. Realizované výdavky podľa strategickej priority 2. Vedomostná ekonomika k 30.10.2013

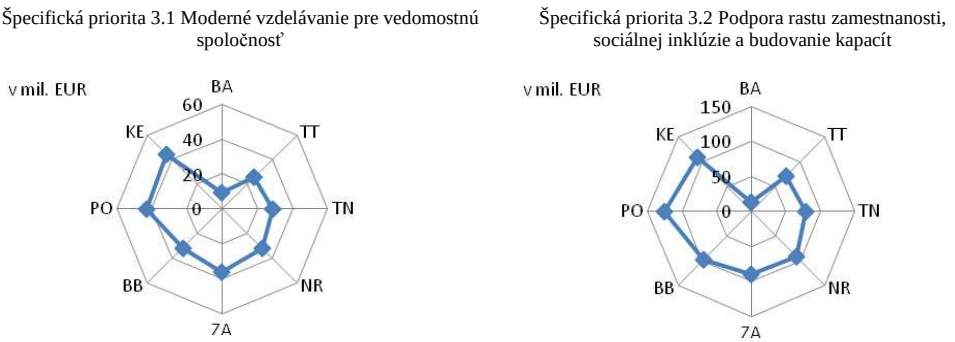
Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

Strategická priorita 3. Ľudské zdroje

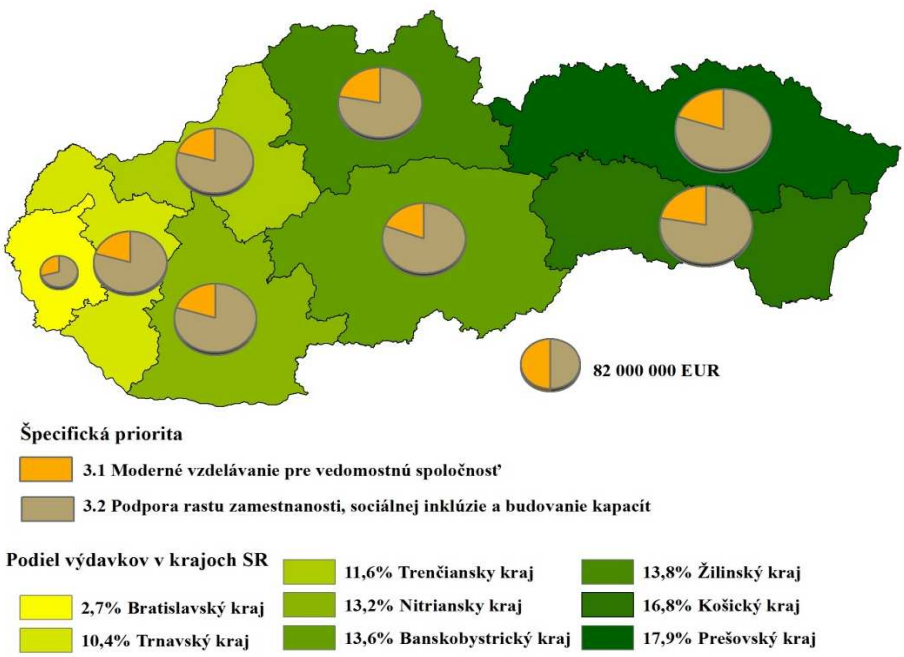
Cieľom strategickej priority ľudské zdroje je zvýšenie zamestnanosti, rast kvality pracovnej sily pre potreby vedomostnej spoločnosti a zvýšenie sociálnej inklúzie rizikových skupín. Financie smerovali do reformy vzdelávania so zameraním na kvalitu obsahu a procesov vzdelávania tak, aby vzdelávacie inštitúcie pripravovali absolventov schopných flexibilne plniť požiadavky trhu práce a reflektovať jeho potreby, ďalej na podporu celoživotného vzdelávania. Vysoká miera nezamestnanosti v zaostávajúcich regiónoch a realizácia aktívnych opatrení trhu práce s cieľom zvyšovania kvality ľudských zdrojov tvorila ďalšiu oblasť podpory. Finančné intervencie boli nasmerované aj na riešenie sociálnej exklúzie osôb s osobitými vzdelávacími potrebami so zreteľom na marginalizované rómske komunity.

Podporené aktivity sa realizovali v rámci špecifických priorít *3.1 moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť* a *3.2 podpora rastu zamestnanosti, sociálnej inklúzie a budovanie kapacít.* Výdavky realizované na podporu oblasti ľudských zdrojov predstavovali 13,4 % (933,5 mil. eur) z celkových realizovaných výdavkov, z toho na podporu vzdelávania sa realizovalo 251,3 mil. eur a na podporu rastu zamestnanosti 682,1 mil. eur. Podpora rastu kvality ľudských zdrojov bola financovaná v rámci OPV a OPZaSI.

Územná realizácia výdavkov určených na podporu aktivít v rámci strategickej priority ľudské zdroje bola v súlade s analýzou regionálnych disparít. Najviac finančných prostriedkov smerovalo do Prešovského (168,9 mil. eur), Košického (154,6 mil. eur), Banskobystrického (129,8 mil. eur) a Žilinského (127,1 mil. eur) kraja. Najnižšia intervencia bola nasmerovaná do Bratislavského kraja (22,7 mil. eur), ktorý z dlhodobého hľadiska dosahuje najvyššie hodnoty zamestnanosti a najnižšiu nezamestnanosť v rámci SR (obr. 12 a13).

Obr. 12. Realizované výdavky ŠF pre PO 2007-2013 v rámci strategickej priority 3. Ľudské zdroje k 30.10.3013

Obr. 13. Realizované výdavky podľa strategickej priority 3. Ľudské zdroje k 30 .10. 2013
Zdroj: Centrálny koordinačný orgán (2013).

ZÁVER

Výsledky analýz poukázali na prítomnosť regionálnych disparít vo všetkých sledovaných oblastiach v rokoch 2007 aj 2012. V oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť z maximálneho počtu bodov (2 000) najvyššie bodové skóre v oboch sledovaných rokoch získal Bratislavský kraj, čo v roku 2012 (1 388,9 bodov), predstavovalo 69,6 % maximálneho počtu bodov. Druhú skupinu tvoria Trnavský (908,4 bodov), Banskobystrický (833,1 bodov) a Prešovský (845,0 bodov) kraj, pričom získané bodové skóre tvorí o niečo viac ako štyri pätiny z maximálneho počtu bodov. Tretiu skupinu krajov, s podielom približne tretiny maximálneho počtu, tvoria Žilinský, Trenčiansky, Nitriansky a Košický kraj. Aj napriek rozdielom vo vybavenosti krajov subjektmi infraštruktúry prišlo v dôsledku realizácie investičných celkov najmä v oblasti dopravy a životného prostredia v programovom období 2007-2013 k celkovému zmierneniu regionálnych rozdielov. Do oblasti infraštruktúra a regionálna dostupnosť bol investovaný najvyšší objem (4411,8 mil. eur) a podiel (63,16 %) realizovaných výdavkov KF a ŠF, čo prispelo v porovnaní so stavom z roku 2007 k zmierneniu regionálnych rozdielov. Hlavnými faktormi, ktoré môžu ovplyvniť ďalší vývoj, sú dobudovanie dopravnej a technickej infraštruktúry, rozvoj odpadového hospodárstva so zameraním na zhodnocovanie komunálneho odpadu, zníženie produkcie emisií a využitie potenciálu pre rozvoj cestovného ruchu.

V oblasti vedomostná ekonomika najvyššie bodové skóre a tým najlepšiu pozíciu v regionálnej štruktúre Slovenska v analyzovanej oblasti má Bratislavský kraj (1 000 bodov), ďalšiu skupinu tvoria Žilinský (307,7 bodov, 30,8 %), Trnavský (293,2 bodov, 29,3 %), Trenčiansky (271,5 bodov, 27,5 %) a Košický (228,5 bodov, 22,9 %) kraj. Bodové skóre a podiel Prešovského a Banskobystrického kraja je približne 10 % a to aj napriek tomu, že v súčasnom programovom období do oboch krajov (Banskobystrický 14,9 % a Prešovský 13,8 %) bol alokovaný pomerne vysoký podiel realizovaných výdavkov zo ŠF v oblasti vedomostná ekonomika, ktorý prispel k zmierneniu regionálnych disparít. Faktormi, ktoré determinujú vývoj regionálnych disparít v oblasti vedomostnej ekonomiky v kontexte analyzovaných indikátorov sú priestorovo výrazne diferencovaná zamestnanosť, podiel výdavkov na výskum a vývoj z regionálneho HDP, ďalej podnikateľská aktivita v oblasti malého a stredného podnikania.

Treťou analyzovanou oblasťou boli ľudské zdroje, kde kraje mohli teoreticky dosiahnuť 900 bodov, k čomu sa v roku 2012 najviac priblížil Bratislavský kraj (781 bodov, 86,7 %). Druhú skupinu tvoria Trnavský (404,5 bodov), Trenčiansky (388,6 bodov) a Nitriansky (353,7 bodov) kraj s výškou bodového skóre približne na úrovni dvoch pätín maximálneho počtu bodov. Do tretej skupiny sa zaraďujú Žilinský (267,9 bodov) a Banskobystrický (218 bodov) kraj a poslednú tvoria Prešovský (135,5 bodov) a Košický (179,3 body) kraj. Výsledky v oblasti ľudské zdroje poukazujú na posun v zmysle prehlbenia regionálnych disparít v dôsledku kvalitatívneho zhoršenia hodnoty viacerých analyzovaných indikátorov. Stav regionálnych disparít je ovplyvnený negatívnym vývojom (ne-)zamestnanosti obyvateľstva v dôsledku ekonomickej krízy najmä po roku 2008, ďalej zhoršením sociálnej situácie, nárastom miery rizika chudoby a zmenami demografických procesov, ktoré sa diferencovane podľa krajov, prejavujú aj v štruktúre populácie. Koncentrácia zdrojov zo ŠF do najproblémovejších krajov sa v súčasnosti výraznejšie neprejavuje zlepšením pozície v analyzovanej oblasti.

Hlavné znaky regionálnej štruktúry Slovenska – regionálne rozdiely – zostávajú zachované. Prejavujú sa v polarizácii a rozčlenení územia Slovenska pomyslenou líniou juhozápadného-severovýchodného smeru, ktorá rozdeľuje Slovensko na dva subregióny s diferencovanými predpokladmi a úrovňou sociálno-ekonomického prostredia. Na západ od deliacej línie sa nachádzajú kraje (Bratislavský, Trnavský, Trenčiansky a Žilinský), ktoré v dôsledku využitia vysokého endogénneho potenciálu (poloha, priaznivá vzdelanostná štruktúra ľudských zdrojov, infraštruktúra celoštátneho a medzinárodného významu, štruktúra a výkonnosť regionálnej ekonomiky, podpriemerná miera nezamestnanosti, príjmy obyvateľstva, tvorba pracovných miest, rozvinutý cestovný ruch s nadpriemerným podielom zahraničnej návštevnosti), zahraničných investícií a podpory zo štrukturálnych fondov sa formujú ako rozvíjajúce, resp. až dynamicky sa rozvíjajúce regióny. Ďalšiu skupinu tvoria Prešovský a Košický kraj, ktoré majú silné jadrové územie s krajským mestom a koncentráciou diverzifikovaných ekonomických činností. Na druhej strane sa však v zázemí centier koncentrujú viaceré negatívne charakteristiky (stagnujúce ekonomické subjekty, vysoká miera nezamestnanosti, nadpriemerná miera rizika chudoby, koncentrácia marginalizovaných rómskych komunít, absencia nadradenej dopravnej infraštruktúry a iné), ktorých synergický efekt spôsobuje pozíciu Prešovského kraja ako stagnujúceho a Košického kraja ako čiastočne stagnujúceho regiónu. V roku 2012 mali prechodnú pozíciu Banskobystrický a Nitriansky kraj. V prípade, ak abstrahujeme od dominantnej pozície Bratislavského kraja v regionálnej štruktúre Slovenska, môžeme konštatovať, že v porovnaní rokov 2007 a 2012 prišlo pri ostatných krajoch k zachovaniu až zmierneniu regionálnych rozdielov, k čomu nesporne prispieva aj kohézna politika EU a využívanie jej nástrojov. Vzhľadom na to, že sa nachádzame v programovom období, vyhodnotenie účinnosti a celkového prínosu kohéznej politiky pri riešení regionálnych disparít je problematické. Istou možnosťou je hodnotenie čerpania výdavkov podľa OP a ich prínosu ku strategických a špecifickým prioritám NSRR SR r. 2007-2013. V prípade investičných projektov sa prínos prejavuje relatívne v krátkom čase po realizácii projektu. Spravidla podporujú rozvoj regiónu a rast zamestnanosti. Pri neinvestičných projektoch, najmä v oblasti ľudských zdrojov, však prínos na základe ukazovateľov výstupu a výsledku ešte nemožno považovať za relevantný z hľadiska posilnenia sociálno-ekonomickej situácie regiónu a jeho ďalšieho rozvoja a dá sa očakávať, že sa pozitívne prejaví s istým časovým oneskorením.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu č. VEGA 1/1143/12 „Regióny: vývoj, transformácia a regionálna diferenciácia“.

LITERATÚRA

CENTRÁLNY KOORDINAČNÝ ORGÁN (2013). *Stav implementácie ŠF podľa OP, riorít a opatrení pre PO 2007-2013 k 30.11.2013*. [Online]. Dostupné na: http://www.nsrr.sk/cerpanie/ [cit.: 15-12-2013].

BUČEK, M., REHÁK, Š, TVRDOŇ, J. (2010). *Regionálna ekonómia a politika.* Bratislava (Iura Edition).

GAJDOŠ, P. (2005). *Teoretický a metodologický rámec klasifikácie a typológie regiónov Slovenska v kontexte teritoriálnych disparít.* In Ira, V., Pašiak, J., Falťan, Ľ., Gajdoš, P., eds. *Podoby regionálnych odlišností na Slovensku.* Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 25-46.

KLAMÁR, R. (2011). Vývoj regionálnych disparít na Slovensku s osobitným zreteľom na regióny východného Slovenska. *Folia Geographica*, 8, 89-170.
KOREC, P. (2005). *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989 -2004*. Bratislava (Geo-grafika).
LAUKO, V., TOLMÁČI, L., KRIŽAN, F., GURŇÁK, D., CÁKOCI, R. (2013). *Geografia Slovenskej republiky: humánna geografia*. Bratislava (Geo-grafika).
MICHAELLI, E., MATLOVIČ, R., IŠTOK, R. (2010). *Regionálny rozvoj pre geografov*. Prešov (Prešovská univerzita v Prešove).
MATLOVIČ, R.. MATLOVIČOVÁ, K. (2005). Vývoj regionálnych disparít na Slovensku a problémy regionálneho rozvoj. *Folia Geographica*, 18, 8-87.
MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Folia Geographica*, 8, 66-89.
MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K., KLAMÁR, R. (2008). Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. *Regionální studia*, 2, 2-12.
MOHL, P., HAGENT, T. (2010). Do EU structural funds promote regional growth? New evidence from various panel data approaches. *Regional Science and Urban Economics*, 40, 353-365.
NÁRODNÝ STRATEGICKÝ REFERENČNÝ RÁMEC (2013). [Online]. Dostupné na: http://www.nsrr.sk/narodny-strategicky-referencny-ramec-2007-2013/ [cit: 15-12-2013].
RAJČÁKOVÁ, E. (2005). *Regionálny rozvoj a regionálna politika.* Bratislava (Univerzita Komenského).
RAJČÁKOVÁ, E. (2009). *Regionálny rozvoj a regionálna politika Európskej únie a Slovenska*. Bratislava (Geo-grafika).
RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2002). Postavenie okresov a krajov Slovenska z hľadiska vyhodnotenia vybraných sociálnych a ekonomických znakov. *Geographica Slovaca*, 18, 161-175.
RAJČÁKOVÁ, E., ŠVECOVÁ, A. (2011). Regionálna štruktúra Slovenska v posledných troch desaťročiach. *Acta Regionalia et Environmentalica*, 8(2), 29-37.
ŠÚ SR (2012). *Obyvateľstvo trvalo bývajúce v krajoch SR podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania, SODB 2001, 2011*. [Online]. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/files/krtab.10.pdf [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014a). *Dĺžka ciest podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014b). *Domácnosti s prístupom na internet podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014c). *Fyzické osoby - podnikatelia podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014d). *Kultúrne zariadenia (divadlá, galérie, múzeá, kultúrno-osvetové a ostatné kultúrne zariadenia) podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014e). *Miera evidovanej nezamestnanosti podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014f). *Miera rizika chudoby – 60% mediánu podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014g). *Migrácia obyvateľstva podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].

ŠÚ SR (2014h). *Množstvo komunálneho odpadu podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014ch). *Počet návštevníkov v ubytovacích zariadeniach a počet prenocovaní návštevníkov v ubytovacích zariadeniach podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014i). *Priemerná hrubá nominálna mesačná mzda (eur) podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014j). *Produkcia tuhých emisií, oxidu siričitého, oxidu dusík a oxidu uhoľnatého podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014k). *Regionálny hrubý domáci regionálny produkt (v b.c.) PKS podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2010.* [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014l). *Stavebná produkcia vykonaná vlastnými zamestnancami podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014m). *Školské zariadenia podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014n). *Trestné činy podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014o). *Tržby za vlastné výkony a tovar v priemysel) podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-webiny .statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014p). *Uchádzači o zamestnanie spolu a vo veku 15-24 rokov podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014r). *Vybrané ukazovatele veku (index starnutia EU) podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014.
ŠÚ SR (2014s). *Výdavky na výskum a vývoj podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012.* [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014t). *Základné charakteristiky pohybu obyvateľstva podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012.* [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014u). *Zamestnanci výskumu a vývoja vo fyzických osobách podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012.* [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].
ŠÚ SR (2014v). *Zdravotnícke zariadenia podľa krajov SR v rokoch 2007 a 2012*. [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 20-01-2014].

REGIONAL DISPARITIES IN SLOVAKIA WITHIN THE CONTEXT OF EU COHESION POLICY 2007-2013

Regional disparities are a typical feature of regional structure in Slovakia. The instruments of EU cohesion policy are one option how regional disparities can be mitigated in programming period 2007-2013. The aim of this paper is to point out regional disparities of

Slovakia in three fields – Infrastructure and regional accessibility, Knowledge economy and Human resources and drawing financial resources of EU cohesion fund and structural funds in accordance with current programming documents and strategic priorities of NSRF 2007-2013.

The point method was used for evaluation of regional disparities. The partial and complex regional disparities were analysed for each field - Infrastructure and regional accessibility, Knowledge economy and Human resources with using specific indicators. Transport infrastructure, environment and other infrastructure were assessed in the field of Infrastructure and regional accessibility; research, development and economic performance in the field of Knowledge economy; demographic characteristic and social level in the field of Human resources. The obtained results enabled us to determinate comprehensive regional disparities and typology of Slovakia regions like dynamically developing, developing, moderately developing, partially stagnant and stagnant regions.

Drawing financial exogenous development resources – EU funds by strategic priorities for the programming period 2007-2013 were analysed in next part of the contribution. Results of analyzes pointed to regional disparities in each of surveyed field as well as in complex evaluation in 2007 and 2012. In general, regional disparities are the result of historical development, differentiated regional potential and absorption capacity of regions to effectively use offered the EU cohesion policy instruments in accordance with the NSRF 2007-2013.

Strong polarization is reflected in regional structure of Slovakia. Division of the territory with south-west – north-east line divides territory into two sub regions with different potential and assumptions for development. Dominant position in the regional structure of Slovakia has dynamically developing Bratislava region which territory follows on developing Trnava region. Both of these regions have reached the highest score in the evaluation. In 2012, the typology of Slovakia regions reflects negative impact of the economical crisis in particular in stagnant (Košice) and partially stagnant (Prešov and Banská Bystrica) regions, which are hardly compensating consequences of crisis development. A fairly strong group of moderately developing regions (Trenčín, Žilina and Nitra) has created in the regional structure of Slovakia.

The EU funds are one option to mitigate regional disparities. Drawing of EU funds points to a relatively low rate of realized expenditure (51,3%), which is differentiated by operational programmes. The highest share of spending is in OP Healthcare (84,5%), Regional OP (70,2%), OP Employment and social inclusion (64.4%) and OP Bratislava region (57,1%).

Currently– at time of project implementation it is not possible to precisely evaluate the asset of EU funds to the mitigation of regional disparities. However, there are undisputed benefits of investment projects in transport, technical and environmental infrastructure. Building and reconstruction of new buildings have resulted in improvements of communication availability, technical equipment of regions and generally to alleviate regional disparities. On the other hand, the positive effects of so-called soft projects can occur with a certain delay, especially in the areas of education and social inclusion. That is, in addition to demographic characteristics, one of the reasons the deepening of regional disparities in field of Human resources.

Key words: regional disparities, EU cohesion policy, national strategic reference framework for the period of 2007-2013, strategic and specific priority, infrastructure and regional accessibility, knowledge economy, human resources, regions of Slovakia

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

ÚROVEŇ REGIONÁLNYCH DISPARÍT NA SLOVENSKU A JEJ ZMENA V OBDOBÍ ROKOV 2001-2011

*Michala Madajová, Anton Michálek, Peter Podolák**

ÚVOD

Slovensko prechádza od začiatku 90. rokov 20. stor. dynamickým vývojom a výraznými zmenami. Nové a kvalitatívne odlišné formy riadenia spoločnosti a ekonomického smerovania, globalizačné procesy, vstup do EÚ, finančná a hospodárska kríza (od roku 2008) sú hlavné faktory, ktoré v ostatných rokoch ovplyvňujú úroveň mnohých ukazovateľov vývoja spoločnosti a regiónov. Spoločenské procesy a ich vplyv na regionálne disparity (ďalej RD) predstavujú zložitý problém, ktorý vyžaduje multidimenzionálny a komplexný prístup k jeho skúmaniu (Wishlade a Yuill 1997, Gajdoš a Pašiak 2006, Molle 2007 a Nijkamp 2007). Príspevok je zameraný na analýzu a prezentáciu stavu, úrovne a zmien i na určenie základných tendencií vývoja RD na Slovensku v období rokov 2001-2011 ako výsledku uvedených najvýznamnejších procesov, ktoré prebiehali na Slovensku v sledovanom období. Úroveň a vývoj RD v dvoch časových horizontoch sledovaného desaťročia sme identifikovali pomocou multidimenzionálnej analýzy a deskriptívnej štatistiky vybraných indikátorov.

INDIKÁTORY REGIONÁLNYCH DISPARÍT A SPÔSOB HODNOTENIA ICH DYNAMIKY

Na analýzu sme použili relevantné demografické indikátory a indikátory sociálno-ekonomického charakteru, ktoré patria k najdôležitejším faktorom ovplyvňujúcim úroveň zmien a dynamiku RD na Slovensku. Celkovo bolo vybraných 14 ukazovateľov. Pri analýzach sme využili vybrané dáta z Regionálnej a demografickej databázy Štatistického úradu SR (ŠÚ SR 2013a a 2013b), Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny (ÚPSVaR 2012a a 2012b) a Výskumného demografického centra Infostat (VDC 2013). Sociálno-ekonomické indikátory zastupuje *miera nezamestnanosti*, *priemerná mesačná mzda*, *hmotná núdza*, *podniky nad 20 zamestnancov*, *samostatne zárobkovo činné osoby* a *vybavenosť domácnosti ústredným kúrením, autom a osobným počítačom*. Sociálno-demografickú oblasť reprezentuje *miera mimomanželskej pôrodnosti*, *index potenciálnej sociálnej podpory*, *index vzdelania*, *stredná dĺžka života pri narodení u mužov a žien* a *index migračnej efektívnosti*. Ide o indikátory syntetickej povahy, ktoré sú spravidla priemermi niekoľkých rokov. Ich stav sa sledoval v dvoch časových horizontoch posledného desaťročia – vždy približne k roku 2001 a 2011. Základné informácie o vývoji relevantných dimenzií regionálnych disparít sme získali použitím deskriptívnej štatistiky (vybrané miery polohy, variability a tvaru) doplnenej o boxplot grafy. Tieto spolu s metódou kartogramu predstavujú vhodný spôsob vizualizácie zásadných zmien vo vývoji regionálnych disparít na Slovensku.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogmada@savba.sk, geogami@savba.sk, geogpodo@savba.sk

Územný rámec predstavujú okresy Slovenska[1]. Okrem čiastkových indikátorov sme pracovali aj s komplexným ukazovateľom. Na jeho výpočet sú vhodné metódy viackriteriálneho hodnotenia, ktoré dokážu syntetizovať viacero rôznych znakov do jednej výslednej charakteristiky a tým umožňujú vzájomné porovnanie objektov (Vojtková 2007). Po zvážení viacerých skutočností, ktoré dokážu ovplyvniť výsledky jednotlivých multikriteriálnych metód, sme sa rozhodli pre aplikáciu metódy normovanej premennej. Na rozdiel od metódy súčtu poradí (pri ktorej dochádza k značnej strate informácie, keďže nemožno určiť, o koľko je jeden okres lepší ako druhý), ako aj od bodovej metódy (ktorá uvažuje o absolútnej variabilite), metóda normovanej premennej prihliada k relatívnej variabilite jednotlivých ukazovateľov. To znamená, že na to, aby okres dosiahol dobré celkové postavenie, musí vykazovať uspokojivé výsledky vo všetkých indikátoroch. V prípade použitia bodovej metódy by mu na to mohla stačiť jediná (obzvlášť extrémna) hodnota jedného ukazovateľa, čím by došlo k skresleniu výsledkov.

Vzhľadom na skutočnosť, že naším cieľom bolo okrem výpočtu samotného integrálneho ukazovateľa aj posúdenie vplyvu čiastkových indikátorov na regionálnu diferenciáciu, nepoužili sme metódu vzdialenosti od fiktívneho objektu, ktorá je síce viac citlivá na extrémne hodnoty, a preto sa môže javiť ako vhodnejšia pri analýze regionálnych disparít, neumožňuje však vzájomné porovnanie čiastkových ukazovateľov v priestore a čase. Použili sme preto techniku rovnomerného normovania, ktorá hodnoty 14 indikátorov v rôznych merných jednotkách zoštandardizovala do jednotnej škály <0 – 1>. Hodnoty X_{io} (hodnota indikátora *i* v okrese *o*) sa upravili na základe charakteru jednotlivých indikátorov.

Pre ukazovateľ, ktorý maximalizuje (čím vyššia je jeho hodnota, tým lepšie – napr. priemerná mesačná mzda), sa normovaná hodnota vypočítala ako:

$$Z_{io} = (X_{io}-X_{min})/(X_{max} – X_{min}). \quad (1)$$

Ukazovateľ, ktorý destimuluje (čím vyššia je jeho hodnota, tým horšie – napr. miera nezamestnanosti), sa štandardizoval podľa vzťahu:

$$Z_{io} = (X_{max}-X_{io})/(X_{max} – X_{min}), \quad (2)$$

kde X_{max} je najvyššia hodnota zo súboru daného ukazovateľa, X_{min} je najnižšia hodnota zo súboru daného ukazovateľa.

Normované hodnoty indikátorov Z_i v okrese *o* sme následne agregovali do syntetickej premennej Y_o na základe vzťahu:

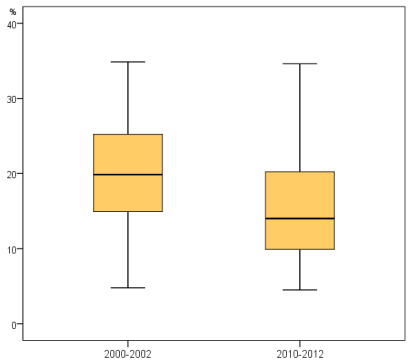
$$Y_o = \frac{1}{n}\sum_{i}^{m} Z_{io}. \quad (3)$$

Jednotlivé čiastkové sociálno-demografické a sociálno-ekonomické indikátory sme považovali za rovnocenné, to znamená, že každému bola prisúdená rovnaká váha ($v_i = 1$).

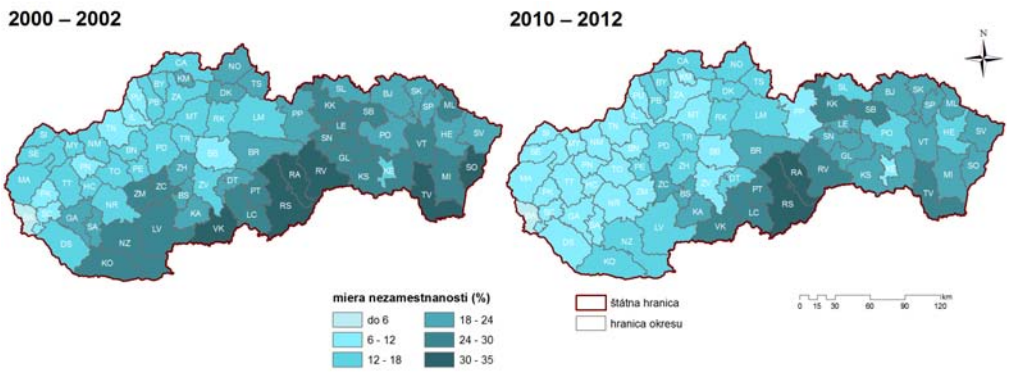
[1] Pracovali sme so 72 okresmi (mestské časti Bratislavy I – V a Košíc I - IV boli kvôli dostupnosti dát zlúčené do okresov Bratislava a Košice). V texte, ako aj v jednotlivých mapách, sú použité nasledovné skratky okresov: BA – Bratislava, BB – Banská Bystrica, BJ – Bardejov, BN – Bánovce nad Bebravou, BR – Brezno, BS – Banská Štiavnica, BY – Bytča, CA – Čadca, DK – Dolný Kubín, DS – Dunajská Streda, DT – Detva, GA – Galanta, GL – Gelnica, HC – Hlohovec, HE – Humenné, IL – Ilava, KA – Krupina, KE – Košice, KK – Kežmarok, KM – Kysucké Nové Mesto, KN – Komárno, KS – Košice-okolie, LC – Lučenec, LE – Levoča, LM – Liptovský Mikuláš, LV – Levice, MA – Malacky, MI – Michalovce, ML – Medzilaborce, MT – Martin, MY – Myjava, NM – Nové Mesto nad Váhom, NO – Námestovo, NR – Nitra, NZ – Nove Zámky, PB – Považská Bystrica, PD – Prievidza, PE – Partizánske, PK – Pezinok, PN – Piešťany, PO – Prešov, PP – Poprad, PT – Poltár, PU – Púchov, RA – Revúca, RK – Ružomberok, RS – Rimavská Sobota, RV – Rožňava, SA – Šaľa, SB – Sabinov, SC – Senec, SE – Senica, SI – Skalica, SK – Svidník, SL – Stará Ľubovňa, SN – Spišská Nová Ves, SO – Sobrance, SP – Stropkov, SV – Snina, TO – Topoľčany, TN – Trenčín, TR – Turčianske Teplice, TS – Tvrdošín, TT – Trnava, TV – Trebišov, VK – Veľký Krtíš, VT – Vranov nad Topľou, ZA – Žilina, ZC – Žarnovica, ZH – Žiar nad Hronom, ZM – Zlaté Moravce, ZV – Zvolen.

Nezamestnanosť

Obr. 1. Dynamika miery nezamestnanosti znázornená metódou boxplot grafu

Podmienky na trhu práce patria k najvýznamnejším vnútorným podmieňujúcim faktorom ovplyvňujúcim úroveň a dynamiku RD na Slovensku. V sledovanom období pozorujeme na území Slovenska pokles priemernej miery nezamestnanosti z 20,07 % (priemer rokov 2000-2002) na 15,34 % (2010-2012). Celkové vylepšenie situácie dokumentuje okrem jednotlivých mier popisnej štatistiky (tab. 1) aj graf boxplot (obr. 1). Kým na začiatku sledovaného obdobia sa miera nezamestnanosti pohybovala až v polovici všetkých okresov Slovenska nad 20 %, v súčasnosti túto hranicu neprekročilo takmer 75 % okresov (z toho 25 % regiónov má mieru nezamestnanosti pod 10 %). Na rozdiel od minulého obdobia, v súčasnosti poukazuje tvar grafu na pravostrannú šikmosť rozdelenia hodnôt skúmaného štatistického znaku (miery šikmosti 0,03 vs. 0,68). Znamená to, že väčšina okresov nedosiahla priemernú hodnotu celého sledovaného súboru (15,34 %). Variabilita hodnôt oboch súborov sa však výrazne nemenila. Celkové rozdiely medzi jednotlivými regiónmi Slovenska z hľadiska miery nezamestnanosti aj naďalej pretrvávajú, jedine v okresoch západného Slovenska môžeme pozorovať stieranie vzájomných diferencií a zvýšenie homogenity. Pri pohľade na priestorové rozloženie hodnôt miery nezamestnanosti (obr. 2) vidíme, že vysokou nezamestnanosťou (nad 30 %) dlhodobo trpia južné okresy stredného a východného Slovenska (RS, VK, RA, RV, TV a SO), pričom najvyššou nezamestnanosťou sa vyznačujú okresy RS (34,9 % v rokoch 2000-2002 a 34,6 % v rokoch 2010-2012) a RA (30,7 % v rokoch 2000-2002 a 33,7 % v rokoch 2010-2012). Naopak nízku (pod 10 %) resp. nižšiu (podpriemernú) nezamestnanosť vykazujú okresy západného a severozápadného Slovenska od BA až po PU. Najnižšiu hodnotu miery v súčasnosti dosahujú okresy BA, SC a GA (pod 7 %), v minulosti pod 7 % vykazovali okresy BA a TN.

Obr. 2. Diferenciácia okresov Slovenska podľa miery nezamestnanosti

Tab. 1. Základná štatistika ekonomických indikátorov regionálnych disparít v jednotlivých rokoch podľa okresov

	Ekonomické indikátory regionálnych disparít									
	Miera nezamestnanosti (%)		Mzda (€)		Hmotná núdza (%)		Podniky nad 20 zamestnancov (%)		SZČO (%)	
	2000-2002	2010-2012	2001-2002	2010-2011	2000-2001	2010-2012	2000-2002	2010-2012	2001-2002	2010-2012
Stredná hodnota	20,07	15,34	390,00	719,67	12,51	7,64	98,29	103,41	10 329,46	9 964,89
Chyba str. hodnoty	0,82	0,78	6,21	12,10	0,70	0,64	3,56	6,25	357,11	704,73
Medián	19,86	14,01	380,32	709,25	11,45	5,27	95,46	96,40	10 013,45	8 618,00
Modus	-	-	-	706,00	-	-	-	-	-	5 522,67
Variačné rozpätie	30,07	30,11	327,13	625,00	24,96	22,99	137,32	388,12	20 327,47	27 186,00
Rozptyl	48,97	44,21	2 780,84	10 535,04	35,25	29,16	914,37	2 815,47	9 182 007,02	35 758 527,09
Štandardná odchýlka	7,00	6,65	52,73	102,64	5,94	5,40	30,24	53,06	3030,18	5 979,84
Variačný koeficient	34,87	43,33	13,52	14,26	47,48	70,69	30,77	51,31	29,34	60,01
Špicatosť	-0,50	-0,10	5,35	3,51	-0,23	0,29	-0,27	15,09	8,79	0,66
Šikmosť	0,03	0,68	1,57	1,19	0,62	0,99	0,25	2,76	2,05	0,99
Minimum	4,79	4,50	307,78	536,00	1,65	0,80	28,52	24,09	5 606,53	1 307,33
Maximum	34,85	34,61	634,90	1161,00	26,60	23,79	165,84	412,21	25 934,00	28 493,33
Súčet	1 444,86	1 104,81	28 079,86	51816,50	900,40	550,08	7 076,55	7 445,37	743 721,34	717 472,00

Zdroj: ÚPSVaR 2012a, 2012b, výpočty autorov.

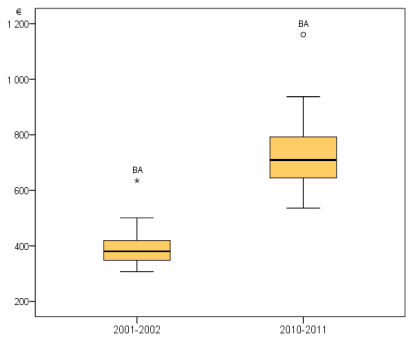
Tab. 2. Základná štatistika ukazovateľov úrovne bývania a vybavenosti domácností v rokoch 2001 a 2011 podľa okresov

	Ukazovatele úrovne bývania a vybavenosti domácností (%)					
	ústredným kúrením		osobným automobilom		počítačom	
	2001	2011	2001	2011	2001	2011
Stredná hodnota	72,48	70,48	38,68	50,34	10,33	50,39
Chyba str. hodnoty	0,97	0,86	0,55	0,76	0,38	0,53
Medián	72,35	71,92	38,75	51,05	9,80	51,09
Modus	71,90	-	37,40	-	8,30	-
Variačné rozpätie	39,70	34,03	22,90	47,64	19,30	22,50
Rozptyl	67,90	53,72	21,73	41,49	10,56	20,50
Štandardná odchýlka	8,24	7,33	4,66	6,44	3,25	4,53
Variačný koeficient	11,37	10,40	12,05	12,80	31,44	8,99
Špicatosť	-0,28	-0,41	0,21	15,34	2,68	0,38
Šikmosť	-0,12	-0,39	-0,26	-2,86	1,19	-0,55
Minimum	53,20	53,29	27,10	12,90	4,30	37,89
Maximum	92,90	87,32	50,00	60,54	23,60	60,39
Súčet	5 218,20	5 074,51	2 785,00	3 624,25	744,00	3 627,93

Zdroj: Štatistický úrad SR 2013a, 2013b, výpočty autorov.

Priemerná mesačná mzda

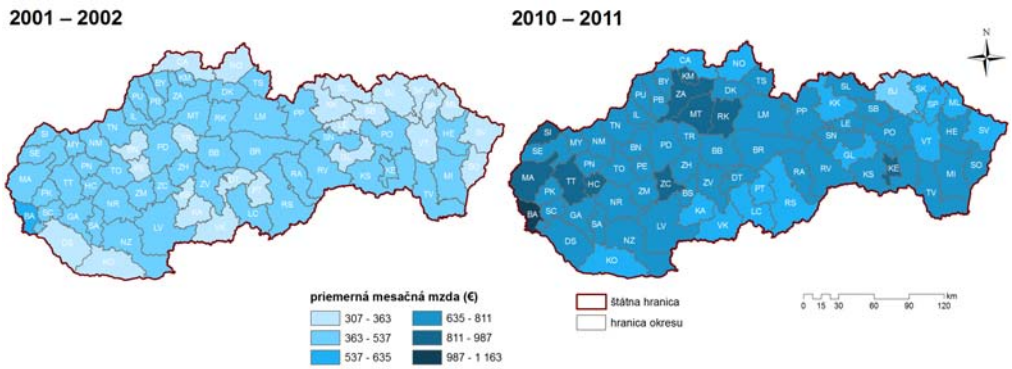
Ukazovateľ priemernej mesačnej mzdy je špecifickým príkladom v rámci hodnotenia dynamiky regionálnych disparít. Štatisticky síce tento indikátor zaznamenal jedno z najvýraznejších vylepšení – stredné hodnoty (tab. 1) vypovedajú o značnom náraste priemernej mesačnej mzdy počas sledovaného obdobia (z hodnoty 390 eur na 720 eur), to však automaticky neznamená zlepšenie celkovej situácie. Priemerná mesačná mzda[2] je totiž indikátorom, na ktorý sa nemožno pozerať výlučne z kvantitatívneho hľadiska, pretože je ovplyvnená mnohými faktormi. Samotný nárast priemernej mzdy z dôvodov uvedených v poznámke, ale aj napr. v dôsledku poklesu iných príjmov, nárastu inflácie, nepriaznivého cenového vývoja, rastu nákladov domácností a pod., nemusí automaticky znamenať zlepšenie ekonomickej situácie. V tejto súvislosti sa preto sústredíme na podiel okresov s pod- a nadpriemernou mesačnou mzdou ako na ukazovateľ zhoršenia, resp. zlepšenia celkovej situácie. Na začiatku sledovaného obdobia žiadny okres Slovenska, s výnimkou okresu BA, nedosiahol

Obr. 3. Dynamika priemernej mesačnej mzdy znázornená metódou boxplot grafu

[2] Priemerná mesačná mzda necharakterizuje väčšinu zamestnancov. Určitý nedostatok tohto ukazovateľa spočíva v nesymetrickom rozdelení miezd. To znamená, že priemerná mzda a mzda priemerného (stredného) zamestnanca (medián) vykazuje značný rozdiel. Čím je rozdiel medzi týmito ukazovateľmi väčší, tým je výpovedná hodnota priemernej mzdy nižšia. Na druhej strane sledovanie priemernej mzdy má svoj význam a je opodstatnené pri časových komparáciách (vývoj oproti predchádzajúcemu obdobiu), alebo pri porovnaní miezd v regiónoch.

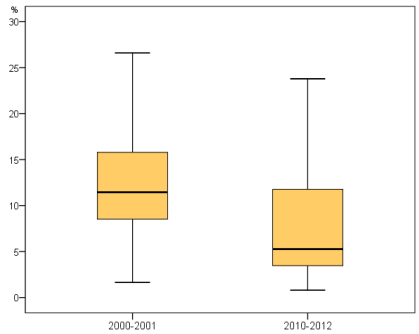
súčasnú najnižšiu priemernú mesačnú mzdu za okres – 536 eur. V oboch obdobiach pozorujeme mierne pravostranné rozdelenie ukazovateľa s jedným odľahlým pozorovaním (okres BA). Znamená to, že vo väčšine okresov nezarobili obyvatelia mzdu väčšiu ako stredná hodnota súboru v danom roku. V súčasnosti sa však medián o málo viac približuje aritmetickému priemeru, čo naznačuje zvyšovanie relatívnej mzdy a teda mierne zlepšenie situácie oproti predchádzajúcemu obdobiu. Bratislavský okres si ponechal svoje postavenie a žiadny iný región Slovenska ho v priemernej mesačnej mzde výraznejšie nedobieha. Na druhej strane z tvaru boxplot grafu (obr. 3) vidíme, že na začiatku sledovaného obdobia boli jednotlivé okresy Slovenska, pokiaľ ide o priemernú mesačnú mzdu, omnoho homogénnejšie, v súčasnosti je naopak stupeň variability vyšší. Táto skutočnosť súvisí s mnohými faktormi, najmä so socio-ekonomickým potenciálom regiónov a ich atraktivitou z hľadiska investícii. Vo výkonných regiónoch s lepšou ekonomickou štruktúrou a vyššou kvalifikáciou pracovníkov mzdy rastú oveľa rýchlejšie, ako v zaostávajúcich regiónoch. Nepriaznivé ekonomické prostredie zaostávajúcich regiónov s odvetviami s nízkou pridanou hodnotou a produktivitou práce a s nadbytkom pracovných síl, spolu s množstvom ďalších negatívnych faktorov spôsobuje, že mzdy v týchto regiónoch stagnujú resp. rastú len veľmi pomaly, čo vplýva na rast regionálnych mzdových nerovností. Rozdiely medzi jednotlivými okresmi teda vzrástli, celkovo však možno konštatovať mierne zlepšenie situácie v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Kým v minulosti patrili k okresom s najvyššou priemernou mesačnou mzdou okresy BA, KE, TT, PU a BB, priestorové rozloženie najvyšších hodnôt tejto miery je v súčasnosti odlišné a poukazuje na výraznejšiu koncentráciu regiónov s najvyššou mzdou v okresoch na západnom Slovensku (BA, MA a TT), až potom v okrese KE a v okresoch v blízkosti Žiliny (obr. 4). Odlišné sú aj regióny s najnižšou mzdou – zatiaľ čo v prvom sledovanom období to boli hlavne okresy severovýchodného Slovenska – SP, SO, SV, SB a BJ, v druhom sledovanom období bola okrem nich najnižšia priemerná mzda zaznamenaná aj v okresoch na juhu stredného Slovenska. V prvej pätici sa v súčasnosti nachádzajú okresy BJ, SV, PT, RS a GL.

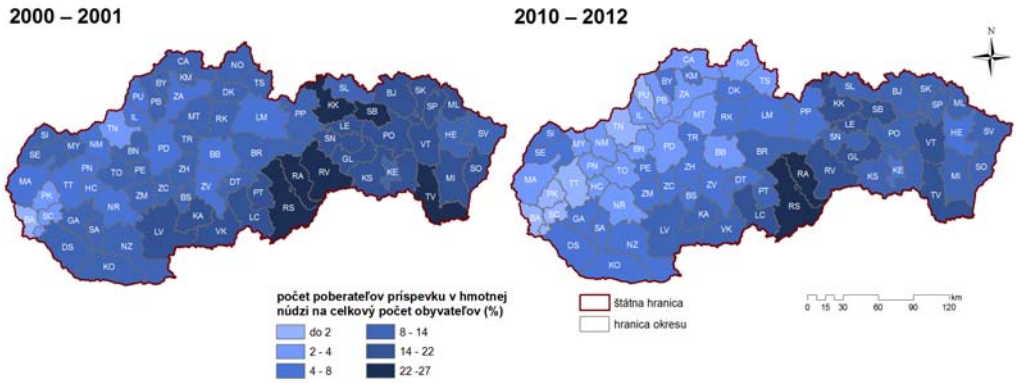
Obr. 4. Diferenciácia okresov Slovenska podľa priemernej mesačnej mzdy

Hmotná núdza

Hmotná núdza je jedným z ekonomických indikátorov regionálnych disparít, ktorý v sledovanom desaťročí zaznamenal posun k lepšiemu. Ako vidieť z obr. 6, podiel obyvateľov v hmotnej núdzi sa vo väčšine regiónov za posledných desať rokov znížil, rozdiely medzi regiónmi však aj na naďalej pretrvávajú. Variačný koeficient, ako aj miery šikmosti a špicatosti naznačujú zvýšenie heterogenity skúmaného štatistického znaku, ktorú potvrdzuje aj boxplot (obr. 5). Pri prvom pohľade na graf vidieť pokles podielu poberateľov dávky, zmenšilo sa dokonca aj rozpätie, v ktorom sa jednotlivé hodnoty v súčasnosti pohybujú. To na jednej strane znamená vyrovnávanie rozdielov medzi okresmi Slovenska (hodnoty sa oproti predchádzajúcemu obdobiu koncentrujú v užšom intervale), na strane druhej veľkosť „škatule“ grafu, vyjadrujúca variabilitu súboru, naznačuje väčšiu rozptýlenosť (diferenciáciu) okresov Slovenska v danom intervale v porovnaní so situáciou v rokoch 2000-2001. Z boxplot grafu jasne vidieť v súčasnosti výrazne väčší stupeň koncentrácie nižších hodnôt skúmanej miery v porovnaní s koncentráciu vysokých hodnôt (pravostranná šikmosť). Väčšina okresov Slovenska dosahuje hodnotu tohto indikátora menšiu ako priemer, a to 7,4 %, čo možno hodnotiť ako pozitívny fakt. Situácia v okresoch najviac a najmenej postihnutých hmotnou núdzou sa v podstate nezmenila. Aj naďalej sa medzi regióny s najväčším podielom obyvateľstva v hmotnej núdzi radia okresy na juhu stredného a severovýchodného Slovenska (okres RS – 26,6 % a okresy TV, RA, KK či SB v minulosti a okresy RA – 23,79 %, RS, RV, KK a SB v súčasnosti). Naopak, najmenší podiel obyvateľov v hmotnej núdzi sa dlhodobo vyskytuje v okresoch BA (1,6 % vs. 0,8 %), SC, PK a TN.

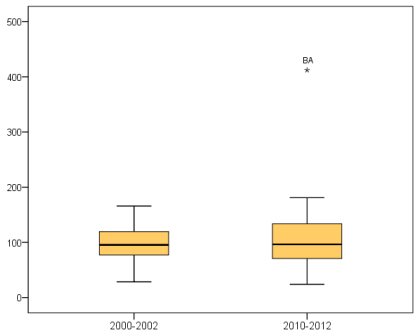
Obr. 5. Dynamika hmotnej núdze znázornená metódou boxplot grafu

Obr. 6. Diferenciácia okresov Slovenska podľa hmotnej núdze

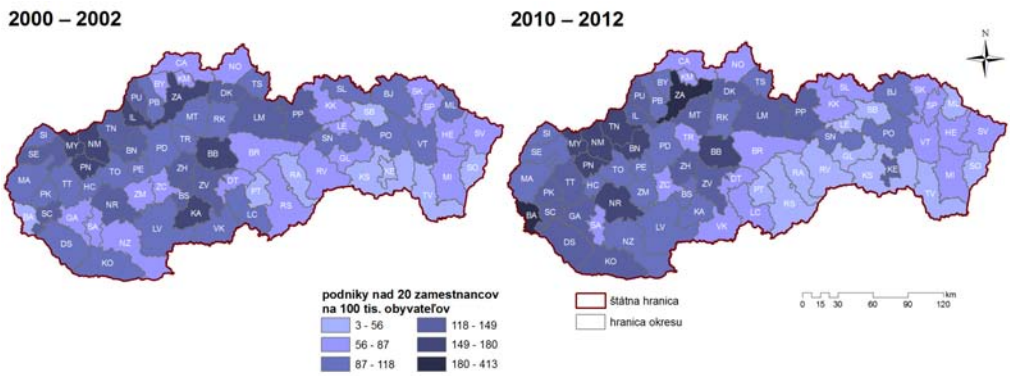
Podniky nad 20 zamestnancov

Tento indikátor patrí do skupiny tzv. Business demography indicators obsahujúcej informácie najmä o veľkosti a časových parametrov existencie firiem. Indikátor vyjadruje veľkosť a prírastok/úbytok podnikov v regiónoch v sledovanom období. Súčasne odráža regionálne podmienky pre podnikanie a umožňuje hodnotiť regióny z hľadiska ich ekonomickej sily a stability.

Obr. 7. Dynamika podnikov nad 20 zamestnancov znázornená metódou boxplot grafu

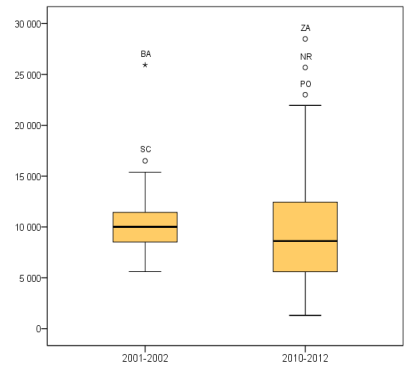
Počet stredne veľkých a veľkých podnikov možno zaradiť medzi tie indikátory, ktoré v priebehu sledovaného obdobia prispeli k prehĺbeniu regionálnych rozdielov na Slovensku. Navýšenie stredných hodnôt (tab. 1) ale naznačuje kvalitatívny posun, ostatné miery a boxplot graf (obr. 7) však ukazujú, že tento nárast ovplyvnilo jedno extrémne pozorovanie, a to okres BA, v ktorom sa v súčasnosti na 100 tis. obyvateľov nachádza najviac podnikov nad 20 zamestnancov (412). Výrazné navýšenie maximálnej a zároveň zníženie minimálnej hodnoty tohto znaku počas analyzovaného obdobia len potvrdzuje nárast variability celého súboru. O zvýšení heterogenity a medziregionálnej diferenciácie jasne vypovedá aj obr. 8. V sledovanom období došlo zároveň aj k zmene priestorového rozloženia regiónov s najlepšou/najhoršou hodnotou skúmaného znaku. Napríklad v rokoch 2010-2012 najlepšie vystupujúci región, okres BA, sa v rokoch 2000-2002 pohyboval v skupine okresov, na ktoré pripadalo najmenej podnikov nad 20 zamestnancov na 100 tisíc obyvateľov. K regiónom s najvyššou hodnotou danej miery patrili okresy PN (166), IL, MY, BB, KA a ZA (nad 149), v súčasnosti sa nad touto hranicou pohybujú okresy BA (412), ZA, PN, BB, MY, NM a TN. Naopak, najmenej podnikov nad 20 zamestnancov na 100 tis. obyvateľov sa nachádza v okresoch RA, SB, GL, PT a ML (24), v minulosti to boli SO, TV, SB, PT a KE (29).

Obr. 8. Diferenciácia okresov Slovenska podľa podnikov nad 20 zamestnancov

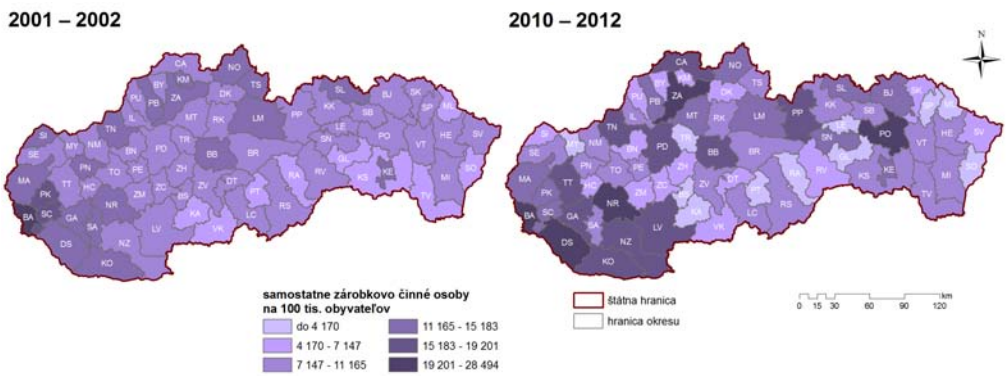
Samostatne zárobkovo činné osoby (SZČO)

Indikátor samostatne zárobkovo činné osoby charakterizuje úroveň ľudského potenciálu a ekonomického kapitálu obyvateľstva. Zahŕňa rôzne aspekty a atribúty obyvateľstva spojené so vzdelaním, schopnosťami, zručnosťami, kvalifikáciou, pracovnými skúsenosťami, mobilitou, ktoré priamo vplývajú na ich podnikateľské aktivity, úspešnosť, obrat, zisk a pod. Umožňuje hodnotiť úroveň a diferenciáciu ekonomického kapitálu v regiónoch, ako aj predpoklady rozvoja ľudského potenciálu a možnosti rozvoja regiónov.

Obr. 9. Dynamika samostatne zárobkovo činných osôb znázornená metódou boxplot grafu

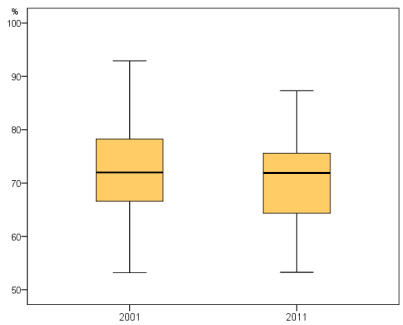
Ako vyplynulo zo základnej štatistickej analýzy, tento indikátor patrí k tým, ktoré od roku 2001 prekonali výraznú zmenu a prispeli k medziregionálnej diferenciácii. Jednotlivé miery deskriptívnej štatistiky (nižšie stredné hodnoty a miera špicatosti, nárast variačného koeficientu, ako aj rozpätia intervalu hodnôt daného znaku) jasne naznačujú zhoršovanie celkovej situácie a rastúcu heterogenitu súboru samostatne zárobkovo činných osôb na 100 tis. obyvateľov viažúcich sa k rokom 2010-2012. Spomínané skutočnosti vhodne znázorňuje boxplot graf (obr. 9). Indikuje vyšší stupeň koncentrácie menších (v tomto prípade slabších) hodnôt sledovaného indikátora v jednotlivých okresoch Slovenska. Zároveň poukazuje na zvyšujúcu sa rozptýlenosť dát a na zmenu v počte, ako aj v priestorovom rozložení odľahlých hodnôt (ktoré v minulosti dosiahli okresy BA a SC, zatiaľ čo v súčasnosti sú to okresy ZA, NR a PO). Pokles homogenity, zmenu pozície jednotlivých okresov a celkové prehlbovanie regionálnych disparít dokumentuje aj obr. 10. Najmenej, iba 1 307, v súčasnosti pripadá na okres ML, z ostatných sú to okresy SO, PT, TR a KA. V minulosti zaznamenal najnižšiu hodnotu okres SO, táto ale bola 5 607 na 100 tisíc obyvateľov. K ďalším sa radili okresy GL, PT, RA a KS.

Obr. 10. Diferenciácia okresov Slovenska podľa samostatne zárobkovo činných osôb

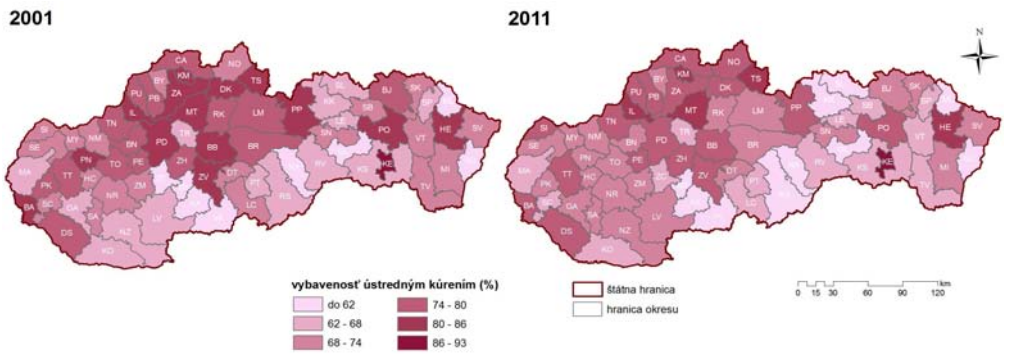
Vybavenosť domácností ústredným kúrením

Indikátor vybavenosť domácností ústredným kúrením patrí do skupiny indikátorov základnej infraštruktúry[3] bytov. Vybavenie bytov ústredným kúrením nie je podmienené existenciou vyššej infraštruktúry (aj keď táto ju z časti podmieňuje), ale rozhoduje o ňom majiteľ bytu resp. domu. Existencia ústredného či etážového kúrenia patrí k vybavenosti bytov, ktorá výrazne zvyšuje kvalitu bývania. Jej význam spočíva najmä v komfortnejšom zabezpečení tepla a teplej vody.

Obr. 11. Dynamika ukazovateľa vybavenosť domácností ústredným kúrením znázornená metódou boxplot grafu

Skúmaný indikátor vykazuje spomedzi ostatných ukazovateľov vybavenosti domácností najmenšiu dynamiku. V porovnaní s rokom 2001 sa mierne zvýšil podiel domácností, ktoré nevyužívajú ústredné kúrenie. Zníženie rozpätia intervalu, v ktorom sa pohybujú hodnoty tejto miery v jednotlivých okresoch Slovenska, nižší variačný koeficient (tab. 1) a takmer nezmenená veľkosť „krabice“ boxplot grafu (obr. 11) zároveň poukazujú na zvýšenie homogenity súboru. V priebehu sledovaného obdobia teda nedošlo k výraznejšej zmene situácie – pri trende klesajúcej heterogenity možno celkovo konštatovať postupné znižovanie počtu domácností vybavených ústredným kúrením. Uvedené skutočnosti potvrdzuje aj obr. 12. V oboch skúmaných časových horizontoch (2001 a 2011) je viditeľný nižší podiel domácností s ústredným kúrením na východnom Slovensku (okresy SO, ML a GL) a v južných okresoch stredného Slovenska (KA, RA a BS). Menšia zmena však nastala pri priestorovom rozložení domácností s vyšším podielom vybavenosti ústredným kúrením – okres KE si zachoval dominantné postavenie (93 % v roku 2001, 87 % v roku 2011), poradie zvyšných popredných okresov sa však mierne obmenilo. Kým v roku 2001 to boli okresy BA, MT, TS a ZA, v súčasnosti sú to okresy TS, IL, KM a HE.

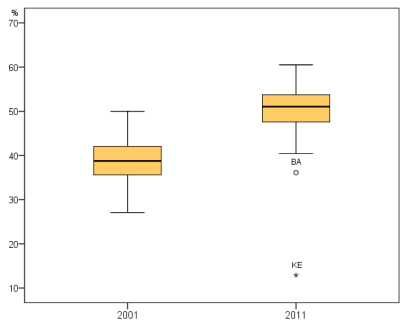

Obr. 12. Diferenciácia okresov Slovenska podľa vybavenosti domácností ústredným kúrením

[3] Termín základná infraštruktúra bytov vyjadruje vybavenie bytov zariadeniami, ktoré sú spojené so základnými životnými potrebami človeka.

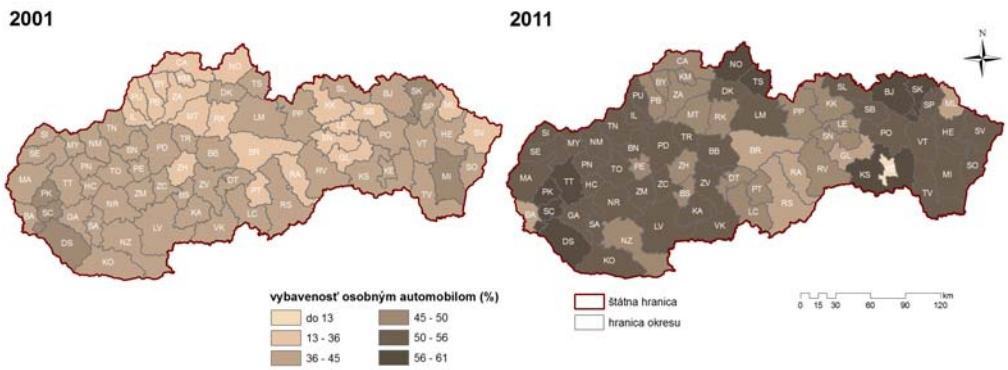
Vybavenosť domácností osobným automobilom

Vlastníctvo auta je v súčasnosti jedným z dôležitých indikátorov bežného štandardu a jeho absencia indikuje ťažšiu ekonomickú situáciu[4]. V podmienkach Slovenska v dôsledku vyše 20-ročnému výrazne rastúcemu trendu tento indikátor naberá na významnosti. Boom automobilizmu v posledných rokoch má svoje regionálne špecifiká, dopad na niektoré javy a vplyv na regionálne disparity.

Obr. 13. Dynamika ukazovateľa vybavenosť domácností osobným automobilom znázornená metódou boxplot grafu

Indikátor s pomerne symetrickým rozdelením a pozorovaniami rovnomerne usporiadanými od strednej hodnoty súboru v súčasnosti charakterizuje značné ľavostranné zošikmenie s jednou odľahlou (okres BA) a jednou extrémnou hodnotou (okres KE). V roku 2011 až na posledný menovaný okres (ktorý ako jediný nezaznamenal navýšenie hodnoty), vo všetkých ostatných regiónoch Slovenska vlastní osobný automobil viac domácností ako v predchádzajúcom období. Značný nárast hodnôt skúmaného znaku dokumentujú miery deskriptívnej štatistiky (tab. 2) a vhodne vizualizuje boxplot graf (obr. 13) Mierne prekvapujúco pôsobí fakt, že okresy BA a KE dosiahli v roku 2011 najnižšie hodnoty danej miery, regióny v ich blízkom okolí (hlavne okresy DS, SC, PK, a KS) však patria k tým, na ktoré pripadá najviac osobných automobilov (obr. 14). Do tejto skupiny možno zaradiť ešte okresy východného (najmä SK a BJ) a severného Slovenska (NO a TS). V roku 2001 nebola situácia, pokiaľ ide o regióny s najlepšou vybavenosťou automobilom, príliš odlišná. V opačnom prípade však sledujeme zmenu pozície tých okresov, ktoré vykazovali najnižšie (najhoršie) hodnoty sledovanej miery. Kým v minulosti to boli hlavne okres BR a regióny severozápadného Slovenska (KM, BY a CA), v súčasnosti sú to okrem BA a KE hlavne okresy ML, GL a južné okresy stredného Slovenska (najmä RA).

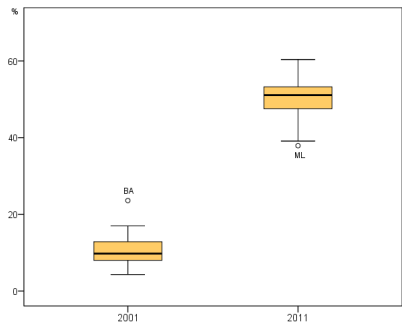

Obr. 14. Diferenciácia okresov Slovenska podľa vybavenosti domácností osobným automobilom

[4] Okrem domácností, ktoré dobrovoľne nechcú vlastniť auto.

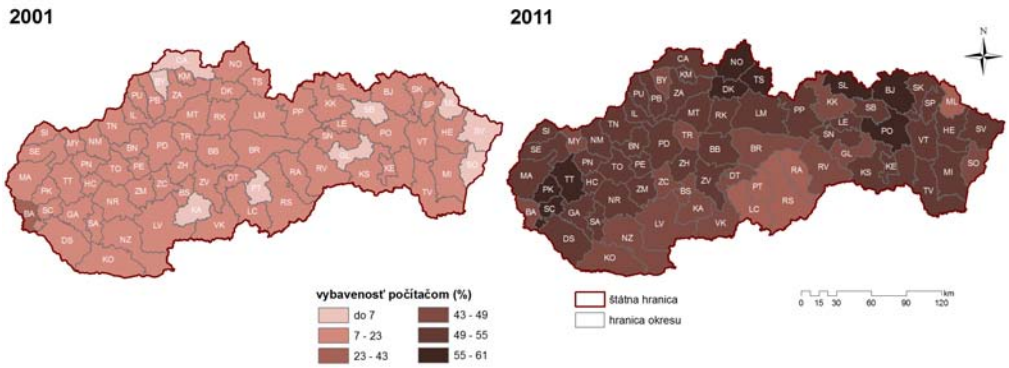
Vybavenosť domácností počítačom

Indikátor vybavenosť domácností počítačom (spolu s počítačovou gramotnosťou) predstavuje v súčasnosti dôležitú podmienku vzdelávania a zlepšenia možností na trhu práce (informovanosť, sledovanie aktuálnych ponúk, komunikácia, práce s PC a pod.). Všeobecne sa predpokladá, že čím vyššia je úroveň vzdelania, tým pozitívnejší vzťah k PC. Hlavnou bariérou vyššej miery vybavenosti domácností počítačom v niektorých regiónoch je relácia medzi priemernými príjmami a bežnými životnými nákladmi rodiny na jednej strane a cenou počítača na strane druhej.

Obr. 15. Dynamika ukazovateľa vybavenosť domácností počítačom znázornená metódou boxplot grafu

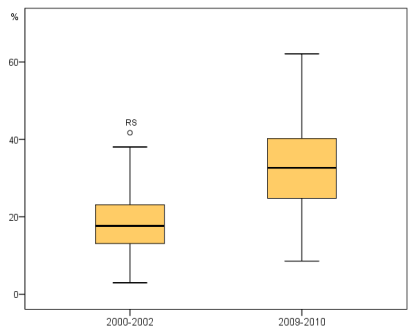
Túto charakteristiku je možné zaradiť k indikátorom, ktoré za posledných 10 rokov zaznamenali výrazný kvalitatívny posun bez podstatného vplyvu na medziregionálnu diferenciáciu (obr. 15). Všetky okresy Slovenska v roku 2011 vykazovali vyššie percento vybavenosti počítačom ako v predchádzajúcom období. Kým v minulosti dominovala Bratislava s vybavenosťou 23,6 %, už minimálna hodnota v súčasnosti je v tomto smere ďaleko vyššia (okres ML – 37,9 %) a hlavné mesto sa so 47,5-percentnou vybavenosťou počítačom radí skôr k slabším okresom. Celkovo sa znížil rozdiel medzi najviac vybaveným okresom a zvyšnými regiónmi Slovenska, na strane druhej však jeden okres mierne zaostáva za ostatnými (ML). Najmenej domácností s počítačom je dlhodobo v okresoch ML a PT (obr. 16). Mimo týchto možno v súčasnosti k marginálnym regiónom Slovenska aj v prípade tohto indikátora zaradiť južnú časť stredného Slovenska (okresy RA, LC, RS). V roku 2001 vykazovali okrem Bratislavy najvyšší podiel domácností s počítačom hlavne okresy v jej zázemí (SC a PK) a regióny s veľkými mestami (BB a KE). V súčasnosti však patria medzi okresy s najvyššou vybavenosťou aj regióny na severe stredného a východného Slovenska (okres TS v roku 2011 s vôbec najvyššou mierou – 60,4 %, za ním okresy SC, NM, DK, TT, PO, PK, SL a BJ).

Obr. 16. Diferenciácia okresov Slovenska podľa vybavenosti domácností počítačom

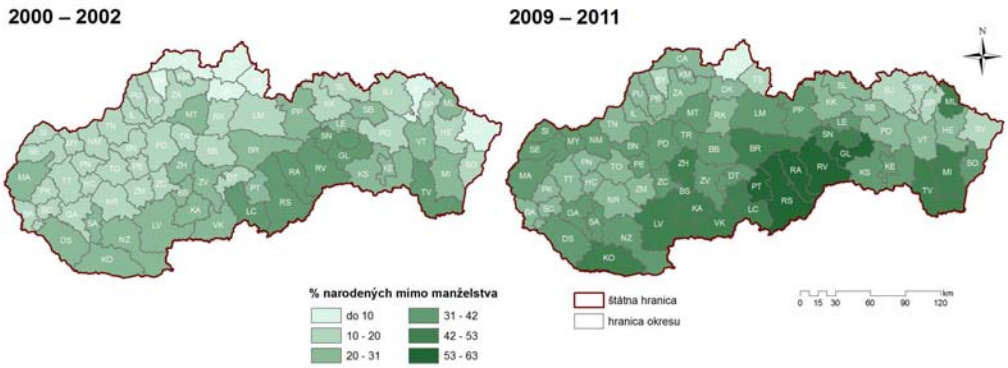
Mimomanželská pôrodnosť

Výrazný nárast hodnôt mimomanželskej plodnosti a pôrodnosti je jedným zo základných prejavov premeny reprodukčných vzorcov našej populácie (Jurčová a Mészáros 2010).

Obr. 17. Dynamika miery mimomanželskej pôrodnosti znázornená metódou boxplot grafu

Prejavy tohto fenoménu sú diferencované sociálne a následne aj regionálne, pričom na náraste hodnôt sa podieľajú predovšetkým dve skupiny žien. Na jednej strane sa tento ukazovateľ stáva synonymom marginalizácie a sociálnej exklúzie (v početných prípadoch mladých žien s nízkym vzdelaním a nízkymi príjmami). Druhou sociálnou skupinou sú ženy s vyšším vzdelaním a lepšou materiálnou situáciou, čo súvisí s oslabovaním inštitúcie manželstva a šírením alternatívnych foriem partnerstva. Zatiaľ čo na začiatku sledovaného obdobia dosiahlo približne 60 % všetkých okresov hodnotu skúmanej miery nižšiu ako 20 %, v súčasnosti sa až 90 % regiónov Slovenska pohybuje práve nad touto hranicou. Posun celého intervalového rozpätia smerom k vyšším hodnotám mimomanželskej pôrodnosti je jedným zo súčasných prejavov premeny reprodukčného správania celej populácie. Väčšie variačné rozpätie a nižšia miera špicatosti zároveň indikujú nárast heterogenity (tab. 3). Väčšiu rozptýlenosť jednotlivých okresov jednoznačne potvrdzuje aj boxplot na obr. 17. Na konci sledovaného obdobia však ani jeden okres nedosahuje mimoriadne odlišné hodnoty mimomanželskej pôrodnosti v porovnaní s ostatnými regiónmi Slovenska. Priestorové rozloženie hodnôt skúmanej miery (obr. 18) dlhodobo poukazuje na výraznú koncentráciu regiónov s najvyššou intenzitou v južných okresoch stredného Slovenska (v súčasnosti RV – 62,1 %, RS, RA, GL a PT). Na strane druhej, najmenšie percento detí narodených mimo manželstva sa v oboch sledovaných obdobiach registruje v okresoch NO a TS, ale aj v ďalších okresoch severného a severovýchodného Slovenska (v predchádzajúcom období mimo spomínaných ešte v okresoch BY, SV a SK, v súčasnosti v okresoch SK, BJ a SP).

Obr. 18. Diferenciácia okresov Slovenska podľa mimomanželskej pôrodnosti

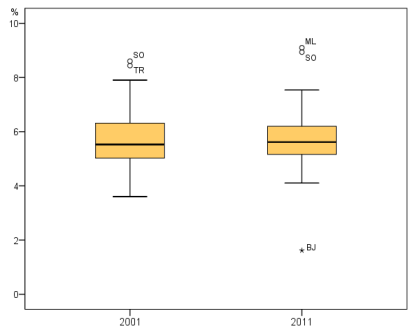
Tab. 3. Základná štatistika demografických indikátorov regionálnych disparít v jednotlivých rokoch podľa okresov

	Demografické indikátory regionálnych disparít											
	Mimomanželská pôrodnosť (%)		Index potenciálnej sociálnej podpory (%)		Index vzdelania (%)		Stredná dĺžka života pri narodení u mužov		Stredná dĺžka života pri narodení u žien		Index migračnej efektívnosti (%)	
	2000-2002	2009-2011	2001	2011	2001	2011	1999-2003	2008-2012	1999-2003	2008-2012	2000-2002	2009-2011
Stredná hodnota	18,85	33,50	5,67	5,70	28,23	19,05	69,15	71,46	77,58	79,26	-0,67	-1,92
Chyba str. hodnoty	0,97	1,34	0,12	0,13	0,59	0,50	0,17	0,17	0,11	0,13	1,41	1,88
Medián	17,65	32,66	5,53	5,62	28,76	18,72	69,23	71,67	77,63	79,24	-1,62	-4,25
Modus	-	-	-	-	-	-	-	72,06	-	79,13	-	-
Variačné rozpätie	38,75	53,57	5,00	7,48	21,85	19,38	7,46	6,11	4,22	4,72	65,05	89,49
Rozptyl	67,91	128,80	1,01	1,14	25,46	18,02	2,16	2,07	0,85	1,23	142,77	254,84
Štandardná odchýlka	8,24	11,35	1,00	1,07	5,05	4,25	1,47	1,44	0,92	1,11	11,95	15,96
Variačný koeficient	43,72	33,88	17,71	18,73	17,87	22,28	2,13	2,01	1,19	1,40	-1780,79	-830,76
Špicatosť	0,18	-0,31	0,67	3,88	-0,55	-0,26	-0,11	-0,90	-0,41	-0,88	1,65	2,79
Šikmosť	0,69	0,28	0,57	0,12	-0,39	-0,03	-0,30	-0,13	-0,13	-0,09	1,01	1,29
Minimum	2,97	8,54	3,60	1,62	15,17	9,05	65,07	68,32	75,35	76,64	-24,49	-29,63
Maximum	41,72	62,11	8,60	9,10	37,02	28,43	72,53	74,43	79,57	81,36	40,56	59,86
Súčet	1 357,25	2 411,92	407,99	410,26	2 032,67	1 371,78	4 978,64	5 145,08	5 585,46	5 706,46	-48,31	-138,35

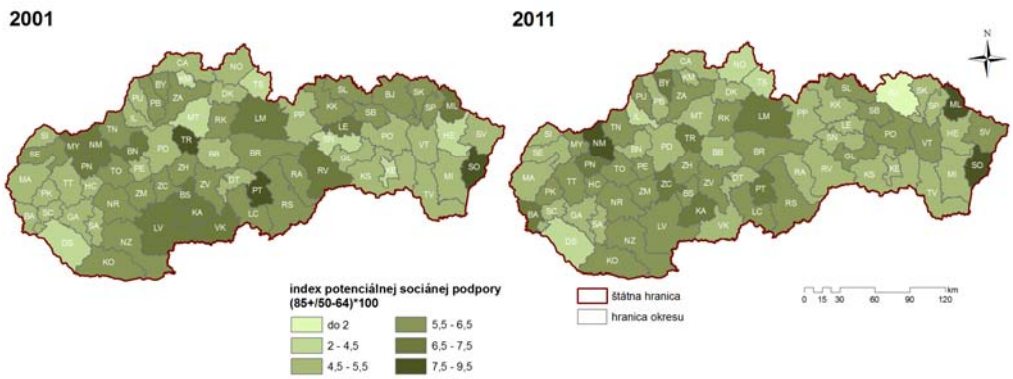
Zdroj: Štatistický úrad SR 2013a, 2013b, VDC 2013, výpočty autorov.

Index potenciálnej sociálnej podpory

V kontexte s čoraz viac sa zrýchľujúcim procesom starnutia populácie a vzhľadom na výrazné nedostatky potrebnej sociálnej a špeciálnej starostlivosti zo strany štátu (v porovnaní s najvyspelejšími európskymi krajinami) sú najstarší obyvatelia veľmi často odkázaní na starostlivosť zo strany svojich mladších rodinných príslušníkov (Dlugosz a Kurek 2009). Index vyjadrujúci potenciál medzigeneračnej pomoci možno zaradiť medzi indikátory, ktoré v priebehu sledovaného obdobia prispeli k prehĺbeniu regionálnych rozdielov. Stredné hodnoty oboch skúmaných súborov síce ostali takmer nezmenené, väčšie rozpätie intervalu, v ktorom sa jednotlivé hodnoty pohybujú, výraznejšia špicatosť súboru a pokles miery šikmosti (tab. 3) však indikujú jasnú zmenu situácie. Z porovnania boxplot grafov (obr. 19) vyplýva, že rozdiely medzi okresmi s najvyššou a najnižšou hodnotou danej miery sa v priebehu sledovaného obdobia značne vyostrili. V roku 2011 totiž pozorujeme viac odľahlé hodnoty, a to dokonca na oboch stranách skúmaného súboru. Ak sa však sústredíme na ostatné pozorovania, tie sa vo väčšom počte sústreďujú okolo priemernej hodnoty (už spomínaná vyššia špicatosť). Na základe tohto možno konštatovať, že k prehĺbeniu regionálnych rozdielov významne prispela situácia v troch okresoch (ML, SO a BJ) a vo zvyšných regiónoch Slovenska pozorujeme väčšiu vyrovnanosť oproti predchádzajúcemu obdobiu. Mimoriadne priaznivý stav sa v roku 2011 prejavuje v okrese BJ (1,6). K regiónom s najnižšími hodnotami indexu možno v súčasnosti zaradiť ešte okresy severného Slovenska (TS a NO), IL a DS (obr. 20). V roku 2001 to boli okresy KE, TS, HE, KM a DS. Neuspokojivá situácia je typická pre okresy s vysokým podielom starších obyvateľov, v roku 2001 TR, SO a PT a v súčasnosti ML, SO a NM.

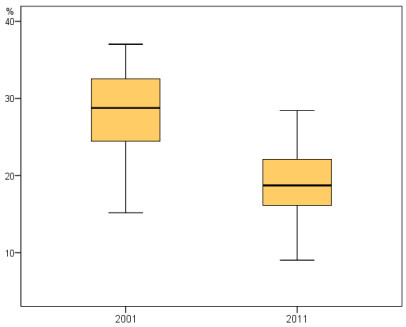
Obr. 19. Dynamika indexu potenciálnej sociálnej podpory znázornená metódou boxplot grafu

Obr. 20. Diferenciácia okresov Slovenska podľa indexu potenciálnej sociálnej podpory

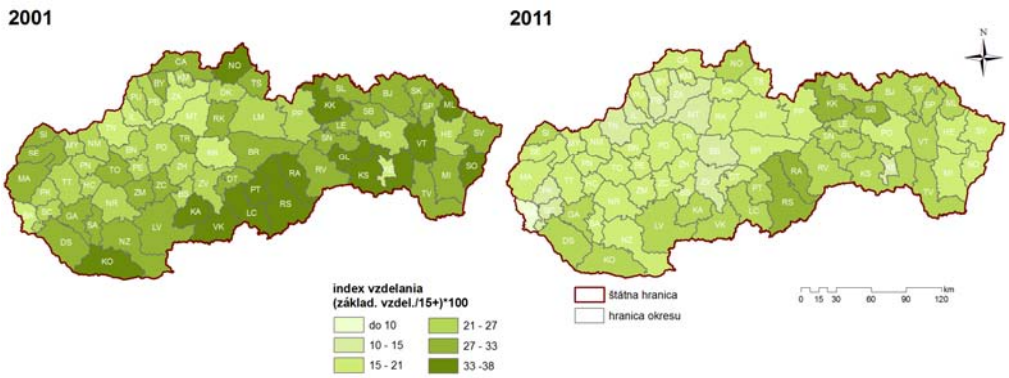
Index vzdelania

Vzdelanie je jedným z najvýznamnejších determinantov vývoja obyvateľstva z hľadiska sociálno-demografických aspektov, ktorý ovplyvňuje takmer všetky sféry a oblasti sociálneho života. Možno ho považovať za akýsi prierezový ukazovateľ, ktorý signifikantne ovplyvňuje viaceré ukazovatele demografického správania, a to v rovine prevencie i dôsledkov.

Obr. 21. Dynamika indexu vzdelania znázornená metódou boxplot grafu

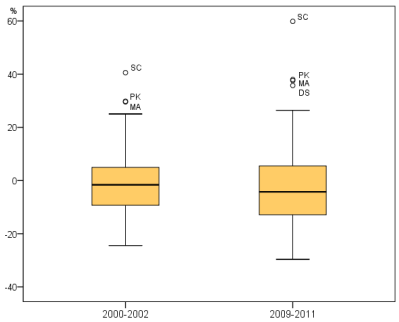
Nedostatočné vzdelanie nielen znižuje možnosti na trhu práce, ale limituje aj zodpovedný prístup k životu. Index je vyjadrený podielom obyvateľov so základným vzdelaním z celkového počtu obyvateľov nad 15 rokov. Pravdepodobne najvýznamnejší dopad na sociálne aspekty ľudského života je daný hranicou medzi základným a stredoškolským vzdelaním. Ako napovedajú jednotlivé miery deskriptívnej štatistiky (tab. 3), potvrdzuje boxplot graf (obr. 21) a vizualizuje obr. 22, od roku 2001 značne klesol podiel obyvateľov so základným vzdelaním z dospelej populácie. Keďže ide o destimulujúcu premennú, možno tento fakt označiť za pozitívum. Takmer symetrické rozdelenie, nižšia miera špicatosti a veľkosť „krabice“ boxplot grafu v ktorej sa nachádza polovica všetkých hodnôt, naznačujú zvyšovanie homogenity súboru. Z hľadiska vzdelania tak možno v roku 2011 hovoriť o zlepšení celkovej situácie v porovnaní s predchádzajúcim obdobím a o postupnom vyrovnávaní rozdielov medzi jednotlivými okresmi Slovenska. V regiónoch s priaznivými hodnotami danej miery nedošlo v tomto smere v priebehu sledovaného obdobia k výrazným zmenám – najmenej obyvateľov so základným vzdelaním sa vyskytuje v okresoch s najväčšími slovenskými mestami – BA, KE, BB, TN, MT a ZA, ale dlhodobo aj v okrese IL. Naopak, vysokým podielom obyvateľov so základným vzdelaním disponujú okresy na juhu stredného Slovenska (hlavne RS a RA) a na východe nášho územia – najmä okresy KK, SB a GL.

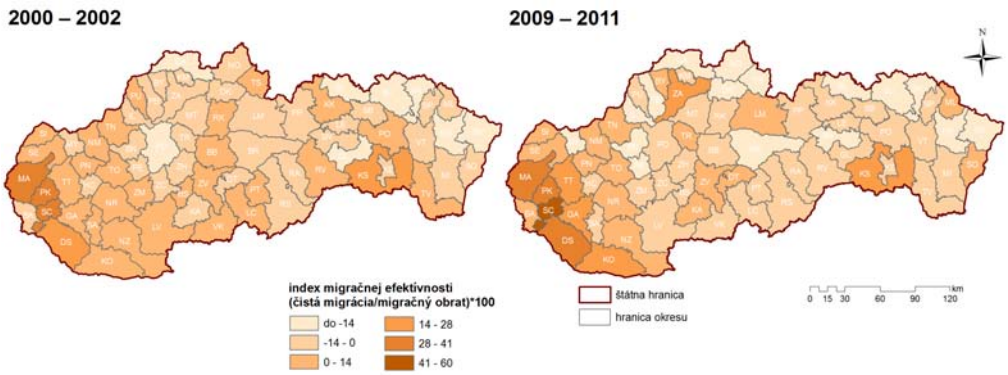
Obr. 22. Diferenciácia okresov Slovenska podľa indexu vzdelania

Index migračnej efektívnosti

Uvedený index predstavuje jeden z vhodných spôsobov vyjadrenia atraktívnosti príslušného územného celku. Možno ho zaradiť k indikátorom, ktoré sa výrazným spôsobom podieľajú na medziregionálnej diferenciácii. Pre túto premennú bolo v oboch sledovaných časových horizontoch typické asymetrické rozdelenie početnosti s výrazným zošikmením doprava. Väčšina okresov teda nedosahovala priemernú hodnotu celého sledovaného súboru (–0,67 v rokoch 2000-2002 a –1,92 v rokoch 2009-2011), ktorú navyšovalo niekoľko odľahlých pozorovaní. V sledovanom období je evidentné ďalšie znižovanie stredných hodnôt pri súbežnom náraste variačného rozpätia a hodnoty variačného koeficientu (tab. 3), čo indikuje zvyšovanie heterogenity súboru. Túto skutočnosť potvrdzuje boxplot graf na obr. 23, z ktorého jasne vidieť tak rozšírenie intervalu, v ktorom sa pohybujú sledované jednotky, ako aj zväčšenie oblasti grafu, v ktorej sa nachádza 50 % všetkých okresov Slovenska. Okrem toho vzrástli rozdiely medzi regiónmi s najpriaznivejšou a najhoršou situáciou z hľadiska danej miery. Všetky tieto skutočnosti potvrdzujú, že migračná efektívnosť patrí spolu s indexom potenciálnej sociálnej podpory k indikátorom, ktoré sú charakterizované najvyššou mierou priestorovej variability a najviac prispievajú k prehlbovaniu rozdielov medzi jednotlivými regiónmi Slovenska. Pri pohľade na obr. 24 vidíme, že negatívne maximá indexu sa v predchádzajúcom období prejavovali najmä vo východnej časti krajiny (SL, SK, HE a SV), v súčasnosti sú v okresoch SL, SVa HE, ale aj okrese BR a NO. Naopak, najviac extrémnymi pozitívnymi hodnotami migračnej efektívnosti sú v oboch sledovaných obdobiach charakterizované atraktívne okresy v zázemí hlavného mesta, resp. Košíc (SC, PK, MA, DS a KS).

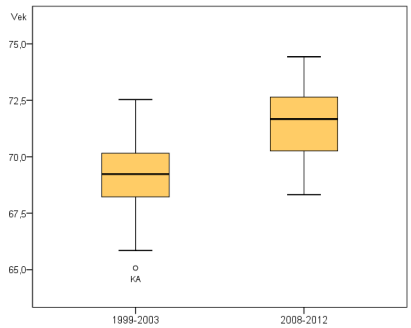
Obr. 23. Dynamika indexu migračnej efektívnosti znázornená metódou boxplot grafu

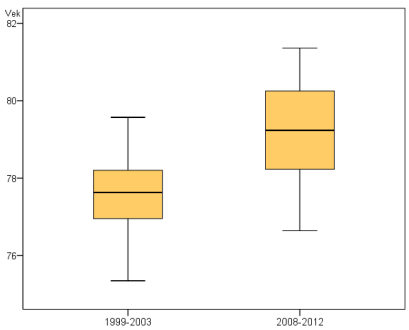
Obr. 24. Diferenciácia okresov Slovenska podľa indexu migračnej efektívnosti

Stredná dĺžka života pri narodení

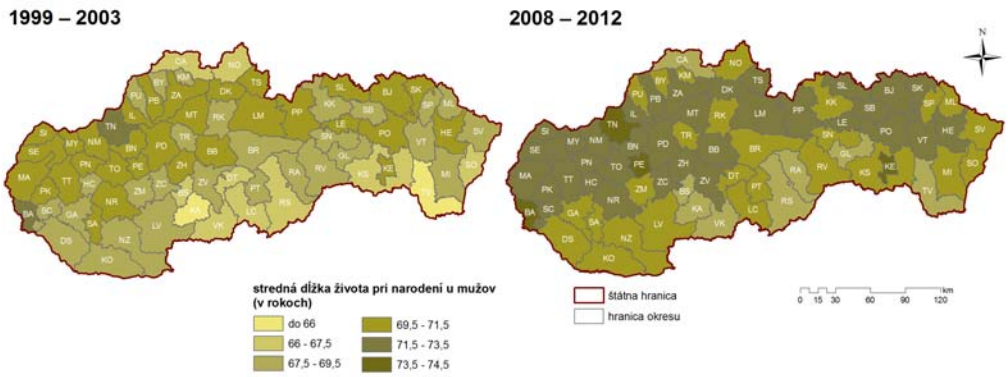
Je to najčastejšie používaná globálna charakteristika na hodnotenie úmrtnosti. Hodnoty strednej dĺžky života, hoci sa počítajú osobitne pre mužov a ženy, disponujú z hľadiska svojho vývoja a regionálnej diferenciácie podobnými znakmi, preto ich budeme posudzovať spoločne. Tradične sa ženy dožívajú vyššieho veku ako muži, obe miery však za posledných desať rokov zaznamenali kvalitatívny posun a v súčasnosti sa z hľadiska sledovaných štatistických charakteristík najviac približujú symetrickému rozdeleniu, ktoré má plochý charakter (tab. 3). Znamená to, že skúmané jednotky (okresy) sú v podstate rovnomerne rozmiestnené na obe strany od strednej hodnoty súboru. Jednotlivé pozorovania strednej dĺžky života u mužov sa v roku 2010 (priemer rokov 2008-2012) pohybujú v užšom intervale ako v roku 2001 (priemer rokov 1999-2003), boxplot „krabica“ je však dlhšia, okresy teda v porovnaní s predchádzajúcim obdobím nadobúdajú rôznorodejšie hodnoty (obr. 25). U žien je situácia jednoznačnejšia a zreteľne vypovedá o náraste stupňa variability (obr. 26). Zatiaľ čo v roku 2001 sa v približne v 75 % všetkých okresov očakávala stredná dĺžka života pri narodení mužov menšia ako 70 rokov a u žien menšia ako 78 rokov, v roku 2011 bola v oboch prípadoch a v rovnakom percente okresov vyššia ako spomínané vekové hranice.

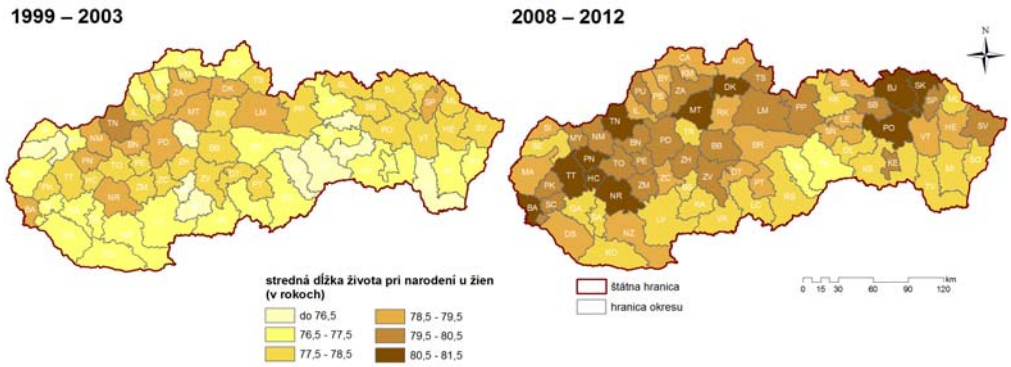
Obr. 25. Dynamika strednej dĺžky života pri narodení u mužov znázornená metódou boxplot grafu

Obr. 26. Dynamika strednej dĺžky života pri narodení u žien znázornená metódou boxplot grafu

Obr. 27. Diferenciácia okresov Slovenska podľa strednej dĺžky života pri narodení u mužov

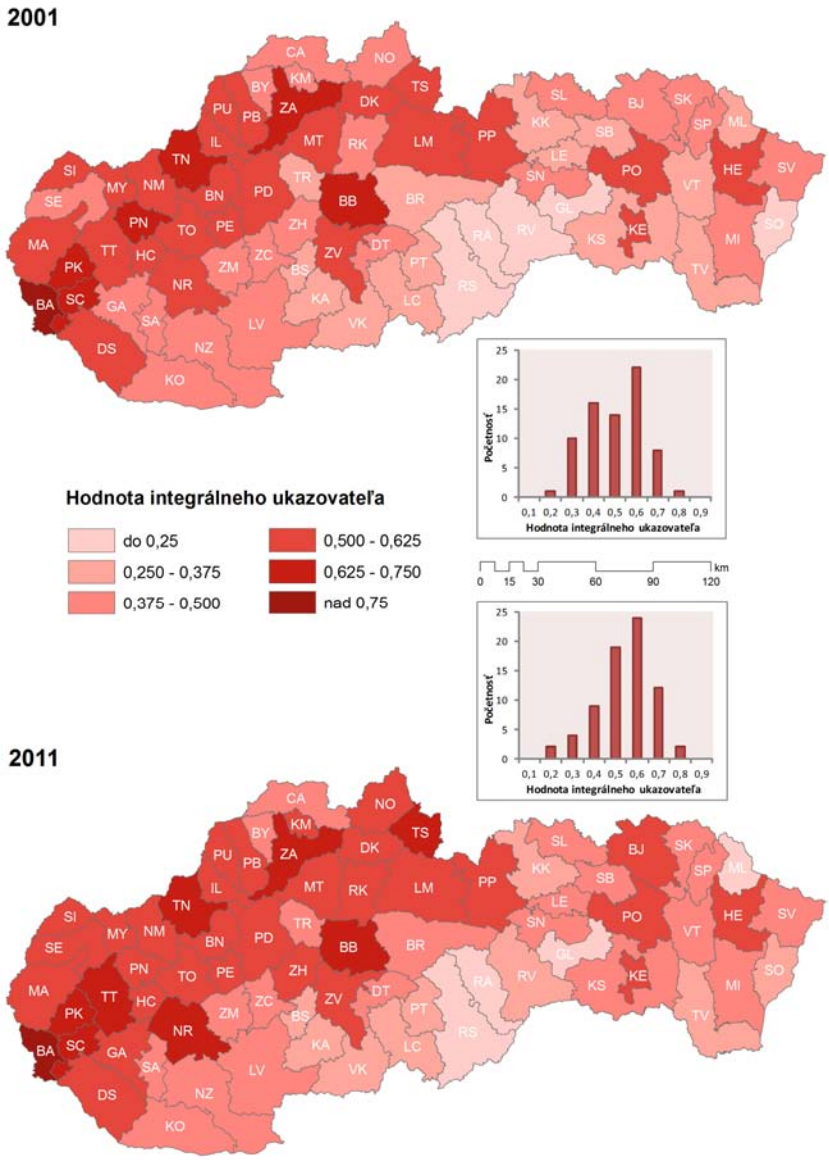
Obr. 28. Diferenciácia okresov Slovenska podľa strednej dĺžky života pri narodení u žien

V súčasnosti je stredná dĺžka života najnižšia v okresoch južného Slovenska (u žien v okrese RA – 76,6, RV, TV, LC a KS; u mužov najmä TV, BS, RS a RA, najnižšiu očakávanú dĺžka života mužov však pozorovať v okrese CA – 68,3). Naopak, dlhodobo najstabilnejší z hľadiska najvyššej očakávanej dĺžky života u oboch pohlaví je okres TN (obr. 27 a 28), u mužov sa k nemu pridávajú aj okresy PE a PN. V súčasnosti je u mužov mimo spomínaných okresov priaznivá situácia aj v okresoch BB a TT (v minulosti ešte v BA a PD). Naopak, ženy sa v súčasnosti okrem okresu TN dožívajú najviac rokov v BA, v okolí TT, v MT a DK a aj na východnom Slovensku (v okresoch SK, BJ a PO). V roku 2001 to však boli hlavne okresy severozápadného Slovenska (TN, BN, LM, ZA a NM).

CELKOVÁ ÚROVEŇ REGIONÁLNYCH DISPARÍT A JEJ DYNAMIKA

Okrem čiastkových ukazovateľov, ktoré vplývajú na regionálne rozdiely na Slovensku, sme pristúpili aj k zhodnoteniu celkovej úrovne regionálnych disparít pomocou syntetického ukazovateľa vypočítaného metódou rovnomerného normovania. Výsledný, integrálny ukazovateľ (ďalej IU) komplexne vyjadruje úroveň regionálnych disparít na základe všetkých 14 sociálno-ekonomických a demografických indikátorov. Čím vyššiu hodnotu okres nadobudol, tým lepšie postavenie zaujal v systéme regionálnych jednotiek. Pri vzájomnom porovnávaní jednotlivých ukazovateľov v rámci okresu možno podobne konštatovať, že čím menšie sú rozdiely medzi hodnotami jednotlivých ukazovateľov, tým vyrovnanejší je daný okres (pričom opäť: čím sú hodnoty vyššie, tým je – pokiaľ ide o daný ukazovateľ – okres úspešnejší).

Ako vyplynulo z analýzy, z hľadiska celkovej úrovne regionálnych disparít pozorujeme na Slovensku v sledovanom období mierne zlepšenie situácie (viac vyšších hodnôt IU v súčasnosti, viď histogramy na obr. 29), na druhej strane je evidentné, že rozdiely medzi jednotlivými okresmi sú stále výrazné, a teda k zmierňovaniu regionálnych rozdielov nedochádza. Dlhodobo k najslabším regiónom možno zaradiť okresy nachádzajúce sa v južnej časti stredného Slovenska – RA, RS a okres GL. Kým v období okolo roku 2001 do tejto skupiny patrili ešte okresy RV a SO, v súčasnosti je to okres ML. Naopak, najlepšie hodnoty, pokiaľ berieme do úvahy všetkých 14 indikátorov, dosahoval tak v minulosti, ako aj v súčasnosti, okres BA.

Obr. 29. Zmena v celkovej úrovni regionálnych disparít na Slovensku (2001-2011)

Použitá metóda nám okrem iného umožnila stanoviť akési poradie „úspešnosti“ jednotlivých okresov. V tab. 4 možno sledovať postavenie daných jednotiek v regionálnom systéme Slovenska v rokoch 2001 a 2011. Špeciálne vyznačené sú stabilné okresy (žltá farba a žltá farba s boldom pre okresy bez úplnej zmeny poradia) a okresy, ktoré prekonali najvýraznejšie zmeny (zelenou okresy s výrazným zlepšením, červenou s výrazným zhoršením postavenia v priebehu sledovaného obdobia).

Tab. 4. Porovnanie postavenia jednotlivých okresov Slovenska v roku 2001 a 2011 z hľadiska celkovej úrovne regionálnych disparít

Číslo okresu	Názov okresu	Hodnota IU v roku 2001	Poradie úspešnosti	Hodnota IU v roku 2011	Poradie úspešnosti
1	**Bratislava I-V**	0,7856	1	0,7628	1
2	Malacky	0,5527	18	0,5895	19
3	Pezinok	0,6807	3	0,6539	7
4	Senec	0,6490	6	0,6963	3
5	Dunajská Streda	0,5601	16	0,5806	20
6	Galanta	0,4607	35	0,5287	32
7	Hlohovec	0,5102	28	0,5690	22
8	Piešťany	0,6668	4	0,6025	13
9	Senica	0,4871	33	0,5181	36
10	Skalica	0,5351	22	0,5555	26
11	Trnava	0,6155	8	0,7094	2
12	Bánovce nad Bebravou	0,5116	27	0,5385	29
13	Ilava	0,6076	9	0,6018	14
14	Myjava	0,5020	31	0,5121	37
15	Nové Mesto nad Váhom	0,5843	12	0,5906	18
16	Partizánske	0,5090	29	0,5247	33
17	Považská Bystrica	0,5210	25	0,5516	27
18	Prievidza	0,5455	20	0,6086	11
19	Púchov	0,5292	24	0,5753	21
20	Trenčín	0,6666	5	0,6799	4
21	Komárno	0,3823	50	0,4113	55
22	Levice	0,3801	52	0,4438	47
23	Nitra	0,5830	13	0,6478	8
24	Nové Zámky	0,3823	51	0,4618	45
25	Šaľa	0,4443	38	0,4760	41
26	Topoľčany	0,5038	30	0,5464	28
27	Zlaté Moravce	0,4114	42	0,4995	39
28	Tvrdošín	0,5925	10	0,6259	9
29	Žilina	0,6328	7	0,6688	5
30	Bytča	0,4082	44	0,4699	43
31	Čadca	0,3775	53	0,4728	42
32	Dolný Kubín	0,5550	17	0,5968	15
33	Kysucké Nové mesto	0,4556	36	0,5193	35
34	Liptovský Mikuláš	0,5514	19	0,5581	25
35	Martin	0,5824	14	0,6249	10
36	Námestovo	0,4245	40	0,5321	31
37	Ružomberok	0,4764	34	0,5354	30
38	Turčianske Teplice	0,3594	57	0,4077	56
39	**Veľký Krtíš**	0,2800	64	0,3096	64
40	Zvolen	0,5907	11	0,5961	16
41	Žarnovica	0,3930	47	0,4255	52
42	Žiar nad Hronom	0,4971	32	0,5111	38
43	Banská Bystrica	0,6859	2	0,6678	6
44	Banská Štiavnica	0,3688	54	0,3594	60
45	Brezno	0,3687	55	0,3821	59
46	Detva	0,4007	45	0,4443	46
47	Krupina	0,3094	61	0,3175	62
48	Lučenec	0,3237	59	0,3087	65
49	Poltár	0,2760	66	0,2558	67
50	**Revúca**	0,1908	72	0,1673	72
51	**Rimavská Sobota**	0,2001	71	0,1917	71
52	Stará Ľubovňa	0,4109	43	0,4653	44
53	Stropkov	0,4199	41	0,4398	48
54	Svidník	0,4391	39	0,4907	40
55	Vranov nad Topľou	0,3660	56	0,4284	51
56	Bardejov	0,4468	37	0,5621	24
57	Humenné	0,5196	26	0,5242	34

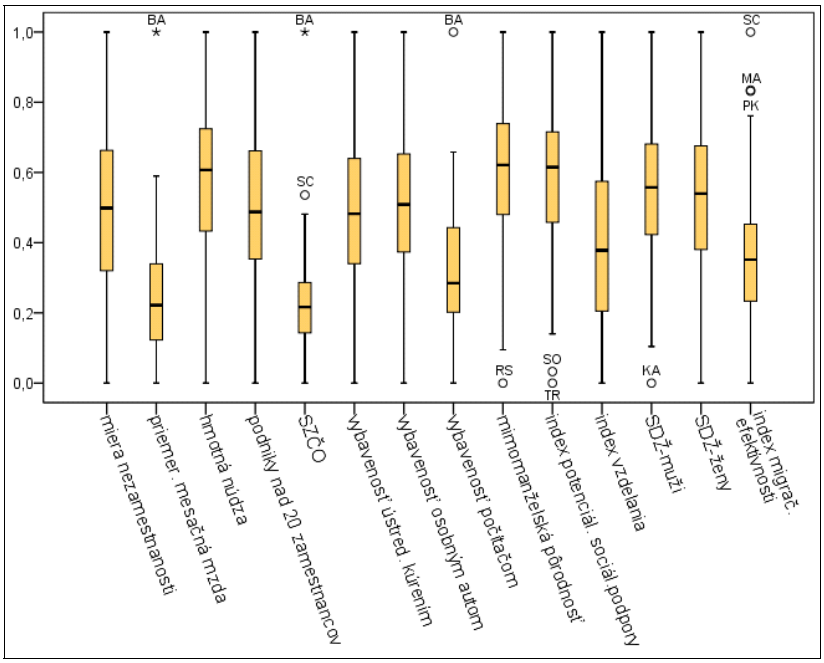
pokračovanie tab. 4.

58	**Kežmarok**	0,2834	63	0,3164	63
59	Levoča	0,3217	60	0,4044	57
60	Medzilaborce	0,2767	65	0,2400	69
61	**Poprad**	0,5319	23	0,5669	23
62	Prešov	0,5448	21	0,6068	12
63	Sabinov	0,2960	62	0,3859	58
64	Snina	0,3951	46	0,4306	50
65	Spišská Nová Ves	0,3852	49	0,4254	53
66	Trebišov	0,2593	67	0,3404	61
67	**Gelnica**	0,2173	70	0,2377	70
68	Košice I-IV	0,5649	15	0,5959	17
69	Košice - okolie	0,3466	58	0,4190	54
70	Michalovce	0,3866	48	0,4325	49
71	Rožňava	0,2434	69	0,2551	68
72	Sobrance	0,2463	68	0,3082	66

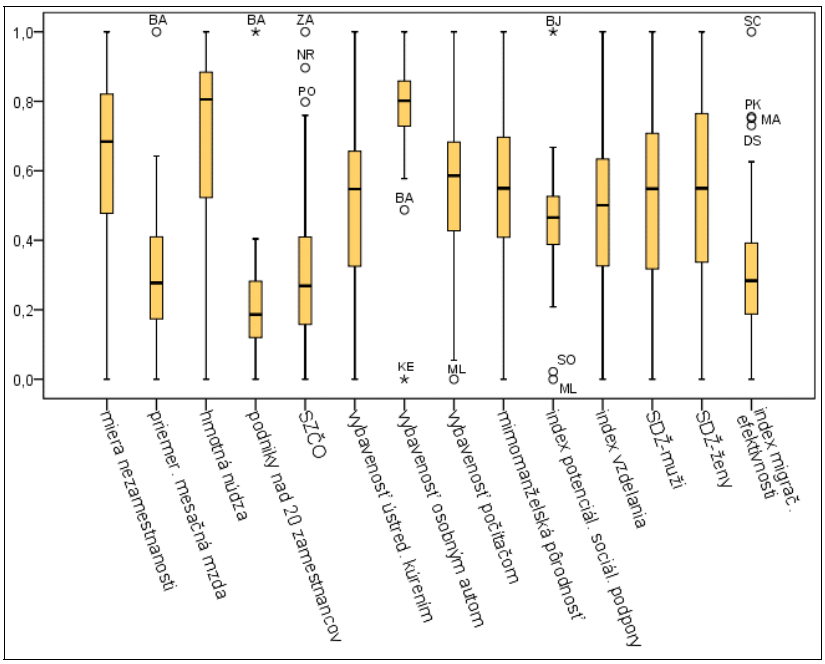
Poznámka: IU – integrálny ukazovateľ.

Okresy, ktoré sa radia k najsilnejším (BA) a najslabším (RA, RS) regiónom, si počas sledovaného obdobia zachovali svoju pozíciu. V okrese BA v sledovanom období poklesla hodnota komplexného ukazovateľa, čo by mohlo naznačovať vyrovnávanie rozdielov, táto sa ale znížila aj v spomínaných dvoch najzaostalejších regiónoch. Postupné stieranie markantných rozdielov medzi najlepším regiónmi Slovenska a navýšenie hodnôt IU v ostatných predtým marginálnych regiónoch Slovenska však jednoznačne indikuje pozvoľné vylepšovanie celkovej situácie. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím sa zmenila aj pozícia okresov na popredných miestach. Okresy, ktoré v roku 2001 dosiahli po BA najlepšie výsledky, v roku 2011 zaujali horšie postavenie (BB, PK a PN). Po BA patria k najúspešnejším okresy TT, SC, TN, ZA a až za nimi BB a PK. Piešťany poklesli z celoslovenského hľadiska až na 13. pozíciu, čo znamená najväčší úpadok spomedzi všetkých regiónov SR, a to tak z hľadiska poradia úspešnosti, ako aj poklesu hodnoty integrálneho ukazovateľa. Počas sledovaného desaťročia sa výrazne zhoršilo aj celkové postavenie okresov HE, SP, ZH, MY, LM a NM, tieto ale zaznamenali mierne zlepšenie hodnoty integrálneho ukazovateľa.

Ako naznačuje tab. 4, z celoslovenského pohľadu patria k najstabilnejším okresom okrem už spomínaných (BA, RS a RA) aj okresy GL, VK, KK a PP. Hodnoty syntetického ukazovateľa sa však minimálne zmenili v iných územiach, a síce v okresoch MY, NM, LM, ZH, BS, LC, HU, TN, KA, RV, ZV, BR a IL. Prvých sedem menovaných okresov sa však z hľadiska celkovej úspešnosti radí k okresom, ktoré prekonali výrazné zhoršenie svojho postavenia; TN, KA a RV naopak k tým, ktoré si svoje postavenie značne vylepšili. Zlepšenie pozície (úspešnosti) okresu v rámci Slovenska teda nemusí jednoznačne znamenať, že v daných regiónoch automaticky došlo k zlepšeniu celkovej situácie (ktorú odzrkadľuje hodnota syntetického ukazovateľa). Napríklad, podľa hodnôt integrálneho ukazovateľa prekonali za sledované obdobie najvýraznejšie zmeny k lepšiemu predovšetkým okresy BJ, NO, CA, TT, ZM, SB, LE, NZ, TV, ale aj GA, KS, PD, PO, HC, BY, KM, LV, NR, RK, VT a SO. Podľa poradia úspešnosti si síce všetky menované okresy zlepšili svoju pozíciu, o výraznom vylepšení postavenia však možno hovoriť „len“ v prípade okresov BJ, CA, NO, ale aj HC, TT, PD, NZ, PO a TV. Pri okresoch ZM, LE, SB, GA a SO nenastali – pokiaľ ide o ich celkovú úspešnosť – výraznejšie zmeny a okresy BY a KM si naopak zachovali svoje postavenie.

Obr. 30. Vplyv čiastkových ukazovateľov na regionálnu diferenciáciu v roku 2001

Obr. 31. Vplyv čiastkových ukazovateľov na regionálnu diferenciáciu v roku 2011

Technika rovnomerného normovania nám však okrem hodnôt integrálneho ukazovateľa, pomocou ktorého môžeme posúdiť celkovú úroveň regionálnych disparít na Slovensku, umožnila aj vzájomné porovnanie a posúdenie vplyvu jednotlivých čiastkových indikátorov na regionálnu diferenciáciu, a to tým, že ich hodnoty zoštandardizovala do jednotnej škály <0 – 1>. Na obr. 30 a 31 možno sledovať postavenie daných čiastkových ukazovateľov v systéme regionálnych jednotiek SR v roku 2001 a v roku 2011. Zatiaľ čo v roku 2001 sa vysokou mierou regionálnej diferenciácie vyznačovali hlavne *index migračnej efektívnosti, SZČO, priemerná mesačná mzda, vybavenosť počítačom*, ale aj *index potenciálnej sociálnej podpory, stredná dĺžka života mužov pri narodení* a *mimomanželská pôrodnosť*, v súčasnosti vplyv posledných dvoch menovaných oslabol a naopak vzrástli rozdiely medzi regiónmi, čo sa týka výskytu *podnikov nad 20 zamestnancov* a *vybavenosti osobným automobilom.*

Tieto skutočnosti potvrdzujú fakt, že na Slovensku nedochádza k celkovej konvergencii (náznaky pozorovať jedine v prípade zmiernenia rozdielov medzi najsilnejšími regiónmi), ale naopak k divergencii, a teda v analyzovanom období od roku 2001 nemožno hovoriť o vyrovnávaní rozdielov medzi jednotlivými okresmi Slovenska.

ZÁVER

Z analýzy celkovej úrovne regionálnych disparít na Slovensku na základe 14 ukazovateľov metódou rovnomerného normovania vyplynulo, že vysokou mierou regionálnej diferenciácie sa vyznačujú tak indikátory sociálno-ekonomickej, ako aj demografickej povahy. Za sledované obdobie najviac prispeli k prehĺbeniu regionálnych rozdielov z ekonomických indikátorov *SZČO, podniky nad 20 zamestnancov, vybavenosť osobným automobilom* a *priemerná mesačná mzda*, z demografických indikátorov hlavne *index potenciálnej sociálnej podpory* a *index migračnej efektívnosti*. Z uskutočnených analýz je zrejmé, že za sledované obdobie nastalo na Slovensku všeobecné zlepšenie situácie (u väčšiny indikátorov vidieť kvalitatívny posun), napriek tomu k vyrovnávaniu rozdielov medzi jednotlivými okresmi Slovenska nedochádza. Naše výsledky potvrdzujú už niekoľkokrát zistenú výraznú regionálnu diferenciáciu medzi tzv. problémovým makroregiónom južného a východného Slovenska a vyspelejšími regiónmi v západnej a severozápadnej časti krajiny. Nepotvrdzujú sa tvrdenia o postupnej stabilizácii regionálnych vzorcov a zoslabovaní doterajších selektívnych tendencií (Korec 2009). Výsledky skôr korešpondujú s tvrdeniami Matloviča a Matlovičovej (2011), že v posledných rokoch síce dochádza k znižovaniu zaostávania vo všetkých regiónoch Slovenska za priemerom EÚ, ale pri detailnejšom (vnútroštátnom) pohľade neustále narastajú medziregionálne rozdiely. Zistené skutočnosti teda nezodpovedajú snahám zodpovedných štátnych inštitúcií, ako aj orgánov EÚ o znižovanie medziregionálnych rozdielov.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

DLUGOSZ, Z., KUREK, S. (2009). Population ageing and its predictions for 2030 in the Małopolskie Voivodship Compared to Poland and Europe. *Moravian Geographical Reports*, 17, 2-18.

GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. (2006). *Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie*. Bratislava (Sociologický ústav SAV).

JURČOVÁ, D., MÉSZÁROS, J., eds. (2010). *Populačný vývoj v okresoch Slovenskej Republiky 2009*. Bratislava (Infostat – Výskumné demografické centrum).

KOREC, P. (2009). Regionálna štruktúra Slovenskej republiky a ľudský kapitál jej regiónov. In. Bleha, B., ed. *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí, kontinuita či nová éra?* Bratislava (Geografika), pp. 257-279.

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica*, 18, 8-89.

MOLLE, W. (2007). *European cohesion policy*. London (Routledge).

NIJKAMP, P. (2007). *Regional development as self - organised converging growth*. Amsterdam (Vrije Universiteit, mimeo).

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2013a). *Ukazovatele ekonomického vývoja SR a za regióny*. RegDat. [Online]. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=20 [cit: 2-1-2013].

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2013b). *Demografia a sociálne štatistiky SR a za regióny*. RegDat. [Online]. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=2434 [cit: 3-1-2013].

ÚPSVaR (2012a). *Databáza UPSVaR*. [Online]. Dostupné na: http://www.upsvar.sk/štatistiky/ mesačné/databáza2011/nezamestnanost [cit: 8-10-2012].

ÚPSVaR (2012b). *Databáza UPSVaR*. [Online]. Dostupné na: http://www.upsvar.sk/štatistiky/ mesačné/databáza2011/hmotná núdza [cit: 8-10-2012].

VDC – *Demografické údaje - stredná dĺžka života pri narodení*. [Online]. Dostupné na: http://www.infostat.sk/vdc/ sk/index.php?option=com_wrapper& Itemid=54 [cit: 3-1-2013].

VOJTKOVÁ, M. (2007). Vplyv úpravy charakteru premenných na metódy viackriteriálneho hodnotenia. *Forum statisticum Slovacum*, 3, 153-158.

WISHLADE, F., YOUILL, D. (1997). *Measuring disparities for area designation purposes: issues for the European Union.* Regional and Industrial Policy Research Paper 24. Glasgow (University of Strathclyde).

THE LEVEL OF REGIONAL DISPARITIES IN SLOVAKIA AND ITS CHANGES IN 2001-2011

Dynamic development in Slovakia since the 1990s has influenced all spheres of socio-economic development and caused important changes not only on national level but also in regions. Social processes and their pace had influenced not only the regions but also their differentiation. The article is focused on the analysis and presentation of the status, level, changes and identification of basic trends in regional disparities (RD) in Slovakia in the period between 2001 and 2011. The level and development of RD in two time horizons of the study decade were identified by means of multidimensional analysis and descriptive statistics of 14 selected indicators. These were selected respecting all generally recognised and strict criteria. Relevant demographic indicators and those of socio-economic nature were selected for the analysis. The technique of data normalisation method facilitated comparison and assessment of effects of individual partial indicators on regional differentiation. While in 2001, first of all the indexes of migration efficiency, self-employed persons, average monthly wages, ownership of computer, potential social support, mean life expectancy of males at birth and extra-marital birth rate were highly regionally differentiated, in 2011 the

effect of the two last quoted weakened while differences between regions increased in terms of existence of businesses with more than 20 employees and households owning a car. Integral rate of RD in two periods was established by standardisation of selected indicators. Based on comparison of its values reached in the above-mentioned time horizons development trends in RD were identified. The results confirm the repeatedly found distinct regional difference between what is referred to as the problem macro-region of southern and eastern Slovakia on the one side and advanced regions in the northern and western parts of the country. Simultaneously the assertions concerning progressive stabilisation of regional patterns and weakening selective tendencies were denied. Results show that there was no regional convergence taking place in Slovakia in the decade in question although some signs of it are observable in slight mitigation of differences between the most advanced regions. They confirmed the fact that the basic trend in regional development in Slovakia was divergence. The found facts contradict the declared and supported efforts of responsible state institutions and EU bodies about the need to balance interregional differences.

Key words: regional disparities, multidimensional analysis, dynamics, standardization, Slovakia

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

VÝVOJ REGIONÁLNYCH DISPARÍT Z ASPEKTU RIZIKA CHUDOBY NA SLOVENSKU PO ROKU 2001

*Anton Michálek, Zuzana Veselovská**

ÚVOD

Spoločenský vývoj na Slovensku v prvých rokoch nového milénia ovplyvnilo množstvo faktorov, procesov a fenoménov (pokračujúca globalizácia, integrácia do EÚ (2004), presun dominancie od technológií k získavaniu a uplatňovaniu nových poznatkov, hospodárska a finančná kríza a iné faktory), ktoré výrazne podmienili nárast nerovností v spoločnosti a medzi regiónmi. Zväčšovanie spoločenských rozdielov (na vertikálnej sociálnej osi) a regionálnych diferenciácií (na horizontálnej osi) spôsobilo ešte väčšiu koncentráciu bohatstva (majetku), resp. chudoby na Slovensku. Príspevok sa snaží zachytiť a analyzovať vývoj a zmeny priestorovej koncentrácie chudoby v regiónoch a postihnúť tendencie vývoja regionálnych disparít z aspektu rizika chudoby na Slovensku v sledovanom období rokov 2001 až 2011. Je zameraný na sledovanie zmien priestorovej diferenciácie a koncentrácie chudoby, na určenie počtu chudobných regiónov (okresov) a stupňa (hĺbky) ich chudoby. Uvedené charakteristiky rizika chudoby sme následne analyzovali metódou deskriptívnej komparácie, ktorá dokáže zachytiť zmeny v sledovanom období. Na základe získaných výsledkov sme identifikovali úroveň a tendencie vývoja regionálnych disparít (RD) z aspektu rizika chudoby v regiónoch Slovenska. Získané poznatky o úrovni, vývoji, zmenách a tendenciách RD z hľadiska rizika chudoby v okresoch sú základným predpokladom a východiskom pri hľadaní riešení a programov na jej postupné znižovanie v postihnutých regiónoch. Sledovanie tendencií vývoja rizika chudoby na Slovensku má teda svoj účel a je aj reakciou na zhoršovanie ekonomických podmienok širokých skupín obyvateľstva v súvislosti s finančnou krízou. Súčasne súvisí s tvorbou nových prístupov v sociálnej, regionálnej a komunálnej politike, ktorých nevyhnutnou súčasťou sú i kompletné informácie o všetkých jej relevantných časopriestorových aspektoch.

AGREGOVANÝ INDIKÁTOR CHUDOBY

Pod samotným pojmom chudoba sa často myslí chudoba príjmová. Aj samotná definícia EU SILC[1] (ŠÚ SR 2011) hovorí, že chudobní sú tí, ktorých ekvivalentný disponibilný príjem je pod hranicou 60 % národného mediánu ekvivalentného disponibilného príjmu. Hranica chudoby je relatívna a pre každú krajinu iná v závislosti od disponibilného príjmu. Okrem relatívnych hraníc sa používajú aj absolútne hranice (najmä Svetová banka), a to 1$ alebo 2$ na osobu a deň.

[1] EU SILC (The European Union Statistics on Income and Living Conditions) je harmonizované štatistické zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach v členských štátoch EÚ, v Nórsku a na Islande.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogami@savba.sk, geogzuve@savba.sk

Pohľad na chudobu len z jedného aspektu (väčšinou príjmu) nie je komplexný a nepodáva presné informácie o rozšírení a význame chudoby v regiónoch. Niektorí obyvatelia môžu mať nízky príjem, ale dokážu si zadovážiť materiálne prvky potrebné pre život, kým iným obyvateľom rovnaký finančný príjem nepostačuje na základné potreby. Preto je vhodné zaoberať sa chudobou z viacerých hľadísk – takýto prístup umožňuje pochopiť chudobu do väčšej hĺbky (Veselovská 2013). Wagle (2008) vo svojej publikácii hovorí o troch dimenziách chudoby: o ekonomickom blahobyte, schopnostiach a sociálnej inklúzii. Tieto tri rozmery zachytávajú rôzne prejavy chudoby. Ekonomické podmienky určujú fyzické zdroje determinujúce materiálnu kvalitu života. Rozmer schopnosti umožňuje vytvárať vnútornú kvalitu života. Dimenzia sociálnej inklúzie predstavuje prostriedky potrebné na určenie sociálnej a vzťahovej kvality života s významnou spojitosťou so zabezpečením ekonomického blahobytu a slobody. Spoločenské procesy do značnej miery určujú, kto je „in“ a kto je „out“ z hľadiska hospodárskej, politickej, sociálnej, občianskej a kultúrnej integrácie do spoločnosti. Konvenčné prístupy založené na príjmoch či spotrebe majú tendenciu pozerať sa na chudobu ako na ekonomický problém, nezávislý od otázok schopnosti a vzťahov (Wagle 2008).

Štatistický úrad Európskej únie (EUROSTAT) na rovnakom princípe vypracoval analýzu počtu osôb ohrozených chudobou alebo sociálnym vylúčením. Celkové riziko, ktorému čelí chudoba alebo sociálna exklúzia je tvorené tromi druhmi rizík: mierou rizika chudoby[2], mierou materiálnej deprivácie[3] a nízkou pracovnou intenzitou[4]. Ľudia sú považovaní za chudobných alebo sociálne exkludovaných, ak sa nachádzajú aspoň v jednom z týchto rizík.

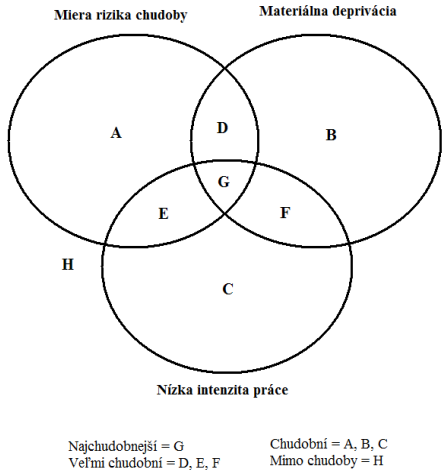
Charakter a hĺbka chudoby závisí od pozície v multidimenzionálnom modeli chudoby. Určenie stupňa chudoby začína identifikáciou chudoby v každej z troch dimenzií, ktoré tvoria základ multidimenzionálnej chudoby. Z obr. 1 vyplýva, že chudobní sú tí, ktorí nedosahujú určitú minimálnu hranicu v jednej z troch dimenzií. Za veľmi chudobných sú považovaní tí, ktorí sa nachádzajú pod zvolenou hranicou chudoby v dvoch dimenziách a najchudobnejší sú tí, ktorí nedosahujú minimálnu hranicu ani v jednej zo zvolených dimenzií a majú najmenšiu šancu úniku z chudoby. Tieto tri skupiny chudobných predstavujú rôzne stupne chudoby. Najchudobnejší majú nedostatky materiálnych a finančných zdrojov a nízku intenzitu práce a najmenšiu šancu úniku z chudoby. Preto sa táto skupina môže priblížiť k takzvanej chronickej (permanentnej alebo tiež dlhodobej) chudobe. Táto skupina potrebuje najrozsiahlejšie politické prostriedky a pozornosť na zlepšenie a udržanie prístupu k zdrojom vo všetkých troch dimenziách (Wagle 2008). O niečo menšie prostriedky potrebuje druhá skupina, ktorá je chudobná z hľadiska niektorých dvoch dimenzií. Pri tejto skupine však existuje určité riziko zhoršenia situácie a „pádu“ medzi najchudobnejších. Posledná skupina chudobných predstavuje chudobu len

[2] Miera rizika chudoby po sociálnych transferoch predstavuje podiel osôb (v %) v celkovej populácii, ktorých ekvivalentný disponibilný príjem sa nachádza pod hranicou rizika chudoby. Hranica rizika chudoby je stanovená ako 60 % mediánu národného ekvivalentného disponibilného príjmu (EU SILC).

[3] Miera materiálnej deprivácie je definovaná ako podiel populácie, ktorá čelí vynútenému nedostatku, resp. neschopnosti finančne si dovoliť tovary a služby, ktoré sú definované ako potrebné a typické pre spoločnosť v danom čase.

[4] Pracovná intenzita domácnosti predstavuje pomer medzi počtom mesiacov, ktoré všetci členovia domácnosti v pracovnom veku odpracovali počas príjmového referenčného obdobia a celkovým počtom mesiacov, ktoré by mohli byť teoreticky odpracované. Za nízku intenzitu práce sa považuje intenzita nižšia ako 20 % (EU SILC).

v jednej z troch dimenzií a má najväčšiu pravdepodobnosť vymaniť sa z chudoby, pokiaľ má dostatočné schopnosti a nie je systematicky exkludovaná z ekonomických, politických, občianskych či kultúrnych systémov.

Obr. 1. Agregovaný indikátor chudoby a sociálneho vylúčenia
Zdroj: Spracované podľa Wagle (2008).

METODIKA PRÁCE

Pri určovaní vývoja chudoby v regiónoch SR sme vychádzali z agregovaného ukazovateľa, ktorý predstavuje novú metódu využívanú Eurostatom. Agregovaný ukazovateľ, ako sme už uviedli, je založený na troch druhoch rizík: miere rizika chudoby, materiálnej deprivácii a nízkej intenzite práce. Pre naše výskumné účely sme vychádzali z modifikovaného agregovaného ukazovateľa založeného na mzde, ktorou sme vyjadrili mieru rizika chudoby; materiálnej deprivácie a dlhodobej nezamestnanosti (DN), ktorou sme nahradili intenzitu práce z dôvodu nepresnosti regionálnych dát. Takto upravený a modifikovaný agregovaný ukazovateľ lepšie reflektuje špecifické podmienky Slovenska súvisiace najmä s nízkou úrovňou miezd a problémami spojenými s vysokou DN. Súčasne, čo je zvlášť dôležité, exaktnejšie zachytáva a vyjadruje regionálne rozdiely v chudobe. Všetky tri druhy rizík sme sledovali vo vybraných rokoch 2001 a 2011.

Riziko chudoby (nízkej mzdy) je založené na hodnote priemernej hrubej nominálnej mesačnej mzdy zamestnanca v okresoch SR. Za deprivované okresy z hľadiska mzdy sme považovali 20 % okresov súboru s hodnotou rovnakou alebo menšou ako je hodnota (dolný kvintil). Za materiálne deprivované sme pokladali tie okresy, ktoré čelili vnútornému nedostatku aspoň v troch zo šiestich deprivačných položiek (ústredné kúrenie, vlastníctvo auta, počítača, mobilného telefónu, pripojenie na internet, voda mimo bytu a bez vodovodu). Pri výbere deprivačných položiek sme vychádzali z dostupných relevantných dát. Okresy boli pre každú deprivačnú položku zoradené zostupne a bol vypočítaný dolný, respektíve horný kvintil. Za každú deprivačnú položku sme vybrali 20 % okresov s hodnotou rovnakou alebo menšou ako hodnota dolného kvintilu, respektíve 20 % okresov s hodnotou rovnakou alebo väčšou ako hodnota horného kvintilu v závislosti od

charakteru deprivačnej položky. Dlhodobá nezamestnanosť bola vypočítaná ako podiel nezamestnaných nad 24 mesiacov k celkovému počtu nezamestnaných. Za deprivované okresy z hľadiska DN sme považovali 20 % okresov s hodnotou rovnakou alebo väčšou ako hodnota horného kvintilu. Pri analýze boli použité dáta z Regionálnej databázy Štatistického úradu (ŠÚSR 2012), Infostatu (2009) a Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny (ÚPSVaR 2013).

Za najchudobnejšie považujeme okresy, ktoré sú deprivované vo všetkých troch čiastkových indikátoroch. Druhú skupinu chudobných okresov tvoria okresy deprivované v dvoch čiastkových indikátoroch a tretiu skupinu okresy deprivované v jednom indikátore. Takýto postup sme aplikovali na dáta za roky 2001 a 2011. Získané výsledky sme následne porovnali a vyhodnotili zmeny za dané decénium.

MZDA

Mzdy sú výrazne priestorovo diferencované, čo znamená, že ich úroveň a nerovnosti sú podmienené aj geograficky. Markantné priestorové mzdové disparity a s nimi súvisiaca koncentrácia obyvateľstva s nízkou mzdou v určitých oblastiach, regiónoch, resp. sídlach spôsobuje ďalšie marginalizovanie týchto území a finančné problémy tamojšieho obyvateľstva. Z tohto aspektu je práve na Slovensku významné sledovať a porovnať situáciu v regiónoch (Michálek 2007).

Mzdový vývoj je dôležitým ekonomickým ukazovateľom, ktorý má významný vplyv na konkurencieschopnosť podnikov na mikroekonomickej úrovni a na makroekonomickú stabilitu celej ekonomiky (Lukáčiková et al. 2005). Hrabcová (2000) vyčleňuje štyri najdôležitejšie funkcie mzdy. Prvou funkciou je funkcia alimentačná (sociálna, zabezpečovacia), ktorá súvisí so zabezpečením základných životných potrieb a podmienok pracovníka. Mzda a jej výška patrí medzi základné determinanty diferenciácie spoločnosti a spoločenských tried a zároveň ovplyvňuje sociálne postavenie človeka. Mzda je aj prostriedkom na ochranu minimálnej životnej úrovne pri stanovení jej minimálnej hodnoty. Druhá – regulačná funkcia presahuje individuálny rozmer a zasahuje do komplexných trhov práce. Výška mzdy ovplyvňuje mobilitu pracovnej sily, mieru nezamestnanosti v určitých sektoroch a vedie k diferenciácii pracovných miest podľa atraktivity. Nízka mzda môže viesť k zvýšeniu nezamestnanosti a rastu počtu osôb poberajúcich dávky. Štát vtedy môže krátkodobo znížiť odvody, čo sa prejaví zvýšením mzdy. Kompenzačná funkcia súvisí s fyzicky a psychicky náročnými zamestnaniami, keď musí mzda do určitej miery kompenzovať negatívne dosahy záťaže na organizmus. Posledná funkcia je motivačno-stimulačná. Ide o vplyv na správanie zamestnanca regulovaný spokojnosťou s reálne prijímanou a požadovanou mzdou. Nastavenie výšky mzdy je zložitý proces, ktorý musí vychádzať z možností firmy. Tento proces by mal byť nastavený tak, aby produktivita zamestnanca bola vyššia ako mzda a zároveň, aby bol pracovník mzdou motivovaný k dobrému výkonu.

V predkladanej práci sme vychádzali zo štatistík o priemernej hrubej nominálnej mesačnej mzde za rok 2001 a 2011. Mzda ako základný finančný príjem predstavuje dôležitý indikátor pri určovaní chudobných regiónov. Ani mzda však zamestnaným nezaručuje, že sa nedostanú pod hranicu chudoby. Ich mzda môže byť taká nízka, že nedokáže pokryť základné životné potreby členov domácnosti. Tomuto javu, nazývanému „chudoba pracujúcich“ (working poor), sa v súčasnosti venuje čoraz väčšia pozornosť. Dôkazom toho sú práce zamerané na chudobu pracujúcich

nielen v zahraničí, ale aj na Slovensku (napr. Strengmann-Kuhn 2002, Shipler 2004, Sirovátka a Mareš 2006, Zuberi 2006, Rochovská a Námešný 2011 a Fields 2012).

Mzda je priestorovo diferencovaná a jej výška závisí od množstva faktorov, ako napríklad dostupnosť a kvalifikácia pracovnej sily, vzdelanie, odvetvie, do ktorého spadá ekonomický subjekt, trieda zamestnania, veková kategória, právna forma organizácie, druh vlastníctva (domáci, zahraničný vlastník), zamestnanosť v regióne a ďalšie.

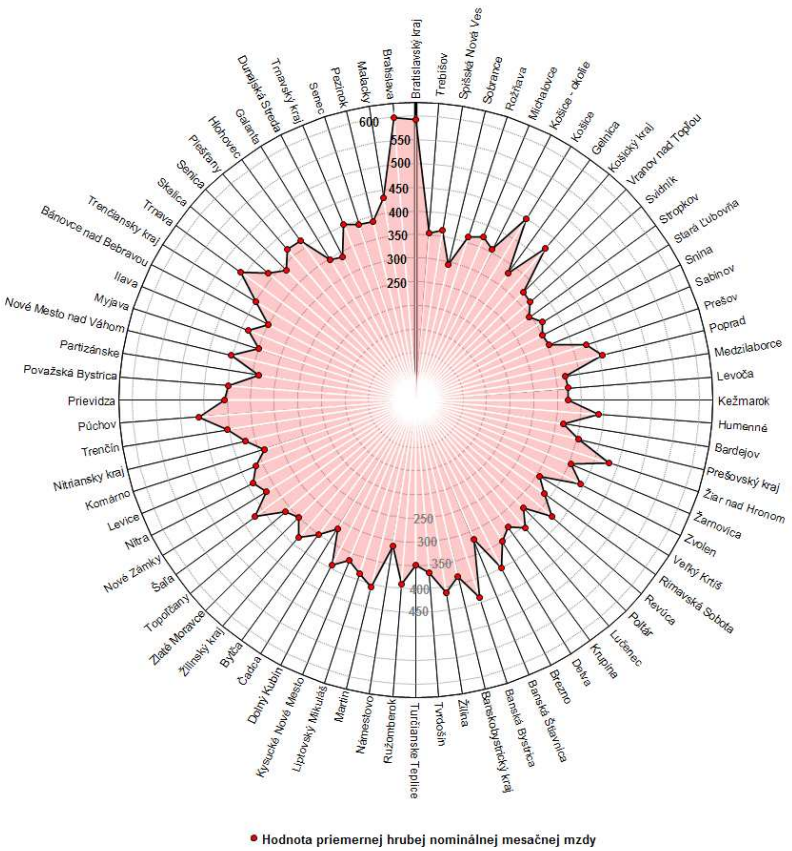
Medzi nízkomzdové regióny Slovenska môžeme zaradiť prevažne okresy južného a východného Slovenska. Nízkomzdové okresy v roku 2001 sa vo veľkej miere zhodujú s nízkomzdovými okresmi Slovenska v roku 2011. Z hľadiska priestorovej diferenciácie nízkej mzdy tak nedošlo k zásadnejším zmenám. V roku 2001 boli medzi okresmi s najnižšou mzdou zaradené okresy Banská Štiavnica, Sabinov a Sobrance, ktoré sa však v roku 2011 už nenachádzali medzi okresmi s najnižšou mzdou. Okres Banská Štiavnica disponoval v roku 2001 priemernou mesačnou hrubou nominálnou mzdou 319 €, čo predstavovalo 11. najnižšiu mzdu v danom roku. Naproti tomu v roku 2011 disponoval okres priemernou hrubou mesačnou mzdou 792 €, čo predstavovalo 23. najvyššiu mzdu (spolu s okresom Nové Mesto nad Váhom) medzi okresmi Slovenska. Na tento jav mohlo vplývať množstvo faktorov, ako napríklad pokles nezamestnanosti, nárast priamych zahraničných investícií, zmeny[5] (presuny) zamestnaných v odvetviach ekonomickej činnosti[6]. Okres Sobrance mal v roku 2001 najnižšiu priemernú nominálnu mesačnú mzdu, a to 294 €. V roku 2011 dosiahla mzda úroveň 747 €, čo je 32. najvyššia mzda medzi okresmi SR. Nárast mzdy bol pravdepodobne spôsobený odvetvím ekonomickej činnosti zamestnaných. Kým v roku 2001 prevládali zamestnaní v priemyselnej výrobe, v roku 2011 to boli zamestnaní vo verejnej správe a obrane, kde bola priemerná nominálna mesačná mzda zamestnanca 888 €. Okres Sabinov mal v roku 2001 priemernú nominálnu mesačnú mzdu 305 € (4. najnižšiu). V roku 2011 si polepšil na 54. najvyššiu mzda (669 €). Napriek tomu okres Sabinov stále patrí medzi nízkomzdové okresy, keďže sa v roku 2011 ocitol tesne nad hranicou extrémne nízkej mzdy.

Na druhej strane sa v roku 2011 medzi okresmi s najnižšou mzdou (pod hranicou extrémne nízkej mzdy 651 €) nachádzali okresy, ktoré v roku 2001 pod hranicou extrémne nízkej mzdy (323 €) neboli. Boli to štyri okresy: Komárno, Krupina, Gelnica a Rimavská Sobota. V roku 2011 mal okres Komárno priemernú mesačnú nominálnu mzdu 636 € (11. najnižšiu), Krupina 624 € (8. najnižšiu), Gelnica 598 € (3. najnižšiu) a Rimavská Sobota 594 € (2. najnižšiu). Najväčší pokles bol zaznamenaný pri okrese Rimavská Sobota, ktorý sa z pozície 20. najnižšej mzdy v roku 2001 prepadol na druhú najnižšiu mzdu v roku 2011. Tento jav mohol byť spôsobený pretrvávajúcou zamestnanosťou v primárnom sektore, keďže

[5] Nárast priamych zahraničných investícií mohol byť podporený aj presunom sídla Slovenského vodohospodárskeho podniku v roku 2010 späť do Banskej Štiavnice (sídlil tu do roku 2008, keď bol premiestnený do Žiliny). Stav priamych zahraničných investícií v okrese v roku 2003 predstavoval 723 tis. USD, kým v roku 2010 až 21 606 tis. USD (zdroj: NBS 2013).

[6] V roku 2011 bolo až 6,6 % obyvateľov zamestnaných vo verejnej správe a obrane, kde priemerná nominálna mesačná mzda dosahovala hodnotu 833 €. V roku 2001 bolo v tomto odvetví zamestnaných 3,1 % ekonomicky aktívnych obyvateľov. Priemerná nominálna mesačná mzda predstavovala 388 €. Štyri % obyvateľov bolo v roku 2011 zamestnaných v špecializovaných stavebných prácach, kde priemerná mzda dosiahla v roku 2011 hodnotu 930 €. V roku 2001 bolo v stavebníctve zamestnaných 3,4 % ekonomicky aktívneho obyvateľstva s priemernou nominálnou mesačnou mzdou v tomto odvetví 413 € (zdroj: ŠÚ SR 2013a).

pre juh okresu je charakteristická poľnohospodárska výroba, ale aj najvyššou mierou evidovanej nezamestnanosti v roku 2011 (34,58 %) či prítomnosťou rómskeho etnika[7].

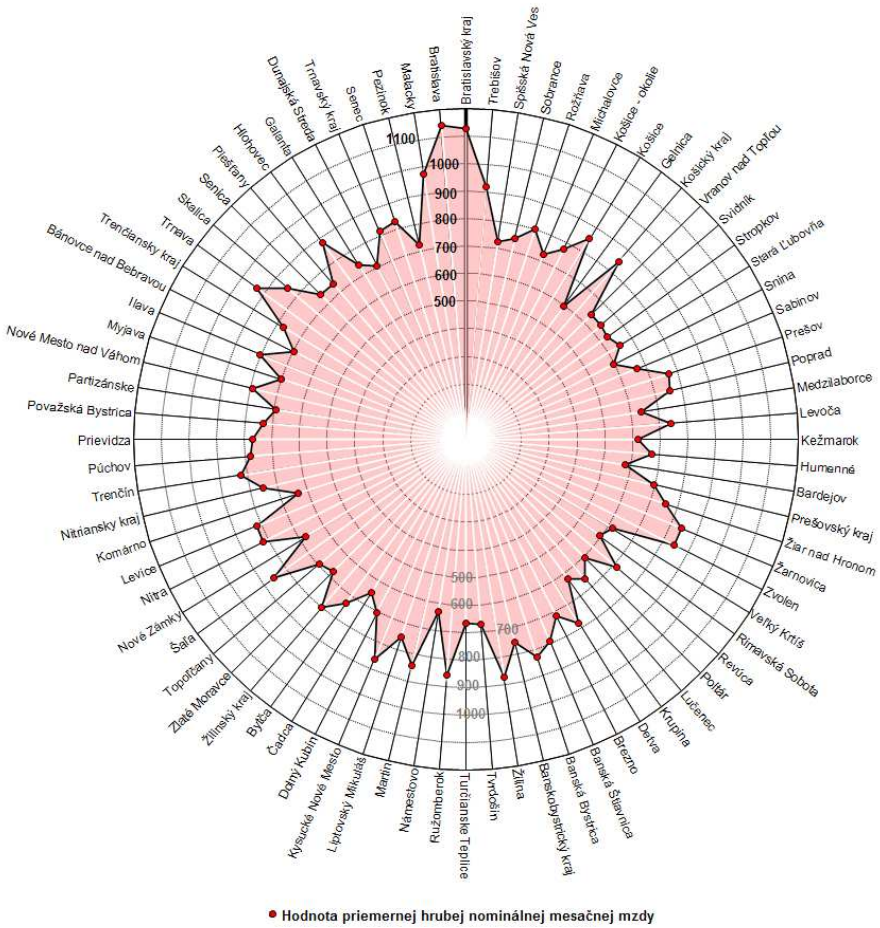
Obr. 2. Priemerná hrubá nominálna mesačná mzda v roku 2001

Značný pokles bol zaznamenaný aj pri okrese Gelnica, ktorý sa z pozície 18. najnižšej mzdy v roku 2001 prepadol na pozíciu tretej najnižšej mzdy v roku 2011. Okres si neudržal svoju pozíciu voči iným okresom, čo mohlo byť zapríčinené vysokou mierou nezamestnanosti (20,8 % v roku 2011) a vysokým podielom rómskeho etnika[8].

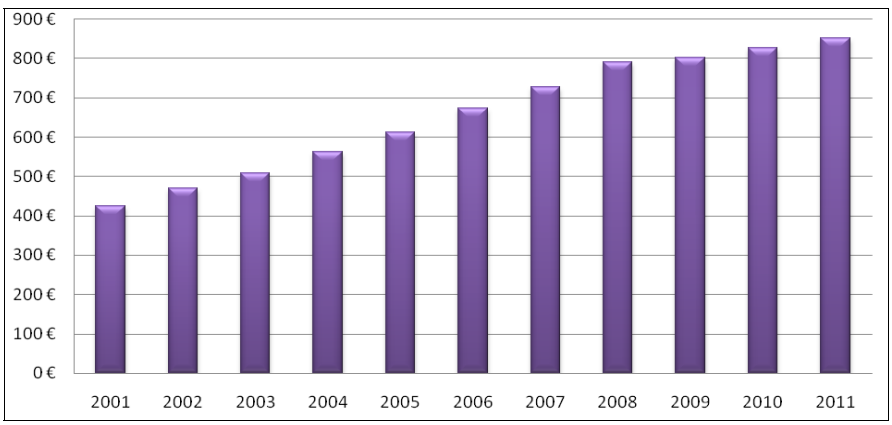
Okrem zmien horizontálnych došlo v sledovanom decéniu aj k zmenám vertikálnym. Priemerná nominálna mesačná mzda na Slovensku v tomto decéniu viac ako dvojnásobne narástla – z 424 € v roku 2001 na 853 € v roku 2011. Nárast mzdy možno vidieť na obr. 4.

[7] Podiel Rómov v okrese v roku 2004 bol štvrtý najvyšší medzi okresmi SR, a to 28,4 % (zdroj: MV SR 2004).

[8] Podiel Rómov v okrese Gelnica v roku 2004 predstavoval až 30,9 %, čo je 2. najvyšší podiel (zdroj: MV SR 2004).

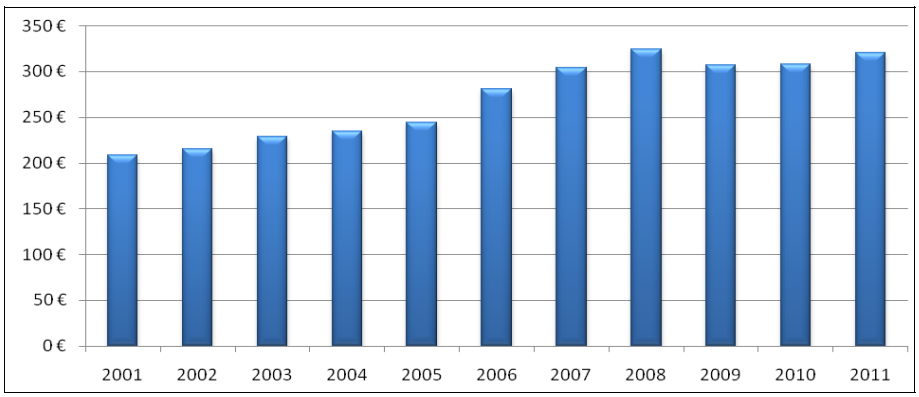
Obr. 3. Priemerná hrubá nominálna mesačná mzda v roku 2011

Obr. 4. Vývoj priemernej nominálnej mesačnej mzdy na Slovensku (zdroj: ŠÚ SR 2013a)

Výška nominálnej a reálnej mzdy[9] je ovplyvnená infláciou[10], cenovým vývojom, produktivitou práce a nezamestnanosťou[11]. S rastom priemernej nominálnej mesačnej mzdy súvisí aj otázka výdavkov domácností. Dôležité je, či si domácnosti môžu dovoliť viac tovarov a služieb, alebo či ich cena rástla spolu s nominálnou mzdou a množstvo prístupného tovaru a služieb ostáva nezmenené. Výdavky domácností nerástli rovnakým tempom ako mzdy, hoci aj tu bol zaznamenaný nárast (viď obr. 5).

Mzdy a cena práce na Slovensku sú okrem makroekonomických vplyvov (ekonomická úroveň, mzdové možnosti) a podmienok zamestnávateľov ovplyvňované aj individuálnymi faktormi, ako napr. snahou, vzdelaním, kvalifikáciou, schopnosťami a možnosťami osôb na trhu práce a pod. (Michálek 2007). Mzda predstavuje základný príjem domácnosti. Jej nízka hodnota však nemusí bezpodmienečne znamenať riziko chudoby. V niektorých regiónoch môže aj nízka mzda pokryť základné potreby, pričom v iných nemusí byť dostačujúca. Preto je potrebné analyzovať aj iné aspekty chudoby.

Obr. 5. Priemerné ročné čisté peňažné výdavky domácnosti na Slovensku (zdroj: ŠÚ SR 2011)

MATERIÁLNA DEPRIVÁCIA

Ako sme už uviedli, samotná mzda nemusí byť dostatočným ukazovateľom chudoby. Preto sa okrem príjmu do popredia dostávajú aj iné indikátory, ako napríklad materiálna deprivácia. Merania materiálnej deprivácie vychádzajú z práce Townsenda (1979), ktorý vytvoril index materiálnej deprivácie kombináciou štyroch premenných (nezamestnaní, domácnosti bez auta, preplnené domácnosti, vlastníctvo obývaných obydlí). OECD (2007) definuje materiálnu depriváciu ako neschopnosť domácností dovoliť si tovary a služby, ktoré sú typické pre spoločnosť v danom čase, bez ohľadu na preferencie ľudí v súvislosti s týmito položkami. Iní

[9] Nominálna mzda je suma peňazí, ktorú dostáva pracujúci, pričom nezáleží, či ide o mzdu časovú alebo úkolovú. Reálna mzda je suma tovarov a služieb, ktoré si pracujúci za svoju nominálnu mzdu môže kúpiť (Lukáčiková et al. 2005).

[10] Inflácia sa prejavuje rastom cenovej hladiny výrobkov a služieb. Z makroekonomického hľadiska ide o rast celkovej cenovej hladiny, nie rast cien jednotlivých výrobkov.

[11] Vzťah medzi mzdou a nezamestnanosťou znázorňuje aj Phillipsova krivka, ktorá hovorí, že s nárastom nezamestnanosti mzda klesá.

autori vnímajú materiálnu depriváciu ako vylúčenie z minimálneho akceptovateľného spôsobu života v spoločnosti z dôvodu nedostatočných zdrojov alebo ako nedostatok základných potrieb vnímaných spoločnosťou (OECD 2008). Boarini et al. (2006) rozlišuje šesť hlavných kategórií deprivačných položiek. Prvou kategóriou sú základné potreby (jedlo, oblečenie a teplo). Druhú kategóriu nazval voľný čas, kam zaradil týždennú dovolenku mimo domova. Do tretej kategórie „predmety dlhodobej spotreby" zaradil televíziu, telefón a osobný automobil. Rozdiely medzi krajinami vo vlastníctve predmetov dlhodobej spotreby sú vyššie ako v prípade základných potrieb a voľného času (OECD 2008). Do kategórie bývania zaradil toaletu vo vnútri obydlia, obydlia vyžadujúce opravu a vystavenie znečisteniu. Vzniknuté nedoplatky a problém vystačiť si s peniazmi zaradil do kategórie finančnej záťaže. Poslednou kategóriou je pomoc od iných. Guio a Maquet (2007) rozdeľujú deprivačné položky na tri dimenzie. Okrem už spomenutej dimenzie finančnej záťaže a vlastníctva predmetov dlhodobej spotreby uvádza aj dimenziu bývania. EU SILC pri analýze materiálnej deprivácie pracuje s deviatimi deprivačnými položkami[12] z dvoch dimenzií: dimenzie finančnej záťaže a vlastníctva predmetov dlhodobej spotreby. Materiálnou depriváciou sa rozumie vynútený nedostatok v aspoň štyroch z deviatich deprivačných položiek. Všetky spomenuté dimenzie či kategórie obsahujú z väčšej časti rovnaké deprivačné položky. Všetky zvolené položky zachytávajú široký rozsah potrieb, ktoré sú nevyhnutné, respektíve spoločnosťou definované ako potrebné.

V práci sme zvolili šesť deprivačných položiek, pričom sme museli brať do úvahy dostupnosť dát. Pri voľbe položiek sme sa snažili zachytiť čo najširšie spektrum potrieb. Prvou zvolenou položkou bolo ústredné kúrenie. Nízke percento tejto položky v populácii indikuje chudobný región. V chudobných regiónoch prevládajú iné typy vykurovania, respektíve absentujú. Z predmetov dlhodobej spotreby sme zvolili vlastníctvo osobného automobilu, mobilného telefónu a počítača. Tieto položky sa stali bežnou súčasťou života, preto je ich absencia typická pre chudobné domácnosti[13]. Ďalšou zvolenou položkou bolo pripojenie na internet, ktoré sa dnes rovnako ako spomenuté položky dlhodobej spotreby stalo bežnou súčasťou života. Poslednou zvolenou položkou je voda mimo bytu a obydlia bez vodovodu. Takéto domácnosti sú typické najmä pre rómske osady, kde voda v príbytkoch nie je zavedená. S týmto znakom sa však môžeme stretnúť aj v iných obciach, najmä v starších domoch. Každú deprivačnú položku sme vyhodnotili samostatne a následne určili okresy deprivované v troch a viac položkách.

Z hľadiska počtu deprivovaných okresov v troch a viac položkách bolo v roku 2001 deprivovaných 14 okresov (v roku 2011 to bolo 13 okresov). K zhode okresov došlo v ôsmich prípadoch (Rimavská Sobota, Kežmarok, Krupina, Revúca, Sobrance, Poltár, Gelnica a Medzilaborce). Tieto okresy boli deprivované v obidvoch sledovaných rokoch. Rozdiel medzi týmito okresmi je len v počte deprivačných položiek. Len dva okresy (Gelnica a Medzilaborce) boli deprivované v rov-

[12] Deprivačné položky: nedoplatky spojené s nájomným, hypotékou, energiou, nákupmi na splátky a inými pôžičkami; týždenná dovolenka mimo domu raz ročne; dovoliť si jesť mäsité jedlo (alebo vegetariánsku obdobu) každý druhý deň; neschopnosť čeliť neočakávaným výdavkom; telefón (vrátane mobilného); farebný televízor; práčka; automobil; primerané teplo.

[13] V niektorých prípadoch môže absencia značiť firemné vlastníctvo zvolených položiek, preto nemusí bezprostredne ísť o chudobné domácnosti.

nakom počte položiek v obidvoch rokoch. Gelnica a Medzilaborce boli deprivované v šiestich deprivačných položkách, pričom v roku 2001 to boli jediné okresy deprivované vo všetkých zvolených položkách. V roku 2011 boli v šiestich položkách deprivované okrem okresov Gelnica a Medzilaborce ešte dva okresy, a to Rimavská Sobota a Revúca. Pre porovnanie okres Rimavská Sobota bol v roku 2001 deprivovaný v troch položkách a okres Revúca v štyroch.

V roku 2001 boli deprivované okresy, ktoré sa už v roku 2011 nezaradili medzi deprivované. Boli to okresy Snina (3)[14], Stropkov (3), Námestovo (3), Čadca (4), Sabinov (5) a Bytča (5). Štyri okresy (Snina, Stropkov, Námestovo a Bytča) neboli v roku 2011 deprivované ani v jednej položke. Čadca bola v roku 2011 deprivovaná v jednej položke a okres Sabinov v dvoch položkách. V týchto šiestich okresoch došlo k zlepšeniu postavenia medzi okresmi. Výrazné zlepšenie zaznamenal okres Bytča, ktorý sa z deprivácie až v piatich položkách dostal medzi nedeprivované okresy. Tento jav mohol byť okrem iného spôsobený aj nárastom mzdy. Okres Bytča mal v roku 2001 priemernú nominálnu mesačnú mzdu 350 € (47. najvyššia mzda medzi okresmi) a v roku 2011 to bolo 735 € (37. najvyššia mzda), čím si okres zlepšil postavenie o desať miest.

V roku 2011 sa medzi deprivované okresy dostalo päť okresov (Banská Štiavnica, Brezno, Rožňava, Lučenec a Veľký Krtíš), ktoré neboli deprivované v roku 2001. Banská Štiavnica, Brezno a Lučenec boli v roku 2001 deprivované v jednej položke, Veľký Krtíš a Rožňava v dvoch položkách. Svoje postavenie si zhoršil najmä okres Veľký Krtíš, ktorý mal v roku 2001 depriváciu v dvoch položkách a v roku 2011 depriváciu až v piatich položkách. Zhoršené postavenie spomenutých okresov nemusí bezpodmienečne znamenať, že v okresoch dochádzalo k negatívnym vplyvom, len ich tempo „rastu“ nebolo také rýchle ako tempo rastu ostatných okresov.

Je potrebné spomenúť aj charakter materiálnej deprivácie z hľadiska položiek. Najviac okresov bolo v obidvoch sledovaných rokoch deprivovaných v dvoch položkách, a to vo vlastníctve počítača a v pripojení na internet. V týchto položkách bola zaznamenaná deprivácia pre každú položku v dvanástich okresoch v obidvoch rokoch. Druhý najvyšší počet okresov bol zaznamenaný vo vlastníctve mobilného telefónu pre rok 2001 (10 okresov) a v položke ústredného kúrenia v roku 2011 (10 okresov). Deväť okresov bolo zaznamenaných pri položke vody v byte a mimo bytu v roku 2001 a vo vlastníctve osobného automobilu v roku 2011. Menší počet deprivovaných okresov v roku 2001 bol zaznamenaný pri položke vlastníctva osobného automobilu (7 okresov) a pri položke ústredného kúrenia (8 okresov). V roku 2011 bol menší počet okresov zaznamenaný pri položke vlastníctva mobilného telefónu a pri vode v byte a mimo bytu (zhodne 8 okresov). Z analýzy môžeme usúdiť, že nedošlo k výrazným zmenám v počte okresov v jednotlivých položkách, ale došlo k zmene okresov pri týchto položkách.

[14] V zátvorke je uvedený počet deprivačných položiek, v ktorých bola zaznamenaná deprivácia.

Tab. 1. Chudoba podľa druhu rizika v deprivovaných okresoch SR v roku 2001

Chudoba podľa dimenzie v deprivovaných okresoch SR						
Okres	Materiálna deprivácia (MD)	Mzda (M)	Dlhodobá nezamestnanosť (DN)	M+MD	MD+DN	M+MD+DN
Bytča						
Krupina						
Revúca						
Rimavská Sobota						
Banská Štiavnica						
Bardejov						
Stará Ľubovňa						
Svidník						
Veľký Krtíš						
Vranov nad Topľou						
Brezno						
Humenné						
Komárno						
Košice-okolie						
Kysucké Nové Mesto						
Levice						
Lučenec						
Michalovce						
Nové Zámky						
Prešov						
Spišská Nová Ves						
Šaľa						
Trebišov						
Čadca						
Kežmarok						
Medzilaborce						
Námestovo						
Poltár						
Snina						
Sobrance						
Stropkov						
Gelnica						
Sabinov						

deprivácia v jednom druhu rizika

deprivácia v dvoch druhoch rizík

deprivácia v troch druhoch rizík

Tab. 2. Chudoba podľa druhu rizika v deprivovaných okresoch SR v roku 2011

Chudoba podľa dimenzie v deprivovaných okresoch SR							
Okres	Materiálna deprivácia (MD)	Mzda (M)	Dlhodobá nezamestnanosť (DN)	M+MD	M+DN	MD+DN	M+MD+DN
Banská Štiavnica							
Brezno							
Bardejov							
Čadca							
Komárno							
Snina							
Stará Ľubovňa							
Vranov nad Topľou							
Michalovce							
Sabinov							
Trebišov							
Veľký Krtíš							
Stropkov							
Svidník							
Lučenec							
Revúca							
Rožňava							
Sobrance							
Gelnica							
Kežmarok							
Krupina							
Medzilaborce							
Poltár							
Rimavská Sobota							

deprivácia v jednom druhu rizika

deprivácia v dvoch druhoch rizík

deprivácia v troch druhoch rizík

DLHODOBÁ NEZAMESTNANOSŤ

Nezamestnanosť je jedným z hlavných a najdôležitejších indikátorov chudoby. Nezamestnanosť môže viesť k finančnej kríze osôb, resp. domácností, čo sa môže odrážať aj na ich materiálnom vybavení. Domácnosť tak čelí nedostatku príjmov, materiálnej deprivácii a tým s veľkou pravdepodobnosťou aj chudobe. Obzvlášť závažná je dlhodobá nezamestnanosť, keď musia domácnosti čeliť zhoršeným podmienkam dlhší čas a pravdepodobnosť rizika chudoby je vyššia. Dlhodobá nezamestnanosť sa definuje ako nezamestnanosť nad 12 alebo 24 mesiacov.

Nezamestnanosť na Slovensku má výrazný ekonomický, sociálny a politický rozmer, ale i regionálne, sociálno-ekologické, kultúrne, etnické i generačné špecifiká (Paukovič 2007). Pri nezamestnanosti je vhodné rozlišovať aj jej druhy. Prvým dôležitým rozdelením je rozdelenie na dobrovoľnú a nedobrovoľnú nezamestnanosť. Dobrovoľná nezamestnanosť je – na rozdiel od nedobrovoľnej – zámerná. Ekonomicky aktívne obyvateľstvo odmieta pracovať za ponúkanú mzdu. Okrem spomenutých typov nezamestnanosti Mareš (1994) rozlišuje aj nezamestnanosť frikčnú, štrukturálnu, cyklickú, sezónnu, skrytú a nepravú. Frikčná nezamestnanosť vzniká v dôsledku mobility obyvateľstva medzi dvomi zamestnaniami. Pri zmene zamestnania sa ekonomicky aktívne obyvateľstvo na určitý čas stane nezamestnaným, pričom toto obdobie nezamestnanosti je spravidla krátke. Štrukturálna nezamestnanosť vzniká v dôsledku zmeny štruktúry ekonomiky, technologického pokroku, rozpadu neefektívnych podnikov či celých odvetví. Na trhu práce dochádza k nerovnosti medzi ponukou práce a dopytom. Osoby s určitou kvalifikáciou strácajú zamestnanie a zvyšuje sa dopyt po inej kvalifikácii, ktorej je na trhu nedostatok. Riešením by mohla byť rekvalifikácia. Cyklická nezamestnanosť vzniká v čase hospodárskej recesie. Dopyt po práci je vyšší ako jej ponuka. Ak je cyklická nezamestnanosť pravidelná a spojená s prírodnými cyklami, ide o sezónnu nezamestnanosť (poľnohospodárstvo, turistický ruch). Skrytá nezamestnanosť nastáva, keď si nezamestnaná osoba prácu nehľadá a ani sa ako nezamestnaná neregistruje. Tieto osoby v hľadaní práce rezignovali (materská dovolenka, štúdium). Nepravá nezamestnanosť znamená, že ekonomicky aktívne osoby sú evidované ako nezamestnané, ale pracujú nelegálne. Mareš (1994) vyzdvihuje dôležitosť informácií o dlhodobej nezamestnanosti. Ako ďalej uvádza, distribúcia nezamestnaných podľa dĺžky trvania nezamestnanosti hovorí o štruktúre nezamestnanosti, o nárokoch na štát a je dôležitá pre vytipovanie problémových regiónov a sociálnych kategórií. Aj nízka miera nezamestnanosti môže byť problémová, pokiaľ ide o dlhodobú nezamestnanosť. Tam, kde je miera nezamestnanosti vyššia, ale obrat medzi nezamestnanými je rýchly (nízky podiel dlhodobo nezamestnaných), je situácia priaznivejšia aj pre štátny rozpočet, pretože predstavuje nižšie požiadavky na podporu. Náklady na opätovné zamestnanie sa dlhodobo nezamestnaných sú vyššie.

Dlhodobá nezamestnanosť nepostihuje všetkých rovnako, ale niektoré skupiny sú ohrozené viac. Mareš (1994) vyčleňuje sedem skupín obyvateľstva ohrozených dlhodobou nezamestnanosťou: nepružná, dlhodobo nezamestnaná pracovná sila, pričom platí, že čím mali obyvatelia pred stratou zamestnania stabilnejšie miesto, tým ťažšie sa na pracovnom trhu uplatňujú a častejšie zostávajú medzi dlhodobo nezamestnanými; nekvalifikovaná pracovná sila a osoby s nízkym vzdelaním; osoby s kumulovanými sociálnymi a osobnými hendikepmi; príslušníci etnických minorít a imigranti; obyvatelia zo zaostávajúcich a vidieckych regiónov; zdravotne postihnutí; mladiství a absolventi škôl. Autor ďalej uvádza, že trvanie nezamestnanosti predlžuje aj nepružnosť trhu práce (nedostatok informácií o možnosti

uplatnenia na trhu práce), rozdiel medzi dopytom a ponukou a dlhodobá nepružnosť trhu práce (neochota k profesijnej a priestorovej mobilite na strane nezamestnaných).

Paukovič (2007) uvádza faktory, ktoré ovplyvňujú mieru a dynamiku vývoja nezamestnanosti: nestabilita aparátu štátnej a verejnej správy; mzdové ohodnotenie práce a jeho výrazné zaostávanie za priemerom Európskej únie, ale i rastom produktivity práce v posledných rokoch v SR; prezamestnanosť, najmä v štátnej a verejnej správe, ako dôsledok nízkej produktivity, kvality a organizácie práce; nedostatočná rozvinutosť terciárneho sektora; nedostatočná podpora malého a stredného podnikania, najmä v oblasti cestovného ruchu; nedostatok zdrojov pre potreby investičnej výstavby, predovšetkým v ekonomicky zaostávajúcich regiónoch Slovenska; vzdelanostná a kvalifikačná štruktúra ekonomicky aktívneho obyvateľstva, nezodpovedajúca potrebám trhu práce; regionálne rozdiely v nezamestnanosti a nízka mobilita pracovnej sily; nedostatočne flexibilný a potrebám trhu práce nezodpovedajúci systém školstva; pretrvávajúce deformácie v systéme sociálneho zabezpečenia, aktívnej politiky zamestnanosti a kontroly čiernej práce.

Dlhodobá nezamestnanosť (nad 24 mesiacov) prešla v sledovanom decéniu výraznou zmenou. Kým hodnota podielu dlhodobo nezamestnaných (ďalej PDN)[15] v roku 2001 na Slovensku dosiahla hodnotu 20,6 %, v roku 2011 sa jej hodnota zvýšila až na 30,6 %, čo značí až desaťpercentný nárast v dlhodobej nezamestnanosti. Rozloženie dlhodobej nezamestnanosti v roku 2001 bolo pomerne rovnomernejšie s menšími medziregionálnymi rozdielmi[16]. V roku 2001 bol rozdiel medzi okresom s najvyššou dlhodobou nezamestnanosťou a okresom s najnižšou dlhodobou nezamestnanosťou 21,9 %. V roku 2011 narástol tento rozdiel až o 49,3 %. Odlišné bolo aj zastúpenie jednotlivých okresov s najvyšším PDN. Len v piatich prípadoch (Gelnica, Trebišov, Sabinov, Michalovce a Lučenec) došlo k zhode okresov, ktoré mali najvyššiu dlhodobú nezamestnanosť v obidvoch sledovaných rokoch. Hodnoty dlhodobej nezamestnanosti však boli v týchto okresoch v roku 2011 značne vyššie. Ako príklad môžeme uviesť okres Trebišov, ktorý takmer zdvojnásobil hodnotu dlhodobej nezamestnanosti. Kým v roku 2001 dosiahol hodnotu PDN 24,4 %, v roku 2011 to bolo až 44,4 %. Podobne tomu bolo aj v ostatných štyroch okresoch.

V roku 2001 mal najvyšší PDN okres Spišská Nová Ves s hodnotou 27,8 %. Ďalšie okresy, ktoré sa dostali medzi najrizikovejšie z aspektu dlhodobej nezamestnanosti, boli okresy Šaľa (27,1 %), Prešov (26,9 %), Lučenec (26,9 %), Košice-okolie (26,2 %), Michalovce (26,1 %), Brezno (25,3 %), Komárno (25,1 %), Sabinov (25,0 %), Humenné (24,5 %), Trebišov (24,4 %), Levice (24,1 %), Nové Zámky (23,9 %), Kysucké Nové Mesto (23,7 %) a Gelnica (23,5 %).

V roku 2011 mal najvyššiu dlhodobú nezamestnanosť okres Rimavská Sobota s hodnotou PDN 56,7 %. Ďalšie okresy s hodnotou PDN vyššou alebo rovnou ako horný kvintil boli: Revúca (54,2 %), Rožňava (47,8 %), Medzilaborce (45,8 %), Kežmarok (45,5 %), Poltár (45,0 %), Trebišov (44,4 %), Sabinov (41,1 %), Lučenec (40,8 %), Stropkov (40,5 %), Krupina (40,5 %), Gelnica (40,2 %), Sobrance (39,7 %), Michalovce (39,5 %), Svidník (38,6 %). V roku 2011 prevlá-

[15] PDN je vypočítaný ako podiel dlhodobo nezamestnaných nad 24 mesiacov z celkového počtu nezamestnaných.

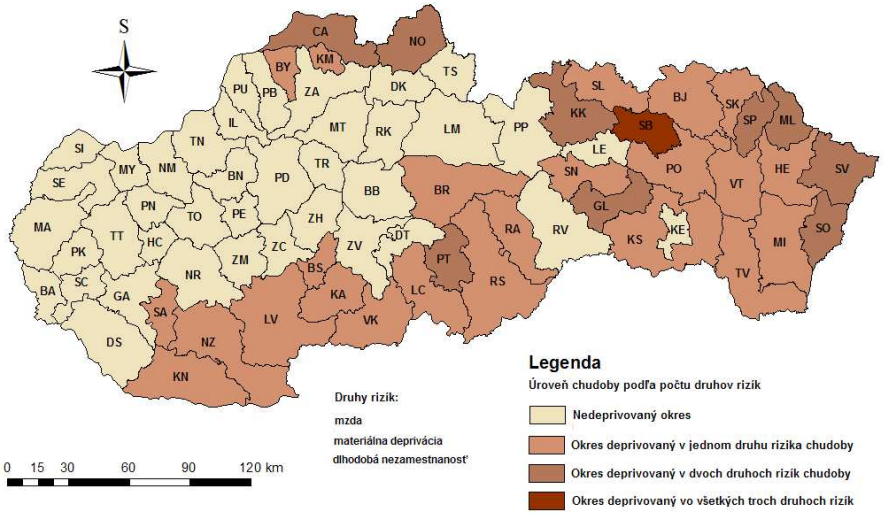
[16] Vo všeobecnosti platí, že čím sú hodnoty sledovaných javov vyššie, tým dochádza k väčším medziregionálnym nerovnostiam.

dajú v dlhodobej nezamestnanosti okresy južného Slovenska. V týchto okresoch je vyšší podiel rómskeho etnika, ktoré sa spája s nízkou úrovňou vzdelania, kvalifikáciou, nízkou pracovnou morálkou či neochotou pracovať. Tieto oblasti sú prevažne vidieckeho charakteru s dlhodobou tradíciou poľnohospodárskej výroby.

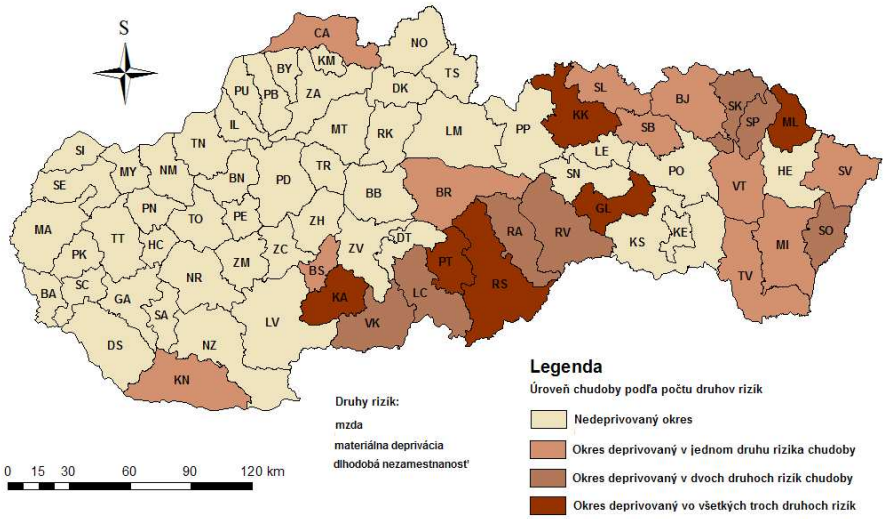
REGIÓNY CHUDOBY A ICH ZMENY Z ASPEKTU POČTU A HĹBKY CHUDOBY

Vykonaná multidimenzionálna analýza nám okrem iného poukázala na priaznivý trend týkajúci sa poklesu (absolútneho) počtu chudobných okresov na Slovensku. Kým v roku 2001 bolo chudobných 33 okresov, ich počet v roku 2011 klesol na 24 (celkovo, bez rozlíšenia počtu dimenzií). V roku 2001 bolo z hľadiska jedného druhu rizika deprivovaných 23 okresov, kým v roku 2011 to bolo 11 okresov. Z hľadiska dvoch druhov rizík bolo v roku 2001 deprivovaných 9 okresov, kým na konci sledovaného decénia ich bolo 7. Z hľadiska všetkých troch druhov rizík bol v roku 2001 deprivovaný len jeden okres (Sabinov), kým o desať rokov neskôr ich bolo 6 (Gelnica, Kežmarok, Krupina, Medzilaborce, Poltár a Rimavská Sobota), čo svedčí o prehĺbení chudoby. Okrem kvantitatívnej zmeny však prišlo v sledovanom decéniu aj k zmenám kvalitatívnym. V roku 2001 prevládala medzi okresmi deprivovanými v jednom druhu rizika deprivácia z hľadiska dlhodobej nezamestnanosti (13 okresov), kým o desať rokov neskôr to bolo z hľadiska mzdy (6 okresov). V roku 2001 prevládala medzi týmito okresmi deprivácia z hľadiska mzdy a materiálnej deprivácie (8 okresov). V roku 2011 prevládali chudobné okresy z hľadiska materiálnej deprivácie a dlhodobej nezamestnanosti (4 okresy). Dôležité je sledovať aj kvalitatívne zmeny v okresoch z hľadiska jednotlivých dimenzií, resp. druhov rizík. Z 24 okresov, ktoré boli v roku 2011 deprivované v jednom, dvoch alebo troch druhoch rizík bolo 23 okresov deprivovaných aj v roku 2001. Jeden okres, okres Rožňava, nebol v roku 2001 deprivovaný ani v jednom druhu rizika, kým v roku 2011 bol deprivovaný až v dvoch (materiálna deprivácia, dlhodobá nezamestnanosť).

V piatich prípadoch nedošlo k zmene druhu rizika ani počtu rizík. Okresy Stará Ľubovňa, Bardejov, Vranov nad Topľou boli deprivované z hľadiska mzdy v roku 2001 aj v roku 2011. Okresy Trebišov a Michalovce boli deprivované z hľadiska dlhodobej nezamestnanosti v obidvoch sledovaných rokoch. V piatich okresoch nedošlo k zmene počtu druhov rizík, v ktorých boli okresy deprivované, ale došlo k zmene charakteru druhu rizika. Okres Banská Štiavnica bol v roku 2001 deprivovaný z hľadiska mzdy, kým v roku 2011 to bolo z hľadiska materiálnej deprivácie. Okres Brezno zmenil depriváciu z dlhodobej nezamestnanosti v roku 2001 na materiálnu depriváciu v roku 2011. Okres Komárno bol v roku 2001 deprivovaný z hľadiska dlhodobej nezamestnanosti a v roku 2011 z hľadiska mzdy. Dva okresy (Stropkov a Sobrance) boli v sledovaných rokoch deprivované v dvoch druhoch rizík. V roku 2001 boli obidva okresy deprivované z hľadiska mzdy a materiálnej deprivácie, kým v roku 2011 z hľadiska mzdy a dlhodobej nezamestnanosti (Stropkov) a z hľadiska materiálnej deprivácie a dlhodobej nezamestnanosti (Sobrance). Pri dvoch okresoch (Čadca a Snina) došlo k zlepšeniu o jeden druh rizika. V roku 2001 boli obidva okresy deprivované z hľadiska mzdy a materiálnej deprivácie, no o desať rokov neskôr len z hľadiska mzdy. K zlepšeniu o dva druhy rizík došlo v okrese Sabinov. Tento okres, ako už bolo spomenuté, bol v roku 2001 deprivovaný vo všetkých troch zvolených druhoch rizík, v roku 2011 to však bolo iba v jednom druhu rizika – dlhodobej nezamestnanosti.

Obr. 6. Úroveň chudoby v roku 2001

Obr. 7. Úroveň chudoby v roku 2011

Vo zvyšných jedenástich okresoch došlo k prehĺbeniu chudoby: v ôsmich prípadoch o jeden druh rizika, v troch prípadoch o dva druhy rizík. Prehĺbenie chudoby o dva druhy rizík nastalo v už spomínanom okrese Rožňava a v okresoch Krupina a Rimavská Sobota. Okresy Krupina a Rimavská Sobota boli v roku 2001 deprivované len z hľadiska materiálnej deprivácie a následne o desať rokov neskôr už patrili medzi najchudobnejšie okresy deprivované vo všetkých troch zvolených druhoch rizík. Okresy Veľký Krtíš a Svidník boli v roku 2001 deprivované z hľadiska mzdy. V roku 2011 sa v týchto okresoch chudoba prehĺbila, pretože boli deprivované z hľadiska mzdy a materiálnej deprivácie (Veľkého Krtíš) a z hľadiska mzdy a

dlhodobej nezamestnanosti (Svidník). Okres Lučenec a Revúca boli v roku 2001 deprivované len v jednom druhu rizika (dlhodobá nezamestnanosť v prípade Lučenca a materiálna deprivácia v prípade Revúcej), kým v roku 2011 boli deprivované v dvoch druhoch rizík zhodne v dlhodobej nezamestnanosti a materiálnej deprivácii. Zvyšné štyri okresy (Poltár, Gelnica, Kežmarok a Medzilaborce) boli v roku 2001 deprivované v dvoch druhoch rizík a o desať rokov neskôr vo všetkých troch rizikách. Okresy Poltár, Kežmarok a Medzilaborce boli v roku 2001 zhodne deprivované z hľadiska mzdy a materiálnej deprivácie a okres Gelnica z hľadiska dlhodobej nezamestnanosti a materiálnej deprivácie.

ZÁVER

V sledovanom decéniu (medzi rokmi 2001 a 2011) nastala nielen zmena v kvantite chudobných regiónov, ale najmä v ich kvalite. V roku 2001 sme na území Slovenska identifikovali 33 chudobných regiónov, kým o desať rokov neskôr ich počet klesol na 24, pričom sa priestorová diferenciácia nezmenila. V obidvoch sledovaných rokoch prevažovali chudobné regióny (bez ohľadu na hĺbku chudoby) na južnom a východnom Slovensku. Z hľadiska kvalitatívneho nastali zmeny nielen horizontálne, ale aj vertikálne. Kým na začiatku sledovaného decénia prevládala medzi chudobnými okresmi z hľadiska dvoch druhov rizík deprivácia v mzde a materiálnej deprivácii (8 z 9 okresov), na konci sledovaného decénia prevažovala deprivácia v materiálnej deprivácii a dlhodobej nezamestnanosti (4 zo 7 okresov). O prehĺbení chudoby na Slovensku za sledované decénium svedčí fakt, že v roku 2001 bol vo všetkých troch druhoch rizík deprivovaný len jeden okres (okres Sabinov), avšak v roku 2011 ich bolo identifikovaných šesť (Gelnica, Kežmarok, Krupina, Medzilaborce, Poltár a Rimavská Sobota). Chudoba sa na Slovensku nielen prehĺbila, ale nastala aj zmena v priestorovej diferenciácii. V roku 2001 boli chudobné regióny z hľadiska dvoch a troch druhov rizík koncentrované prevažne na východnom Slovensku. O desať rokov neskôr sa táto koncentrácia presunula prevažne do južných okresov Slovenska. Južné okresy, ktoré sú identifikované ako najrizikovejšie, by mali byť prioritné pri riešení problémov súvisiacich s chudobou, najmä dlhodobej nezamestnanosti, ktorá za sledované decénium vzrástla o 10 %.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

BOARINI, R., JOHANSSON A., MIRA d'ERCOLE, M. (2006). Alternative Measures of Well-being. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers* No. 33, Paris (OECD).

FIELDS, G. S. (2012). *Working hard, working poor*. New York (Oxford University Press).

GUIO, A. C., MAQUET, I. E. (2007). Material deprivation and poor housing. *Comparative EU Statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenge*. Luxembourg: Eurostat, [Online]. Dostupné na: http://www.stat.fi/eusilc/guio_maquet.pdf [cit: 18-12-2013].

HRABCOVÁ, D. (2000). *Východiska a principy odměňování závislé práce v České republice*. Brno (Masarykova univerzita).

INFOSTAT. (2009). *Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001*, [Online]. Dostupné na: http://sodb.infostat.sk/scitanie/sk/2001/format.htm [cit: 20-11-2013].

LUKÁČIKOVÁ, A., SZOMOLÁNYI, K., LUKÁČIK, M. (2005). *Modelovanie vývoja miezd. Manažment v teórii a praxi*, [Online]. Dostupné na: http://casopisy.euke.sk/mtp/clanky/2-2005/lukacikova.pdf [cit: 10-12-2013].

MAREŠ, P. (1994). *Nezaměstnanost jako sociální problém.* Praha (Sociologické nakladatelství).

MICHÁLEK, A. (2007). Regionálne mzdové nerovnosti na Slovensku. *Geografický časopis*, 59, 181-209.

MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2004). *Atlas rómskych komunít 2004*, [Online]. Dostupné na: http://www.minv.sk/?regiony_atlas [cit: 18-12-2013].

NÁRODNÁ BANKA SLOVENSKA (2013). *Priame zahraničné investície*, [Online]. Dostupné na: http://www.nbs.sk/sk/statisticke-udaje/statistika-platobnej-bilancie/priame-zahranicne-investicie [cit: 15-12-2013].

THE ORGANIZATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT. (2007). *Material deprivation*, [Online]. Dostupné na: http://stats.oecd.org/glossary/ detail. asp?ID=7326 [cit: 4-01-2014].

THE ORGANIZATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT. (2008). *Growing unequal? Income distribution and poverty in OECD countries.* Paris (OECD).

PAUKOVIČ, V. (2007). Problém nezamestnanosti – vybrané makrosociologické a mikrosociologické kontexty. *Sociálne a politické analýzy*, 1, 73-101.

ROCHOVSKÁ, A., NÁMEŠNÝ, L. (2011). Chudoba a pracujúci chudobní na Slovensku – analýza údajov EU SILC. *Geographia Cassoviensis*, 5, 103-117.

SHIPLER, D. K. (2004). *The working poor: invisible in America.* New York (Knopf Doubleday Publishing Group).

SIROVÁKA, T., MAREŠ, P. (2006). Chudoba, deprivace, sociální vyloučení: nezaměstnaní a pracující chudí. *Sociologický časopis*, 42, 627-655.

STRENGMANN-KUHN, W. (2002). *Working poor in Europe: a partial basic income for workers?* [Online]. Dostupné na: http://www.basicincome.org/bien/pdf/2002Strengmann-Kuhn.pdf [cit: 17-12-2013].

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. (2013a). *Priemerná nominálna mesačná mzda zamestnanca (EUR) podľa: územie, SK NACE Rev. 2, pohlavie a rok*, [Online]. Dostupné na: http://px-web.statistics.sk/PXWebSlovak/ [cit: 17-12-2013].

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. (2013b). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*, [Online]. Dostupné na: http://census2011.statistics.sk/tabulky.html [cit: 20-11-2013].

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. (2012). *RegDat*, [Online]. Dostupné na: www.statistics.sk [cit: 2012-05-03].

ŠTATISTICKÝ ÚRAD SLOVENSKEJ REPUBLIKY. (2011). *EU SILC 2010: Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia*, [Online]. Dostupné na: http://portal.statistics.sk/files/eu-silc-2010_indikatory_chudoby.pdf [cit: 28-11-2013].

TOWNSEND, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. London (Allen Lane and Penguin Books).

ÚSTREDIE PRÁCE, SOCIÁLNYCH VECÍ A RODINY. (2013). *Nezamestnanosť: štvrťročné štatistiky 2011*, [Online]. Dostupné na: http://www.upsvar.sk/ statistiky/ nezamestnanost-stvrtrocne-statistiky/2011.html?page_id=77441 [cit: 10-01-2014].

VESELOVSKÁ, Z. (2013). Prístupy k priestorovému meraniu chudoby. *Geographia Cassoviensis*, 7, 75-82.

WAGLE, U. (2008). *Multidimensional poverty measurement. Concepts and applications*. New York (Springer Science).
ZUBERI, D. (2006). *Social policy and the working poor in United States and Canada*. New York (Cornell University Press).

DEVELOPMENT OF REGIONAL DISPARITIES IN VIEW OF POVERTY RISK IN SLOVAKIA AFTER 2001

Poverty is one of serious problems of Slovakia and it concerns several regions. It is a barrier to the development of the country, regions and localities and improvement of population's life quality. A successful solution to poverty requires awareness of all aspects connected with its spatial occurrence, geographical location and concentration. Identification of spatial differentiation concentration, and depth of poverty is among the principal aims of this study. Indexes for determination of poverty are many and they are prevailingly based on income but there are also indexes, which capture poverty as a complex problem. In this study comprehensive interpretation and approach to poverty was applied using aggregated poverty indicator. It is based on three kinds of risks. The second main objective of the study was to point to changes and tendencies in the development and the depth of spatial differentiation of poverty in one decade (between 2001 and 2011). The results suggest that poverty deepened although the overall number of poor districts was lower in 2011 than in 2001 when 33 poor districts were identified. Their number decreased to 24 ten years later. At the beginning of the decade, poverty connected with the risks of wages and material deprivation (8 of 9 districts); at the end of the studied decade, material deprivation and long-term unemployment prevailed (4 of 7 districts). The fact that in 2001 there was only one district (Sabinov) where deprivation was recorded in all three risks proves that the poverty deepened because in 2011 there were six districts (Gelnica, Kežmarok, Krupina, Medzilaborce, Poltár and Rimavská Sobota) where deprivation in all three risks was found. Poverty in Slovakia not only deepened, spatial differentiation also changed. In 2001, the poorest districts (two or three risks) were concentrated to eastern Slovakia. Ten years later concentration of the poorest district moved to southern Slovakia. Southern districts which identified as the most risky ones should be a priority in solution of the poverty problem above all the issues like long-term unemployment which increased by 10% during the decade in question should be taken seriously. Multidimensional poverty analysis disclosed several interesting and important pieces of knowledge. Results, apart from scientific contribution, are useful for application in creation of regional and social policies focused on poverty elimination on regional and local levels and compilation of programmes supporting employment and social inclusion of the inhabitants threatened by poverty and its carriers.

Key words: regional disparities (RD), poverty, regions, concepts, aggregated indicator, Slovakia

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

BYTOVÁ VÝSTAVBA V ZÁZEMÍ VEĽKÝCH SLOVENSKÝCH MIEST V KONTEXTE SUBURBANIZÁCIE A REGIONÁLNYCH DISPARÍT

*Martin Šveda**

ÚVOD

Bytová výstavba je dôležitým prejavom ľudskej aktivity, ktorý napĺňa jednu zo základných potrieb človeka – bývanie. Bytové jednotky sú hlavnou materiálnou zložkou osídlenia, ukotvujú aktivity človeka v priestore a vytvárajú bázu pre priestorovú organizáciu spoločnosti. Zmeny v rozložení bytového fondu majú zásadný a dlhotrvajúci vplyv na rozvoj regiónov, keďže bytová výstavba nielen mení kvantitatívne a kvalitatívne parametre bytového fondu, ale je aj dôležitým ukazovateľom spoločenskej a ekonomickej aktivity regiónu (Mayer 2000, Sýkora a Posová 2007). Kúpa bytu (novostavby) predstavuje častokrát najväčšiu investíciu v živote jednotlivcov, ktorú môžu uskutočniť len po zabezpečení dostatočnej ekonomickej a sociálnej úrovne. Z toho pohľadu môžeme bytovú výstavbu považovať za významný indikátor sledovania regionálnych disparít.

V ostatnom desaťročí bol zaznamenaný prudký nárast bytovej výstavby, ktorý vystriedal obdobie jej značného útlmu v 90. rokoch. Dynamizácia rezidenčnej výstavby súvisí s celospoločenskou transformáciou, ktorú charakterizuje rast bohatstva spoločnosti a zmeny preferencií v bývaní. Významný podiel na objeme bytovej výstavby majú suburbanizačné procesy, ktoré s rôznou mierou intenzity zasiahli veľké slovenské mestá (Šveda a Vigašová 2010). Suburbanizácia totiž nepredstavuje len priestorové rozpínanie[1] mesta do okolitej vidieckej krajiny, ale je aj odzrkadlením meniacich sa nárokov a preferencií v bývaní. Bývanie v rodinnom dome umiestnenom v estetickom vidieckom prostredí v blízkosti mesta sa stalo vyhľadávanou alternatívou k bývaniu v meste (najmä pre mladé rodiny).

Cieľom príspevku je vyhodnotiť priestorovo diferencovaný rast najväčších mestských regiónov na základe bytovej výstavby a prispieť tak k poznaniu rozsahu a intenzity procesov suburbanizácie a zároveň aj disparít v regionálnom rozvoji Slovenska. Hoci bytová výstavba predstavuje len jeden aspekt regionálneho rozvoja, môžeme ho považovať za kľúčový ukazovateľ ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov. V príspevku sa pokúšame nájsť odpovede na viacero výskumných otázok vychádzajúcich z časovej dynamiky a teritoriálnej diferenciácie bytovej výstavby. Ako sa mení úroveň bytovej výstavby v blízkom a vzdialenom zázemí miest? Ako sa rezidenčná výstavba správa v rozličných podmienkach a lokálnych kontextoch? Ako sa bytová výstavba podieľa na regionálnych disparitách na Slovensku?

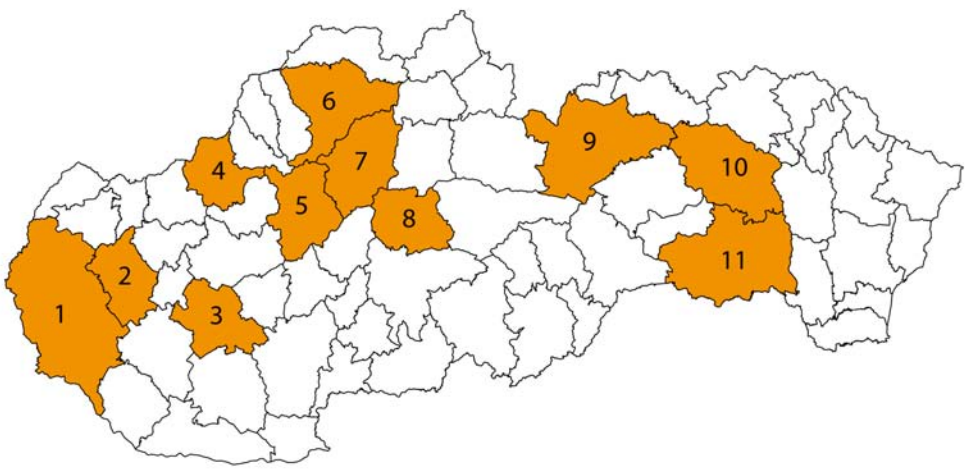
[1] Podľa Sýkoru (2003) však nejde o každý spôsob rozpínania. Keď sa mesto rozširuje ako jeden kompaktný celok postupným aditívnym rastom na svojich okrajoch, je to skôr proces pokračujúcej urbanizácie. Avšak v prípade, že rozvoj prebieha v lokalitách, ktoré sú od mesta priestorovo oddelené, aj keď s mestom silne funkčne previazané, hovoríme o suburbanizácii.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
geogsved@savba.sk

METODICKÉ POZNÁMKY

Pri sledovaní bytovej výstavby môžeme vychádzať z dvoch prístupov. Pri prvom sledujeme zmenu stavu v počte a štruktúre bytového fondu, ktoré zachytáva sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Pri druhom prístupe vychádzame z priebežnej evidencie stavebných úradov, ktoré sú od roku 2003 preneseným orgánom štátnej správy na úrovni jednotlivých obcí. Táto evidencia obsahuje nielen údaje o dokončených bytoch, ale aj počty vydaných stavebných povolení a podlahovú či obytnú plochu bytov. Vzhľadom na problematickú spoľahlivosť ostatného cenzu (2011) sme uprednostnili dáta z evidencie stavebných úradov. Spoľahlivosť týchto údajov je pomerne vysoká, keďže sú produktom stavebného konania a nie sú závislé od individuálneho nahlasovania počas celonárodného cenzu. Základnou jednotkou analýzy je dokončený byt predstavujúci miestnosť alebo súbor miestností, ktoré sú kolaudačným rozhodnutím stavebného úradu určené na trvalé bývanie. Dokončené byty sú byty v stavbách určených na bývanie, t. j. v bytových domoch, v rodinných domoch, od 1.1.2003 aj v nebytových budovách, získané novou výstavbou, rekonštrukciou či inou stavebnou úpravou potvrdenou kolaudačným rozhodnutím (metodický list č. 825, ŠÚ SR). V príspevku sa opierame o dva jednoduché ukazovatele: počet dokončených bytov a intenzitu bytovej výstavby (počet dokončených bytov na 1 000 obyvateľov).

Pre analýzu sme vybrali 11 populačne najväčších miest Slovenska a ich bezprostredné zázemie, ktoré predstavuje funkčný mestský región (obr. 1). Kategória populačnej veľkosti nad 50 000 obyvateľov sa v slovenskej literatúre používa pomerne často (napr. Slavík et al. 2005 a Buček a Bleha 2013). Popri Bratislave a Košiciach zahŕňa aj sekundárne mestá sídelnej hierarchie, ktoré tvoria jadrá najväčších funkčných mestských regiónov a sú dôležitou súčasťou sídelnej štruktúry na Slovensku. Sledované územie obýva 45 % populácie Slovenska a je nositeľom rozhodujúcich transformačných procesov.

Obr. 1. Vyhraničenie analyzovaných funkčných mestských regiónov

1 – FMR Bratislava, 2 – FMR Trnava, 3 – FMR Nitra, 4 – FMR Trenčín, 5 – FMR Prievidza, 6 – FMR Žilina, 7 – FMR Martin, 8 – FMR Banská Bystrica, 9 – FMR Poprad, 10 – FMR Prešov, 11 – FMR Košice. Zdroj: Bezák (2000).

Pre priestorovú delimitáciu zázemia vybraných miest sme využili funkčné mestské regióny (ďalej aj FMR) vyčlenené Bezákom na základe koncepcie denných urbánnych systémov (Bezák 2000). Konštrukcia týchto regiónov je odrazom zložitých priestorových a funkčných vzťahov medzi mestom a jeho zázemím. Sú preto vhodné na sledovanie procesov vnútroregionálnej koncentrácie (urbanizácie), resp. dekoncentrácie (suburbanizácie) obyvateľstva, ktoré sú silne späté s budovaním a transformáciou bytového fondu. Základné charakteristiky sledovaných FMR poskytuje tabuľka 1.

Základné štrukturálne hodnotenie bytovej výstavby prebieha na úrovni dvoch základných častí funkčného mestského regiónu – *jadra* a *zázemia*. Jadro zodpovedá administratívnym hraniciam centrálneho mesta FMR, zázemie tvoria všetky zvyšné obce. Pri takomto členení je potrebné upozorniť na nesúlad medzi administratívnym vymedzeným hraníc miest a reálnym rozsahom mestskej zástavby. Slovenské mestá v dôsledku silných integračných procesov v období socializmu (pozri Slavík 1994) zahŕňajú aj blízke vidiecke obce a značné rozlohy poľnohospodárskej a prírodnej krajiny. Vhodnejšie by bolo očistiť jadrá FMR od ich vidieckych častí. To však nie je možné v dôsledku charakteru evidencie bytovej výstavby a prispôsobeniu dostupnosti dát. V prípade miest Bratislava a Košice sme však mohli odčleniť mestské časti[2] s prevažne vidieckym charakterom zástavby a tým zúžiť jadro regiónu na kompaktné mesto s relatívne súvisle zastavaným územím. Naopak, k rozšíreniu sme pristúpili pri FMR Martin, kde sme do jadra regiónu zahrnuli aj mesto Vrútky.

Časové ohraničenie analýzy (2003-2011) zachytáva v bytovej výstavbe veľmi dynamické obdobie, ktoré je vyústením poddimenzovania bytovej výstavby v predchádzajúcom desaťročí a z toho vyplývajúcim nárastom dopytu po kvalitnejšom bývaní. V tomto období môžeme sledovať nielen rozmach výstavby bytov, ale aj vplyv globálnej hospodárskej krízy, ktorá sa prejavila v roku 2008 a významným spôsobom zasiahla všetky sféry hospodárstva, osobitne stavebníctvo (najmä veľké rezidenčné a komerčné projekty).

Tab. 1. Základné charakteristiky funkčných mestských regiónov s jadrovým mestom nad 50 000 obyvateľov

Funkčný mestský región	Populačná veľkosť (2011)	Populačná veľkosť jadra (2011)	Počet obcí v zázemí
Bratislava	657 691	406 815	113
Košice	363 935	219 556	126
Prešov	227 108	90 835	130
Žilina	219 686	85 129	79
Nitra	158 762	83 444	62
Banská Bystrica	111 180	79 819	41
Trnava	131 753	67 368	48
Martin	112 922	57 300	66
Trenčín	113 261	56 403	36
Poprad	169 657	54 271	57
Prievidza	137 819	49 994	51

[2] Do zázemia sme zaradili tieto mestské časti Bratislavy: Čunovo, Devínska Nová Ves, Devín, Jarovce, Rusovce, Záhorská Bystrica a mestské časti Košíc: Kavečany, Krásna, Lorinčík, Pereš, Poľov, Šaca a Šebastovce.

BYTOVÁ VÝSTAVBA V PROBLEMATIKE REGIONÁLNYCH DISPARÍT

Regionálne disparity sú interdisciplinárnou a mnohostrannou problematikou s variabilnými prejavmi v čase a priestore. V slovenskej geografii sú objektom štúdia už dve dekády, pričom problematika disparít je zameraná najmä na fenomén nezamestnanosti (Rajčáková 1996, Bezák 2001, Székely 2001, Križan et al. 2010 a Švecová a Rajčáková 2010), keďže miera nezamestnanosti je jeden z najčastejšie sledovaných sociálno-ekonomických indikátorov. Ďalšia skupina prác hodnotí regionálne disparity v kontexte rôznych sociálno-ekonomických ukazovateľov (Michálek 2005, Rajčáková 2007, Matlovič et al. 2008 a Podolák a Michálek 2008). Osobitne treba spomenúť práce, ktoré sa zaoberajú teoreticko-metodologickými aspektmi sledovania regionálnych disparít (napr. Michálek 2012a, 2012b).

Bytová výstavba sa v kontexte sledovania regionálnych disparít objavuje najčastejšie ako jeden z komponentov viacrozmerných analýz (napr. Matlovič a Matlovičová 2011 a Madajová et al. 2014). Jej samostatnému spracovaniu sa venovala pozornosť najmä v minulosti v početných monografiách (napr. Andrle et al. 1977 a Očovský 1989). V ostatných rokoch nepatrila táto problematika medzi frekventované témy v geografickej literatúre a pozornosť sa jej venovala najmä v rámci mapových diel (Atlas obyvateľstva Slovenska 2006) a vybraných regiónov, predovšetkým Bratislavy (napr. Korec a Smatanová 2000, Halás a Džupinová 2007, Džupinová 2009 a Šveda 2011b). Pritom je zrejmé, že bytová výstavba zaznamenala v poslednom desaťročí dynamický rozvoj, predovšetkým v regiónoch veľkých miest (Križan a Šveda 2011 a Šveda a Križan 2011).

BYTOVÁ VÝSTAVBA V TRANSFORMAČNOM OBDOBÍ

Súčasný stav bytovej výstavby na Slovensku je výsledkom zložitého historického vývoja v prostredí rôznych hospodárskych a politických pomerov. Tendencie v súčasnej bytovej výstavbe je potrebné vnímať v kontexte viacerých faktorov, ktoré sa podieľajú na priestorových a vývojových špecifikách bytovej výstavby na Slovensku. Slovenské mestá zažívali po dlhé obdobie intenzívny rast počtu obyvateľov a veľký stavebný rozvoj, ktorý kulminoval v 70. a 80. rokoch minulého storočia (pozri Očovský 1989). Základom urbanizácie bola najmä výstavba rozsiahlych panelových sídlisk, ktoré poskytli bývanie pre rozrastajúce sa obyvateľstvo miest. Veľké mestá sa však rozširovali aj integráciou priľahlých vidieckych obcí (pozri Slavík 1994). Mnohé z nich si až do súčasnosti zachovali vidiecky charakter zástavby (rodinné domy so záhradami). Zatiaľ čo mestá narastali prudkým tempom (až 30 tisíc dokončených bytov ročne), mnohé vidiecke obce v ich zázemí zasiahla deprivácia v dôsledku strediskového rozvoja sídiel. Urbanizácia priniesla posilnenie vplyvu veľkých miest, avšak rýchla a často nekoncepčná (najmä v 80. rokoch) výstavba vytvorila bývanie nezohľadňujúce narastajúce nároky na kvalitu bývania. Podrobnejšie sa špecifikami socialistickej bytovej výstavby zaoberá celý rad autorov (napr. Musil 1993, Korec a Smatanová 2000, Lux, ed. 2003 a iní).

Transformačné obdobie po roku 1989 prinieslo prudký ekonomický úpadok a zastavenie štátnej bytovej výstavby. Zodpovednosť za bývanie sa presunula výlučne na obyvateľov, pritom sa však nevytvorili predpoklady (legislatívne, inštitucionálne, daňové a pod.) na podporu výstavby bytov. V dôsledku toho sa objem výstavby na Slovensku výrazne znížil z úrovne približne 30 tisíc bytov za rok na minimum (v roku 1995 sa dokončilo len 6 tisíc bytov). Radikálne ekonomické a politické reformy priniesli ekonomickú a sociálnu neistotu, ktorá zastavila bytovú

výstavbu na celé desaťročie a tým odsunula začiatok dekoncentračných a intra-urbánnych procesov, ktorými prešli mestské regióny v západnej Európe (napr. sub-urbanizácia, gentrifikácia a pod.).

Charakter bytovej výstavby v 90. rokoch môžeme stručne zhodnotiť nasledovne:

– trh s bytmi obmedzený len na vzájomnú výmenu bytov, prípadne kúpu chalupy (druhého bývania) na vidieku,
– nevyvinuté mechanizmy na trhu s nehnuteľnosťami umožnili vznik veľmi diverzifikovanej sociálno-ekonomickej štruktúry v rámci sídelných lokalít (cf. Bezák 1987),
– politické a ekonomické zmeny po roku 1990 umožnili stratifikáciu spoločnosti, ktorá sa mohla naplno prejaviť v postupnom vytváraní sociálne homogénnych lokalít,
– v dôsledku ekonomickej neistoty a chýbajúcich ekonomických a politických nástrojov (hypotéky, štátne fondy) bola rezidenčná výstavba obmedzená len na úzku skupinu najmajetnejších obyvateľov.

Napriek stagnácii bytovej výstavby sa v 90. rokoch formovali kľúčové predpoklady, ktoré ovplyvnili charakter bytovej výstavby po roku 2000. Medzi východiská súčasnej bytovej výstavby môžeme zaradiť nasledovné:

– *Štátna podpora bývania a etablovanie hypotekárnych produktov* (prvá banka začala poskytovať hypotekárne úvery v roku 1998) sprístupnili kúpu bytu širším vrstvám obyvateľstva. Najmä v ostatnom desaťročí zaznamenala výrazný rast objemov úverov na bývanie. Podľa údajov Národnej banky Slovenska za obdobie 2002-2010 sa objem úverov na nehnuteľnosti zvýšil osemkrát. Napriek tomu je financovanie bytových potrieb pre široké vrstvy obyvateľstva (napr. mladé rodiny) naďalej relatívne nedostupné a štátna stimulácia bytovej výstavba pomerne slabá.

– *Dynamizácia predaja pozemkov*. Po roku 1989 bola poľnohospodárska pôda prinavrátená pôvodným vlastníkom. Ich vzťah k pôde bol však značne narušený a v mnohých prípadoch úplne vykorenený. Veľa vlastníkov sa rozhodlo rýchlo skapitalizovať vlastníctvo pôdy s cieľom maximalizovať profit prostredníctvom predaja pôdy na stavebné účely. K posilneniu procesu predaja pôdy prispel aj značný dopyt po stavebných pozemkoch, najmä v atraktívnych lokalitách s výhodným dopravným napojením a tiež aj absencia koordinácie výstavby prostredníctvom územného plánovania. Na druhej strane, nevyriešené vlastnícke vzťahy k pozemkov sú výraznou prekážkou stavebného rozvoja v mnohých lokalitách.

– *Nedostatočné územné plánovanie*. Rozvoj bytovej výstavby je spojený aj s vytváraním územno-plánovacej dokumentácie a (prípadnej) aplikácie jej záverov pri stavebnom rozvoji obcí. Nová výstavba je výrazne podmienená existujúcimi územnými plánmi obcí, ktoré determinujú lokalizáciu a rozsah nových stavebných lokalít. Absencia územného plánu bola príčinou spomaleného, či oneskoreného stavebného rozvoja. Stavebný zákon totiž umožňuje v prípade schváleného územného plánu zóny zjednodušiť proces povoľovania stavieb. Vzhľadom na to, že v súčasnosti mnohým obciam chýba aj základný územný plán obce, nie sú obstarávané ani územné plány zón, povoľovanie musí byť dvojstupňové – najprv územné konanie o umiestnení stavby ako náhrada za chýbajúci územný plán zóny a až následne stavebné konanie. Treba však poznamenať, že v slovenskom prostredí nemajú územné plány príliš veľkú stabilitu a častokrát sa ich podoba mení pod tlakom investorov či záujmových skupín.

– *Zmeny v legislatíve* stanovili nielen povinnosť komunálnym subjektom vypracovať ich strategické a rozvojové programy (územné plány), ale priniesli aj prenos kompetencií v oblasti bývania. V tejto súvislosti je kľúčový rok 2003, keď prešli kompetencie stavebných úradov na úroveň obecných samospráv. Tento prenos právomocí na samosprávy narazil nielen na neskúsenosť a nepripravenosť samospráv, ale aj na chýbajúce obecné zdroje na aktívne riešenie bytovej výstavby.

So zmenou spoločenských a ekonomických podmienok po roku 1989 môžeme sledovať narastajúcu úlohu trhových faktorov ovplyvňujúcich vývoj bytovej výstavby. Predovšetkým diferenciácia cien bývania (pozemkov) v závislosti od polohy vytvorila predpoklady pre narastajúcu sociálnu polarizáciu obyvateľov miest. Sociálne silnejšie vrstvy obyvateľstva realizujú svoje potreby kvalitnejšieho bývania v zdravšom a estetickejšom prostredí vybraných lokalít mimo prehustených centier miest a panelových sídlisk. Zvyšovanie významu ekologických aspektov pri výbere miesta bývania a tiež aj nárokov na kvalitu a vybavenie bytov sú dôležitým faktorom rozvoja výstavby bytov. Vhodné lokality sa často nachádzajú mimo kompaktne zastavaného územia mesta, väčšinou v priľahlých vidieckych obciach. Môžeme tak pozorovať prejavy procesu suburbanizácie, ktorý sa stáva dôležitým stimulátorom rozvoja bytovej výstavby predovšetkým v zázemí veľkých slovenských miest (cf. Šveda a Vigašová 2010). K posilňovaniu bývania na vidieku v zázemí miest prispievajú najmä narastajúce ceny bývania v centrách miest.

BYTOVÁ VÝSTAVBA V KONTEXTE SUBURBANIZAČNÝCH PROCESOV

Suburbanizáciu môžeme vnímať ako jednu z foriem urbanizačných procesov, pri ktorom dochádza k presunu obyvateľstva a jeho aktivít z mesta (jadra urbánneho regiónu) do jeho zázemia (Sýkora 2003). Bytová výstavba tvorí najviditeľnejší prejav procesu suburbanizácie a je jeho nevyhnutnou súčasťou. Jej sledovanie je dôležité pre pochopenie komplexných zmien priestorovej organizácie ľudských aktivít, ktoré prebiehajú v zázemí miest. Prejavy suburbanizácie môžeme s rôznou intenzitou a priestorovým rozsahom sledovať aj v zázemí slovenských miest. V domácom kontexte sa sledujú predovšetkým prostredníctvom migračných pohybov obyvateľstva v smere mesto – zázemie (Podolák 2007, Zubrizcký 2010, Novotný 2011 a Slavík et al. 2011), zmien v krajinnej pokrývke (Šveda a Vigašová 2010 a Šveda 2011b), ale početné sú aj práce zachytávajúce rezidenčnú výstavbu (napr. Matlovič a Sedláková 2007, Šveda 2011a a Repaská 2012).

Pod rezidenčnou suburbanizáciou rozumieme proces sťahovania obyvateľov z jadrového mesta do priľahlých sídiel za hranicami kompaktnej mestskej zástavby. Medzi faktory podmieňujúce suburbanizačné tendencie na Slovensku môžeme zaradiť najmä:

- posun v preferenciách v bývaní,
- rozdiel v cenách bývania medzi mestom a zázemím,
- príjmová diferenciácia spoločnosti,
- zlepšená dostupnosť úverových produktov (hypoték),
- ekologické, zdravotné, bezpečnostné dôvody,
- oslabená pozícia nájomného bývania,
- vyjasnenie vlastníckych pomerov (reštitúcie) – ponuka stavebných pozemkov.

V kontexte príspevku si však rezidenčnú suburbanizáciu všímame z pohľadu intenzity bytovej výstavby, bez zohľadnenia migračných prúdov, ktoré môžu v zázemí mesta nadobúdať rôzne smery[3]. Zatiaľ čo mnohé procesy v rámci dekoncentračných tendencií sú „skryté", bytová výstavba je viditeľným a pomerne presne mapovateľným prejavom rozvoja zázemia miest (suburbanizácie).

Počiatky suburbanizačných trendov môžeme pozorovať už počas medzivojnového obdobia, keď viaceré vidiecke obce Bratislavy (napr. Karlova Ves, Rača a Dúbravka), dnes mestské časti, zažili prvý výrazný príliv mestského obyvateľstva (cf. Hromádka 1935). V období socializmu boli suburbanizačné procesy výrazne obmedzené centrálne riadeným budovaním sídelnej štruktúry s dôrazom na urbanizáciu veľkých sídiel. Po zmene spoločensko-ekonomických pomerov v roku 1989 sa procesy suburbanizácie etablovali len veľmi pozvoľne (Zubriczký 2010). Rozvoju suburbanizácie v tomto období bránilo viacero faktorov. Tým najdôležitejším bola nízka kúpyschopnosť obyvateľov a tiež aj chýbajúce ekonomické a politické nástroje podporujúce bývanie (hypotéky, štátne schémy financovania). Ekonomická neistota v širokých vrstvách spoločnosti umožnila realizovať výstavbu rodinných domov len úzkej skupine najmajetnejších obyvateľov. Po roku 1996 sa zlepšili podmienky na výstavbu a kúpu bytov, rozvinuli sa hypotéky, stavebné sporenie, pribudol Štátny fond rozvoja bývania (Zubriczký 2010). Prvé znaky rezidenčnej suburbanizácie sa objavili koncom 90. rokov v obciach s estetickým prírodným prostredím (napr. Limbach, Záhorská Bystrica, Pereš a pod.). Pri celkovom pohľade môžeme označiť toto obdobie za úvodnú fázu suburbanizácie, v ktorej dominovali nadštandardné formy bývania vo vybraných lokalitách.

Zatiaľ čo predchádzajúca fáza bola v znamení individuálnej výstavby, po roku 2000 prevzali iniciatívu investori, ktorí spustili výstavbu rozsiahlych rezidenčných zón. Suburbanizačné procesy sa vďaka tomu výrazne dynamizovali a zasiahli veľký počet obcí v tesnom zázemí miest. Najintenzívnejšie sa prejavili práve v zázemí Bratislavy, kde v období rokov 2003-2011 bolo dokončených vyše 21 tisíc bytov. Takto intenzívna bytová výstavba priniesla rozsiahle zmeny v sídelnej a sociálnej štruktúre s rozmanitými spoločenskými a environmentálnymi dosahmi. Najmä tie negatívne sa stali predmetom záujmu širokej vedeckej aj laickej verejnosti.

ANALÝZA BYTOVEJ VÝSTAVBY V ZÁZEMÍ NAJVÄČŠÍCH SLOVENSKÝCH MIEST

V úvodnej časti sme načrtli základné východiská bytovej výstavby, ktoré prinieslo transformačné obdobie 90. rokov. Utlmenie štátnej výstavby, absencia ekonomických a politických nástrojov a ekonomická recesia vytvorili značné kvantitatívne aj kvalitatívne rezervy v bytovej výstavbe. Situácia sa začala pozvoľne meniť oživením trhu s bývaním po roku 2000. Tlak na rezidenčnú výstavbu neprinieslo len poddimenzovanie v predchádzajúcom období, ale aj nové nároky na

[3] Ako poukazuje Ouředníček (2007), v zázemí mesta sa súčasne odohrávajú rozličné dekoncentračné procesy, ktoré sa odlišujú motivačnými faktormi migrácie, vzťahom k jadrovému mestu, kvalitou bývania a dosahmi na východiskovú a cieľovú lokalitu migrantov (nielen smer mesto – zázemie, ale aj tangenciálna migrácia a dostredivá migrácia).

bývanie a tiež zmeny v štruktúre a veľkosti domácností (nárast malých a jednočlenných domácností[4]).

Empirickú analýzu začíname celkovým pohľadom na vývoj bytovej výstavby v sledovaných mestských regiónoch. V týchto regiónoch, v ktorých žije 45 % populácie Slovenska, bolo v období 2003-2011 dokončených vyše 86 tisíc bytov (tab. 2). Dynamika bytovej výstavby mala stúpajúcu tendenciu, ktorá kulminovala v roku 2009, keď bolo dokončených vyše 12 tisíc bytov. Následne sa v bytovej výstavbe prejavil regres spôsobený globálnou hospodárskou krízou. Pri základnom porovnaní sledovaných FMR sú najviditeľnejšie dva momenty: posilňovanie výstavby vo veľkých mestských regiónoch oproti zvyšku Slovenska a narastajúca dominancia (metropolizácia) Bratislavy. Kým v sledovaných mestských regiónoch bolo postavených 36 bytov na 1 000 obyvateľov, v ostatných častiach Slovenska to bola len polovica (17 bytov/1 000 obyv.). Intenzívnu bytovú výstavbu môžeme vnímať ako dôsledok narastajúcej koncentrácie obyvateľstva a pracovných príležitostí vo veľkých mestách a ich zázemí. Osobitne treba sledovať FMR Bratislava, v ktorom bolo dokončených viac bytov ako vo všetkých ostatných desiatich regiónoch (obr. 2). Môžeme tak pozorovať prehlbovanie polarizácie Slovenska aj zjavný východno-západný rozvojový gradient. Západné mestské regióny dosiahli vyššiu úroveň intenzity bytovej výstavby a potvrdili tak očakávaný trend. Rozdiely medzi východom a západom sú pritom značné. Napríklad v Stupave (10 000 obyvateľov) bol dokončený približne rovnaký objem bytov ako v Prešove (90 000 obyvateľov).

Tab. 2. Bytová výstavba vo funkčných mestských regiónoch (FMR) s jadrovým mestom nad 50 000 obyvateľov

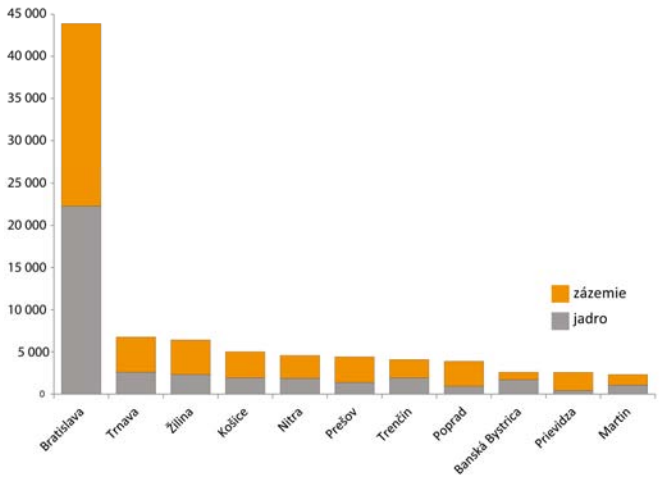
	Počet dokončených bytov										%
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2003-2011	
FMR Bratislava (1)	2 688	3 613	4 969	4 596	6 079	5 928	6 396	5 658	3 969	43 896	50,73
ostatné FMR (10)	4 453	3 862	4 167	4 927	4 593	5 130	5 896	4 684	4 929	42 641	49,27
jadrá FMR	2 623	3 007	4 568	4 253	5 213	5 027	6 110	4 224	3 302	38 327	44,29
zázemia FMR	4 518	4 468	4 568	5 270	5 459	6 031	6 182	6 118	5 596	48 210	55,71
FMR spolu (11)	7 141	7 475	9 136	9 523	10672	11058	12292	10 342	8 898	86 537	100,00
SR	13 980	12 592	14 863	14 444	16 473	17 184	18 834	17 076	14 608	140 054	

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

Bezkonkurenčná dominancia Bratislavy sa však neprejavuje v rovnakej miere aj v populačnom raste. Zatiaľ čo v období rokov 2003-2011 bolo v hlavnom meste a jeho zázemí dokončených vyše 43 tisíc bytov, podľa údajov z priebežnej evidencie obyvateľstva (ŠÚ SR) narástol počet obyvateľov „len“ o približne 10-tisíc. Dôvody

[4] Celkové tendencie sledujú trend tak znižovania priemernej veľkosti cenzových domácností, ako aj znižovania percenta ich spolunažívania už od 90. rokov a jeho pokračovanie môžeme predpokladať aj v súčasnosti (napr. medzi rokmi 1991 a 2001 vzrástol počet jednočlenných domácností o 11,3 %).

tejto disproporcie môžeme hľadať jednak v neúplnosti evidencie obyvateľstva v dôsledku neprihlasovania sa obyvateľov v mieste ich skutočného bydliska[5], jednak v narastajúcom podiele malých domácností (podrobnejšie Šveda a Podolák 2014).

Obr. 2. Počet dokončených bytov vo funkčných mestských regiónoch s veľkosťou jadra nad 50 000 obyvateľov v období 2003-2011

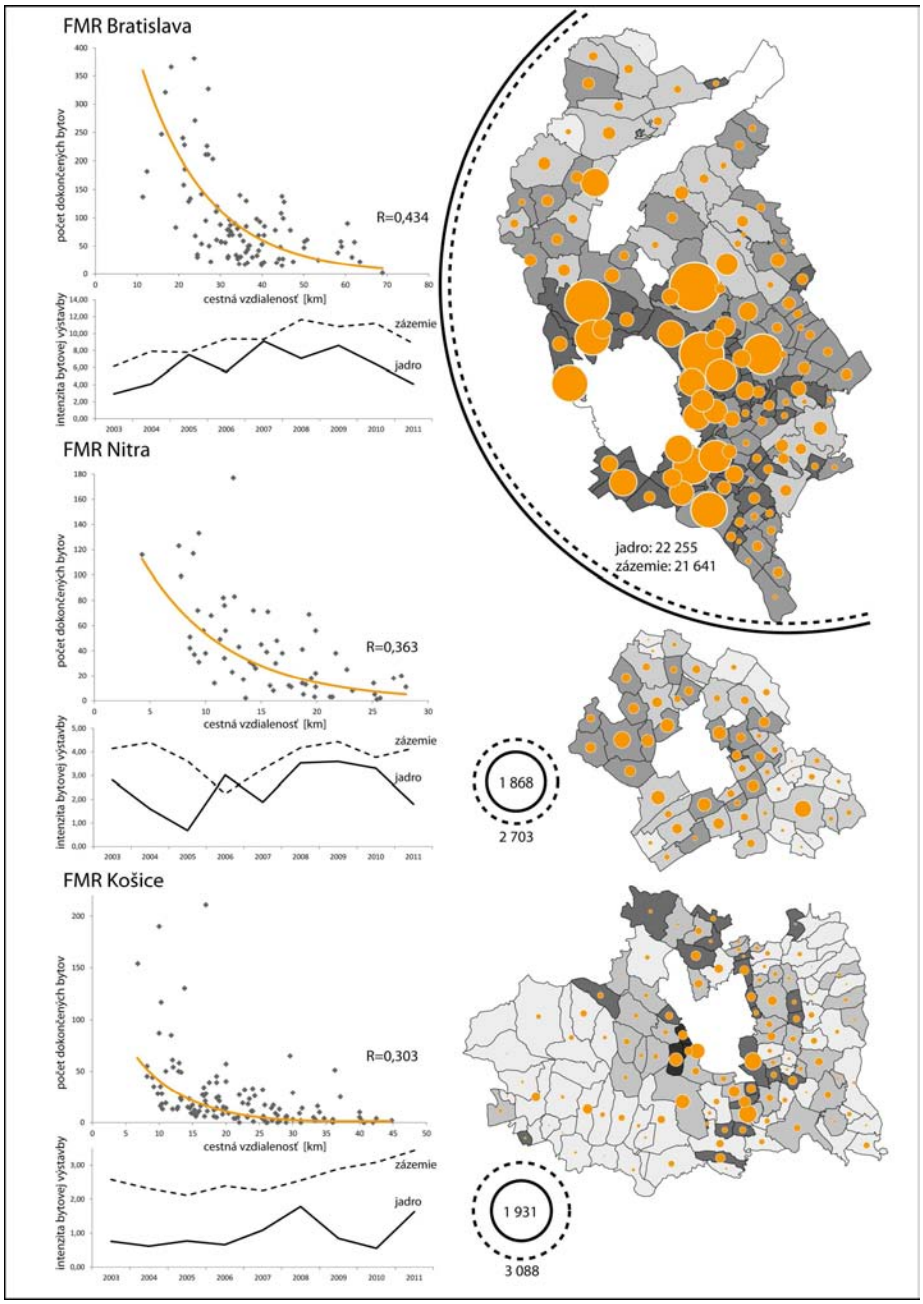
Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

Vnútroregionálna diferenciácia bytovej výstavby: urbanizačné a suburbanizačné tendencie

Popri celorepublikovom pohľade na rozloženie bytovej výstavby je zaujímavé sledovať aj jej vnútroregionálne diferencie. Základným prístupom je porovnanie vývoja vzhľadom na primárne komponenty funkčného mestského regiónu: jadro a zázemie. Takéto porovnanie bytovej výstavby približuje rozsah urbanizačných a suburbanizačných procesov, aj keď treba zdôrazniť, že pre ich komplexnejšiu analýzu je nevyhnutné uvažovať aj o migračných prúdoch a zmenách v lokalizácii rozmanitých ľudských aktivít.

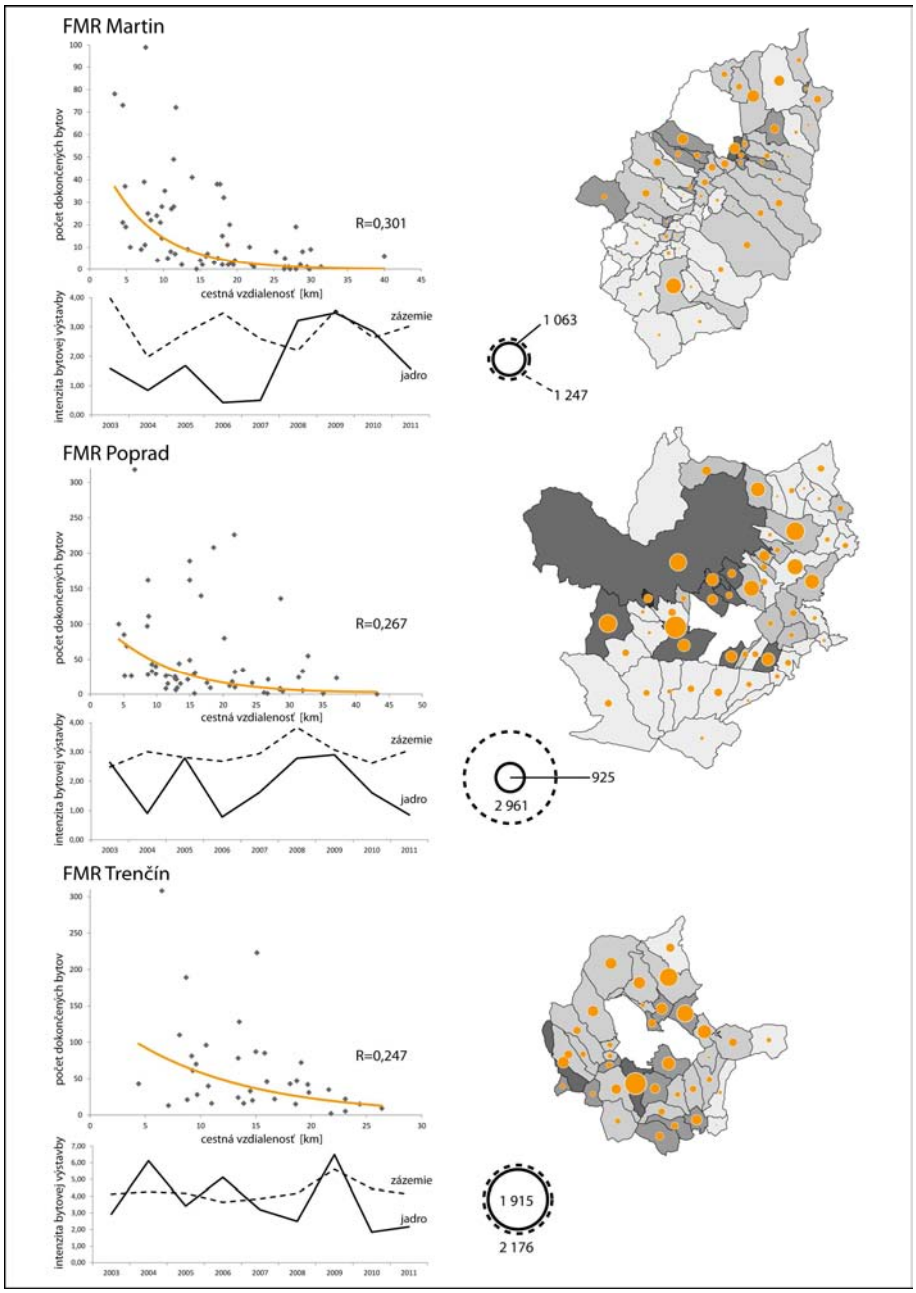
Pri celkovom pohľade na vývoj bytovej výstavby v zázemí sledovaných FMR môžeme konštatovať, že regióny veľkých slovenských miest zaznamenávajú suburbanizačné tendencie, avšak s veľmi diferencovaným rozsahom a intenzitou (obr. 3, 4, 5 a 6). Najväčšia intenzita bytovej výstavby bola zaznamenaná v zázemí Bratislavy (80,1 bytov/1 000 obyv.). Dynamická výstavba bytov bola aj v zázemí Trnavy, Trenčína a Nitry, naopak nižšia intenzita bola v zázemí východoslovenských regiónov Košíc, Prešova a Popradu, resp. v zázemí populačne menších miest na nižšej hierarchickej úrovni (Martin a Prievidza). Porovnateľnú úroveň

[5] Zmena trvalého bydliska znamená prihlásenie sa v novom mieste trvalého bydliska na príslušnom úrade (obecný alebo miestny úrad, okresné riaditeľstvo policajného zboru). Keďže tento proces je spojený nielen s výmenou osobných dokladov, ale aj s prenosom sociálnej agendy do nového bydliska a zmenou registrácie v rôznych inštitúciách (napr. poisťovne, banky, školy a pod.), mnohých ľudí táto skutočnosť od úradnej zmeny trvalého bydliska odrádza (resp. zmeny nehlásia).

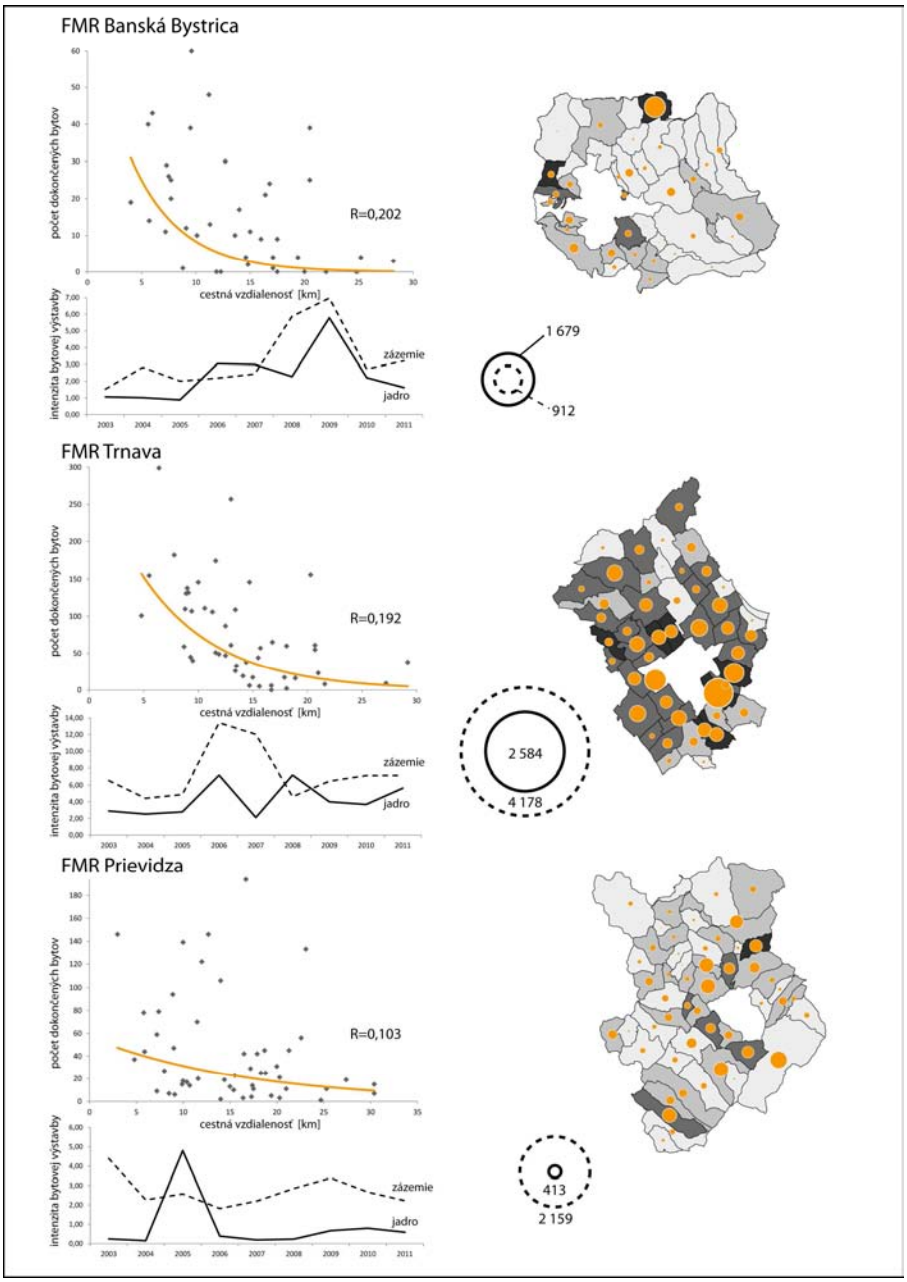
Obr. 3. Bytová výstavba v zázemí funkčných mestských regiónov Bratislava, Nitra a Košice v období 2003-2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie. Pozn.: legenda sa nachádza na obr. 6.

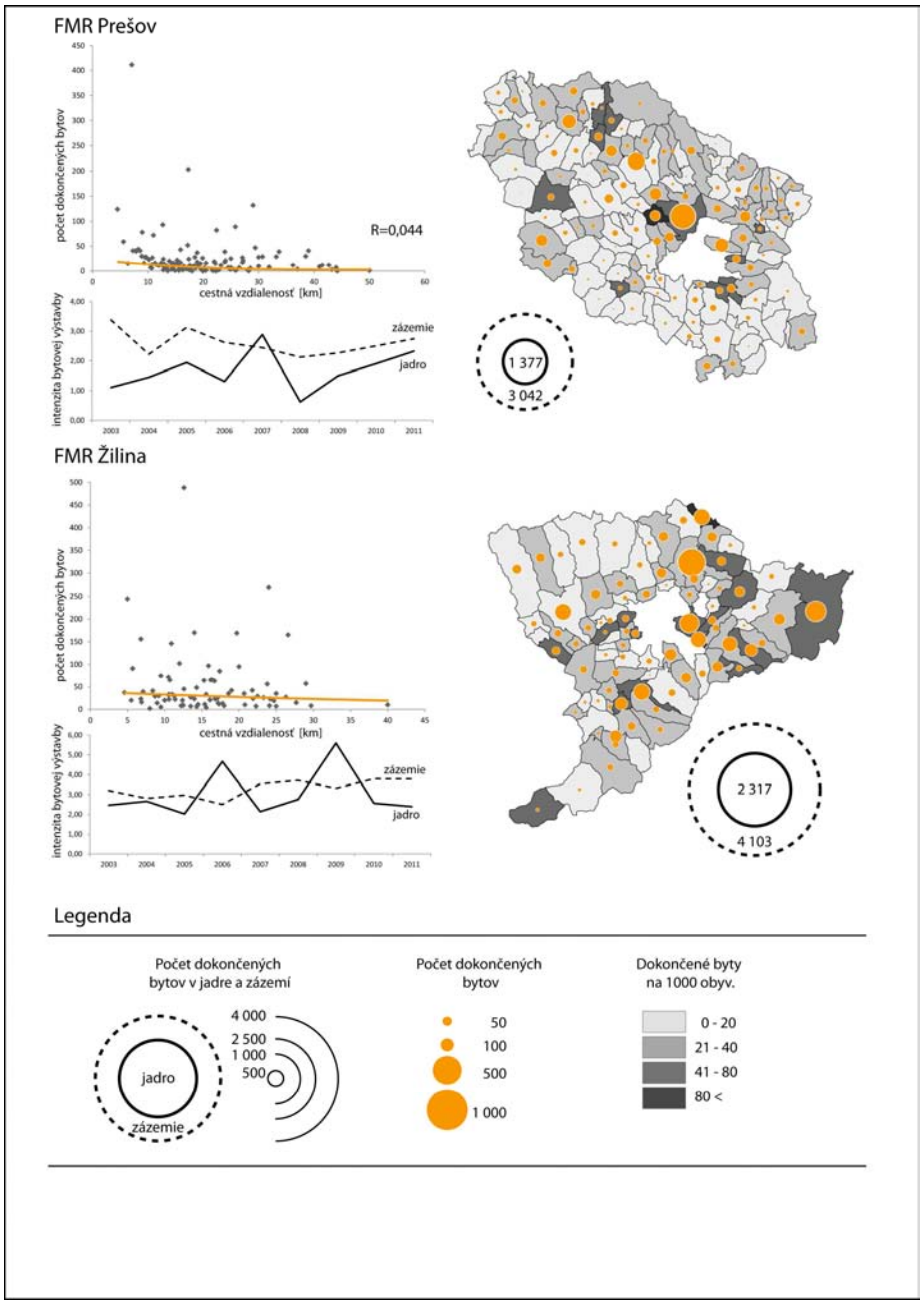
Obr. 4. Bytová výstavba v zázemí funkčných mestských regiónov Martin, Poprad a Trenčín v období 2003-2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie. Pozn.: legenda sa nachádza na obr. 6.

Obr. 5. Bytová výstavba v zázemí funkčných mestských regiónov Banská Bystrica, Trnava a Prievidza v období 2003-2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie. Pozn.: legenda sa nachádza na obr. 6.

Obr. 6. Bytová výstavba v zázemí funkčných mestských regiónov Prešov a Žilina v období 2003-2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

s výstavbou v zázemí dosiahli aj niektoré mestské jadrá regiónov, aj keď v relatívnych aj absolútnych číslach v 9 z 11 regiónov dominovala výstavba v zázemí (tab. 3). Len pri dvoch regiónoch bol rast jadra a zázemia relatívne vyrovnaný (FMR Trenčín a FMR Žilina), dokonca v prípade FMR Bratislava a FMR Banská Bystrica v absolútnych počtoch prevažovala výstavba v jadre. Môžeme tak konštatovať, že z hľadiska prebiehajúcich procesov dominujú vo veľkých mestách procesy dekoncentrácie (suburbanizácie), ktoré sú doprevádzané pokračujúcou koncentráciou (urbanizáciou) v jadrách regiónov. Populačná veľkosť jadra zjavne nie je faktorom ovplyvňujúcim rozsah suburbanizačných procesov. Ako kľúčový sa opäť ukazuje západno-východný gradient ekonomického a sociálneho rozvoja Slovenska. Intenzita bytovej výstavby v zázemí sledovaných miest bola najnižšia práve v Košiciach a Prešove.

Paralelný priebeh oboch procesov môžeme vnímať ako dôsledok viacerých skutočností, podľa našej mienky však primárny dôvod treba hľadať najmä v „slabo“ urbanizovanom prostredí veľkých slovenských miest, ktoré si aj napriek riadenej urbanizácii v období socializmu dokázali zachovať zástavbu nízkej hustoty s vidieckym charakterom. Veľkou mierou sa na tejto skutočnosti podieľa aj integrácia priľahlých vidieckych obcí do administratívnej a sídelnej štruktúry jadrových miest. Niektoré takto pričlenené obce síce stratili svoj pôvodný ráz (napr. asanácia pôvodnej Petržalky), väčšina však v súčasnosti stále ponúka bývanie s vidieckym charakterom (domy so záhradami, okolie s poľnohospodárskou a prírodnou krajinou). Práve tieto lokality s polomestským– vidieckym charakterom sú žiadaným cieľom pre ľudí hľadajúcich bývanie vo vidieckom prostredí v blízkosti „mesta“ (v zmysle kompaktného mestského jadra). Vzhľadom na štatistickú evidenciu však výstavbu v týchto lokalitách vieme len ťažko oddeliť od výstavby v kompaktnom meste (okrem mestských častí Bratislavy a Košíc). Preto je vhodné vnímať rozsah a intenzitu „urbanizácie“ s istou mierou voľnosti.

Tab. 3. Dynamika bytovej výstavby vo vybraných funkčných mestských regiónoch (2003-2011)

	Populačná veľkosť (2011)	Dokončené byty		Intenzita bytovej výstavby (byty/1 000 obyv.)		Index rastu obyvateľstva (%)	
		jadro	zázemie	jadro	zázemie	jadro	zázemie
Bratislava	657 691	22 255	21 641	57,4	80,1	96,3	110,1
Trnava	131 753	2 584	4 178	39,0	63,8	95,3	109,1
Trenčín	113 261	1 915	2 176	34,3	37,9	97,9	103,6
Nitra	158 762	1 868	2 703	23,7	33,8	91,6	103,8
Žilina	219 686	2 317	4 103	28,4	29,7	95,6	100,9
Banská Bystrica	111 180	1 679	912	21,0	29,0	97,3	106,3
Martin	112 922	1 063	1 247	16,4	26,0	96,8	102,6
Poprad	169 657	925	2 961	17,5	25,3	94,8	108,3
Prievidza	137 819	413	2 159	8,5	24,3	93,8	101,6
Prešov	227 108	1 377	3 042	15,0	22,5	99,4	108,3
Košice	363 935	1 931	3 088	8,6	22,3	101,3	110,4

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

Priestorové diferencie medzi rastom jadra a zázemia sa pomerne často sledujú prostredníctvom urbánnych modelov. Jedným z najfrekventovanejších je model štádií urbánneho vývoja (Hall 1971, Klaassen a Scimeni 1981 a van den Berg et al. 1982). Jeho základom sú zmeny v raste obyvateľstva mestských regiónov, ktoré vykazujú určitú časovú a priestorovú pravidelnosť (prodrobnejšie Bezák 2011 a Novotný 2011). V tab. 4 uvádzame porovnanie centralizačných a decentralizačných tendencií v distribúcii obyvateľstva v sledovaných FMR. Vychádzame pritom z práce Bezáka (2011), ktorý analyzoval zaradenie FMR do vývojoch štádií na základe Chesirovho modelu (Chesire 1995), ktorý je vhodnejší pre sledovanie centralizačných a decentralizačných tendencií[6].

Tab. 4. Štádiá urbánneho vývoja vo vybraných funkčných mestských regiónoch v období 2003-2010

Funkčný mestskýregión	Zmena počtu obyvateľov (2006-2010)			Štádium vývoja*
	Jadro	Zázemie	Región	
Bratislava	+	++	+++	relatívna decentralizácia
Košice	-	++	+	absolútna decentralizácia
Prešov	+	++	+++	relatívna decentralizácia
Žilina	-	++	+	absolútna decentralizácia
Nitra	-	++	+	absolútna decentralizácia
Banská Bystrica	- -	+	-	absolútna decentralizácia
Trnava	-	++	+	absolútna decentralizácia
Martin	- -	+	-	absolútna decentralizácia
Trenčín	-	++	+	absolútna decentralizácia
Poprad	-	++	+	absolútna decentralizácia
Prievidza	-	++	+	absolútna decentralizácia

* Podľa Chesire (1995)

Zdroj: Bezák (2011) – podrobnejšie vysvetlenie symbolov v tabuľke viď. citovaný zdroj.

Zohľadnením populačných zmien v jadre a zázemí dostávame komplexnejší obraz o prebiehajúcich procesoch urbanizácie a suburbanizácie. Charakteristickou črtou vývoja funkčných mestských regiónov v ostatnom období je podľa Bezáka (2011) absolútna decentralizácia obyvateľstva (rast zázemia pri úbytku jadra). Tento jav korešponduje s posunom ťažiska bytovej výstavby do zázemia miest. Divergentný vývoj pozorujeme len pri FMR Banská Bystrica, kde napriek populač-

[6] Použitie Chesirovho modelu odôvodňuje Bezák (2011, p. 7) nasledovne: „Výhoda Cheshirovho modelu spočíva v tom, že nové usporiadanie štádií delí vývojovú postupnosť na dve rovnaké a symetricky položené časti – štyri štádiá centralizácie a štyri štádiá decentralizácie. Takéto usporiadanie štádií umožňuje bádateľovi, aby položil dôraz na centralizačné a decentralizačné tendencie bez toho, aby predpokladal viac-menej regulárny presun funkčných mestských regiónov z jedného do nasledujúceho štádia alebo cyklický charakter presunu.“

nému úbytku sa v jadre regiónu dokončilo viac bytov ako v zázemí. Osobitné postavenia má FMR Bratislava, v ktorom sú z hľadiska bytovej výstavby aj populačných zmien procesy centralizácie a decentralizácie pomerne vyrovnané.

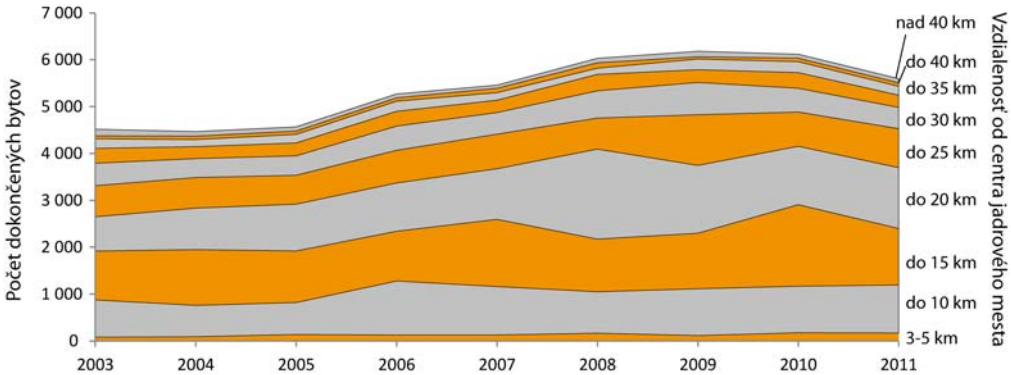
Koncentrácia bytovej výstavby

Keď uvažujeme o suburbanizačných procesoch, ktoré prebiehajú v zázemí veľkých slovenských miest, je potrebné upriamiť pozornosť aj na lokalizáciu rezidenčnej výstavby vzhľadom na jadrové mesto. Suburbanizácia síce prináša dekoncentráciu obyvateľstva, ale tá sa uskutočňuje bez pretrhnutia väzieb na mesto, ktoré zostáva kľúčovým priestorom aktivít (najmä pracovných) suburbánnych migrantov. Preto je vzdialenosť od mesta jedným z rozhodujúcich diferenciačných faktorov suburbanizácie. Sledovanie bytovej výstavby v závislosti od vzdialenosti prináša príležitosť spoznať nielen priestorový dosah suburbanizácie, ale aj charakter, akým jadrové mesto ovplyvňuje svoje zázemie. Pri analýze sme využili cestnú vzdialenosť z centra obce do centra jadrového mesta. Pre znázornenie závislosti sme použili exponenciálnu závislosť, ktorá najlepšie vystihuje charakter sledovaného javu.

Výsledky priniesli veľmi rozdielny charakter závislosti pri jednotlivých mestských regiónoch (obr. 3-6). Najsilnejšiu závislosť s relatívne rovnomerným usporiadaním obcí pozdĺž exponenciálnej krivky dosiahol FMR Bratislava. V zázemí hlavného mesta sa vytvorila súvislá koncentrická zóna s veľmi intenzívnou bytovou výstavbou, ktorú môžeme pričítať predovšetkým suburbanizačným procesom. Táto suburbánna zóna siaha do vzdialenosti približne 30 km od centra mesta, následne sa intenzita výstavby výrazne znižuje. V ostatných FMR síce pozorujeme väčší objem bytovej výstavby v tesnom zázemí jadier, avšak závislosť od cestnej vzdialenosti je pomerne nevýrazná. Narušuje ju predovšetkým zvýšená variabilita hodnôt v obciach v tesnom zázemí miest. Tento jav odzrkadľuje rôznorodé podmienky rozvoja pre novú bytovú výstavbu, ale aj preferencie obyvateľov pre vybrané suburbánne lokality (viď nižšie). Niektoré obce zaznamenávajú extrémny nárast bytových jednotiek, zatiaľ čo v rovnako vzdialených susedných obciach sa bytová výstavba realizovala len v menšej miere (napr. Veľký Šariš – 411 bytov, susedná obec Fintice – 40 bytov).

Ďalším aspektom bytovej výstavby je priestorová distribúcia v čase. Dochádza rozširovanie bytovej výstavby aj do vzdialenejších častí mestských regiónov? Obr. 7 znázorňuje rozloženie výstavby v sledovanom období v rámci koncentrických zón so šírkou 5 km[7]. Môžeme pozorovať nárast objemu vo všetkých zónach, ich vzájomný podiel na celkovej výstavbe sa však príliš nemenil. Z tohto pohľadu nedochádza k vyrovnávaniu vnútroregionálnych disparít v bytovej výstavbe a jej najväčšia intenzita zostáva v tesnom zázemí miest, v zóne do 20 km od jadra (v prípade FMR Bratislavy 30 km). Mierny pokles výstavby, zapríčinený najmä globálnou hospodárskou krízou, sa neprejavil vo všetkých zónach rovnomerným poklesom. Najväčší regres zaznamenala zóna od 15 do 30 km. Tesné zázemie miest, rovnako ako aj okrajové časti si zachovali rovnakú úroveň výstavby (3-5 km), prípadne svoj podiel aj zvýšili (zóna 10-15 km). Táto skutočnosť môže naznačovať vyššiu „citlivosť“ rezidenčných projektov v širšom zázemí miest na ekonomický vývoj, zatiaľ čo individuálna výstavba rodinných domov v tesnom a vzdialenom zázemí je odolnejšia voči ekonomickým výkyvom.

[7] Začlenenie obce do príslušnej zóny bolo na základe cestnej vzdialenosti centra obce od centra jadrového mesta. Bytová výstavba v rámci obce môže prebiehať vo vzdialenejších aj bližších lokalitách.

Obr. 7. Počet dokončených bytov v koncentrických zónach zázemia funkčných mestských regiónov s veľkosťou jadra nad 50 000 obyvateľov v období 2003-2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie.

LOKALITY BYTOVEJ VÝSTAVBY

Z predchádzajúcej časti sme pozorovali, že s výnimkou zázemia Bratislavy mala bytová výstavba značne selektívny charakter. Naskytá sa otázka, čo spája obce s intenzívnou bytovou výstavbou? Aký charakter má bytová výstavba v týchto obciach? Aké lokalizačné predpoklady zohrávajú kľúčovú úlohu pri rozvoji bytovej výstavby v zázemí miest? Aby sme dokázali odpovedať na tieto otázky, sledovali sme bytovú výstavbu nielen z hľadiska absolútnych (počet dokončených bytov) a relatívnych (intenzita bytovej výstavby) hodnôt, ale aj vzhľadom na charakter (typ) výstavby a jej priestorovú (mikro)lokalizáciu.

Pre ilustráciu, najviac bytov bolo dokončených v mestskej časti Bratislava-Ružinov (5 471 bytov), v rámci miest v zázemí FMR dominoval Pezinok (1 587 bytov) a z vidieckych obcí sa najväčšia výstavba realizovala v obci Chorvátsky Grob (1 272 bytov. Najväčšiu intenzitu výstavby dosiahla horská obec Donovaly, kde bolo dokončených viac bytov, ako je evidovaný počet obyvateľov (285 bytov v obci s 231 obyvateľmi!). Už tieto maximálne hodnoty naznačujú, že bytová výstavba je stimulovaná nielen suburbanizačnými tendenciami, ale aj rozvojom cestovného ruchu a víkendového bývania.

Suburbánna výstavba

Pri pohľade na priestorovú lokalizáciu suburbánnej výstavby v zázemí veľkých miest môžeme pozorovať, že nové rezidenčné lokality v prevažnej miere nadväzujú na existujúcu sídelnú štruktúru obcí. Len v menšej miere (napr. Čierna Voda a Studené) sa nová výstavba realizuje bez nadväznosti na pôvodný intravilán obce. Tento jav môžeme vnímať pozitívne, keďže skúsenosti so západnej Európy a Severnej Ameriky nám ukazujú, že vytváranie solitérnych suburbánnych sídiel prináša nadmerné nároky na spotrebu energie a má ďalekosiahle dosahy na rozvoj prímestských oblastí (cf. EEA 2006, Hnilička 2005). V rámci sídelnej morfológie jednotlivých obcí je však priestorová lokalizácia rezidenčnej suburbanizácie značne fragmentovaná a roztrúsená do množstva samostatných lokalít. Tento jav je predovšetkým odrazom rozdrobenej vlastníckej štruktúry pozemkov a tiež aj dôsledkom

reštitúcií poľnohospodárskej pôdy pôvodnými vlastníkmi. V tomto časovo náročnom a komplikovanom procese sa pôda vracala reštituentom len postupne, čo ovplyvnilo aj možnosti výstavby nových rezidenčných lokalít. Napríklad ucelené a vysporiadané pozemky v Chorvátskom Grobe umožnili rýchly rozvoj najväčšieho suburbia v zázemí Bratislavy v lokalite Čierna Voda. Rekonštrukcia pozemkového vlastníctva sa tak výrazne podieľa na disperzii rezidenčnej suburbanizácie v množstve lokalít.

Mimo zázemia Bratislavy sa rezidenčná suburbanizácia prejavuje značne selektívne. Realizácia výstavby závisí od viacerých faktorov, uvedieme tie najvýznamnejšie:

– Vzdialenosť od mesta. Takmer všetky obce s intenzívnym prejavom suburbánnej výstavby sa nachádzajú v tesnom kontakte s jadrovým mestom, tvoria jeho bezprostredné zázemie. Dôležitá je pritom nielen samotná vzdialenosť, ale aj časová dostupnosť a kvalita dopravného spojenia. Ako významný faktor sa ukazuje aj prítomnosť železnice (napr. Bernolákovo, Miloslavov a Veľký Šariš).

– Estetické prírodné prostredie, zväčša vo svahovitom teréne a v blízkosti lesných areálov alebo vodných plôch (napr. Marianka, Malá Ida a Dunajská Lužná).

– Aktivita obecnej samosprávy či miestnych podnikateľov. O výstavbe často rozhoduje len malá skupina ľudí (starosta, miestne zastupiteľstvo, miestny stavebný úrad) s obmedzenou kontrolou verejnosti. V konkurenčnom boji obcí sa investícia často realizuje v obci, ktorá poskytne najvýhodnejšie podmienky, resp. má na investorov minimálne požiadavky (napr. Chorvátsky Grob).

– Prítomnosť rómskej osady. Vo východoslovenských FMR (Košice, Prešov a Poprad) sa prítomnosť rómskeho etnika v obciach pravdepodobne podieľala na stagnácii rezidenčnej výstavby. Príkladom môžu byť obce ako Kendice, Kojatice, Huncovce a pod.

Druhé bývanie

Pojem druhé bývanie nezahŕňa len objekty individuálnej rekreácie (chaty), ale aj apartmánové byty a objekty v rekreačných areáloch. Fenomén druhého bývania má v slovenskom a českom prostredí pomerne dlhú tradíciu (Bičík et al. 2001, Fialová a Vágner 2009 a Džupinová a Pšenka 2010). Zatiaľ čo v období socializmu bolo druhé bývanie vyústením individuálnych potrieb rekreácie, v súčasnosti predstavuje čoraz častejšie formu (dlhodobej) investície. V sledovanom území boli zaznamenané viaceré obce s intenzívnou výstavbou apartmánových bytov a rekreačného bývania. Sú to obce v atraktívnom prírodnom prostredí v blízkosti väčších lyžiarskych stredísk (Donovaly, Vysoké Tatry, Veľká Lomnica, Terchová a iné). Svojou periférnou polohou vzhľadom na jadrá mestských regiónov narúšajú koncentrické priestorové rozloženie bytovej výstavby v zázemí miest.

ZÁVER

Bytová výstavba hrá dôležitú rolu v ekonomickej a sociálnej sfére. Vo väčšine vyspelých krajín dosahuje 10-20 % celkovej ekonomickej aktivity a 20-50 % reprodukovateľného bohatstva (Hegedüs et al. 1996). Má silné väzby na všetky kľúčové ekonomické ukazovatele, ako napr. hrubý domáci produkt, úroveň zamestnanosti, výšku miezd a pod. Sledovanie bytovej výstavby je nielen záznamom zmien v rozmiestnení a štruktúre bytového fondu, ale predurčuje dlhodobý rozvoj

lokalít tým, že vytvára základnú bázu pre ľudské aktivity (bývanie). Bytová výstavba navyše vytvára predpoklady pre presun ťažiska sociálnych a ekonomických aktivít medzi mestom a jeho zázemím a tým je dôležitým indikátorom urbanizačných a suburbanizačných procesov, ktoré majú svoje časové a priestorové špecifiká (fázy vývoja).

Analyzované obdobie rokov 2003-2011 síce nezachytáva celú transformačnú fázu vývoja Slovenska, je však obdobím dynamických zmien a akcelerovania bytovej výstavby. Dominantným procesom prebiehajúcim v regiónoch najväčších slovenských miest bola suburbanizácia, ktorú však sprevádza nezanedbateľný rast mestských jadier (urbanizácia). Celkovo je však pre sledovanú dekádu charakteristické znižovanie koncentrácie bytovej výstavby, ktoré je aj východiskom pre znižovanie významu koncentrácie obyvateľstva (cf. Sýkora a Posová 2007 a Čermák et al. 2009). Pri hodnotení je však potrebné brať do úvahy štrukturálne špecifiká mestských centier (zahŕňajúce aj vidiecke lokality) a osobitosti sídelného vývoja postsocialistických krajín.

Napriek tomu, že sa procesy suburbanizácie javia z pohľadu bytovej výstavby ako dominantné, nie všetka výstavba v zázemí miest musí byť jednoznačne výsledkom dekoncentrácie obyvateľstva z jadrového mesta. Pri sledovaní migračných zdrojov rastúcich obcí v zázemí miest pozorujeme, že len časť migrantov prichádza z jadrového mesta. Napríklad v zázemí Bratislavy je to „len“ 40,6 % (Šveda a Podolák 2014). Výstavbu v zázemí tak nemôžeme chápať len ako dôsledok environmentálnych preferencií obyvateľov miest, ktorý túžia bývať v kvalitnejšom (zdravšom, zelenšom a estetickejšom) prostredí v blízkosti mesta. Významnú úlohu nepochybne zohráva aj jednoduchšia dosiahnuteľnosť bývania v zázemí, ktorá je podporená narastajúcou mobilitou obyvateľstva. Zázemie veľkých miest sa tak stáva cieľom aj pre migrantov z iných regiónov. V tejto súvislosti môžeme uvažovať o fáze metropolizácie, ktorá je spojená s rozvojom postindustriálnych foriem vývoja zahŕňajúcich zmeny v kvalitatívnej diferenciácii a vzťahovej organizácii spoločnosti (Čermák et al. 2009). Významnou súčasťou tohto procesu je aj suburbanizácia, prostredníctvom ktorej dochádza k intenzívnejšiemu prepojovaniu miest s ich zázemím. Nivelizujú sa tak rozdiely medzi jadrom a jeho bezprostredným zázemím. Vzdialenejšie časti mestských regiónov však výrazne stagnujú. Výnimkou sú obce so silným rekreačným potenciálom.

Obdobie socialistickej výstavby bolo poznačené silnou reguláciou a cielenou urbanizáciou. Musil (1993) veľmi skoro predpovedal, že reintrodukcia trhovej ekonomiky prinesie rast koncentrácie do rastových centier, najmä hlavných miest. Analýza bytovej výstavby potvrdila narastajúcu dominanciu funkčného mestského regiónu Bratislavy, ktorý koncentruje 1/3 bytovej výstavby Slovenska. Disproporcia v priestorovom rozložení bytovej výstavby predurčuje rozloženie obyvateľstva a tým aj pracovných síl a ekonomických aktivít. Z tohto pohľadu môžeme očakávať prehlbovanie regionálnych disparít aj v nastávajúcom období.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

ANDRLE, A., KOŠA, J., POJER, M. (1977). *Bytová výstavba a bydlení v územích ČSSR*. Praha (Terplan).

BERG, L. van der DREWETT, R., KLAASEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982*). Urban Europe: a study of growth and decline*. Oxford (Pergamon).

BEZÁK, A. (1987). Sociálno-priestorová štruktúra Bratislavy v kontexte faktorovej ekológie. *Geografický časopis*, 39, 272-292.

BEZÁK, A. (2000). Funkčné mestské regióny na Slovensku. *Geographia Slovaca*, 15. Bratislava (Geografický ústav SAV).

BEZÁK, A. (2001). O regionálnych trhoch práce, nových krajoch a tokoch nezamestnanosti. *Geografický časopis*, 53, 295-305.

BEZÁK, A. (2011). Redistribúcia obyvateľstva vo funkčných mestských regiónoch na Slovensku v období 1991-2010. *Geographia Cassoviensis*, 5(2), 5-16.

BIČÍK, I., FIALOVÁ, D., VÁGNER, J., eds. (2001). *Druhé bydlení v Česku*. Praha (Univerzita Karlova).

BUČEK, J., BLEHA, B. (2013). Urban shrinkage as a challenge to local development planning in Slovakia. *Moravian Geographical Reports*, 21, 2-15.

ČERMÁK, Z., HAMPL, M., MÜLLER, J. (2009). Současné tendence vývoje obyvatelstva metropolitních areálů v Česku: dochází k významnému obratu? *Geografie*, 114, 37-51.

DŽUPINOVÁ, E. (2009). Bývanie a sociálna polarizácia (príklad Bratislavy). G*eographia Cassoviensis*, 3(2), 55-59.

DŽUPINOVÁ, E., PŠENKA, T. (2010). *Vybrané geografické aspekty druhého bývania na Slovensku. 1. mezinárodní kolokvium o cestovním ruchu.* Brno (Masarykova Univerzita), (CD-ROM), 7-16.

EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2006). *Urban sprawl in Europe: the ignored challenge*. Copenhagen (EEA).

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2009). Sociogeografické aspekty druhého bydlení a jejich regionálni diferenciace (na příkladu Česka). *Geografický časopis*, 61, 89-110.

HALÁS, M., DŽUPINOVÁ, E. (2007). Vývoj a priestorové rozloženie bytového fondu Bratislavy. *Urbanismus a územní rozvoj*, 10(2), 23-31.

HALL, P., HAY, D. (1980). *Growth centres in the European urban system*. London (Heinemann Educational Books).

HEGEDÜS, J., TOSICS, I., MAYO, S. K. (1996). Transition of the housing sector in the East Central European countries. *Review of Urban & Regional Development Studies* 8, 101-136.

HNILIČKA, P. (2005). *Sídelní kaše: otázky k suburbánni výstavbě rodinných domů*. Brno (Era).

HROMÁDKA, J. (1935). *Zemepis okresu Bratislavského a Malackého: Malé Karpaty, Záhorská nížina, Podunajská nížina pri Bratislave*. Bratislava (Nákladom učiteľstva).

CHESHIRE, P. (1995). A new phase of urban development in Western Europe? The evidence for the 1980s. *Urban Studies*, 32, 1045-1063.

KLAASSEN, L. H., SCIMEMI, G. (1981). Theoretical issues in urban dynamics. In Klaassen, L. H., Molle, W. T. M., Paelinck, J. H. P., eds. *Dynamics of urban development*. Aldershot (Gower), pp. 8-28.

KOREC, P., SMATANOVÁ, E. (2000). Vývoj rozmiestnenia bytového fondu na území Bratislavy. *Geografický časopis*, 52, 51-65.

KRIŽAN, F., LAUKO, V., GURŇÁK, D. (2010). Vybrané aspekty prejavov ekonomickej krízy v kontexte nezamestananosti v regiónoch Slovenska. In Klimová, V., ed. *13th International Colloquium on Regional Sciences*. Brno (Masarykova Univezita), pp. 109-117.

KRIŽAN, F., ŠVEDA, M. (2011). Regionálne disparity v bytovej výstavbe na území Slovenska v rokoch 1997-2009. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 55, 243-264.

LUX, M., ed (2003). *Housing policy: an end or a new beginning*. Budapest (OSI/LGI).

MADAJOVÁ, M., MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2014). Úroveň regionálnych disparít na Slovensku a jej zmena v období rokov 2001-2011. *Geographia Slovaca*, 28, 173-195.

MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2008). Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. *Regionální studia*, 2, 2-13.

MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Folia Geographica*, 53(18), 8-87.

MATLOVIČ, R., SEDLÁKOVÁ, A. (2007). The impact of suburbanization in the hinterland of Prešov (Slovakia). *Moravian Geographical Reports*, 15, 22-31.

MAYER, C. J. (2000). Residential construction: using the urban growth model to estimate housing supply. *Journal of Urban Economics*, 48, 85-109.

MICHÁLEK, A. (2005). Regions with the low income population in Slovakia. *Moravian Geographical Reports*, 13, 37-48.

MICHÁLEK, A. (2012a). Vybrané metódy merania regionálnych disparít. *Geografický časopis*, 64, 219-235.

MICHÁLEK, A. (2012b). Teoreticko-konceptuálne východiská výskumu priestorových a regionálnych disparít. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 56, 25-43.

MLÁDEK, J., KUSENDOVÁ, D., MARENČÁKOVÁ, J., PODOLÁK, P., VAŇO, B. (2006). *Atlas obyvateľstva Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta).

MUSIL, J. (1993). Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe: analysis and prediction. *Urban Studies*, 30, 899-905.

NOVOTNÝ, L. (2011). Migračné trendy vo funkčnom mestskom regióne Bratislava. *Geografická revue*, 7, 171-191.

OČOVSKÝ, Š. (1989). *Domy, byty, bývanie. Geografická analýza materiálnej substancie sídel a bývania*. Bratislava (Veda).

OUŘEDNÍČEK, M. (2007). Differential suburbanization development in the Prague urban region. *Geografiska Annaler, Human Geography B*, 89, 111-126.

PODOLÁK, P. (2007). Geografické aspekty suburbanizácie a priestorový pohyb obyvateľstva. *Životné prostredie*, 41, 298-302.

PODOLÁK, P., MICHÁLEK, A. (2008). Profile of the present Slovak society and its regional differences. *Social Indicators Research*, 87(1), 157-167.

RAJČÁKOVÁ, E. (1996). Zamestnanosť obyvateľstva Slovenska v období transformačných premien spoločnosti. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae*, 39, 203-221.

RAJČÁKOVÁ, E. (2007). Súhrnná charakteristika ekonomickej a sociálnej úrovne regiónov SR v období rokov 1990-2001. In. Falťan, Ľ., Štrbavá, Ľ., eds. *Regionálna diferenciácia, regionálny rozvoj v Slovenskej republike v kontexte integračných dosahov*. Bratislava (Sociologický ústav SAV), pp. 220-266.

REPASKÁ, G. (2012). *Rezidenčná suburbanizácia miest Nitrianskeho samosprávneho kraja (empirický príklad mesta Nitra)*. Nitra (Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, Fakulta prírodných vied).
SLAVÍK, M., KOŽUCH, M., BAČÍK, V. (2005). Big cities in Slovakia – development, planning, contemporary transformation. *European Spatial Policy*, 12(2), 47-69.
SLAVÍK, V. (1994). Proces integrácie a dezintegrácie obcí ako prejav lokálnej politiky. In *Rozvoj vidieka. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Nitre 7.-8. decembra 1994*. Nitra (VŠP), pp. 67- 70.
SLAVÍK, V., GRÁC, R., KLOBUČNÍK, M., KOHÚTOVÁ, K. (2011). Development of suburbanization of Slovakia on the example of the Bratislava region. In Marszal, T., ed. *Urban regions as engines of development*. Warsaw (Polish Academy of Science, Commitee for Spatial Economy and regional Planning), pp. 35-58.
SÝKORA, L. (2003). Suburbanizace a její společenské důsledky. *Sociologický časopis*, 39, 217-233.
SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2007). Specifika subrubanizace v postsocialistickém kontextu: nová bytová výstavba v metropolitní oblasti Prahy 1997-2005. *Geografie*, 112, 334-356.
SZÉKELY, V. (2001). Časovo-priestorová diferenciácia nezamestnanosti a jej tokov na Slovensku v rokoch 1997-1999. *Geografický časopis*, 53, 147-170.
ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2003-2011). *Bytová výstavba v obciach SR v rokoch 2003-2011*. Bratislava (ŠÚ SR).
ŠTATISTICKÝ ÚRAD SR (2003). *Metodický list č. 825*, Bratislava (ŠÚ SR).
ŠVECOVÁ, A., RAJČÁKOVÁ, E. (2010). Nezamestnanosť a vybrané aspekty demografického správania obyvateľstva Slovenska. *Geographia Cassoviensis*, 4, 217-224.
ŠVEDA, M. (2011a). Suburbanizácia v zázemí Bratislavy z hľadiska analýzy zmien krajinnej pokrývky. *Geografický časopis*, 63, 155-173.
ŠVEDA, M. (2011b). Časové a priestorové aspekty bytovej výstavby v zázemí Bratislavy v kontexte suburbanizácie. *Urbanizmus a územní rozvoj*, 14(3), 13-22.
ŠVEDA, M., KRIŽAN, F. (2011). Vývoj bytovej výstavby v slovenských mestách v ostatných rokoch v časových a priestorových súvislostiach. *Regionální studia*, 2, 14-24.
ŠVEDA, M., PODOLÁK, P. (2014). Fenomén neúplnej evidencie migrácie v suburbánnej zóne (na príklade Bratislavy). *Geografický časopis*, 66, 115-132.
ŠVEDA, M., VIGAŠOVÁ, D. (2010). Zmeny vo využití zeme v zázemí veľkých slovenských miest. *Geografie*, 115, 413-439.
ZUBRICZKÝ, G. (2010). Suburbanizácia Bratislavy. In Hardi, T., Lados, M., Tóth, K., eds. *Slovensko-maďarská aglomerácia v okolí Bratislava*. Györ-Šamorín (Stredisko regionálnych výskumov Maďarskej akadémie vied, Fórum inštitút pre výskum menšín), pp. 50-75.

DWELLING CONSTRUCTION IN THE HINTERLAND OF BIG SLOVAK CITIES IN THE CONTEXT OF SUBURBANISATION AND REGIONAL DISPARITIES

In Slovak metropolitan areas, suburbanisation developed as an important process of metropolitan change during the past decade. In this chapter we focus on residential suburbanisation and use data about dwelling construction in selected metropolitan areas (the population of core city over 50 thousand) in the period of 2003-2011, i.e. since the beginning of more massive suburbanisation. The metropolitan area is delimited as Functional Urban Region (FUR) based on the work of Bezák (Bezák 2000).

At the beginning, the paper illustrates the specific features of urban development during the transition period and characteristics of suburban development in Slovakia, which was strongly influenced by underdeveloped market of housing, economic conditions and lack of regulation in spatial planning. The following empirical findings show that despite suburban metropolitan areas account for a large share of newly constructed housing, almost half is built within the compact city. The large share of new dwelling construction in the compact city illustrates, that urban cores are not fully developed and urbanisation is still an ongoing process. The processes of urbanisation and suburbanisation operate in parallel and both contribute to the reshaping of spatial organization of post-socialist cities.

The highest dynamic of dwelling construction can be seen in Bratislava – hierarchically the highest – metropolitan area, followed by other areas according to their geographic position in the direction western – central – eastern regions. In the observed period more than 86 thousand new dwellings were constructed, of which 1/3 in Bratislava FUR. Strong intensity of dwelling construction was recorded especially in localities in the vicinity of compact city with aesthetic environment. The analysis further documents the spatial differentiation in the characteristic of dwelling construction in relation to the distance from the city centre. Not surprisingly, the dwelling construction rapidly declines with the increasing distance from the city centre, but this correlation is disrupted by mountain resorts with intense construction of vacation apartment buildings.

Current tendencies in the development of metropolitan areas must be necessarily viewed in the context of long-term processes of territorial distribution – especially concentration of the population in western regions. Disproportion in the spatial distribution of new housing stock is reshaping population distribution and hence labor and economic activities. From this perspective, we can expect a deepening of regional disparities in the coming period.

Key words: suburbanisation, dwelling, construction, regional disparities, Slovakia

GEOGRAPHIA SLOVACA, 28, 2014

EKONOMICKÁ AKTIVITA V TVORIVÝCH ODVETVIACH: POSTAVENIE BRATISLAVY V RÁMCI SLOVENSKA A VNÚTROMESTSKÉ ROZDIELY

*Vladimír Ira, Marta Garitan**

ÚVOD

Koncentrácia kreatívnych odvetví vo veľkých mestách je fenomén, ktorý bol reflektovaný v prácach dotýkajúcich sa konceptu kreatívnej triedy (Florida 2002b). Lokalizácia zariadení tvorivých odvetví je úzko spojená s potenciálom (lokalizačným výberom) pracovníkov v kreatívnych profesiách – kreatívnou triedou. Tvoriví pracovníci (creative class) sa sústreďujú v mestách, ktoré ponúkajú pracovné príležitosti v tvorivo-poznatkových odvetviach. Ide o prostredie, ktoré je otvorené novým myšlienkam a nevytvára veľké prekážky pre využívanie ľudského kapitálu, to znamená, že väčšina miest je tolerantným prostredím. Diverzita ľudských zdrojov umožňuje uplatniť rôznu skúsenosť a znalosti a prináša nové myšlienky a inovatívne riešenia. Tvoriví pracovníci uprednostňujú mestá, ktoré vytvárajú podmienky pre príjemný život, teda mestá s hodnotným prírodným i obytným prostredím, s vysokou mierou vybavenosti kvalitnými verejnými službami, dobrou dopravnou dostupnosťou zo zázemia, resp. vnútri miest a urbánne prostredie so širokým spektrom vybavenosti komerčnými službami.

Sémantická mapa kreatívnych odvetví publikovaná Rehákom et al. 2013 (založená na analýze kľúčových slov v 491 článkoch registrovaných v databáze SCOPUS) ukazuje, že pojem tvorivá trieda (creative class) sa najčastejšie vyskytuje vo väzbe na kľúčové slová: tvorivé odvetvie, tvorivé mesto, regionálny rozvoj a ľudský kapitál. Príspevok venovaný problematike priestorovej diferenciácie ekonomicky činných osôb v odvetviach tvorivých činností v hlavnom meste Slovenska sa vzhľadom na riešenú tému snaží pracovať so všetkými uvedenými kľúčovými pojmami.

Prvým cieľom nášho príspevku je poukázať v rámci teoreticko-metodologického vstupu na problematiku formovania sa tvorivo-poznatkového sektora a problematiku tvorivých miest. Ďalším cieľom je poukázať na špecifické postavenie Bratislavy, ktoré vychádza z analýzy podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracujúceho v tvorivých odvetviach z celkového počtu ekonomicky činných v Bratislave a porovnania so situáciou v rámci celého Slovenska. Porovnanie podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracujúceho v tvorivých odvetviach 17 mestských štvrtí umožňuje realizovať tretí cieľ, t. j. charakterizovať z uvedeného aspektu rozdiely (nerovnosti) v rámci mesta.

* Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava
ira@savba.sk, geogsevc@savba.sk

ROZVOJ TVORIVO-POZNATKOVÝCH ODVETVÍ A KONCEPT TVORIVÝCH MIEST – TEORETICKO-METODOLOGICKÝ POHĽAD

Spoločnosť zaznamenáva progresívny vývoj vďaka tvorivosti od počiatku svojho vzniku, nielen posledné desaťročia. Tvorivosť počas celej histórie ľudstva ovplyvňovala vývoj spoločnosti a jej priestorovú organizáciu a pôsobenie / prejavy. Významné postavenie kreativity vyplýva „ako z obmedzených surovinových zdrojov, tak z konkurenčného tlaku na nové výrobky, zložitejšie technológie a z potreby dokonalejších služieb, ktoré nie je možné zabezpečovať bez nových ideí“ (Suntingerová 2010, p. 11). Hartl a Hartlová (2000, p. 631) chápu kreativitu z psychologického pohľadu ako “schopnosť, pre ktorú sú typické také duševné procesy, ktoré vedú k nápadom, riešeniam, koncepciám, umeleckým formám, teóriám či výrobkom, ktoré sú jedinečné a nezvyčajné“. V sociologickom ponímaní je možné *kreativitu* definovať ako „schopnosť vytvárať, nachádzať nové, neobvyklé riešenia starých i novovznikajúcich problémov“ (napr. Černoušek 1996, p. 538) Jej základným kritériom je originalita.

Významný rozmer v kontexte geografických interpretácií nadobudla tvorivosť od publikovania práce Richarda Floridu *The Rise of the Creative Class* (2002b), kde autor hovorí o mobilite kreatívnej triedy v zmysle migrácie za prácou a o vytváraní kreatívnych centier. Petrusek (2007, p. 158) v súvislosti s tvorivosťou a prostredím, kde sa tvorí, hovorí o kreatogénnej spoločnosti, ktorú chápe ako „spoločnosť obdarovanú nadmernými dispozíciami na tvorivé výkony vďaka tomu, že vytvorí (dobovo) optimálne sociálne, ekonomické a politické podmienky na to, aby priťahovala tvorivých duchov a umožňovala im sebarealizáciu... a zároveň reprezentáciu danej spoločnosti dielami, ktoré majú nadčasovú hodnotu“. Koncept kreativity bol rozpracovaný do viacerých aplikácií ako kreatívne mestá (Bianchini a Landry 1995, Landry 2000), kreatívna ekonomika (Howkins 2001), kreatívna trieda (Florida 2002b), ale aj kreatívny sektor, kreatívne klastre, kreatívna firma či kreatívny produkt.

Kreatívne odvetvia a kreatívna trieda

Za kreatívne odvetvie sa považuje odvetvie podnikania, na ktorom sa významnou mierou podieľajú kreatívni pracovníci, ich výstupy sú silne závislé na nových nápadoch, umeleckom stvárnení, výskume a neustálych inováciách. Výstupom kreatívneho priemyslu je kreatívny produkt. Jednoznačné vymedzenie produktov v rámci kreatívneho priemyslu sa javí ako veľmi problematické, vzhľadom na to, že kreativita je vstupom a nie výstupom pracovného procesu (Kloudová 2010a). Podstatné je, že rozsah samotnej kreatívnej ekonomiky závisí od rozsahu kreatívnych odvetví, ktorý je obyčajne definovaný tovarmi a službami. Výrazná je špecializácia na priemysel.

V roku 2001 bola publikovaná práca Johna Howkinsa *The Creative Economy. How People Make Money from Ideas*. Autor prvýkrát použil termín *creative economy* a bol prvým autorom, ktorý prišiel s myšlienkou kreativity ako motora ekonomického rastu. Howkins (2001) charakterizuje pätnásť sektorov v oblasti kreatívnych odvetví: (1) reklama a marketing; (2) architektúra; (3) umenie; (4) remeslá; (5) dizajn; (6) móda, film a médiá; (7) hudba; (8) divadlo, opera, (9) tanec a balet; (10) publikačná a vydavateľská činnosť; (11) výskum a vývoj; (12) softvér; (13) hračky a hry; (14) masmédiá – TV a rozhlas; (15) videohry. Vôbec prvou krajinou, kde sa kreatívne odvetvia stali súčasťou strategických dokumentov, bola

Veľká Británia. Po roku 1998 sa kreatívne odvetvia inštitucionalizovali napr. v Austrálii a na Novom Zélande. Európska únia rovnako vytvára nástroje na podporu kultúry a kreativity (v súčasnosti v novom programovom období 2014 – 2020 prostredníctvom programu Creative Europe).

Koncept kreatívnej triedy predstavil ako prvý Američan Richard Florida (2002b) vo svojej publikácii *The Rise of the Creative Class*. Autor v nej identifikoval v rámci kreatívnej ekonomiky novú pracovnú triedu transformujúcu sa v americkej spoločnosti v druhej polovici 20. storočia. Do kreatívnej triedy zaraďuje pracovníkov, ktorých ekonomická funkcia je primárne založená na tvorbe nových myšlienok a technológií. Kreatívnu triedu rozdeľuje na:

– superkreatívne jadro (super-creative core) – vedci, inžinieri, dizajnéri, architekti, pracovníci v oblasti vzdelávania, umenia, zábavy,

– kreatívni profesionáli (creative professionals) – širšia skupina kreatívnej triedy, podnikatelia, pracovníci v oblasti práva, financií a zdravotníctva.

Autor vytvoril index kreativity, tzv. 3 T (tab. 1), kde určil indikátory, prostredníctvom ktorých meral úroveň kreatívnej spoločnosti v jednotlivých oblastiach USA.

Tab. 1. Index kreativity 3 T

Subindexy	Indikátory	Charakteristiky indikátorov
Talent	– index ľudského kapitálu – index kreatívnej triedy	– percento populácie s vysokoškolským titulom koncentrácia kreatívnej triedy
Technológie	– index inovácie – high-tech index	– počet patentov na osobu – percento výstupu odvetví high-tech oblasti na celkovom výstupe
Tolerancia	– gay index – art index – index imigrácie	– počet homosexuálov v regióne na celkový počet obyvateľov regiónu – populácia s umeleckým zameraním v regióne percento imigrantov v regióne

Zdroj: Ševčíková (2012), upravené podľa Kloudová et al. (2010a).

Floridova idea kreatívnej spoločnosti vyvolala značný záujem, ale aj kritickú odozvu (Stryjakiewicz 2007). Konceptu kreatívnej triedy sa vyčíta absencia kauzálnych mechanizmov, kritike bol podrobený aj Euro-creativity index, problematizuje sa prenesenie metodiky použitej pre situáciu v Spojených štátoch do odlišného európskeho kultúrneho a geografického kontextu. Podľa iných kritikov Florida zamieňa triedu ako sociálno-ekonomickú kategóriu s charakterom určitého výrobného odvetvia za časť spoločnosti definovanej na základe kritérií v sociologickom poňatí (Murgaš 2011).

Tvorivé mestá

Tvorivosť sa uplatňuje ako efektívny nástroj komunitného rozvoja (Sarkissian et al. 2010). Aplikovanie konceptu kreativity do procesov spojených s urbánnym rozvojom viedlo k vytvoreniu pojmu „kreatívne mesto“ (creative city). Prvá ucelená formulácia koncepcie kreatívneho mesta sa pripisuje dvojici autorov Bianchini a Landry (1995). Ich práca, ďalej rozpracovaná Landrym (2000), bola spojená s novou pozíciou kultúrneho priemyslu a regeneráciou v rámci rozvoja miest vo Veľkej

Británii koncom 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia. Tvorivosť (kreativita) je chápaná v najširšom slova zmysle, z hľadiska toho, ako môžu inovácie pomôcť mestám pri riešení ich každodenných problémov. Ako príklad je často uvádzaná interakcia medzi umelcami a verejnosťou. Myšlienka kultúry ako motora pre podporu imidžu mesta a ekonomického rozvoja je tiež zahrnutá do tohto chápania. Spomínané vnímanie súviselo aj s novým zameraním v rámci iniciatívy Európske hlavné mesto kultúry (ECC – European Capital of Culture), najmä potom, čo v roku 1990 získal titul Glasgow. Až do konca roku 1990 európsky akademický koncept „kreatívne mesto" zodpovedal regeneračnému potenciálu, ktorý bol prezentovaný vo vízii Európskeho hlavného mesta kultúry – ECC. Dôraz bol kladený na zlepšenie situácie v meste (prípadnej ekonomickej obnovy) prostredníctvom tvorivých zásahov a kultúrnych aktivít.

Avšak koncom 90. rokov sa adjektívum „kreatívne" začalo používať v mnohých ďalších kontextoch. Znamenalo to posun smerom k vytváraniu kultúrnych a kreatívnych produktov a prítomnosť kvalifikovanej pracovnej sily, ktorá prináša nové poznatky a formuje tvorivé hospodárstvo (kreatívnu ekonomiku). Tento posun sa spája na jednej strane so vznikom pojmu „kreatívny priemysel" (creative industry – pozri napr. DCMS 1998), na druhej strane s rozvojom teórie „kreatívnej triedy" (creative class – pozri Florida 2002b). Prijatie pojmu „tvorivý priemysel" alebo skôr „tvorivé odvetvia" a definície DCMS znamenalo nové zameranie sa na vytváranie kultúrnych / kreatívnych produktov, podporu kreatívnych pracovníkov a na infraštruktúru s nimi spojenú. Nová interpretácia kreatívneho mesta sa spája s miestom, kde sú sústredené a podporované kreatívne odvetvia (Montgomery 2005). Druhý, novší a potenciálne viac atraktívny pohľad sa viaže na teóriu, ktorá naznačuje, že ekonomický úspech mesta je určený prítomnosťou „kreatívnej triedy" (Florida 2002a a 2002b). „Kreatívna trieda" je definovaná ako škála kreatívnych odborníkov, z ktorých pracovníci kreatívnych odvetví tvoria len malý podiel. V súvislosti s touto hypotézou, môže byť „tvorivé mesto" interpretované ako prostredie s najvyšším skutočným zastúpením kreatívnej triedy, alebo s potenciálom ju prilákať. Mestá by podľa uvedenej interpretácie mali podporovať kultúru, kultúrnu rozmanitosť a zábavu (zábavný priemysel). Mnoho západných miest videlo v teórii Floridu (2002b) návod na to, ako zabezpečiť miestny ekonomický rozvoj. Kloudová et al. (2010b, p. 37) definujú kreatívne mesto nasledovne: „Kreatívne mesto je miesto, kde človek rád žije, je tu kreatívne prostredie, kultúrne a športové vyžitie, k čomu silnou mierou prispievajú miestne úrady. Takéto miesto sa vyznačuje otvorenosťou, tolerantnosťou, kultúrnym zázemím, nekorupčným prostredím a vyššou koncentráciou kreatívnych jedincov."

Určité prehodnotenie pohľadov na tvorivé mesto prináša práca Roberty Comunian, ktorá poukazuje na úlohu komplexity, sietí a interakcií v kreatívnej ekonomike miest. V komplexnom ponímaní autorky Comunian (2011) je interakcia medzi miestnym spoločenstvom (a jeho prínosmi), pracovníkmi kreatívnych odvetví a rôznymi prvkami (kultúrnej) infraštruktúry kľúčovou pre pochopenie kreatívneho mesta. Komplexný pohľad berie tiež do úvahy dôležitosť prepojení rôznych sietí kreatívnych činností a nelineárne interakcie. Dôležitosť sietí zdôrazňujú aj Musterd a Gritsai (2012). Ide o personálne siete, ktoré zahŕňajú osobné vzťahy, profesionálne a sociálne siete a iné typy miestnych sociálnych organizácií, ktoré majú väzbu na životnú dráhu človeka.

Podľa Törnqvista (1983) sa tvorivosť v geografickej literatúre objavuje ako zásadný faktor regionálneho a miestneho rozvoja. Tvorivé prostredie podľa neho

formujú tri druhy zdrojov: (1) množstvo informácií ľahko prenosných v určitej oblasti, (2) súbor vedomostí založených nielen na zhromažďovaní údajov, ale aj na hromadení vedomostí v čase a (3) odborné znalosti v špecifikovaných typoch činnosti. Kombinácia týchto troch typov zdrojov je podmienkou pre vznik tvorivosti, t. j. schopnosti vytvárať nové formy a hodnoty, či už materiálne (napr. výrobky), alebo nehmotné (napr. symbolické hodnoty, myšlienky). Od 80. rokov našiel koncept „kreatívneho milieu" široké uplatnenie vo viacerých geografických štúdiách (napr. Törnquist 2004). V britskej geografii sa prezentovali napr. témy kreatívnych miest, ekonomického rozvoja, kultúry a znalostí (Hall 2000 a 2004). Zo stredoeurópskych geografov, ktorí sa venujú problematike kreatívneho prostredia, možno spomenúť napr. Stryjakiewicza (2010) a Stryjakiewicza a Stachowiaka (2013). Jeho práce sú venované lokalizačným faktorom a lokálnemu rozvoju spojenému s kreatívnymi odvetviami. Murgaš (2011) venoval pozornosť kreatívnej triede a kreatívnej ekonomike, Murgaš a Ševčíková (2011) sa zaoberali otázkami geografického prístupu k meraniu kreatívneho kapitálu. Ševčíková (2012) sa v svojej rigoróznej práci sústredila na kreatívnu spoločnosť, jej identifikáciu a hodnotenie jej potenciálu pre rozvoj regiónov Slovenska a príspevok Iru a Ševčíkovej (2013) sa orientoval na kreatívny priestor miest.

Z kritického hodnotenia Floridovho konceptu kreatívnej triedy, Howkinsovho konceptu kreatívnej ekonomiky a ich aplikácií vyplýva, že nie sú schopné byť tým, čo proklamujú: kľúčovým prvkom (driving force) súčasného sociálneho a ekonomického rozvoja (Murgaš 2011, p. 136). To však neznamená odmietnutie podstaty kreativity, ktorá má svoj priestorový prejav a je jedným z dôležitých faktorov miestneho i regionálneho rozvoja. Táto argumentácia je aj dôvodom na to, aby sa v geografickom bádaní venovala pozornosť tomuto fenoménu, čoho dôkazom je aj tento príspevok.

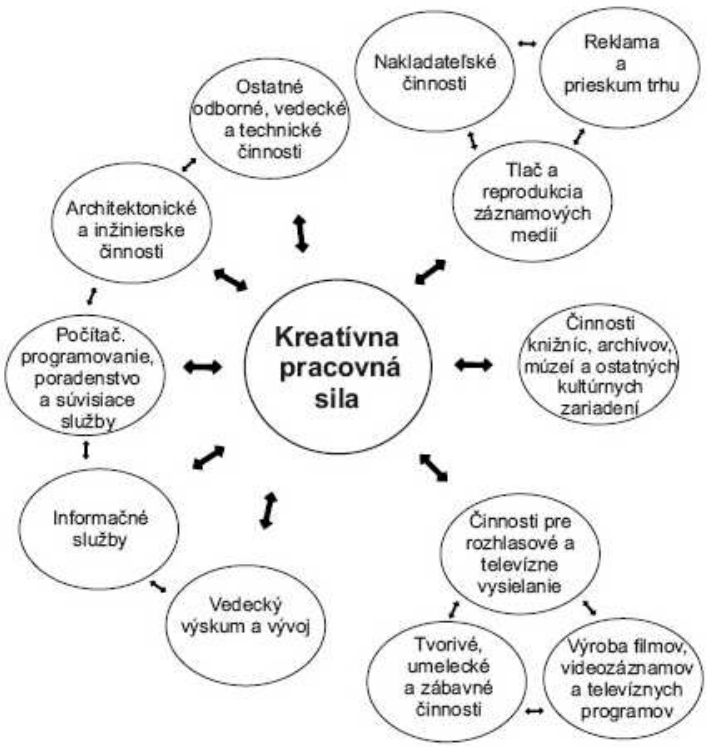
ŠTUDOVANÉ ÚZEMIE A POUŽITÉ DÁTA A METÓDY

Bratislava poskytuje vhodné prostredie na rozvoj aktivít kreatívneho sektora. Okrem univerzít a výskumných ústavov, informačno-telekomunikačnej infraštruktúry je tu inovatívne podnikateľské prostredie a množstvo kultúrnych inštitúcií so svojimi aktivitami. Mesto disponuje mimoriadnym kultúrnym dedičstvom. Prostredie častých kontaktov vytvára predpoklad pre stretnutie vysokokvalifikovaných individualít, ktorých vzájomné učenie sa vyústi do akumulácie ľudského kapitálu. Prvky zrodu transferu technológií, kľúčového pri budovaní znalostných sietí, badať aj v súčasnej Bratislave (Ondoš et al. 2013, p. 167). Post-industriálny rozvoj mesta je charakteristický nahrádzaním priemyselných výrob širokým spektrom aktivít kreatívneho sektora s rastúcim ekonomickým významom (Korec 2013). Vnútromestská diferenciácia troch ukazovateľov ľudského kapitálu s dôrazom na podiel ekonomicky aktívnych v odvetviach tvorivých činností z celkového počtu ekonomicky činných sa sledovala za 17 mestských častí Bratislavy (Staré Mesto, Podunajské Biskupice, Ružinov, Vrakuňa, Nové Mesto, Rača, Vajnory, Devín, Devínska Nová Ves, Dúbravka, Karlova Ves, Lamač, Záhorská Bystrica, Čunovo, Jarovce, Petržalka a Rusovce).

Vhodným nástrojom na komparatívne priestorové analýzy je *variačný koeficient*, ktorý nie je závislý od nameraných hodnôt vstupných ukazovateľov. Predstavuje relatívnu mieru disperzie odvodenú od štandardnej odchýlky (podiel štandardnej odchýlky a priemeru). Variačný koeficient bez ohľadu na druh mernej jednotky

skúmaného číselného znaku vždy vyjadruje v percentách intenzitu kolísania vo vzťahu k hodnote aritmetického priemeru. Variačný koeficient porovnáva variabilitu a umožňuje aj vzájomné porovnávanie variability premenných s odlišnými hodnotami (Michálek 2012, pp. 223-224). Pomocou variačného koeficientu možno posúdiť nielen veľkosť regionálnych rozdielov z aspektu vybraných parametrov, ale je tiež možné tieto rozdiely vzájomne porovnať, prípadne analýzou časových radov variačných koeficientov identifikovať zmenu pozície regiónov. V prácach slovenských autorov zameraných na hodnotenie vývoja regionálnych disparít bol variačný koeficient aplikovaný napr. v štúdiách Matloviča a Matlovičovej (2011) a Michálka a Podoláka (2011).

Kreatívne odvetvia (sektory) sú v rôznych prácach rôzne zadefinované. Napr. Evans (2009) v súvislosti s problematikou kreatívneho priestoru a kreatívneho mesta medzi kreatívnymi odvetviami (sektormi) uvádza film / TV / animáciu, výtvarné umenie, hudbu, masovokomunikačné prostriedky, dizajn, architektúru, módu, vydavateľskú činnosť, informačné a komunikačné technológie, cestovný ruch, umelecké remeslá a propagáciu. Tieto môžu v ekonomickom i geografickom chápaní vytvárať klastre. V našej analýze vychádzame z podobnej klasifikácie. Táto bola použitá pri sčítaní ľudí, bytov a domov. Z dát zo Štatistického úradu SR (SODB 2011) sme do výberu odvetví tvorivých činností zahrnuli spolu dvanásť odvetví (obr. 1).

Obr. 1. Kreatívna pracovná sila vo vybraných odvetviach kreatívnych činností v Bratislave (podľa ŠÚ SR 2011)

POSTAVENIE BRATISLAVY V RÁMCI SLOVENSKA A VNÚTROMESTSKÉ ROZDIELY Z POHĽADU ZAMESNANOSTI V TVORIVO-POZNATKOVÝCH ODVETVIACH

V predkladanej štúdii je kreatívna časť spoločnosti charakterizovaná z pohľadu ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracujúceho v odvetviach kreatívnych činností. V súvislosti s hodnotením kreativity si všímame aj dva ďalšie ukazovatele – podiel vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva a podiel obyvateľstva s počítačovou znalosťou spojenou s prácou s internetom. Výber ukazovateľov kreatívnej spoločnosti sa opiera o viaceré v úvode citované publikácie autorov, ktorí pri skúmaní kreatívneho prostredia považovali za dôležitú prítomnosť talentovaných ľudí, ekonomiku založenú na vedomostiach a znalostiach, ďalej spôsob šírenia (transfer) informácií, využívanie náročných technológií, podporu výskumu a vývoja a pod. Na základe týchto kritérií bol realizovaný výber 12 odvetví ekonomickej činnosti z databázy SODB z roku 2011, ktoré považujeme za odvetvia tzv. kreatívnej činnosti (tlač a reprodukcia záznamových médií, nakladateľské činnosti, výroba filmov, videozáznamov a televíznych programov, príprava a zverejňovanie zvukových nahrávok, činnosti pre rozhlasové a televízne vysielanie, počítačové programovanie, poradenstvo a súvisiace služby, informačné služby, architektonické a inžinierske činnosti; technické testovanie a analýzy, vedecký výskum a vývoj, reklama a prieskum trhu, ostatné odborné, vedecké a technické činnosti, tvorivé, umelecké a zábavné činnosti, činnosti knižníc, archívov, múzeí a ostatných kultúrnych zariadení).

V analýze sme sa sústredili na dva okruhy hodnotenia. V rámci empirického výskumu bol dôraz kladený na porovnanie podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v 12 odvetviach kreatívnych činností z ekonomicky aktívneho obyvateľstva v rámci Slovenskej republiky s údajmi za hlavné mesto Bratislava, resp. za jednotlivé okresy Bratislavského kraja. Z hľadiska potenciálu prítomnosti kreatívnej pracovnej sily bolo významné poukázať na rozdiely v zastúpení vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva a obyvateľstva s počítačovou znalosťou (práca s internetom) na Slovensku, v Bratislave a priľahlých okresoch. Dôvodom takto územne profilovanej komparácie bolo vo viacerých štúdiách publikované zistenie (napr. Kloudová et al. 2010a, Stryjakiewicz 2010), že sa v mestách (najmä centrách metropolitných regiónov) sústreďuje nadpriemerný podiel talentovaných ľudí, resp. tých, ktorí pracujú v tvorivých odvetviach. Ďalej bola podrobne sledovaná vnútorná štruktúra mesta. Porovnávali sa údaje za sedemnásť mestských častí Bratislavy z pohľadu podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v jednotlivých 12 odvetviach kreatívnych činností z celkového počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva. Sledovala sa aj priestorová diferenciácia v zastúpení vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva a obyvateľstva s počítačovou znalosťou (práca s internetom).

V Slovenskej republike je v odvetviach kreatívnych činností zamestnaných 4,18 % z celkového počtu ekonomicky aktívneho obyvateľstva, v Bratislave je tento podiel 2,49-krát vyšší (10,43 %). Počet ekonomicky činných, ktorí sú zamestnaní v odvetviach kreatívnych činností a bývajú v Bratislave, predstavuje 21,09 % z celkového počtu ekonomicky aktívnych v uvedených odvetviach na Slovensku. Najvýraznejšie postavenie z hľadiska podielu ekonomicky aktívnych pracovníkov v tvorivých odvetviach dosahujú na celom Slovensku v oblasti architektonické a inžinierske činnosti (0,91 %) a počítačové programovanie (0,86 %) – tab. 2. V prípade Bratislavy majú najvýznamnejšie zastúpenie ekonomicky aktívni pracov-

níci v odvetviach počítačové programovanie (2,07 %) a architektonické a inžinierske činnosti (1,64 %). V porovnaní s údajmi za Slovensko sú na území Bratislavy oveľa významnejšie zastúpené odvetvia: nakladateľské činnosti, výroba filmov, videozáznamov a televíznych programov, činnosti pre rozhlasové a televízne vysielanie, vedecký výskum a vývoj a tvorivé, umelecké a zábavné činnosti. Podiel ekonomicky aktívnych zamestnaných v uvedených odvetviach je v Bratislave viac ako trojnásobne vyšší v porovnaní s hodnotami za Slovensko. Viac ako 4,7-krát vyšší je podiel ekonomicky aktívnych v odvetví činnosti pre rozhlasové a televízne vysielanie a 3,9-krát vyšší v odvetví výroba filmov, videozáznamov a televíznych programov, príprava a zverejňovanie zvukových nahrávok, to znamená vo filmovom a televíznom priemysle. Vzhľadom na to, že ide o odvetvia značne spájané s kreativitou, možno hovoriť o významnom postavení hlavného mesta ako miesta s vysokým potenciálom pre vznik nových originálnych ideí, ktoré sú základom tvorivého prostredia.

Vo zvyšných okresoch Bratislavského kraja (odkiaľ dochádza za prácou do Bratislavy veľké množstvo osôb) bolo percentuálne zastúpenie ekonomického obyvateľstva v kreatívnych odvetviach o niečo vyššie ako celoslovenský priemer – v okrese Malacky 5,45 %, v okrese Pezinok 6,67 % a v okrese Senec 7,25 % (tab. 1).

Významnú úlohu pri rozvoji kreatívneho územia zohráva vzdelanie a schopnosť zabezpečiť transfer informácií, t. j. práca s počítačom a internetom. V rámci vzdelania bola pre nás zaujímavá informácia o podiele vysokoškolsky vzdelaných osôb z celkového počtu obyvateľov, pri informačnej znalosti podiel osôb ovládajúcich prácu s internetom ako súčasť počítačovej znalosti. Celoslovenský priemer ukazuje hodnotu 13,86 % osôb s vysokoškolským a vyšším vzdelaním a 53,83 % schopných pracovať s internetom. V prípade Bratislavy ako hlavného mesta je podiel týchto sledovaných ukazovateľov podstatne vyšší – 29,78 % osôb s vysokoškolským a vyšším vzdelaním a 68,93 % osôb s počítačovou znalosťou práce s internetom. Vo vybraných okresoch Bratislavského kraja – v Malackách, Pezinku a Senci – je opäť vyšší percentuálny podiel ako na celom Slovensku (tab. 2).

Tab. 2. Postavenie okresov Bratislavského kraja v rámci Slovenska podľa vybraných ukazovateľov ľudského kapitálu

Územie	podiel KEA z EA	podiel VŠ a TBO	podiel PC-I a TBO
Okr. Bratislava I-V	10,43	29,78	68,93
Okr. Malacky	5,45	14,67	58,24
Okr. Pezinok	6,67	19,16	61,30
Okr. Senec	7,25	21,61	60,27
Slovensko	4,18	13,86	53,83

Vysvetlivky:
podiel KEA z EA – percentuálny podiel ekonomicky aktívnych zamestnaných vo vybraných odvetviach kreatívnych činnostiach v príslušnej mestskej časti z ekonomicky aktívnych zamestnaných v Bratislave,
podiel VŠ a TBO – percentuálny podiel vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov z trvale bývajúceho obyvateľstva,
podiel PC-I z TBO – percentuálny podiel obyvateľstva s počítačovou znalosťou z trvale bývajúceho obyvateľstva.

Podrobná vnútromestská analýza 17 mestských častí poskytuje komplexný obraz o priestorovej diferenciácii a nerovnostiach z hľadiska podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v jednotlivých odvetviach kreatívnych činností v Bratislave (tab. 3). Vo všetkých mestských častiach majú najvyššie relatívne zastúpenie odvetvia počítačové programovanie, poradenstvo a súvisiace služby a architektonické a inžinierske činnosti; technické testovanie a analýzy. Zo všetkých mestských častí má najvyšší podiel zamestnaných v odvetví počítačové programovanie, poradenstvo a súvisiace služby Bratislava – Dúbravka (2,38 %), nasleduje Bratislava – Ružinov (2,36 %) a Bratislava – Záhorská Bystrica (2,20 %). V odvetví architektonické a inžinierske činnosti; technické testovanie a analýzy má najvyšší podiel zamestnaných Bratislava – Lamač (2,14 %), nasleduje Bratislava – Staré Mesto (1,98 %) a Bratislava – Nové Mesto (1,92 %). Vo všetkých mestských častiach boli relatívne významne zastúpené aj odvetvie reklama a prieskum trhu (1,09 %), nie však oveľa výraznejšie ako výskum a vývoj (1,05 %).

Niektoré mestské časti Bratislavy sú špecifické z hľadiska relatívne vysokého zastúpenia pracovnej sily v ďalších odvetviach kreatívnych činností.

V mestskej časti Bratislava – Staré Mesto sú to tvorivé, umelecké a zábavné činnosti (1,53 %), nakladateľská činnosť (0,94 %) a ostatné odborné, vedecké a technické činnosti (0,98 %); v mestskej časti Bratislava – Nové Mesto nakladateľská činnosť (0,92 %), v mestskej časti Bratislava – Rača tlač a reprodukcia záznamových médií (0,93 %) a v mestskej časti Bratislava – Rusovce tvorivé, umelecké a zábavné činnosti (1,70 %).

V okrese Bratislava IV v mestskej časti Bratislava – Devín majú relatívne vysoké zastúpenie ekonomicky činní v oblastiach tlač a reprodukcia záznamových médií (1,58 %), nakladateľská činnosť (1,05 %), ostatné odborné, vedecké a technické činnosti (1,05 %) a tvorivé, umelecké a zábavné činnosti (1,93 %), v mestskej časti Bratislava – Dúbravka: nakladateľské činnosti (0,98 %) a v mestskej časti Bratislava – Lamač: ostatné odborné, vedecké a technické činnosti (1,35 %).

Naopak, žiadne zastúpenie alebo veľmi nízky podiel ekonomicky aktívnych v odvetviach kreatívnych činností je v južnom sektore mesta: v mestskej časti Bratislava – Čunovo (nakladateľské činnosti, výroba filmov, videozáznamov a televíznych programov, príprava a zverejňovanie zvukových nahrávok), v mestskej časti Bratislava – Jarovce (informačné služby) a v mestskej časti Bratislava – Rusovce (činnosti pre rozhlasové a televízne vysielanie).

Pod celobratislavskou hodnotou podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v odvetviach kreatívnych činností (10,43 %) je až deväť mestských častí (tab. 3 a obr. 2). Takmer 55 % z celkového počtu Bratislavčanov ekonomicky činných v kreatívnych odvetviach býva v Starom Meste, Ružinove a Petržalke. Napriek tomu priestorová koncentrácia bývajúcich ekonomicky aktívnych v kreatívnych odvetviach na území hlavného mesta nie je vysoká.

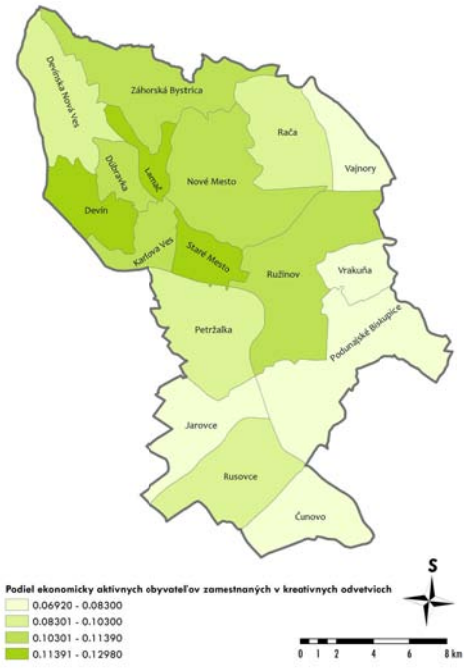
Vnútromestská analýza 17 mestských častí Bratislavy v ďalších dvoch ukazovateľoch charakterizujúcich ľudský kapitál poskytuje komplementárny pohľad na analýzu priestorovej diferenciácie a nerovností z hľadiska podielu ekonomicky aktívneho obyvateľstva v jednotlivých odvetviach kreatívnych činností (tab. 3). Pri sledovaní počítačovej znalosti (práce s internetom) v rámci 17 mestských častí výraznejšie rozdiely nie sú. Podiely sa pohybujú v intervale od 63,78 % v mestskej časti Bratislava – Vajnory až po 73,78 % v mestskej časti Bratislava – Devínska Nová Ves (obr. 3). Výraznejšie disparity sa objavujú pri sledovaní vysokoškolsky

vzdelaného obyvateľstva. Údaje sa pohybujú v rozmedzí intervalu od 17,60 % v mestskej časti Bratislava – Podunajské Biskupice, 17,84 % v mestskej časti Bratislava – Vrakuňa, 18,71 % v mestskej časti Bratislava – Čunovo až po 35,94 % v mestskej časti Bratislava – Petržalka (obr. 4).

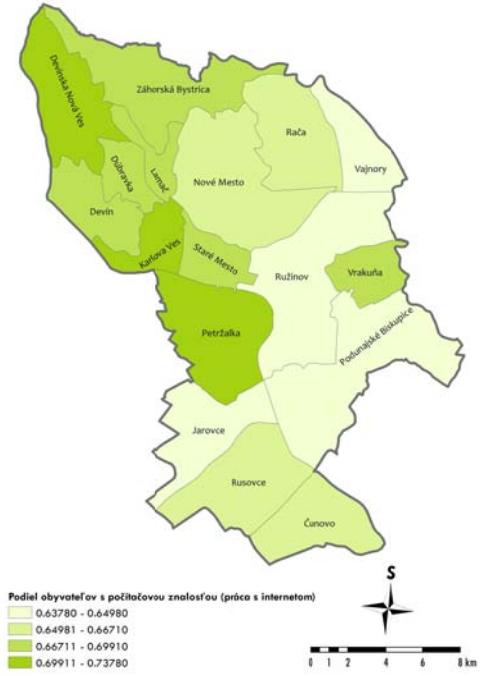
Tab. 3. Postavenie mestských častí v rámci Bratislavy podľa vybraných ukazovateľov ľudského kapitálu

Mestské časti Bratislavy	Podiel KEA z EA (v %)	Podiel VŠ z TBO (v %)	podiel I-PC z TBO (v %)
Bratislava-Staré Mesto	12,49	33,29	67,95
Bratislava-Podunajské Biskupice	7,97	17,60	64,82
Bratislava-Ružinov	10,83	27,20	64,98
Bratislava-Vrakuňa	8,30	17,84	69,91
Bratislava-Nové Mesto	11,20	28,12	65,68
Bratislava-Rača	9,71	23,02	66,55
Bratislava-Vajnory	8,10	20,36	63,78
Bratislava-Devín	12,98	28,10	69,80
Bratislava-Devínska Nová Ves	9,54	24,77	73,78
Bratislava-Dúbravka	11,39	31,12	68,61
Bratislava-Karlova Ves	11,12	34,29	72,47
Bratislava-Lamač	12,51	34,84	67,66
Bratislava-Záhorská Bystrica	10,93	29,66	67,78
Bratislava-Čunovo	8,10	18,71	65,74
Bratislava-Jarovce	6,92	20,03	64,74
Bratislava-Petržalka	10,00	35,94	72,83
Bratislava-Rusovce	10,30	26,15	66,71
Bratislava spolu	10,43	29,78	68,93

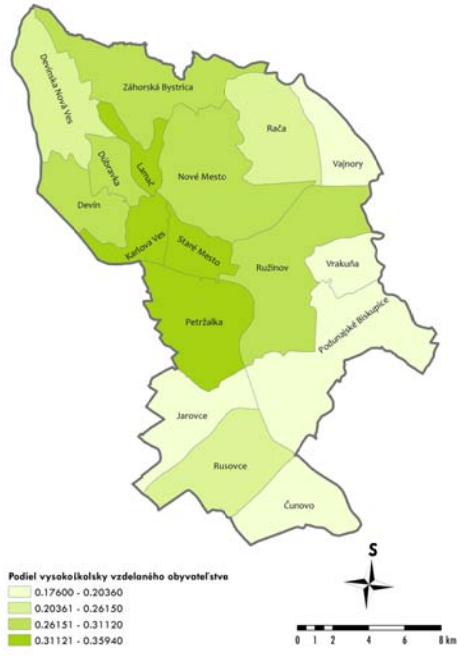
Vysvetlivky:
podiel KEA z EA (v %) – podiel ekonomicky aktívnych zamestnaných vo vybraných odvetviach kreatívnych činnostiach z celkového počtu ekonomicky aktívnych zamestnaných v príslušnej mestskej časti v Bratislave,
podiel VŠ z TBO (v %) – podiel vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov zcelkového počtu trvale bývajúceho obyvateľstva,
podiel I-PC z TBO (v %) – podiel obyvateľstva s počítačovou znalosťou práce s internetom z celkového počtu trvale bývajúceho obyvateľstva.

Obr. 2. Podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva zamestnaného v jednotlivých odvetviach kreatívnych činností z celkového počtu ekonomicky aktívnych podľa mestských častí

Obr. 3. Podiel obyvateľstva s počítačovou znalosťou (práca s internetom) podľa mestských častí

Obr. 4. Podiel obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním podľa mestských častí

Pri meraní korelačných vzťahov medzi sledovanými ukazovateľmi za 17 mestských časti Bratislavy (Pearsonov korelačný koeficient) dochádzame k záveru, že oveľa tesnejšia je väzba medzi podielom ekonomicky aktívneho obyvateľstva v odvetviach kreatívnych činností a podielom obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním (0,813) ako väzba medzi podielom osôb schopných pracovať s internetom a podielom ekonomicky aktívneho obyvateľstva v odvetviach kreatívnych činností (0,323).

Z pohľadu na územné disparity merané variačným koeficientom troch sledovaných ukazovateľov sa ako najvýznamnejšie javia nerovnosti v zastúpení ekonomicky aktívneho obyvateľstva v odvetviach kreatívnych činností (0,171). Menšie územné disparity sú v prípade podielu vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva (0,093). Najmenšie územné nerovnosti v rámci Bratislavy sa prejavujú v počítačovej znalosti. Variačný koeficient pri podiele osôb schopných pracovať s internetom je veľmi nízky (0,43).

ZÁVER

Tvorba takzvaných tvorivých priestorov nadobúda v regionálnej a urbánnej politike čoraz väčší význam. Dôležitým faktorom rozvoja aktivít kreatívnych odvetví sa stáva tvorivá pracovná sila, ktorá vyhľadáva z environmentálneho, sociálno-kultúrneho, ako aj infraštruktúrneho hľadiska priaznivé a dostatočne otvorené a tolerantné prostredie väčších miest s bohatým kultúrnym dedičstvom, kultúrnou rôznorodosťou (Stryjakiewicz 2010).

Vznik a rýchly rozvoj tvorivých a vedomostne intenzívnych odvetví – tvorivý sektor v metropolitných regiónoch – sa stáva jedným z najvýznamnejších ukazovateľov ich konkurencieschopnosti. Sústredenie tvorivej triedy (zamestnancov tvorivo-vedomostných odvetví) v mestských regiónoch vytvára jeden z nevyhnutných predpokladov pre ich rozvoj. Štúdia zameraná na postavenie Bratislavy v rámci Slovenska a na vnútromestské rozdiely z hľadiska bývania ekonomicky aktívnych osôb zamestnaných v odvetviach kreatívnych činností priniesla viacero geograficky relevantných poznatkov.

Štúdia potvrdila, že centrum metropolitného regiónu Bratislava má na Slovensku významné postavenie z hľadiska podielu ekonomicky aktívnych zamestnaných v odvetviach kreatívnych činností na celkovom počte ekonomicky aktívneho obyvateľstva. V Bratislave je tento podiel v porovnaní s celoslovenským priemerom 2,5-krát vyšší (10,43 % oproti 4,18 %). Počet ekonomicky činných, ktorí sú zamestnaní v odvetviach kreatívnych činností a bývajú v Bratislave, predstavuje viac ako jednu pätinu z celkového počtu ekonomicky aktívnych v uvedených odvetviach na Slovensku.

V prípade Bratislavy majú medzi ekonomicky aktívnym obyvateľstvom najvýznamnejšie zastúpenie v tvorivom sektore pracovníci v odvetví počítačové programovanie (2,07 %) a architektonické a inžinierske činnosti (1,64 %). V porovnaní s údajmi za Slovensko sú oveľa významnejšou mierou (viac ako trojnásobne) na území Bratislavy zastúpené odvetvia: nakladateľské činnosti, výroba filmov, videozáznamov a televíznych programov, činnosti pre rozhlasové a televízne vysielanie, vedecký výskum a vývoj a tvorivé, umelecké a zábavné činnosti.

Podrobná vnútromestská analýza 17 mestských častí poskytla komplexný obraz o priestorovej diferenciácii (nerovnostiach) z hľadiska podielu bývajúceho ekono-

micky aktívneho obyvateľstva v jednotlivých odvetviach kreatívnych činností v Bratislave. Okrem iného ukázala, že existuje veľmi tesná väzba medzi podielom ekonomicky aktívneho obyvateľstva v odvetviach kreatívnych činností a podielom obyvateľstva s vysokoškolským vzdelaním (0,813) a že priestorové nerovnosti sú pomerne výrazné. Jedným zo zistení je aj to, že niektoré mestské časti Bratislavy sú špecifické z hľadiska relatívne vysokého zastúpenia ekonomicky činných rezidentov zamestnaných v určitých odvetviach kreatívnych činností.

Údaje o priestorovom rozložení, resp. disparitách ekonomicky aktívneho obyvateľstva pracujúceho v odvetviach kreatívnych činností ponúkajú len jeden z možných pohľadov na vnútromestskú diferenciáciu tvorivého mestského priestoru. Veľmi dôležitý je aj pohľad na priestorové rozloženie zariadení / pracovísk zameraných na tvorivé činnosti, ako aj lokalizačné faktory, ktoré spôsobujú túto územnú diferenciáciu. Tieto budú predmetom ďalšieho geografického skúmania.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 2/0112/12 financovaného grantovou agentúrou VEGA.

LITERATÚRA

BIANCHINI, F., LANDRY, C. (1995). *The Creative City*. London (Demos).

COMUNIAN, R. (2011). Rethinking the creative city: the role of complexity, networks and interactions in the urban creative economy. *Urban Studies*, 48, 1157-1179.

ČERNOUŠEK, L. (1996). Kreativita. In Maříková, H., Petrusek, M., Vodáková, A. eds. *Velký sociologický slovník I*. Praha (Karolinum).

DCMS (1998). *Creative industries mapping document*. London (Department for Culture, Media and Sport).

EVANS, G. (2009). Creative cities, creative spaces and urban policy. *Urban Studies*, 46, 1003-1040.

FLORIDA, R. (2002a). Bohemia and economic geography. *Journal of Economic Geography*, 2, 55-71.

FLORIDA, R. (2002b). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York (Basic Books).

HARTL, P., HARTLOVÁ, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha (Portál).

HALL, P. (2000). Creative cities and economic development. *Urban Studies*, 37, 639-649.

HALL, P. (2004). Creativity, culture, knowledge and the city. *Built Environment*, 30, 256-258.

HOWKINS, J. (2001). *The creative economy: how people make money from ideas*. London (Penguin Books).

IRA, V., ŠEVČÍKOVÁ, M. (2013). Mestá ako kreatívny priestor. In *Inovativní trendy a přístupy v geografickém výzkumu v České republice a na Slovensku: sborník abstraktů*. Brno (Ústav geoniky AV ČR, v.v.i.), p. 11.

KLOUDOVÁ, J., KODERA, J., KUBÁTOVÁ, K., VAŇOVÁ, A., ŠKOP, M., BREČKA, S., ŠPERKA, M., SCHINDLER, F. (2010a). *Kreativní ekonomika, vybrané ekonomické, právní, masmediální a informatizační aspekty*. Bratislava (Eurokódex).

KLOUDOVÁ, J., ŠIMBEROVÁ, I., OCHRANA, F., MIKULÁŠTÍK, M., SVĚTLÍK, J., BALOG, B. (2010b). *Kreativní ekonomika. Trendy, výzvy, příležitosti*. Praha (Grada Publishing).

KOREC, P. (2013). Ekonomická báza Bratislavy, jej vývoj a perspektívy. In Buček, J., Korec, P., eds. *Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry,*

siete a procesy. Bratislava (Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie), pp. 119-145.
LANDRY, C. (2000) *The creative city: a toolkit for urban innovators*. London (Earthscan Publications).
MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis, Folia Geographica*, 53(18), 8-87.
MICHÁLEK, A. (2012). Vybrané metódy merania regionálnych disparít. *Geografický časopis*, 64, 219-235.
MICHÁLEK, A., PODOLÁK, P. (2011). Impact of key socio-economic disparities on migration in Slovakia. Economic diversification vs. traditional pattern. *European Spatial Reasearch and Policy*, 18, 71-87.
MONTGOMERY, J. (2005). Beware "the creative class": creativity and wealth creation revisited. *Local Economy*, 20, 337-343.
MURGAŠ, F. (2011). Kreatívna trieda, kreatívna ekonomika a múdra spoločnosť ako riešenie ich kontroverznosti. *Creative and Knowledge Society/Internacional Scientific Journal*, 1(2), 120-140.
MURGAŠ, F., ŠEVČÍKOVÁ, M. (2011). Geografický prístup k meraniu kreatívneho kapitálu. *Creative and Knowledge Society/Internacional Scientific Journal*, 1(2), 37-56.
MUSTERD, S., GRITSAI, O. (2012). The creative knowledge city in Europe: structural conditions and urban policy strategies for competitive cities. *European Urban and Regional Studies*, 20, 343-359.
ONDOŠ, S., POLONYOVÁ, E., LEHOCKÝ, F. (2013). Inovátori vo výskume a vývoji technológií v Bratislave. In Buček, J., Korec, P., eds. *Moderná humánna geografia mesta Bratislava: priestorové štruktúry, siete a procesy*. Bratislava (Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie), pp. 147-170.
PETRUSEK, M. (2007). *Společnosti pozdní doby*. Praha (SLON).
REHÁK, Š., MAIER, G., BUČEK, M. (2013). The spatial pattern of creative industries in a transformation economy: the case of Slovakia. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 155, 195-219.
SARKISSIAN, W., HURFORD, D., WENMAN, Ch. (2010). *Creative community planning transformative engagement methods for working at the edge.* London (Earthscan).
STRYJAKIEWICZ, T. (2007). The development of a creative knowledge sector in metropolitan regions: the case of Poznan. *EUROPA XXI*, 16, 9-17.
STRYJAKIEWICZ, T. (2010). Location factors of the creative and knowledge-intensive industries in European metropolitan regions. *Geografický časopis*, 62, 3-19.
STRYJAKIEWICZ, T., STACHOWIAK, K. (2013). Governance creative sector: a newly emerging opportunity for local development or a challenge to local governance. In Pradhan, P. K., Buček, J., Razin, E., eds. *Geography of governance: dynamics for local development.* International Geographical Union Commission on Geography of Governance, Bratislava (Department of Human Geography and Demography Comenius University), pp. 57-66.
SUNTINGEROVÁ, Ľ. (2010). *Kreativita v manažmente*. Bratislava (Sprint dva).
ŠEVČÍKOVÁ, M. (2012). *Kreatívna spoločnosť, jej identifikácia a hodnotenie jej potenciálu pre rozvoj regiónov Slovenska*. Rigorózna práca, Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra humánnej geografie a demografie, Bratislava.

ŠÚ SR (2011). *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2011*. [Online]. Dostupné na: http://census2011.statistics.sk/tabulky.html [cit: 06-03-2014].
TÖRNQUIST, G. (1983). Creativity and the renewal of regional life. In Buttimer, A., ed., *Creativity and context. A seminar report. Lund studies in geography B. Human Geography, 50*. Lund (Gleerup), pp. 91-112.
TÖRNQVIST, G. (2004). Creativity in time and space, *Geografiska Annaler, series B*, 86, 227-243.

ECONOMIC ACTIVITY IN CREATIVE INDUSTRY: POSITION OF BRATISLAVA IN SLOVAKIA AND INTRA-URBAN DIFFERENCES

Creative class concentrates in the cities, which offer jobs in creative-knowledge-oriented industries. It is an environment open to new ideas, which does not pose any big obstacles to the use of human capital. In the frame of theoretical and methodological input the paper points to the issue of formation of the creative-knowledge sector and that of creative cities. It draws attention to the specific position of Bratislava, ensuing from the analysis of the share of economically active population working in creative industry of the total economically active population of Bratislava and the comparison with the overall situation in Slovakia. The analysis compares the share of economically active population working in creative industry of 17 city wards and characterises the disparities within the city as a whole in terms of the quoted aspect.

The study confirmed that the position of Bratislava, centre of the metropolitan region, is important in terms of the share of economically active population employed in creative industries of the total economically active population. It is two-and-a-half fold of the national average. The number of the economically active employed in creative industry living in Bratislava represents more than a fifth of the total economically active population of the country. The most important representation among the economically active population in the creative sector is that of workers in branches “computer programming” and “architectural and engineering activities”.

A detailed inner city analysis of 17 city wards has shown, beside other, that there is a very close link between the share of economically active population in creative industries and the share of university graduates and that the spatial disparities are noticeable. Data about spatial distribution or disparities of economically active population working in creative industries offer only one of possible views of the inner city differentiation of the urban creative space. The spatial distribution of institutions/businesses/centres focused on creative activities as well as the location factors, which cause this territorial distribution, is also important. These aspects represent a challenge for further geographical research of the creative space of the capital.

Key words: economic activity, creative industries, territorial disparities, city wards, Bratislava

GEOGRAPHIA SLOVACA 28

Posledné vydané čísla / Last issues

21. Pravda, J. (2006). METÓDY MAPOVÉHO VYJADROVANIA. Klasifikácia a ukážky.
Methods of map expression. Clasification and examples.

22. Novotný, J. (2006). GEOMORFOLOGICKÁ ANALÝZA KYSUCKÝCH BRADIEL.
Geomorphologic analysis of the Kysuce Klippen.

23. Solín, Ľ. (2006). ODHAD N-ROČNÝCH MAXIMÁLNYCH PRIETOKOV REGIONÁLNOU FREKVENČNOU ANALÝZOU.
Estimate of maximum discharges with T-return period by regional fraquency analysis.

24. Cebecauerová, M. (2007). ANALÝZA A HODNOTENIE ZMIEN ŠTRUKTÚRY KRAJINY (na príklade časti Borskej nížiny a Malých Karpát).
Analysis and assessment of changes of landscape structure (case study of a selected part of lowland Borská nížina and mountains Malé Karpaty).

25. Ira, V. ed. (2008). ĽUDIA, GEOGRAFICKÉ PROSTREDIE A KVALITA ŽIVOTA.
People, geographical environment and quality of life.

26. Ira, V., Lacika, J. eds. (2009). SLOVAK GEOGRAPHY AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY.

27. Ira. V., Podolák, P. eds. (2010). SÍDELNÁ ŠTRUKTÚRA SLOVENSKA (diferenciácie v čase a priestore).
Settlement structure of Slovakia (differentiations in time and space).

RNDr. Anton Michálek, CSc.

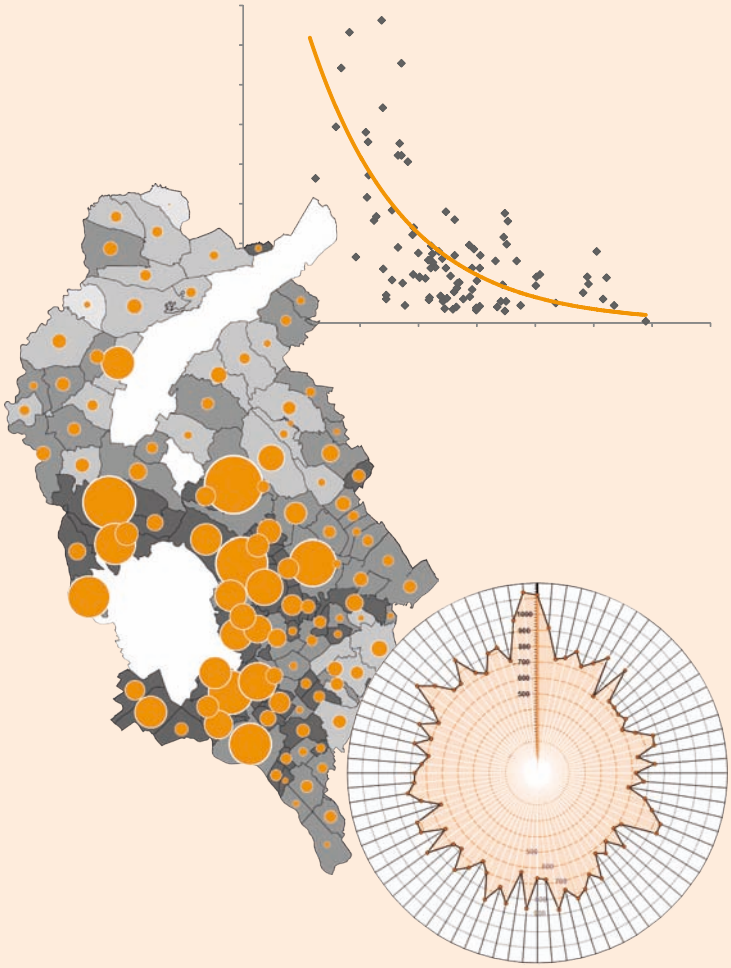

Vedúci oddelenia humánnej a regionálnej geografie Geografického ústavu SAV. V súčasnosti tiež vedúci projektu VEGA, školiteľ doktorandov, oponent grantových projektov, člen komisie pre doktorandské štúdium v odbore humánna geografia a komisie v odbore regionálna geografia PriFUK, člen redakčnej rady Geographica Slovaca a iných. Vedecko-výskumné zameranie: sociálna a regionálna geografia. Výsledky publikoval v 160 vedeckých a odborných časopisoch (31 v zahraničí) a viacerých monografiách. Citačný ohlas zahŕňa vyše 300 citácií.

RNDr. Peter Podolák, CSc.

Samostatný vedecký pracovník oddelenia humánnej a regionálnej geografie Geografického ústavu SAV. Vedecko-výskumné zameranie: geografia obyvateľstva a sídiel, diferenciácia populačného vývoja a štruktúr, súvislosti medzi vývojom obyvateľstva a sociálno-ekonomickým rozvojom. Riešiteľ viacerých medzinárodných a početných domácich projektov, spolueditor Atlasu obyvateľstva Slovenska a vedúci dvoch projektov VEGA. Výsledky publikoval v 180 vedeckých a odborných časopisoch (34 v zahraničí) a viacerých monografiách.

GEOGRAFICKÝ ÚSTAV SAV
INSTITUTE OF GEOGRAPHY SAS

Bratislava 2014

ISBN 978-80-89580-08-8
ISSN 1210-3519